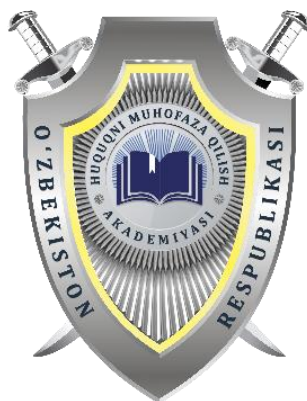

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҲУҚУҚНИ
МУҲОФАЗА ҚИЛИШ АКАДЕМИЯСИ**

**ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИНИ ЎТКАЗИШДА
СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТДАН
ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ
мавзусидаги республика илмий-амалий
конференция материаллари
ТЎПЛАМИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ АКАДЕМИЯСИ**

**“ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИНИ ЎТКАЗИШДА СУНЪИЙ
ИНТЕЛЛЕКТДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ”**

**мавзусидаги республика илмий-амалий
конференция материаллари**

ТЎПЛАМИ

СБОРНИК

**Материалов республиканской научно-практической
конференции на тему:**

**“ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В
РАССЛЕДОВАНИИ”**

Тошкент-2026

ЎУК: 343.13:004.8

КБК: 67.411.1с51

Мазкур тўплам Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Кенгашининг 2026 йил 28 августдаги 10-сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

“Тергов ҳаракатларини ўтказишда сунъий интеллектдан фойдаланиш истиқболлари” мавзусида республикаси илмий-амалий конференция материаллари тўплами. // Масъул муҳаррир доц. А.Б.Хикматов – Т.: Lesson press. 2026.–291 б.

Масъул муҳаррир: доц. А.Б.Хикматов

Нашрга тайёрловчилар: доц. А.Б.Хикматов,
ю.ф.ф.д., доцент С.Х.Шомирзаев

Тўпламда Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Дастлабки тергов ва суриштирув кафедраси томонидан “Тергов ҳаракатларини ўтказишда сунъий интеллектдан фойдаланиш истиқболлари” мавзусида 2026 йил 30 апрель куни ўтказилган республика конференция материаллари ўрин олган. Унда тергов ҳаракатларини амалга оширишда сунъий интеллект технологияларини жорий этиш имкониятлари, ҳуқуқий жиҳатлари, халқаро тажриба ҳамда мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимлари, тергов жараёнида сунъий интеллектдан фойдаланишнинг ҳуқуқий асослари, ҳуқуқий таҳлил ва процессуал ҳужжатларни автоматлаштиришда сунъий интеллект имкониятлари, соҳада интеллектдан фойдаланиш бўйича хорижий давлатларнинг тажрибалари, электрон тергов тизими ва интеллектуал ёрдамчи воситалар, тергов ҳаракатларини ўтказишда сунъий интеллектга асосланган ахборот хавфсизлиги масалалари, сунъий интеллектнинг жиноят процессида қандай хавф-хатарларни келтириб чиқариши ва уни олдини олиш масалалари юзасидан илмий ва амалий тажриба, фикрлар алмашинувини ўз ичига олади.

Тўплам фан ва таълим соҳасини бошқаришга ваколатли давлат органлари, юридик фан ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти билан боғлиқ мутасадди ташкилотлар ходимлари, Ўзбекистон Республикасининг юридик фанлар соҳасида кўзга кўринган етук олимлари, профессор-ўқитувчилар, мустақил изланувчилар, докторантлар ва магистрларнинг мақола ва тезислари баён этилган.

Мазкур тўпламга киритилган материалларнинг мазмуни, ундаги статистик ва бошқа маълумотлар, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар санасининг тўғрилигига ҳамда танқидий фикр-мулоҳазаларга муаллифларнинг шахсан ўзлари масъулдирлар.

© Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, 2026.

**TO‘XTASHEV HIKMATILLA
ISMATILLAYEVICH**

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universiteti
Huquqiy fanlar kafedrası mudiri, yuridik
fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

**JINOYATLARNI TERGOV QILISHDA SUN’IY INTELLEKT:
RAQAMLI DALILLARNI TO‘PLASH, BAHOLASH VA
HUQUQIY-AXLOQIY MUAMMOLAR**

Annotatsiya. Mazkur maqolada jinoyatlarni tergov qilish jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning nazariy, amaliy, huquqiy va axloqiy jihatlari kompleks hamda tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda sun’iy intellektning jinoyatlarni aniqlash, dalillarni qayta ishlash, prognozlash va qaror qabul qilish jarayonlariga integratsiyalashuvi natijasida yuzaga kelayotgan imkoniyatlar va xavflar chuqur o‘rganiladi. Shuningdek, maqolada sun’iy intellektdan foydalanishda huquqiy aniqlikni ta’minlash, algoritmlar faoliyatining shaffofligi, shaxsiy ma’lumotlarning daxlsizligini himoya qilish hamda inson nazoratining ustuvorligini saqlab qolish zarurati asosiy prinsiplar sifatida asoslab beriladi. Bundan tashqari, maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarini jinoiy tergovga joriy etishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan huquqiy bo‘shliqlar va inson huquqlariga ta’sir qiluvchi omillar aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, jinoyat terгови, raqamli dalillar, raqamli kriminalistika, mashinaviy o‘rganish, deep learning, algoritmik tarafkashlik, shaxsiy ma’lumotlar, AI Act.

KIRISH

Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti jinoyatlarni sodir etish usullari, ularni aniqlash mexanizmlari va tergov jarayonining mazmunini tubdan o‘zgartirmoqda. Bugungi kunda jinoyat izlari faqat moddiy predmetlarda emas, balki elektron yozishmalar, mobil qurilmalar, bank operatsiyalari, ijtimoiy tarmoqlar, bulutli serverlar, videokuzatuv tizimlari va sun’iy intellekt yordamida yaratilgan kontentda ham namoyon bo‘lmoqda. Jinoyatlarni tergov qilishda sun’iy intellekt dastlab 1980-yillarda ekspert tizimlari ko‘rinishida qo‘llanila boshlagan bo‘lsa-da, uning real amaliy

ahamiyati 1990-yillardan e'tiboran kriminal tahlil va ma'lumotlar bazalari orqali yaqqol namoyon bo'ldi. [1] 2010-yildan keyin esa bu texnologiyalar mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib, jinoyatlarni prognozlash faoliyati, yuzni aniqlash va Big Data tahlili kabi zamonaviy usullar orqali keng qo'llanila boshladi. [2]

Natijada, bugungi kunda jinoyatlarni tergov qilish jarayoni tobora raqamlashtirilib, uning samaradorligi ko'p jihatdan raqamli dalillarni yig'ish, tahlil qilish va baholash bilan bevosita bog'liq bo'lib bormoqda. Zamonaviy tadqiqotlar ham jinoyat va sun'iy intellekt kesishmasida raqamli dalillar hajmi eksponensial o'sayotganini ko'rsatadi. Xususan, Italiyalik olim Giovanni M. Campedelli tomonidan olib borilgan bibliometrik tahlil sun'iy intellekt va jinoyatchilikka oid ilmiy ishlar soni so'nggi o'n yillikda keskin oshganini, ayniqsa 2018-yildan keyin ushbu yo'nalish mustaqil ilmiy soha sifatida shakllana boshlaganini ko'rsatadi.[3]

An'anaviy tergov usullari katta hajmdagi ma'lumotlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish, murakkab aloqalarni aniqlash va raqamli dalillarning haqiqiylikni tekshirishda har doim ham yetarli samara bermaydi. Aynan shu nuqtada sun'iy intellekt, mashinaviy o'rganish va chuqur o'rganish texnologiyalari jinoyatlarni tergov qilishda yangi metodologik imkoniyatlarni yaratmoqda.

Sun'iy intellektning jinoyat tergovidagi ahamiyati bir nechta omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, raqamli dalillar hajmi keskin ortmoqda. Masalan, kiberjinoyatlar va moliyaviy firibgarliklar bo'yicha tergovlarda millionlab tranzaksiyalar va yozuvlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish talab etiladi. [4] Ikkinchidan, jinoyatchilar ham texnologiyalardan faol foydalanmoqda: deepfake texnologiyalari, avtomatlashtirilgan firibgarlik, sun'iy intellekt yordamida yaratilgan soxta audio va video materiallar jinoyatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. [5] Uchinchidan, huquqni muhofaza qilish organlari oldida tezkorlik bilan birga qonuniylik, shaffoflik, adolatlilik va inson huquqlarini himoya qilish talablari ham keskin kuchaymoqda. [6]

Xalqaro miqyosda ushbu yo'nalish huquqiy hujjatlar va siyosiy tashabbuslarda ham o'z aksini topgan. Xususan, EU Artificial Intelligence Act sun'iy intellekt tizimlarini xavf darajasiga qarab tasniflab, huquqni muhofaza qilish organlarida qo'llaniladigan ko'plab SI tizimlarini "yuqori xavfli" toifaga kiritadi va ularga qat'iy shaffoflik, xavfsizlik va inson nazorati talablarini belgilaydi.

AQShda esa sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha yagona federal qonunchilik mavjud emas, biroq shtatlar darajasida faol tartibga solish shakllanmoqda. Masalan, AI Bill of Rights va milliy AI strategiyalari sun'iy intellektdan foydalanishda adolat, shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlashga qaratilgan. 2026-yil holatiga ko'ra, huquqni muhofaza qilish organlarida SI qo'llanishi Shimoliy Amerikada 60% dan ortiq darajaga yetgani qayd etiladi. [7]

O'zbekiston tajribasida ham raqamli transformatsiya va sun'iy intellektni joriy etish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Xususan, O'zbekiston – 2030 strategiyasi doirasida davlat boshqaruvi, sud-huquq tizimi va xavfsizlik sohasini raqamlashtirish, elektron hukumat tizimlarini rivojlantirish va sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish belgilangan. [8] Shuningdek, "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturi doirasida ma'lumotlar bazalarini integratsiya qilish, elektron dalillar bilan ishlash va kiberxavfsizlikni kuchaytirish bo'yicha qator amaliy choralar ko'rilmoqda. [9]

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot fanlararo xarakterga ega bo'lib, unda huquqshunoslik, kriminalistika, axborot texnologiyalari, kiberxavfsizlik va axloqiy boshqaruv yondashuvlari o'zaro bog'liq holda qo'llanildi. Tadqiqot jinoyatlarni tergov qilishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish, xususan raqamli dalillarni to'plash, tahlil qilish, baholash va sud jarayonida qo'llash bilan bog'liq huquqiy-axloqiy masalalardan iborat.

Birinchidan, **tizimli tahlil metodi** qo'llanildi. Bu metod orqali sun'iy intellektning tergov jarayonidagi o'rni alohida-alohida emas, balki

yagona tizim sifatida o‘rganildi. Tergov jarayoni dalilni aniqlash, yig‘ish, saqlash, saralash, baholash va sudga taqdim etish bosqichlari orqali tahlil qilindi. Ushbu yondashuv SI texnologiyalarining qaysi bosqichda ko‘proq foyda berishi va qaysi bosqichda ko‘proq xavf tug‘dirishini aniqlash imkonini berdi.

Ikkinchidan, **qiyosiy-huquqiy metod**dan foydalanildi. Bu metod yordamida Yevropa Ittifoqining AI Act modeli, GDPR va Law Enforcement Directive kabi xalqaro yondashuvlar jinoyat-protsessual faoliyatdagi SI qo‘llanilishi bilan bog‘liq masalalar nuqtai nazaridan tahlil qilindi.

Uchinchidan, **kontent-tahlil metodi** qo‘llanildi. Ushbu metod asosida sun‘iy intellekt, raqamli kriminalistika, deepfake aniqlash, izohlanadigan SI va raqamli dalillarning ishonchliligiga oid ilmiy maqolalar mazmunan o‘rganildi. Ayniqsa DeepLog, LIME, XAI, FaceForensics va digital forensics bo‘yicha tadqiqotlar jinoyat tergovi bilan bog‘lab tahlil qilindi.

To‘rtinchidan, **bibliometrik yondashuv** qo‘llanildi. Mavzuga oid adabiyotlarni tanlashda “crime”, “criminal”, “criminology”, “criminality”, “machine learning”, “deep learning”, “artificial intelligence” kabi kalit so‘zlar asos qilib olindi. Bu yondashuv turli jinoyat turlari, kriminologik yo‘nalishlar va texnologik metodlarni qamrab olishga imkon beradi.

Beshinchidan, **statistik-tahliliy metod**dan foydalanildi. Bu metod orqali mintaqalar bo‘yicha SI qo‘llanishi, investitsiya tafovutlari, qabul qilish darajasi va texnologik samaradorlik ko‘rsatkichlari umumlashtirildi. Masalan, 2023-yilda Shimoliy Amerikada jinoyat tergovida SI uchun taxminan 5,2 milliard AQSh dollari miqdorida investitsiya ajratilgani va boshqa mintaqalarda bu ko‘rsatkich ancha past bo‘lgani qayd etiladi. [10]

Ushbu metodlarning birgalikda qo‘llanilishi maqolada sun‘iy intellektning faqat texnik samaradorligini emas, balki uning huquqiy maqomi, axloqiy xavflari, xalqaro tartibga solinishi va inson huquqlariga ta‘sirini ham kompleks tahlil qilish imkonini berdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Sun'iy intellekt va jinoyat tergovı kesishmasidagi ilmiy adabiyotlar bir necha asosiy yo'nalishda shakllangan. Birinchi yo'nalish sun'iy intellektning jinoyatlarni aniqlash va raqamli dalillarni tahlil qilishdagi texnik imkoniyatlariga bag'ishlangan. Ikkinchi yo'nalish SI natijalarining izohlanishi, sudda qabul qilinishi va ishonchliligini o'rganadi. Uchinchi yo'nalish esa maxfiylik, algoritmik tarafkashlik, shaxsiy ma'lumotlar va inson huquqlari bilan bog'liq huquqiy-axloqiy muammolarni tahlil qiladi.

Sun'iy intellektning jinoyat tergovidagi texnik qo'llanilishiga oid tadqiqotlar asosan katta hajmdagi raqamli ma'lumotlarni avtomatik tahlil qilish, anomaliyalarni aniqlash va jinoyat izlarini topishga qaratilgan. Ushbu yo'nalishda Min Du va hammualliflar tomonidan ishlab chiqilgan DeepLog modeli muhim o'rin tutadi. Mazkur tadqiqotda chuqur o'rganish asosida tizim loglari tahlil qilinib, normal va anomal xatti-harakatlar o'rtasidagi farqlar aniqlanadi. Model rekurrent neyron tarmoqlar (RNN) yordamida tizimdagi ketma-ketliklarni o'rganadi va odatiy bo'lmagan faoliyatni aniqlaydi. Bu esa kiberjinoyatlar, ruxsatsiz kirishlar, zararli dasturlar va tizimdagi noqonuniy harakatlarni aniqlashda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. [11]

Sun'iy intellekt tizimlarining jinoyat tergovidagi muhim muammolaridan biri — ularning qarorlarini tushuntirish imkoniyatining cheklanganligidir. Ushbu yo'nalishda Marco Tulio Ribeiro va hammualliflar tomonidan ishlab chiqilgan LIME (Local Interpretable Model-agnostic Explanations) modeli alohida ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotda har qanday murakkab klassifikator modelining qarorini lokal chiziqli model orqali tushuntirish usuli taklif etilgan. LIME yordamida modelning qaysi xususiyatlar asosida qaror qabul qilgani aniqlanadi va bu natijalarni inson uchun tushunarli shaklga keltiradi. Jinoyat tergovida bu juda muhim, chunki SI tomonidan aniqlangan xulosalar sudda dalil sifatida qabul qilinishi uchun ularning mantiqiy asoslari ochiq va tushunarli bo'lishi kerak. [12]

Sun'iy intellektni jinoyat tergovida qo'llash bilan bog'liq eng murakkab masalalar huquqiy va axloqiy muammolar bilan bog'liqdir.

Ushbu yo‘nalishda Giuseppe Vilone va Luca Longo tomonidan olib borilgan sistematik tahlil muhim o‘rin tutadi. Ularning tadqiqotida Explainable AI konsepsiyasi keng ko‘lamda o‘rganilib, SI tizimlarining shaffofligi, javobgarligi va izohlanish darajasi tahlil qilingan. [6]

Rössler va hammualliflarning FaceForensics++ tadqiqoti manipulyatsiyalangan yuz tasvirlari va deepfake materiallarni aniqlash masalasini yoritadi. Bu yo‘nalish bugungi tergov amaliyoti uchun nihoyatda muhimdir. Chunki foto, video va audio materiallar ilgari ishonchli dalil sifatida ko‘rilgan bo‘lsa, bugungi kunda SI yordamida ularni soxtalashtirish imkoniyati keskin ortgan. Shuning uchun raqamli dalilning mavjudligi yetarli emas; uning kelib chiqishi, yaxlitligi, manipulyatsiya qilinmaganligi va saqlanish zanjiri ham tekshirilishi kerak. [5]

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, jinoyat tergovida SI bo‘yicha ilmiy qarashlar ikki qutb o‘rtasida rivojlanmoqda. Birinchi qutb — texnologik optimizm bo‘lib, u SI tergovni tezlashtiradi, aniqlikni oshiradi va dalillarni tahlil qilishni avtomatlashtiradi, degan yondashuvga asoslanadi. Ikkinchi qutb — huquqiy-axloqiy ehtiyotkorlik bo‘lib, u SI tarafkashlik, shaffoflik yetishmasligi, maxfiylik buzilishi va inson omilining cheklanishi xavfini tug‘dirishini ta’kidlaydi.

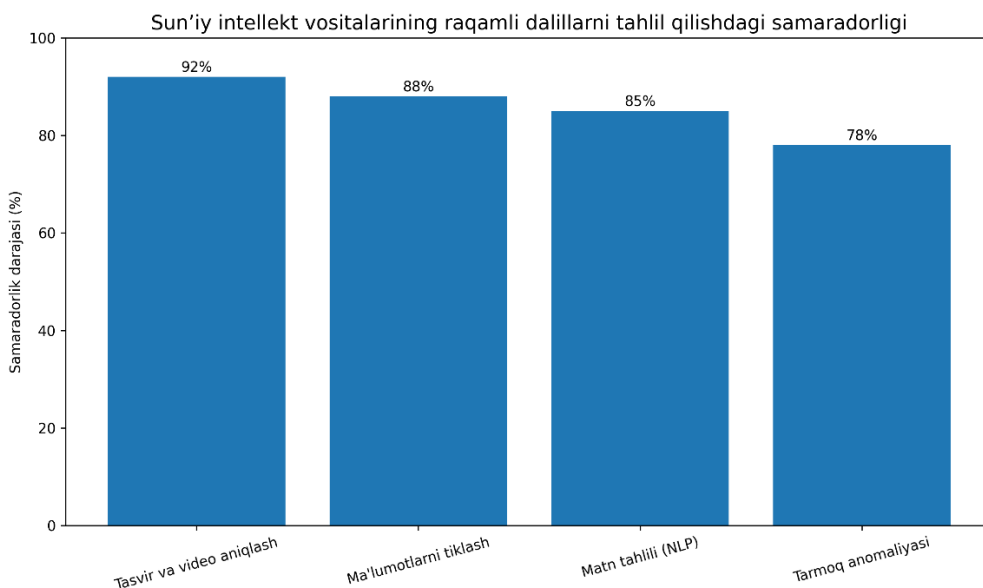
RESULTS

Mazkur tadqiqot doirasida sun‘iy intellekt texnologiyalarining jinoyatlarni tergov qilish jarayoniga ta’siri kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari sun‘iy intellektning raqamli dalillarni to‘plash, tahlil qilish va baholashdagi samaradorligi, global miqyosda qo‘llanish darajasi, texnologik rivojlanish dinamikasi hamda ushbu jarayonda yuzaga keladigan asosiy muammolarni aniqlashga qaratildi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, sun‘iy intellekt asosidagi tizimlar katta hajmdagi ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida qayta ishlash, murakkab bog‘liqliklarni aniqlash va jinoyat izlarini aniqlashda an’anaviy usullarga nisbatan sezilarli ustunlikka ega. Ayniqsa, vizual (tasvir va video), strukturaviy (log va tranzaksiya ma’lumotlari) hamda matnli

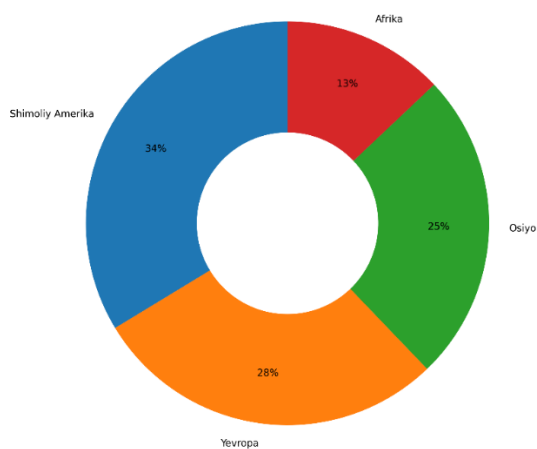
(email, chat va hujjatlar) dalillarni tahlil qilishda sun'iy intellektning samaradorligi yuqori darajada ekanligi aniqlangan.

Quyida sun'iy intellekt vositalarining raqamli dalillarni tahlil qilishdagi samaradorligi asosiy yo'nalishlar kesimida diagramma orqali ifodalangan. (1-rasm)

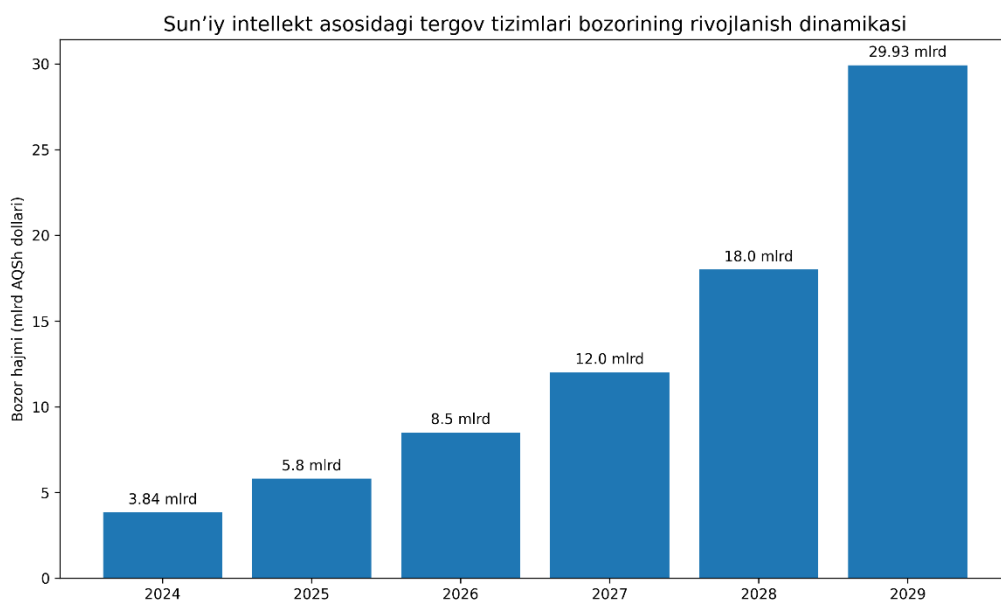
1-rasm. Sun'iy intellekt vositalarining raqamli dalillarni tahlil qilishdagi samaradorligi

Mazkur diagramma sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalarning raqamli dalillarni tahlil qilishdagi samaradorlik darajasini ko'rsatadi. Tahlil natijalariga ko'ra, eng yuqori samaradorlik tasvir va video aniqlash yo'nalishida kuzatilib, u 92% ni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich zamonaviy yuzni aniqlash va videokuzatuv tizimlarining jinoyat tergovidagi muhim rolini tasdiqlaydi.

2-rasm. Huquqni muhofaza qilishda sun'iy intellekt qabul qilinishi (mintaqalar bo'yicha)

Mazkur diagramma sun'iy intellekt texnologiyalarining huquqni muhofaza qilish organlarida qo'llanilish darajasini mintaqalar kesimida aks ettiradi. Natijalarga ko'ra, Shimoliy Amerika hududi eng yuqori ko'rsatkich (65%) bilan yetakchilik qilmoqda. Yevropa (55%) va Osiyo (48%) mintaqalarida sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi o'rtacha darajada bo'lsa, Afrika hududida bu ko'rsatkich 25% ni tashkil etib, eng past darajada qolmoqda.

3-rasm. Sun'iy intellekt asosidagi tergov tizimlari bozorining rivojlanish dinamikasi (2024–2029)

Mazkur diagramma sun'iy intellekt asosidagi tergov va bashoratli politsiya tizimlari bozorining 2024–2029-yillar oralig'idagi o'sish dinamikasini aks ettiradi. Tahlil natijalariga ko'ra, ushbu soha barqaror va tez sur'atlarda rivojlanib borayotgani kuzatiladi.

2024-yilda bozor hajmi 3,84 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilda bu ko'rsatkich 5,80 milliard dollarga yetgan. Keyingi yillarda esa o'sish yanada tezlashib, 2029-yilga kelib bozor hajmi 29,93 milliard AQSh dollariga yetishi prognoz qilinmoqda. [13]

Ushbu o'sish sun'iy intellekt texnologiyalarining huquqni muhofaza qilish organlarida keng joriy etilishi, bashoratli tahlil, kiberjinoyatchilikka qarshi kurash va real vaqt monitoring tizimlariga bo'lgan talab ortib borayotgani bilan izohlanadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, kelajakda sun'iy intellekt asosidagi tergov tizimlari jinoyatlarni aniqlash va oldini olishda asosiy texnologik vositalardan biriga aylanishi kutilmoqda.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot doirasida olingan natijalar sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jinoyatlarni tergov qilish jarayonida samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Ayniqsa, raqamli dalillarni aniqlash, tahlil qilish va baholashda SI tizimlari an'anaviy usullarga nisbatan tezkorlik va aniqlik jihatidan ustunlikka ega ekanligi aniqlangan.

Dunsin va hammualliflar tomonidan olib borilgan "A Comprehensive Analysis of the Role of Artificial Intelligence and Machine Learning in Modern Digital Forensics and Incident Response" nomli tadqiqotda sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish texnologiyalarining raqamli kriminalistika hamda kiberhodisalarga javob berish tizimidagi o'rni keng qamrovda tahlil qilingan. Mualliflar SI tizimlari katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash, murakkab naqsh va bog'liqliklarni aniqlash hamda an'anaviy yondashuvlarga nisbatan yuqori aniqlik bilan dalillarni topish imkonini berishini ta'kidlaydi. [4]

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalar, ayniqsa vizual (tasvir va video) ma'lumotlarni aniqlashda yuqori samaradorlikka ega bo'lib, bu ularning jinoyat tergovida strategik vosita sifatida shakllanayotganini ko'rsatadi. Ushbu holat Dunsin va boshqa mualliflari tomonidan qayd etilgan yuqori aniqlik va tezkorlik xususiyatlari bilan mos keladi.

Shu bilan birga, ayrim yo'nalishlarda, xususan tarmoq anomaliyalarini aniqlashda samaradorlikning nisbatan pastroq bo'lishi kuzatiladi. Bu holat Dunsin tadqiqotida ham qayd etilgan bo'lib, u asosan ma'lumotlar sifati, datasetlarning heterogenligi va tizimlarning murakkabligi bilan izohlanadi. Natijada, SI samaradorligi nafaqat

algoritmik modelga, balki ma'lumotlar bazasining sifatiga ham bevosita bog'liq ekani tasdiqlanadi.

Ribeiro, Singh va Guestrin tomonidan ishlab chiqilgan "Why Should I Trust You?: Explaining the Predictions of Any Classifier" nomli tadqiqot sun'iy intellekt tizimlarining qaror qabul qilish jarayonini izohlash muammosiga bag'ishlangan. Ushbu tadqiqotda LIME (Local Interpretable Model-agnostic Explanations) modeli taklif etilib, u SI tizimlarining "qora quti" xususiyatini kamaytirishga qaratilgan. [12]

Vilone va Longo (2020) tomonidan o'tkazilgan "Explainable Artificial Intelligence: A Systematic Review" nomli tadqiqotda sun'iy intellekt tizimlarining shaffofligi, adolatliligi va izohlanuvchanligi bilan bog'liq muammolar tizimli ravishda tahlil qilingan. Mualliflar SI tizimlarida algoritmik noxolislik, shaxsiy ma'lumotlarga ishlov berish hamda ularning inson huquqlariga ta'siri kabi masalalarni alohida ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llashda nafaqat texnik samaradorlik, balki ularning ijtimoiy va huquqiy oqibatlarini ham kompleks baholash zarurligini ko'rsatadi. [6]

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, SI tizimlarining keng qo'llanilishi bilan bir qatorda, axloqiy va huquqiy xavflar ham ortib bormoqda. Xususan, algoritmik kamsitish natijasida ayrim ijtimoiy guruhlarning asossiz nishonga olinishi, shaxsiy ma'lumotlarning noqonuniy qayta ishlanishi hamda SI tizimlariga nisbatan ortiqcha ishonch kabi muammolar zamonaviy tadqiqotlarda dolzarb masala sifatida qayd etilmoqda. Bu esa sun'iy intellektni jinoyat tergovida qo'llash jarayonida shaffoflik, hisobdorlik va inson nazoratini ta'minlash zarurligini kuchaytiradi.

Mazkur ilmiy xulosalar milliy darajadagi islohotlar bilan ham uzviy bog'liqdir. Xususan, O'zbekiston Respublikasida raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. O'zbekiston – 2030 strategiyasi doirasida ma'lumotlar bazalarini integratsiya qilish, davlat organlari o'rtasida axborot almashinuvi samaradorligini oshirish, elektron dalillar bilan ishlash mexanizmlarini takomillashtirish va kiberxavfsizlikni

mustahkamlashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. [9]

Shu jihatdan qaralganda, xalqaro ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan axloqiy va huquqiy muammolar O‘zbekiston tajribasi uchun ham dolzarb hisoblanadi. Ya’ni, sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish jarayonida nafaqat texnologik infratuzilmani rivojlantirish, balki ularning shaffofligi, adolatligi va huquqiy asoslarini mustahkamlash ham zarur. Bu esa milliy siyosatda sun’iy intellektni qo‘llashning muvozanatli modelini — texnologik taraqqiyot va inson huquqlarini himoya qilish o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlashni talab etadi. Biroq, olib borilayotgan islohotlarga qaramay, sun’iy intellektni jinoyat tergovida to‘liq joriy etish yo‘lida bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, ma’lumotlar bazalarining to‘liq integratsiyalanmaganligi va turli idoralar o‘rtasida axborot almashinuvi mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi SI tizimlarining samarali ishlashiga to‘sqinlik qilmoqda. Ikkinchidan, sun’iy intellekt asosidagi tizimlardan foydalanish uchun zarur bo‘lgan yuqori sifatli va katta hajmdagi datasetlar yetarli emasligi kuzatiladi. Uchinchidan, SI texnologiyalarini qo‘llashda huquqiy tartibga solish, ayniqsa raqamli dalillarni sudga qabul qilish, algoritmik qarorlarning ishonchliligi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bilan bog‘liq masalalar hali to‘liq hal etilmagan.

Mazkur islohotlar jinoyatlarni tergov qilish jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish uchun zarur infratuzilmani shakllantirishga xizmat qilmoqda. Xususan, ichki ishlar va prokuratura organlarida elektron ma’lumotlar bazalarini joriy etish, videokuzatuv tizimlarini kengaytirish, shuningdek, raqamli dalillarni qayta ishlashga oid dasturiy vositalarni qo‘llash amaliyoti kengayib bormoqda. Bu esa global tendensiyalar bilan uyg‘un holda tergov jarayonining samaradorligini oshirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, milliy darajada sun’iy intellektni rivojlantirishga qaratilgan tashabbuslar kelajakda ushbu muammolarni bartaraf etish imkonini beradi. Jumladan, davlat xizmatlarini raqamlashtirish, yagona ma’lumotlar platformalarini yaratish, kiberxavfsizlik infratuzilmasini mustahkamlash va SI bo‘yicha

milliy strategiyalarni ishlab chiqish orqali jinoyatlarni tergov qilish tizimini yanada takomillashtirish mumkin.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari sun'iy intellekt texnologiyalarining jinoyatlarni tergov qilish jarayonidagi o'rni va ahamiyati tobora ortib borayotganini ko'rsatdi. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida jinoyatlarning shakli va dalillar tabiati o'zgarib, tergov jarayoni ko'proq raqamli muhitga bog'liq bo'lib bormoqda. Shu sharoitda sun'iy intellekt, mashinaviy o'rganish va chuqur o'rganish texnologiyalari katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish, murakkab bog'liqliklarni aniqlash muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt texnologiyalari, ayniqsa tasvir va video aniqlash, matnli ma'lumotlarni qayta ishlash hamda raqamli dalillarni tiklashda yuqori samaradorlikka ega. Shu bilan birga, ayrim yo'nalishlarda, xususan tarmoq anomaliyalarini aniqlashda samaradorlik darajasi nisbatan past bo'lib, bu ma'lumotlar sifati va tizimlarning murakkabligi bilan izohlanadi. Demak, SI texnologiyalarining natijadorligi nafaqat algoritmning rivojlanganligiga, balki ma'lumotlar bazasining to'liqligi va ishonchliligiga ham bevosita bog'liqdir. Umuman olganda, sun'iy intellekt jinoyatlarni tergov qilish tizimini tubdan o'zgartiruvchi muhim texnologik omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Biroq uning samarali va adolatli qo'llanilishi uchun texnologik innovatsiyalar bilan bir qatorda huquqiy, axloqiy va institutsional yondashuvlarning uyg'unligini ta'minlash zarur. Shu asosda, kelgusida sun'iy intellekt texnologiyalarini jinoyat tergovida qo'llash yanada kengayib borishi, biroq bu jarayon inson huquqlari va qonuniylik tamoyillari bilan muvozanatda amalga oshirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. McCarthy, J. (2007). What is artificial intelligence? Stanford University. <http://jmc.stanford.edu/articles/whatisai/whatisai.pdf>

2. Perry, W. L., McInnis, B., Price, C. C., Smith, S. C., & Hollywood, J. S. (2013). Predictive policing: The role of crime forecasting in law enforcement operations. RAND Corporation. <https://doi.org/10.7249/RR233>
3. Campedelli, G. M. (2019). Where are we? Using Scopus to map the literature at the intersection between artificial intelligence and research on crime. <https://arxiv.org/abs/1912.11084>
4. Dunsin, D., Ghanem, M. C., Ouazzane, K., & Vassilev, V. (2023). A comprehensive analysis of the role of artificial intelligence and machine learning in modern digital forensics and incident response.
5. Rössler, A., Cozzolino, D., Verdoliva, L., Riess, C., Thies, J., & Nießner, M. (2019). FaceForensics++: Learning to detect manipulated facial images. Proceedings of the IEEE/CVF International Conference on Computer Vision (ICCV)
6. Vilone, G., & Longo, L. (2020). Explainable artificial intelligence: A systematic review.
7. Artificial intelligence in society: Adoption and governance. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/eedfee77-en>
8. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–6079-son Farmon. <https://lex.uz/docs/5030957>
9. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–158-son Farmon. <https://lex.uz/docs/6600414>
10. McKinsey Global Institute. (2023). The state of AI in 2023: Generative AI’s breakout year. <https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/the-state-of-ai>
11. M., Li, F., Zheng, G., & Srikumar, V. (2017) DeepLog: Anomaly detection and diagnosis from system logs through deep learning. Proceedings of the ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security. <https://doi.org/10.1145/3133956.3134015>
12. Ribeiro, M. T., Singh, S., & Guestrin, C. (2016). “*Why should I trust you?*”: Explaining the predictions of any classifier. Proceedings of the 22nd ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining. <https://doi.org/10.1145/2939672.2939778>
13. The Business Research Company. (2025). Artificial Intelligence (AI) in Predictive Policing Global Market Report 2025. <https://www.thebusinessresearchcompany.com>

**ИБРАЙМОВ АСКАР
ЕСБОСЫНОВИЧ**

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни
муҳофаза қилиш академияси Электрон
таълим бўлими бошлиғи, п.ф.д., доцент

**ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИНИ ЎТКАЗИШГА ОИД
КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАҚСАДИДА
СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ АСОСИДА КОНТЕНТ ЯРАТИШ
МЕТОДИКАСИ**

Бугунги кунда ижтимоий-иқтисодий соҳаларнинг кенг қамровли рақамлаштирилиши ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолияти олдига янги ва замонавий талабларни қўймоқда. Хусусан, жиноятларни содир этиш усуллариининг мураккаблашиб бораётганлиги, ахборот технологиялари билан боғлиқ бўлган жиноятларнинг кенг қамровли содир этилиши тергов ҳаракатларини амалга ошириш жараёнига замонавий ёндашувларни жорий этиш заруратини юзага келтирмоқда. Бундай замонавий ва ўзига хос мураккаб шароитда тергов ҳаракатларини ўтказиш жараёнида ходимларнинг касбий кўникмалари – таҳлил қилиш, вазиятни тўғри баҳолаш, тезкор ва асосли қарор қабул қилиш қобилиятлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Мазкур кўникмаларни ривожлантириш жараёнини ходимларнинг малакасини масофавий ва аралаш шакллардаги ўқув жараёнида ташкил этиш ва бу орқали халқаро тажрибалар асосида инновацион таълим технологиялари, сунъий интеллектга асосланган технологияларни жорий этишга эришиш долзарб масалаларнинг бири ҳисобланади.

Материаллар ва усуллар. Мавжуд халқаро тажрибаларни таҳлил қилиш натижасида кўриш мумкинки, сунъий интеллект технологиялари таълим соҳасида самарали қўлланила бошланди. Ушбу технологиялар асосида рақамли таълим контентларини яратиш, хусусан, реал тергов амалиётида учрайдиган муаммоли

вазиятларни моделлаштирувчи видеосимуляциялар ишлаб чиқиш имконияти пайдо бўлмоқда. Бу эса, малака ошириш жараёнини амалий жиҳатдан бойитиш ва ходимларнинг касбий кўникмаларини самарали ривожлантиришга хизмат қилади [1].

Шу нуқтаи назардан, масофавий ва аралаш малака ошириш жараёнида тергов ҳаракатларини ўтказишга оид кўникмаларни ривожлантиришга мўлжалланган сунъий интеллектга асосланган рақамли таълим контентларини яратиш методикасини ишлаб чиқиш муҳим амалий аҳамият касб этади.

Мазкур методика доирасида сценарий ишлаб чиқиш асосий ўрин тутиб, у қуйидаги алгоритм асосида амалга оширилади [2, 3].
Хусусан:

1. Ўқув мақсадини аниқлаш. Бу методика жараёнида сценарий ишлаб чиқишнинг дастлабки ва асосий концепцияни белгилаб берувчи босқич бўлиб, ишлаб чиқиладиган рақамли таълим контентининг аниқ ўқув мақсадини белгилайди. Ушбу босқичда ишлаб чиқиладиган рақамли таълим контент орқали ривожлантирилиши назарда тутилган касбий кўникмалар тизимли равишда белгиланади. Мақсадни белгилашда тергов фаолиятининг мазмуни, унинг ҳуқуқий ва амалий талаблари ҳамда ходимларнинг касбий фаолияти давомида учрайдиган реал масалалар таҳлил қилинади. Бу орқали рақамли контентнинг амалиётга йўналтирилган бўлишини таъминлайди.

2. Вазият (кейс)ни танлаш. Методиканинг иккинчи муҳим босқичи рақамли контент учун асосий предмет бўладиган вазиятни (кейсни) тўғри танлашдир. Бунда контентнинг мазмунли бўлиши ва таълим самарадорлигини белгилаб берувчи босқич ҳисобланади. Вазиятни танлаш жараёнида, дастлаб у тергов амалиётида ҳақиқатдан учрайдиган, мураккаб ва кўп қиррали таҳлилни талаб қилувчи бўлиши керак. Бунда контентда акс этадиган жараёнлар айнан ҳозирги кунда жамиятда ва касбий фаолият давомида кузатиладиган реал ҳолатлар асосида шакллантирилиши зарур.

Ушбу жараёнда вазиятни танлаш қуйидаги мезонлар асосида амалга оширилиши мумкин. Хусусан:

- вазиятнинг реал жамият ва касбий фаолият давомида учрайдиган ҳолатларга яқинлиги ва унинг ишончлилиги;
- вазият давомида муаммоли, кўринишидан асосланган ечим талаб қилинадиган ва ноаниқ ҳолатларнинг мавжудлиги;
- вазият кўринишидан бир нечта вариантларда жавоб ва ечимларни талаб қилиши, асосланадиган муҳокамаларга зарурият мавжудлиги;
- ходимларнинг танқидий, мантиқий, таҳлилий фикрлаш ҳамда вазиятни тўғри ва асосли баҳолаш кўникмаларини фаоллаштириши.

Бу мезонлар танланган казусда ходимларнинг фақат тайёр маълумотларни ўзлаштириб қўймасдан, мустақил ва жамовий равишда таҳлил қилувчи, қарор қабул қилувчи ва уни ҳар томонлама, илмий, амалий жиҳатдан асословчи сифатида иштирок этишини таъминлайди.

3. Сценарий тузилишини шакллантириш. Рақамли контент сценарийсини ишлаб чиқишда унинг тузилишини мантиқий ва дидактик жиҳатдан тўғри тайёрлашга эътибор қаратилиши, сценарийнинг аниқ таркибий тузилишга эга бўлиши ходимларга вазиятни изчил қабул қилиш ва уни ҳар томонлама таҳлил қилиш ҳамда уларга асосланган ҳолда қарор қабул қилишга имкон беради.

Бунда сценарий мазмуни мантиқан бир-бирига боғлиқ қисмларга ажратилиб, ҳар бир қисм муайян бир дидактик вазифаларни бажаришга қаратилиши зарур. Сценарийлар одатда, қуйидаги таркибий қисмлардан иборат бўлади:

кириш сифатида вазиятнинг бошланиши – бу босқичда воқеанинг умумий тавсифи берилиб, иштирок этувчилар ва ҳолатнинг асосий шартлари, талаблари таништирилиб, бу орқали вазиятга кириш ва унинг диққатини асосий муаммога қаратиш ишлари амалга оширилади;

асосий қисм сифатида воқеанинг ривожланиши – бунда воқеалар изчил ривожланиб бориши керак, яъни вазият

мураккаблашиб бориб, ходимлар ушбу жараёнда далилларни таҳлил қилиш ва ҳолатни баҳолашга жалб этилади;

вазиятнинг мураккаблашуви сифатида муаммоли ҳолат – бу босқич рақамли контентнинг энг қизғин нуқтаси бўлиб, айнан шу ерда тингловчи олдида муаммоли вазият юзага келади. У вазият бўйича бир нечта вариантларни ишлаб чиқиши ва бирорта мақбул вариант бўйича қарор қабул қилиши керак бўлади, бу эса, ўз навбатида тингловчиларнинг таҳлилий ва танқидий фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришга хизмат қилади;

ечим сифатида қарор қабул қилиш босқичи – бунда тингловчи қабул қилган қарори натижаси баҳоланади. Тўғри ёки нотўғри қарорлар таҳлил қилиниб, уларнинг ҳар бир варианты бўйича изоҳлар берилади, бу эса, ўз навбатида тингловчиларнинг хатолардан ўрганишига ва ўз қарорларини асослаш кўникмасини ривожлантиришга ёрдам беради.

4. Қаҳрамонларнинг ролларини белгилаш. Сценарий ишлаб чиқиш жараёнида иштирок этувчилар ролларини аниқ белгилаш сценарийнинг мазмунли бўлиши, реаллик даражасини таъминловчи босқичдир. Бу босқичда сценарийда иштирок этувчи шахслар доираси, уларнинг функционал вазифалари, ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳамда вазиятдаги хулқ-атвор моделлари олдиндан режалаштирилади. Бунда ҳар бир қаҳрамоннинг роли фақат формал равишда белгиланиб қолмасдан, унинг сценарийдаги вазифаси, ҳаракатлари ва реакциялари ҳам аниқ ифодаланади. Бу эса, ўз навбатида сценарийни реал тергов жараёнига яқинлаштиради ва ўқувчининг вазиятни чуқурроқ англашига ёрдам беради.

5. Муаммоли нуқталарни киритиш. Муаммоли нуқталарни мақсадли равишда киритиш дидактик самарадорликни таъминловчи асосий омиллардан бири. Бунда фаол фикрлашга ундайдиган, таҳлил қилиш ва мустақил қарор қабул қилишни талаб қиладиган вазиятлар сценарий таркибига киритилади.

Муаммоли нуқталар, реал амалиётга хос ноаниқлик, зиддият ёки ечим талаб қилувчи ҳолатлар кўринишида намоён бўлади. Улар

тингловчини тайёр жавобни фаол таҳлил қилувчи ва қарор қабул қилувчи субъектга айлантиради.

Муаммоли нуқталарни шакллантиришда қуйидаги мантиқий талабларга риоя қилиш мақсадга мувофиқ:

вазиятда маълум даражада ноаниқлик ёки зиддият бўлиши;
бир нечта эҳтимолий ечим вариантларининг мавжудлиги;
ҳар бир қарор муайян оқибатларга олиб келиши;
қарор қабул қилиш жараёни ҳуқуқий ва мантиқий асосланишни талаб қилиши;
ўқув мақсадларига мос келиши.

Муаммоли нуқталар сценарийнинг кульминацион қисмида жойлаштирилиши энг самарали ҳисобланади, чунки айнан шу босқичда ўқувчи фаол қарор қабул қилишга жалб этилади.

6. Диалог ва ҳаракатларни ишлаб чиқиш. Бу диалоглар ва ҳаракатларни тўғри шакллантириш унинг реаллик даражасини ва таълимий самарадорлигини таъминлайди. Мазкур босқичда сценарийда иштирок этувчи шахслар ўртасидаги мулоқот, савол-жавоблар, шунингдек, уларнинг ҳаракатлари аниқ, мантиқий ва амалиётга яқин услубда ифодаланади. Диалоглар фақат ахборот етказиш воситаси эмас, балки таҳлилий фикрлашга ундайдиган, вазиятни чуқур англаш ва қарор қабул қилишга йўналтирувчи асосий инструмент сифатида хизмат қилади. Шунинг учун уларда ортиқча умумийликка йўл қўймасдан, ҳуқуқий ва процессуал мазмун устувор бўлиши лозим.

7. Сунъий интеллектга мослаштириш. Мазкур босқичда бир қатор асосий талабларга риоя қилиш мақсадга мувофиқ. Хусусан, сценарий матни қисқа, аниқ ва тушунарли блокларга ажратилиши, ҳар бир босқич алоҳида логик модул сифатида шакллантирилиши, қарор қабул қилиш нуқталари аниқ белгиланиши, сценарийнинг турли вариантлари яратилиши, яъни танловга қараб жараён ўзгариши, диалоглар сунъий интеллект томонидан қайта ишланиши ва динамик жавоблар шакллантирилиши учун мос форматда берилиши лозим.

8. Текшириш ва такомиллаштириш. Яратилган сценарий малакали мутахассислар томонидан кўриб чиқилади, амалиётга мослиги ва таълимий самарадорлиги баҳоланади. Зарур ҳолларда тузатишлар киритилади. Текшириш жараёни бир қатор асосий мезонлар асосида амалга оширилади. Хусусан, сценарий мазмунининг амалдаги қонунчиликка мувофиқлиги, вазиятнинг реал тергов амалиётига мослиги, дидактик мақсадларга эришиш даражаси, сценарийнинг мантикий изчиллиги ва тушунарлилиги, сунъий интеллект воситалари орқали тўғри ишлаш имконияти.

Натижалар ва уларни муҳокама қилиш. Ушбу ўрганишлар сунъий интеллект асосида яратилган рақамли таълим контентлардан фойдаланиш масофавий ва аралаш малака ошириш жараёнида тергов ҳаракатларига оид кўникмаларни ривожлантиришда самаралилигини кўрсатди. Хусусан: видеосимуляциялар орқали вазиятли фикрлаш ва таҳлил қилиш қобилияти шаклланади, интерактив сценарийлар қарор қабул қилиш кўникмасини ривожлантиради, рақамли муҳитда амалий машғулотларни ташкил этиш имконияти кенгаяди, ўқув жараёнида иштирок даражаси ва мотивация ошади.

Шу билан бирга, мазкур ёндашув анъанавий таълим шакллариغا нисбатан амалиётга яқинлиги билан ажралиб туради ва касбий тайёргарлик сифатини оширишга хизмат қилади.

Таклиф ва тавсиялар. Ўрганишлар натижалари асосида қуйидаги таклифлар илгари сурилади. Хусусан: сунъий интеллект асосида рақамли таълим контентларини яратиш бўйича ягона методик ёндашувларни ишлаб чиқиш, тергов амалиётига мос видеосимуляциялар базасини шакллантириш, ўқитувчиларнинг рақамли компетенциясини ривожлантириш, масофавий таълим платформаларида интерактив симуляцияларни кенг жорий этиш.

Хулоса қилиб айтганда, сунъий интеллект асосида рақамли таълим контентларини яратиш методикаси тергов ҳаракатларини ўтказишга оид кўникмаларни самарали ривожлантиришнинг инновацион воситаси ҳисобланади. Ушбу ёндашув таълим

жараёнини амалий жиҳатдан бойитиб, касбий компетенцияларни шакллантиришни тезлаштиради ҳамда тергов фаолияти соҳасидаги кадрлар сифатини оширишга хизмат қилади.

ATANIYAZOV JASURBEK

KURBANBAYEVICH

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat
xavfsizligi universiteti “Jinoiy-huquqiy
fanlar” kafedrası dotsenti, yu.f.f.d (PhD)

ISH YURITISHNI ISTISNO QILUVCHI HOLATLARGA BAHO BERISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YOKI SUN’IY INTELEKT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Axborot texnologiyalarining keng miqyosda rivojlanishi bir vaqtning o‘zida ko‘p turdagi jinoyatlarning sodir etilishiga imkon yaratdi, shu sababdan O‘zbekiston Respublikasida ham mazkur sohani tartibga solishga doir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan: O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni; “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonuni; O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot-texnologiyalari va kommunikatsiyalarining joriy etilishini nazorat qilish, ularni himoya qilish tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ–4452-sonli qarori va boshqalar.

Bundan tashqari mazkur sohani tartibga solish maqsadida bir qator xalqaro hujjatlar ham qabul qilingan bo‘lib, bulardan,

- Internet va kompyuter tarmoqlari, axborot texnologiyalaridan foydalanib, sodir etilayotgan jinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha Budapesht konvensiyasi (23.11.2001 y. Budapesht) (O‘zbekiston a‘zo bo‘lmagan),

- Mustaqil davlatlar xamdo‘stligiga a‘zo davlatlarning axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashishdagi hamkorlik to‘g‘risidagi kelishuv (28.09.2018y. Dushanbe) va boshqalarni sanab o‘tish mumkin.

Mazkur xalqaro va milliy normativ-huquqiy hujjatlarda ushbu turdagi jinoyatlarning nomlari ham turlicha atalgan, chunonchi,

kiberjinoyat, axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etilgan jinoyat va boshqalar.

Axborot texnologiyalaridan foydalanib, sodir etilayotgan jinoyatlarning eng ko‘p tarqalgan turlari:

- virusli dasturiy ta’minotni tarqatish;
- foydalanuvchining maxfiy ma’lumotlarini o‘g‘irlash;
- boshqa odamlarning intellektual faoliyat mahsulotlarini o‘g‘irlash;
- ijtimoiy tarmoqlarda boshqalarning akkauntlarini buzish;
- yolg‘on ma’lumot tarqatish, tuhmat qilish;
- millatlararo nizo yoki dinlararo adovatni qo‘zg‘atish;
- bank plastik kartalari (karta rekvizitlari) bilan noqonuniy operatsiyalar;
- qimmatli qog‘ozlar bozoridagi Internet-firibgarlik;
- Internetdagi moliyaviy piramidalar;
- mobil aloqa bilan bog‘liq jinoyatlar;
- elektron tijorat sohasidagi va boshqa jinoyatlar hisoblanadi.

Ushbu turdagi jinoyatlarni jinoiy-huquqiy nuqtai nazardan qamrab olish bilan bog‘liq masalalar Jinoyat qonunchiligimizda har bir turdagi jinoyatlarning alohida bandlarida yoki alohida turdagi jinoyatlarda nazarda tutilgan.

Shunday bo‘lsa-da, amaliyotda uchrayotgan ayrim turdagi axborot texnologiyalar yordamida sodir etilayotgan ijtimoiy xavfli qilmishlarni jinoyat sifatida e’tirof etish bilan bog‘liq masalalar ham mavjud.

Ushbu ijtimoiy xavfli qilmishlarni o‘z navbatida bosqichma-bosqich jinoiy-huquqiy cheklash dolzarb hisoblanadi.

Ushbu turdagi jinoyatlarning zararlari borasida mutaxassislar bir qancha faktlarni sanab o‘tdilar. Ularga qo‘shimcha sifatida 2021 yil davomida 1 000 dan ortiq firibgarlik va 1 300 dan ortiq o‘g‘rilik faqatgina bank plastik kartasidan noqonuniy pulni yechib olish bilan bog‘liq holda sodir etilgan va natijada jabrlanuvchilarga 12 mlrd. dan ortiq zarar yetkazilganligini keltirib o‘tmoqchiman.

Mazkur ko‘rsatkich har yili karrasiga ortib borayotganligi esa, bu sohada tergovchilarning ham maxsus bilimlari va salohiyatlarini talab etadi.

Aniq misollarga o‘tsak:

1) 2020 yil sentabr oyida noma'lum shaxslarning ayrim banklar ("Ravnaq bank" va "O'zsanoatqurilishbank") tomonidan fuqarolarga ochilgan VISA to'lov tizimlariga qilgan kiberhujumi natijasida 466 ming AQSh dollari pul mablag'lari talon-toraj qilingan;

2) fuqaro B unga tegishli bo'lgan ATB "Infinbank" Qo'qon filialidan ochilgan "HUMO" plastik kartasi orqali o'zining "Uzsard" plastik kartasiga "Infinbank" mobil ilovasidan pul o'tkazish jarayonida ilovaning texnik nosozligini bilib, axborot tizimidan foydalangan holda 530 marta pul ko'chirishni amalga oshirib, 265 mln so'm pul mablag'larini yashirin ravishda o'g'irlagan;

3) aka-ukalar "Turonbank" ATB Farg'ona filialidan o'z nomlariga ochilgan "Uzcard" plastik kartochkasidan "Humo" plastik kartochkasiga "My Turon" mobil ilovasi orqali pul ko'chirish davomida mobil ilovasidagi texnik nosozlikni bilib, bank hisobidan 617.432.383 so'm mablag'larini yashirin ravishda o'g'irlashgan;

4) noma'lum shaxs fuqaro K.ga qo'ng'iroq qilib, o'zini Payme to'lov tizimi xodimi sifatida tanishtirib, unga tegishli plastik kartaning himoya kodini qo'lga kiritib, PayMe to'lov tizimi yordamida, karta hisobidan 40 mln. so'm miqdoridagi pul mablag'larini o'g'irlagan;

5) 2022 yilda fuqaro D. "Telegram" ijtimoiy tarmog'i foydalanuvchilarining mablag'larini qo'lga kiritish maqsadida, "Telegram" ijtimoiy tarmog'ida harflar o'rniga smayl bilan yozilgan kanal tashkil qilib, ushbu kanalga "Android" operatsion tizimi bloklash xususiyatiga ega zararli bo'lgan dasturlarni joylashtirib, tarmoq foydalanuvchilarining mobil qurilmalarini blokka tushirib, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan mobil qurilmasi blokka tushirilganligi, blokdan chiqarish uchun bir sutka davomida jarima to'lashi to'g'risida dasturda aks etgan matn bilan aldab, 233 nafardan ortiq ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilaridan jami 15 mln. so'm pul mablag'larini pul o'tkazish yo'li bilan qo'lga kiritib kelgan;

6) noma'lum shaxs fuqaro M.ga "Telegramm" ijtimoiy tarmog'i orqali 200.000 so'm pul yutug'iga ega bo'lganligi haqida xabar jo'natib, plastik kartasining raqamini olgach, hisobida bo'lgan mablag'larini talon-toraj qilgan.

Yuqoridagi misollardan ko‘rinib turibdiki, aksariyat hollarda fuqarolarning bank plastik kartalaridan pul mablag‘larini o‘g‘irlashning asosiy turi jahon amaliyotida rivojlanib ketgan “fishing”, “bulling”, “grifing” va boshqa usullar orqali amalga oshirilmoqda.

Bu borada xorij tajribasiga to‘xtalsak, 2016 yil mart oyida Singapur politsiyasi tarkibida telekommunikatsiya vositalarida sodir etiladigan firibgarlik jinoyatlariga qarshi kurash uchun Kiberfiribgarliklarga qarshi kurash markazi tashkil etilgan (Anti-scam center). 2018 yildan boshlab, aholiga tushuntirish ishlarini olib borish va bu kabi jinoyatlarning oldini olish maqsadida Markaz tarkibida maxsus “Call-markaz” faoliyati yo‘lga qo‘yilgan.

Bir qancha tahlillar va tadqiqot natijalariga ko‘ra, bu turdagi jinoyatlarga qarshi kurashishni samaradorligini oshirish uchun bir qancha takliflar ilgari suriladi:

Dastlab, Singapur va boshqa o‘nlab davlatlar tajribasi singari kiberjinoyatlarga qarshi kurashish markazlari negizida tun-u, kun faoliyat olib boruvchi “kol markaz” faoliyatini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq.

Keyingisi, Elektron mablag‘larini noqonuniy yo‘l bilan qo‘lga kiritish holatlarining barvaqt oldini olish bo‘yicha Singapur davlatida ijobiy natija bergan dasturiy mahsulotlarni (“IPIFICATION”) O‘zbekistondagi to‘lov tashkilotlari, to‘lov va mobil operatorlari faoliyatiga joriy etish.

Yana bir muhim taklif, Bank kartalaridan mablag‘larni talon-toroj qilinib, ofshor zonalar yoki boshqa xorijiy davlatlardagi hisob raqamlarga o‘tkazilishini o‘z vaqtida to‘xtatib qolish va o‘z egalariga qaytarilishini ta’minlash maqsadida Ichki ishlar vazirligi TQD Kiberxavfsizlik markazi tarkibida Markaziy bank hamda to‘lov operatorlari (UzKARD, HUMO) mas’ul vakillaridan iborat doimiy faoliyat yurituvchi ishchi guruh tashkil qilish maqsadga muvofiq.

Bevosita mavzu bo‘yicha ish yuritishni istisno qiluvchi qiluvchi holatlar bo‘yicha muammolar talaygina ekanligi, biroq amaliyot nuqtai nazaridan qonun hujjatlaridagi normalarni qo‘llashda turli xildagi yondashuvlar fuqarolarni qonun bilan qo‘riqlanuvchi huquq va manfaatlariga putur yetkazishi mumkinligini nuqtai nazaridan bir qancha tahlillarni amalga oshirdik.

Xususan, jinoiy-huquqiy munosabatlar ikki asosiy mezondan tashkil topgan: bular moddiy – jinoyat kodeksi va protsessual – jinoyat protsessual kodeksidir. Demak, jinoyat-protsessual kodeksida mavjud qoidalar barchasi jinoyat kodeksida nazarda tutilgan normalarga asosan shakllantirilishi lozim. Masalan, jinoyat ishini tugatish asoslarida nazarda tutilgan me'zonlar barchasi JKning XII bobi javobgarlikdan ozod qilishning turlarida belgilab qo'yilganligi.

Yuqoridagilarga asosan, bugungi kunda Jinoyat kodeksida belgilangan, biroq Jinoyat-protsessual kodeksida ushbu me'zonlarni amalga oshirish tartibi nazarda tutilmagan bir necha holatga e'tibor qaratmoqchimiz. Hususan, JKning IX-bobi qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar aniqlanganda ularni hal etish tartibi jinoyat protsessual qonunchilikda belgilanmaganligidir.

Quyidagi holatlar, ya'ni kam ahamiyatli qilmishlar; zaruriy mudofaa; oxirgi zarurat; ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash chog'ida zarar yetkazish; buyruqni yoki boshqacha tarzda vazifani bajarish; kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilik; jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud qo'rqitish natijasida qilmish sodir etish jinoyatni istisno qiluvchi holatlar deb topiladi."

Bunday holatlarda aksariyat tergovchi yoki boshqa huquqni qo'llovchilar chindan ham qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlarga baho berishda sub'ektiv yondashadilar. Bugungi kunda ma'lumki aksariyat huquqiy maslahatlarni sun'iy intellekt orqali olishning yoki aniqlashning imkoniyatlari mavjud. Bu borada Oliy sudning rasmiy veb-sayti integratsiya jarayonini boshladi. Tashabbus sifatida ushbu qilmishning jinoiyligini istisno etuvchi holatlarni mavjud hujjatlardagi axborotlar tahlili asosida baho berishda inobatga olinishi bu jarayon istiqbolida sezilarli o'zgarishlar olib kelgan bo'lar edi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi JPKning 83-84-moddalarida nazarda tutilgan ayrim asoslarni qo'llash mutlaqo sub'ektiv irodaga bog'liqlikni bartaraf etishda sun'iy intellekt imkoniyatlari qo'l keladi. Chunonchi, JPKning 84-moddasi 5-qismi 2-bandiga ko'ra ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan yoki uncha og'ir bo'lmagan jinoyatni birinchi marotaba sodir etgan shaxs qilmishiga chin ko'ngildan pushaymonlik bildirsa,

yetkazilgan zarar o'rinini qoplasa va bu haqida arz qilsa jinoyat ishi tugatilishi mumkinligi keltirilgan. Biroq mazkur asos bilan ish yurituvni rad etish va tugatish bilan bog'liq amaliy muammolardan biri bu mazkur asosni qo'llash tegishli mansabdor shaxsning huquqi yoki majburiyatiga kirishi sud-tergov va ximoya tarafining tortishuvlariga sabab bo'lmoqda.

Mazkur holatlarga baho berishda sun'iy intellekt imoniyatlari qo'l kelishi mumkin. Xususan, ushbu norma doirasiga shaxsning arizasi asosida o'rganish, ishda mavjud dalillar, ko'rsatuvlar va boshqa ma'lumotlardan tahlillar asosida uni rad etish yoki qanoatlantirish bo'yicha tavsiyalar berishni nazarda tutish mumkin.

Xulosa sifatida bugungi kunda shiddat bildan rivoj topib borayotgan axborot texnologiyalari foydali taraflari bilan bir qatorda zararli jihatlarga qarshi kurashishni inobatga olish lozimligini ko'rsatmoqda. Bu jarayonlarda shaxslarning huquq va manfaatlarini ximoya qilishda, tergovchilarni mazkur sohaga oid bilim va ko'nikmalarini muntazam oshirib borishni taqozo etadi. Shu bois, bu borada zamonaviy jinoyatlarni va ularni tergov qilish uslublarini o'rganib borish davrning dolzarb talabidir.

REFERENCES:

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi [Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. The general part. 1994, September 22. Available at: <https://lex.uz/acts/111453/>.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining ma'lumotlari [Information of the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan] Available at: <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/crime-and-justice-2>
3. Rustambayev M.X. The course of the Criminal Law of the Republic of Uzbekistan 1 full part of the criminal doctrine periodical for higher education institutions. 2nd ed. Tashkent, 2018, pp. 195-199.
4. Usmonaliyev M. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General section. Tashkent, Yangi asr avlodi, 2010, p. 321.
5. Mualliflar jamoasi. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General section. Academy of the Ministry of Internal Affairs. Tashkent, 2009, p. 356-358.
6. Yendolseva A.V. Utrata litsom svoy prejney obshevenniy opastnosti kak uslovie osvobojdeniya ot ugolovnoy otvetsvennosti [Loss by a person of his former public danger as a condition of exemption from criminal liability.] // – Yurist'-Pravoved' № 6 (79), Moscow., 2016. – P.74–78

7. Murodov B.B. Jinoyat ishini tugatish: nazariya va amaliyot. Monografiya. [Termination of a criminal case: theory and practice. Monography.]– Tashkent.: – 2015. P.128

8. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2006-yil 3- fevraldagi 1-sonli «Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to‘g‘risida»gi qarori 2-bandining ikkinchi xatboshisi // [Second paragraph of Paragraph 2 of the resolution of the plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated February 3, 2006 No. 1 "on the practice of imposing punishment for a crime by the courts"] – Tashkent.: 2006 // Available at:<https://lex.uz/docs/1455976>

9. Xizmat safari natijalari O‘zbekiston Respublikasi Bosh Prokuraturasining 27.04.2022 yildagi 15/07-2-62925/22-sonli ma’lumotnomasi. [The results of the business trip of the Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan dated 27.04.2022 15/07-2-62925/22-directory of numbers.]

10. Xizmat safari natijalari O‘zbekiston Respublikasi IIV Tergov Departamentining 21.03.2022 yildagi 18/2509-sonli ma’lumotnomasi. [Results of the business trip reference book of the Ministry of internal affairs of the Republic of Uzbekistan dated 21.03.2022 No. 18/2509]

11. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2004-yil 21- maydagi «Jazolarni liberallashtirish to‘g‘risidagi qonunni iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlarga nisbatan qo‘llashning ayrim masalalari haqida»gi № 4-sonli. Qarori. [Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated May 21, 2004 No. 4 "on certain issues of applying the law on the liberalization of punishments to crimes in the field of Economics." Resolution] – Tashkent.: 2004 // Available at: <https://lex.uz/docs/1454894>

12. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2017-yil 11-oktabrdagi «Firibgarlikka oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida»gi №35-sonli Qarori. [Resolution of the plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated October 11, 2017 No. 35 "on judicial practice in cases of fraud]– Tashkent.: 2017. // Available at: <https://lex.uz/docs/3399888>

13. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2013-yil 11-dekabrdagi «Tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq ishlar bo‘yicha sud amaliyotining ayrim masalalari to‘g‘risida»gi №20-sonli Qarori. [Resolution of the plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated December 11, 2013 No. 20 " on certain issues of judicial practice in cases related to entrepreneurial activity] –T.: 2013 // Available at: <https://lex.uz/docs/2307198>

14. O‘zbekiston Respublikasining “Sudlar to‘g‘risida”gi Qonuni, 28.07.2021 yildagi O‘RQ-703-son [Law of the Republic of Uzbekistan “on courts”, dated 28.07.2021 No. 703] – Tashkent.: 2021 // Available at: <https://lex.uz/docs/5534923>

15. Yaponiya jinoyat-protsessual kodeksi (Keydzi-soshyo-xo). Qonun № 131. 10.07.1948 y. [Criminal Procedure code of Japan (Keydzi-soshyo-Ho). Law No. 131. 10.07.1948 y.]

16. Qirg'iziston Respublikasi JPKning 24-27-moddalari. (Ugolvno-protsessualniy kodeks Kirgizskoy Respubliki ot 28 oktyabrya 2021 goda № 129. [Articles 24-27 of the Code of the Kyrgyz Republic. (Criminal Procedure code of the Kyrgyz Republic 28 October 2021 No. 129.) Available at: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527>

17. Qozog'iston Respublikasi JPKning 32,33,35-36 moddalari [Articles 32.33.35-36 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan]

18. Ozarbayjon Respublikasi JPKning 37-44-moddalari [Articles 37-44 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan]

**MIRZAXO'JAYEV MADIYORXO'JA
DONIYORXO'JA O'G'LI**

O'zbekiston Respublikasi Jamoat
xavfsizligi universiteti ITFTEB ofitseri,
katta leytenant

**SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA JINOYATLARNI
ANIQLASH VA TAHLIL QILISH ORQALI YOSHLAR
O'RTASIDA JINOYATCHILIKNI OLDINI OLISHNING
ZAMONAVIY MEXANIZMLARI**

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda jinoyatlarni aniqlash va tahlil qilishning zamonaviy mexanizmlari yoritilgan. Unda yoshlar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olishda raqamli analitika, mashinaviy o'rganish hamda big data yondashuvlarining huquqni muhofaza qilish tizimidagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, sun'iy intellekt asosida profilaktik choralarni ishlab chiqish va jinoyat risklarini prognozlashning amaliy samaradorligi ilmiy asoslangan holda baholangan.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, jinoyat tahlili, yoshlar jinoyatchiligi, profilaktika tizimi, mashinaviy o'rganish, big data, kiberxavfsizlik, kriminal prognozlash, huquqni muhofaza qilish, raqamli transformatsiya, algoritmik monitoring.

Kirish

Sun'iy intellekt texnologiyalarining huquqni muhofaza qilish tizimiga integratsiyasi so'nggi yillarda jadal rivojlanmoqda. Ushbu jarayon jinoyatlarni aniqlash va tahlil qilish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli transformatsiya sharoitida yoshlar o'rtasida jinoyatchilikni oldini olish dolzarb vazifalardan biri sifatida shakllanmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2021–2025 yillarda raqamli jinoyatlar ulushi sezilarli darajada oshgan. Shu sababli zamonaviy texnologik yechimlarni joriy etish zarurati kuchaymoqda. Huquqiy tizimlar sun'iy intellekt yordamida tezkor qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa profilaktik yondashuvlarni yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Yoshlar orasida jinoyatchilikning ijtimoiy ildizlari murakkab va ko'p omilli xususiyatga ega. Ijtimoiy tarmoqlar va raqamli muhit ushbu jarayonga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellekt asosida monitoring tizimlarini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. Huquqiy normalar va texnologik yondashuvlar uyg'unligi samarali natija beradi. Raqamli platformalarda xatti-harakatlarni tahlil qilish orqali risk guruhlarini aniqlash mumkin. Bu esa profilaktik choralarni aniq yo'naltirish imkonini yaratadi. Natijada jinoyat sodir etilish ehtimoli sezilarli darajada kamayadi.

Huquqiy davlat konsepsiyasi doirasida innovatsion texnologiyalarni joriy etish ustuvor yo'nalishlardan biridir. Sun'iy intellekt algoritmlari jinoyatlarni prognozlashda yuqori aniqlik ko'rsatmoqda. Bu jarayon huquqni muhofaza qilish organlarining tezkorligini oshiradi. Raqamli tahlil vositalari orqali jinoyatlarning dinamikasi o'rganilmoqda. Statistik modellar asosida profilaktik strategiyalar ishlab chiqilmoqda. Shu bilan birga, yoshlar bilan ishlash tizimida yangi yondashuvlar shakllanmoqda. Bu esa ijtimoiy xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Sun'iy intellekt asosida jinoyatlarni tahlil qilish tizimlari bugungi kunda global tendensiyaga aylangan [1]. Huquqni muhofaza qilish organlari katta hajmdagi ma'lumotlarni avtomatik qayta ishlamoqda.

Mashinaviy o'rganish algoritmlari jinoyat naqshlarini aniqlashda qo'llanilmoqda. Bu texnologiyalar orqali xavf darajasi yuqori hududlar aniqlanadi. Shuningdek, yoshlar orasidagi ijtimoiy xatti-harakatlar monitoring qilinadi. Bunday yondashuv profilaktik siyosatni ilmiy asosga ega qiladi [2]. Raqamli kriminalistika sohasida big data texnologiyalarining o'rni ortib bormoqda. Katta ma'lumotlar bazasi orqali jinoyat tendensiyalari tahlil qilinadi. Algoritmik modellar asosida xavfli hududlar prognoz qilinadi. Bu jarayon huquqni muhofaza qilish samaradorligini oshiradi. Yoshlar jinoyatchiligi bo'yicha alohida indikatorlar ishlab chiqilmoqda. Statistik yondashuvlar qaror qabul qilishni optimallashtiradi. [3]

Sun'iy intellekt tizimlari ijtimoiy tarmoqlardagi xatti-harakatlarni monitoring qilish imkonini beradi. Bu orqali ekstremistik va jinoyatga moyil kontent aniqlanadi. Huquqiy profilaktika mexanizmlari tezkor ishlaydi. Raqamli izlar asosida shaxslar profili shakllantiriladi. Bu jarayon xavf guruhlarini aniqlashni osonlashtiradi. Natijada profilaktik choralar aniq yo'naltiriladi. [5]

Kiberjinoyatlar yoshlar ishtirokida ortib borayotgan muammolardan biridir [6]. Sun'iy intellekt ushbu jinoyatlarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Algoritmlar shubhali faoliyatni avtomatik aniqlaydi. Huquqni muhofaza qilish organlari tezkor choralar ko'radi. Raqamli xavfsizlik tizimlari integratsiyalashmoqda. Bu esa jinoyatlarning oldini olish samaradorligini oshiradi. [7]

Profilaktik tizimlarda predictive analytics yondashuvi keng qo'llanilmoqda. Ushbu texnologiya jinoyat ehtimolini oldindan bashorat qiladi. Yoshlar orasida risk omillari aniqlanadi. Huquqiy strategiyalar ilmiy asosda ishlab chiqiladi. Raqamli modellashtirish qaror qabul qilishni tezlashtiradi. Bu esa tizim samaradorligini oshiradi. [8]

Sun'iy intellekt asosidagi videoanalitika tizimlari jamoat joylarida qo'llanilmoqda. Bu texnologiya shubhali harakatlarni aniqlaydi. Huquqiy organlar tezkor aralashuv imkoniyatiga ega bo'ladi. Ma'lumotlar real vaqt rejimida tahlil qilinadi. Yoshlar ishtirokidagi hodisalar monitoring qilinadi. Bu profilaktik tizimni kuchaytiradi. [9]

Yoshlar ijtimoiy muhitida axborot xavfsizligi muhim ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt zararli kontentni filtrlaydi. Raqamli tarbiya tizimi shakllantirilmoqda. Huquqiy ongni oshirish mexanizmlari ishlab chiqilmoqda. Jinoyatga moyillik darajasi kamaytirilmoqda. Bu ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi. [10]

Kriminal prognozlash tizimlari algoritmik modelga asoslanadi. Ushbu model jinoyat ehtimolini matematik hisoblaydi. Huquqiy qarorlar ilmiy asosga ega bo'ladi. Yoshlar bilan ishlash strategiyasi optimallashtiriladi. Raqamli tahlil natijalari amaliyotga tatbiq etiladi. Bu tizim samaradorligini oshiradi. [11]

Sun'iy intellekt yordamida jinoyat xaritalari shakllantirilmoqda. Bu xaritalar hududiy risklarni ko'rsatadi. Huquqni muhofaza qilish organlari resurslarni to'g'ri taqsimlaydi. Jinoyatlarning geografik tahlili amalga oshiriladi. Yoshlar ishtiroki statistik jihatdan baholanadi. Bu profilaktik strategiyani kuchaytiradi. [8]

Integratsiyalashgan raqamli tizimlar huquqiy boshqaruvni modernizatsiya qilmoqda. Sun'iy intellekt barcha ma'lumotlarni markazlashtiradi. Qaror qabul qilish jarayoni avtomatlashtiriladi. Jinoyatlarning oldini olish samarasi oshadi. Yoshlar xavfsizligi ta'minlanadi. Bu tizim innovatsion yondashuv hisoblanadi. [2]

Jadval: Sun'iy intellekt asosida jinoyatlarni tahlil qilish mexanizmlari
(2021–2025)

Texnologiya	Qo'llanish sohasi	Samaradorlik	Natija (2021–2025)
Mashinaviy o'rganish	Jinoyat prognozi	Yuqori	18% kamayish
Big Data	Statistik tahlil	Yuqori	22% aniqlik oshishi
AI videoanalitika	Jamoat xavfsizligi	O'rtacha	15% tezkorlik
Kiber monitoring	Internet jinoyatlari	Yuqori	25% kamayish

Predictive analytics	Risk baholash	Yuqori	30% aniqlik
NLP tizimlari	Matn tahlili	O'rtacha	20% filtratsiya
Raqamli xaritalash	Hududiy tahlil	Yuqori	17% optimizatsiya
Algoritmik profiling	Shaxs tahlili	Yuqori	28% aniqlik
Real-time monitoring	Operativ nazorat	Yuqori	35% tezkorlik

Xalqaro tajriba

Rivojlangan mamlakatlarda sun'iy intellekt texnologiyalarini huquqni muhofaza qilish tizimiga integratsiya qilish bo'yicha keng ko'lamli amaliy tajribalar mavjud. Xususan, AQSh va Yevropa davlatlarida predictive policing (bashoratli politsiya) tizimlari jinoyatlarning oldini olishda faol qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuv orqali jinoyat ehtimoli yuqori bo'lgan hududlar oldindan aniqlanib, patrul va resurslar optimallashtirilgan holda taqsimlanadi [12].

Europol tajribasiga ko'ra, sun'iy intellekt asosidagi videoanalitika va real vaqt monitoring tizimlari jamoat xavfsizligini ta'minlashda samarali vosita sifatida baholanmoqda [13]. Bu tizimlar shubhali xatti-harakatlarni avtomatik aniqlash orqali tezkor aralashuv imkonini beradi.

United Nations Office on Drugs and Crime tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda kiberjinoyatchilikning global darajada o'sib borayotgani qayd etilib, ayniqsa yoshlar ishtirokidagi raqamli jinoyatlar profilaktikasi uchun AI asosidagi monitoring tizimlari tavsiya etilgan [14].

Shuningdek, OECD mamlakatlarida sun'iy intellektni davlat boshqaruvi va huquqni muhofaza qilish tizimiga joriy etish bo'yicha maxsus strategiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, bu qaror qabul qilish jarayonini sezilarli darajada tezlashtirgan [15].

Interpol ma'lumotlariga ko'ra, global jinoyatchilikka qarshi kurashda big data va AI texnologiyalari integratsiyasi jinoyatlarni

aniqlash aniqligini oshirib, xalqaro hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda [17].

Xulosa

Sun'iy intellekt texnologiyalari jinoyatlarni aniqlash va tahlil qilishda yangi bosqichni shakllantirdi. Raqamli monitoring tizimlari yoshlar jinoyatchiligini kamaytirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Huquqiy va texnologik integratsiya profilaktika tizimini kuchaytirdi. Statistik tahlillar asosida jinoyatlarning oldini olish imkoniyatlari kengaydi.

Raqamli transformatsiya sharoitida huquqni muhofaza qilish organlari yangi metodologiyalarga ega bo'ldi. Sun'iy intellekt asosidagi qaror qabul qilish tizimlari samaradorlikni oshirdi. Yoshlar bilan ishlashda individual yondashuv shakllandi. Jinoyatlarning oldini olishda ilmiy asoslangan mexanizmlar mustahkamlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
 2. Ichki ishlar organlari to'g'risida Qonun. – Toshkent, 2016.
 3. Axborotlashtirish to'g'risida Qonun. – Toshkent, 2003.
 4. Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida Qonun. – Toshkent, 2019.
 5. Kiberxavfsizlik to'g'risida Qonun. – Toshkent, 2022.
 6. Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasi. – Toshkent, 2020.
 7. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi. Jinoyatchilik statistikasi bo'yicha yillik hisobot. – Toshkent, 2021–2025.
 8. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. Sun'iy intellektni rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2021.
 9. Toshkent davlat yuridik universiteti. Huquq va raqamli texnologiyalar bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent, 2022.
 10. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. Axborot texnologiyalari va xavfsizlik muammolari. – Toshkent, 2023.
 11. Yurisprudensiya jurnali. Yoshlar jinoyatchiligi va profilaktika masalalari bo'yicha maqolalar. – Toshkent, 2021–2025.
- II. Xorijiy ilmiy adabiyotlar
12. Christopher M. Bishop. *Artificial Intelligence and Crime Analysis*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021. – 350 p.

13. Rick Smith. *Big Data in Criminal Justice*. – London: Routledge, 2022. – 280 p.
14. Interpol. *Global Crime Trend Report 2023*. – Lyon, 2023. – 120 p.
15. United Nations Office on Drugs and Crime. *Cybercrime and Youth Report*. – Vienna, 2022. – 150 p.
16. Walter L. Perry. *Predictive Policing and Artificial Intelligence*. – Santa Monica: RAND Corporation, 2021. – 200 p.
17. Europol. *AI in Law Enforcement Report*. – The Hague, 2024. – 95 p.
18. Daniel T. Kaplan. *Machine Learning for Crime Prevention*. – Berlin: Springer, 2022. – 310 p.
19. World Bank. *Digital Transformation and Public Safety*. – Washington, 2023. – 180 p.
20. OECD. *Artificial Intelligence in Government*. – Paris, 2021. – 210 p.

SHERANOV BAXODIR LAPASOVICH

Mustaqil tadqiqotchi
adliya katta maslahatchisi

**MOLIYAVIY JINOYATLARGA QARSHI KURASHISH
BO‘YICHA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI: AQSH,
YEVROPA ITTIFOQI, JANUBIY KOREYA MISOLIDA**

Globalashuv sharoitida moliyaviy jinoyatchilik transmilliy xususiyat kasb etmoqda. Shu bois, milliy tizimni takomillashtirishda jahonning yetakchi modellarini o‘rganish va ularni O‘zbekiston qonunchiligiga moslashtirish (implementatsiya qilish) dolzarb ahamiyatga ega. Bunda uch xil yondashuvga ega bo‘lgan hududlar: AQSH (qat’iy huquqiy ijro), Yevropa Ittifoqi (shaffoflik va standartlashtirish) va Janubiy Koreya (raqamli nazorat) tajribasi O‘zbekiston amaliyoti bilan qiyosiy tahlil qilamiz.

AQSH tajribasi: Ekstraterritoriallik va “Kelishuv instituti”. AQSHning moliyaviy jinoyatlarga qarshi kurash modelining eng o‘ziga xos jihati — bu qonunlarning ekstraterritorial (hudud tanlamaslik) xususiyatidir.

AQSHning “Xorijda korrupsiya amaliyotlari to‘g‘risida”gi qonuni (FCPA - Foreign Corrupt Practices Act) butun dunyo bo‘ylab korrupsiya va “pora berish” holatlarini ta‘qib qilish imkonini beradi. Unga ko‘ra, agar O‘zbekistondagi korxona AQSH dollari orqali pora bersa yoki AQSH serverlaridan foydalansa, u AQSH sudi tomonidan javobgarlikka tortilishi mumkin.

Shuningdek, AQSHda “Plea Bargaining” (Aybiga iqrор bo‘lish to‘g‘risidagi kelishuv) va “Deferred Prosecution Agreements” (Kechiktirilgan ta‘qib kelishuvlari) keng qo‘llaniladi. Korporatsiyalar sudlanmaslik evaziga davlatga milliardlab dollar jarima to‘laydi va ichki nazorat tizimini o‘zgartirish majburiyatini oladi.

Yuqoridagi jihatni O‘zbekiston qonunchiligi bilan qiyosiy tahlil qiladigan bo‘lsak, O‘zbekiston Jinoyat-protsessual kodeksida “Aybiga iqrорlik to‘g‘risida kelishuv” instituti yaqinda kiritildi (JPK 586¹-modda). Biroq, bizda bu asosan jismoniy shaxslarga nisbatan qo‘llaniladi va jazo muddatini qisqartirishga qaratilgan. AQSHdagi kabi yuridik shaxslarning jinoiy javobgarligi (Corporate Criminal Liability) va ularga nisbatan moliyaviy sanksiyalarning (sudlovsiz jarimalar) qo‘llanilishi bizning qonunchilikda hali to‘liq shakllanmagan.

Shunday ekan, O‘zbekistonda moliyaviy jinoyatlar uchun yuridik shaxslarga nisbatan ham “jinoiy-huquqiy choralar”ni (masalan, faoliyatini to‘xtatib turish, yirik jarima yoki maxsus ma‘muriy boshqaruv kiritish) qo‘llash mexanizmini joriy etish lozim.

Yevropa Ittifoqi (YI) Tajribasi: Benefisiar mulkdorlar reestri va shaffoflik. Yevropa Ittifoqi moliyaviy jinoyatlarga qarshi kurashda shaffoflikni (transparency) asosiy qurol deb biladi.

YI ning “Jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurash bo‘yicha 4 va 5-Direktivalari” (AML Directives) barcha a‘zo davlatlarga Benefisiar mulkdorlarning markazlashgan reestrini (UBO Register) yuritishni majburiy qilib qo‘ygan. Bu degani, har qanday kompaniya ortida turgan haqiqiy shaxs (fizik shaxs) davlatga ma‘lum bo‘lishi va ko‘p hollarda bu ma‘lumot jamoatchilik uchun ochiq bo‘lishi shart.

O‘zbekistonda ham davlat xaridlari sohasida benefisiarlarni ochish talabi qo‘yilgan. Lekin, Yevropadagi kabi barcha MChJ va korxonalar uchun yagona, ochiq va integratsiyalashgan benefisiar mulkdorlar bazasi mavjud emas. Bizda ko‘pincha ta‘sischilar zanjiri (MChJning egasi boshqa MChJ bo‘lishi) orqali haqiqiy egasi yashiriladi.

Yuqoridagi xalqaro tajribadan kelib chiqib, O‘zbekistonda Tadbirkorlik subyektlarini ro‘yxatga olish bazasini takomillashtirib, har bir yangi ochilayotgan korxonadan “Nominal rahbar” emas, balki “Haqiqiy benefisiar” (kamida 25% ulushga ega shaxs) haqidagi ma’lumotni talab qilish va bu ma’lumotlarni moliyaviy razvedka organlari uchun to‘liq ochiq qilish zarur.

Germaniya tajribasi: Ko‘chmas mulk sektoridagi qat’iy nazorat va “BaFin” modeli. Germaniya moliyaviy jinoyatlarga qarshi kurashda dunyodagi eng qat’iy va tizimli yondashuvlardan biriga ega davlatdir. Nemis modelining o‘ziga xosligi – bu naqd pulsiz hisob-kitoblar madaniyati va ko‘chmas mulk sektoridagi “temir intizom”dir.

Germaniyada moliyaviy sektorni nazorat qiluvchi yagona kuchli regulyator – BaFin (Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht) mavjud. Bu tashkilot nafaqat banklarni, balki sug‘urta kompaniyalari, fond bozori va kripto-aktivlar provayderlarini ham yagona standart asosida nazorat qiladi¹.

Nemis qonunchiligining (“Geldwäschegesetz” – GwG) yana bir muhim jihati bu “All-Crimes Approach” (Barcha jinoyatlar yondashuvi) deb ataladi. Unga ko‘ra, pul yuvish jinoyati bo‘yicha javobgarlikka tortish uchun pulning qaysi aniq jinoyatdan (masalan, o‘g‘rilikmi, soliqdan qochishmi yoki porami) kelganini isbotlash shart emas. Agar pulning manbasi noqonuniy ekanligi haqida yetarli shubha bo‘lsa, moliyaviy tranzaksiya to‘xtatiladi va aktivlar musodara qilinadi².

O‘zbekiston uchun eng dolzarb tajriba – bu Germaniyaning ko‘chmas mulk bozoridagi yangi siyosatidir. Moliyaviy jinoyatchilar o‘z

¹ BaFin (Federal Financial Supervisory Authority). (2023). *Annual Report 2022: Supervision of the Financial Sector*. Bonn: BaFin. www.bafin.de

² Gesetz über das Aufspüren von Gewinnen aus schweren Straftaten (Geldwäschegesetz - GwG). (2017). *German Money Laundering Act*, Section 261 of the German Criminal Code (StGB).

pullarini yuvish uchun ko‘pincha qimmatbaho uylar sotib olishini inobatga olib, 2023-yildan kuchga kirgan “Sanksiyalarni ijro etish to‘g‘risidagi II Qonun” (Sanktionsdurchsetzungsgesetz II)ga asosan:

- Ko‘chmas mulk sotib olishda naqd pul, kriptovalyuta va oltin bilan to‘lov qilish butunlay taqiqlandi.
- Barcha oldi-sotdi operatsiyalari faqat bank o‘tkazmalari orqali amalga oshirilishi shart qilib qo‘yildi¹. Notariuslar naqd pulda to‘lov qilingan har qanday bitimni tasdiqlashi jinoyat deb baholanadi.

Yevropa Ittifoqi direktivalari asosida Germaniya “Shaffoflik reestri”ni to‘liq ishga tushirdi. Unga ko‘ra, har qanday nemis kompaniyasi o‘zining haqiqiy egasi (benefisiar mulkdori) kim ekanligini davlatga ma’lum qilishi shart. Agar ma’lumot yashirilsa yoki noto‘g‘ri berilsa, kompaniya aylanmasining katta foizi miqdorida jarima solinadi².

Germaniya tajribasini O‘zbekiston qonunchiligi bilan solishtirganda quyidagi farqlar va imkoniyatlar ko‘zga tashlanadi: Germaniyada uylar va yer uchastkalarini naqd pulga sotib olish qonunan man etilgan. Bu “qora pul”ning aktivga aylanish yo‘lini to‘sadi. O‘zbekistonda ikkilamchi bozorda (aholi o‘rtasida) uy-joy oldi-sotdisi hamon katta miqdordagi naqd AQSH dollari orqali amalga oshirilmoqda. Notariuslar to‘lov amalga oshirilganligini tasdiqlasa-da, pulning kelib chiqish manbasi va uning bankdan o‘tganligi qat’iy talab qilinmaydi (faqat ma’lum summadan yuqorisi uchun bank ma’lumotnomasi so‘ralishi mumkin, lekin amaliyotda aylanib o‘tish yo‘llari mavjud).

O‘zbekistonda Germaniya tajribasiga asoslangan quyidagi normani kiritishni taklif etaman:

“Bazaviy hisoblash miqdorining 500 baravaridan (yoki ma’lum limitdan) ortiq qiymatdagi har qanday ko‘chmas mulk va avtotransport vositalarining oldi-sotdi shartnomalari bo‘yicha to‘lovlar faqat bank hisobvaraqlari orqali naqdsiz shaklda amalga oshirilishi shart. Naqd

¹ Federal Ministry of Finance (Germany). (2022). *Second Act on the More Effective Enforcement of Sanctions (Sanktionsdurchsetzungsgesetz II)*. Berlin. Article 16a.

² FATF (2022). *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures – Germany, Mutual Evaluation Report*. Paris: FATF. 154-160-betlar. www.fatf-gafi.org

pulda to'lovni qabul qilish yoki amalga oshirish bitimni haqiqiy emas deb topishga asos bo'ladi".

Bu norma O'zbekistonda yashirin iqtisodiyotning eng katta "bandargohi" bo'lgan ko'chmas mulk bozorini shaffoflashtiradi.

Buyuk Britaniya modeli: "Tushuntirib berilmagan boylik" va isbotlash yuklamasining o'zgarishi

London uzoq yillar davomida dunyoning moliyaviy poytaxti bo'lish bilan birga, noqonuniy kapitallarni jalb qiluvchi markaz sifatida ham tanqidga uchrab kelgan. Ushbu muammoni hal qilish maqsadida Buyuk Britaniya parlamenti 2017-yilda inqilobiy ahamiyatga ega bo'lgan "Jinoiy moliya to'g'risida"gi qonunni (Criminal Finances Act 2017) qabul qildi. Mazkur qonunning eng o'ziga xos jihati — bu "Tushuntirib berilmagan boylikka oid orderlar" (Unexplained Wealth Orders — UWO) institutining joriy etilishidir.

An'anaviy jinoyat huquqida "aybsizlik prezumpsiyasi" amal qiladi, ya'ni davlat fuqaroning jinoyatchi ekanligini va uning mulki o'g'rilik yo korrupsiya orqali topilganini isbotlab berishi shart. Bu jarayon yillab davom etishi va ko'pincha dalillar yetishmasligi sababli natijasiz tugashi mumkin. Biroq, UWO mexanizmi bu mantiqni butunlay o'zgartirdi. Unga ko'ra, agar mansabdor shaxsning yoki yuqori xavf guruhidagi shaxsning (Politically Exposed Persons – PEP) aktivlari uning rasmiy daromadlaridan keskin farq qilsa (masalan, yillik maoshi 50 ming funt bo'lgan shaxs 10 million funtlik qasr sotib olsa), sud unga order yuboradi.

Bu holatda isbotlash yuklamasi (burden of proof) davlatdan gumonlanuvchiga ko'chadi. Ya'ni, endi prokuror uning o'g'ri ekanligini isbotlashi shart emas, aksincha, shaxs o'z mulkini qonuniy yo'l bilan topganligini hujjatlar (soliq deklaratsiyasi, meros qog'ozi va h.k.) orqali isbotlab berishi majburiy hisoblanadi. Agar shaxs buni uddalay olmasa, mulk "jinoiy daromad" deb prezumpsiya qilinadi va sud qarori bilan fuqarolik tartibida musodara qilinadi. Bu mexanizm korrupsiyaga qarshi kurashda juda samarali vosita bo'lib, u murakkab tergov jarayonlarini chetlab o'tib, to'g'ridan-to'g'ri noqonuniy aktivlarga zarba beradi.

O‘zbekiston huquqiy tizimi uchun Buyuk Britaniyaning UWO (Tushuntirib berilmagan boylik orderi) instituti o‘ta dolzarb ahamiyatga ega. Milliy qonunchiligimizda “Noqonuniy boyish” uchun javobgarlik belgilanayotgan bir paytda, Buyuk Britaniya tajribasidan foydalanib, mulkni musodara qilishning fuqarolik-huquqiy tartibini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu korrupsionerlarning jinoiy javobgarlikdan qutulib qolgan taqdirda ham, o‘zlashtirgan mulklaridan mahrum bo‘lishini ta’minlaydi.

Singapur modeli: “Aqlli” regulyatsiya va ma’lumotlar tahlili. Osiyo mintaqasining moliyaviy xabi hisoblangan Singapurda moliyaviy jinoyatlarga qarshi kurashish siyosati “Smart Regulation” (Aqlli tartibga solish) tamoyiliga asoslanadi. Singapur Monetar Boshqarmasi (MAS) dunyoda birinchilardan bo‘lib moliyaviy monitoring jarayoniga Sun’iy intellekt (AI) va Katta ma’lumotlar (Big Data) tahlilini to‘liq integratsiya qilgan regulyator hisoblanadi.

Singapur modelining o‘ziga xosligi shundaki, u banklar va moliya institutlaridan shunchaki qog‘ozbozlik va rasmiy hisobotlarni talab qilmaydi. Buning o‘rniga, “COSMIC” (Collaborative Sharing of Money Laundering/TF Information & Cases) kabi raqamli platformalar orqali tijorat banklari va moliyaviy razvedka bo‘linmasi o‘rtasida real vaqt rejimida axborot almashinuvi yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu tizim an’anaviy qoidalarga (“Rule-based”) emas, balki xulq-atvor tahliliga (“Behavior-based”) asoslanadi. Masalan, sun’iy intellekt mijozning tranzaksiyalar tarixini o‘rganib, undagi g‘ayritabiiy og‘ishlarni (anomalies) inson ko‘zidan ko‘ra tezroq va aniqroq payqaydi.

Bundan tashqari, Singapurda “Know Your Customer” (KYC) jarayonlari to‘liq avtomatlashtirilgan bo‘lib, biometrik identifikatsiya va davlat reyestrlari (MyInfo) bilan integratsiya qilingan. Bu nafaqat "bir kunlik firmalar" tuzishni imkonsiz qiladi, balki halol biznes uchun byurokratik to‘siqlarni olib tashlaydi. Singapur tajribasi shuni ko‘rsatadiki, qat’iy nazorat biznesni bo‘g‘ishi shart emas, agar u to‘g‘ri texnologik yechimlar orqali amalga oshirilsa, aksincha, ishonchli investitsion muhitni yaratadi.

Singapurning texnologik yondashuvi O‘zbekistonning “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi bilan hamohangdir. Soliq va bojxona organlarining raqamlashtirilishi jarayonida Singapurning sun’iy intellektga asoslangan xavflarni aniqlash modellarini tatbiq etish, yashirin iqtisodiyotni “yorug‘likka chiqarish”ning eng samarali usuli bo‘lishi shubhasiz.

Janubiy Koreya tajribasi: “Real ism” siyosati va Raqamli monitoring. Janubiy Koreya naqd pulsiz iqtisodiyot va raqamli monitoring bo‘yicha Osiyo yetakchisidir.

1993-yilda joriy qilingan “Real Name Financial Transaction System” (Haqiqiy ismga asoslangan moliyaviy operatsiyalar tizimi) Koreya iqtisodiy mo‘jizasining asosi bo‘lgan. Unga ko‘ra, taxalluslar yoki boshqa shaxslar nomidan hisobraqam ochish qat’iyan taqiqlanadi. Bugungi kunda bu qoida kriptovalyuta birjalariga ham tatbiq etilgan. Kripto-birjada savdo qilish uchun fuqaro birjaga bog‘langan bankdan o‘zining haqiqiy ismi bilan hisobraqam ochishi shart.

Koreyada yuqori martabali amaldorlarning moliyaviy jinoyatlarini tergov qiluvchi alohida mustaqil organ – CIO (Corruption Investigation Office for High-ranking Officials) faoliyat yuritadi. Bu organ prokuraturadan mustaqil bo‘lib, siyosiy elita vakillarini tekshiradi.

O‘zbekiston bilan qiyosiy tahlil qilsak, O‘zbekistonda “P2P” o‘tkazmalar va elektron hamyonlar orqali amalga oshirilayotgan to‘lovlarda anonimlik elementlari saqlanib qolmoqda. Garchi SIM-kartalar pasportga bog‘langan bo‘lsa-da, identifikatsiyadan o‘tmagan elektron hamyonlar orqali pul yuvish xavfi mavjud. Shuningdek, bizda yuqori mansabdor shaxslarni tekshirish umumiy prokuratura tizimi doirasida amalga oshiriladi, ixtisoslashgan alohida avtonom organ mavjud emas.

Koreya tajribasidan kelib chiqib, O‘zbekistonda “Raqamli aktivlar identifikatsiyasi” milliy standartini joriy etish kerak. Kripto-aktivlar bilan bog‘liq har qanday operatsiya faqatgina bank identifikatsiyasi orqali amalga oshirilishini qonun bilan mustahkamlash lozim.

Chet davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, moliyaviy jinoyatlarga qarshi kurashning samaradorligi jazo qattiqligida emas, balki moliyaviy shaffoflik va texnologik ustunlikdadir. O'zbekiston uchun AQSHning korporativ javobgarlik prinsipini, Yevropaning benefisiarlarni oshkor qilish standartini va Janubiy Koreyaning raqamli identifikatsiya tizimini o'ziga xos "gibrid model" sifatida qonunchilikka implementatsiya qilish – milliy iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning eng maqbul yo'lidir.

**МАРСЕЛЬ ГАБТУЛХАЕВИЧ
ГАЛЛЯМОВ**

Старший прокурор-криминалист
НИИ цифровой криминалистики
Правоохранительной академии
Республики Узбекистан

**ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИОТ И
ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАССЛЕДОВАНИИ
ПРЕСТУПЛЕНИЙ**

Аннотация. В статье рассматриваются перспективы внедрения технологий Интернета вещей (IoT) и искусственного интеллекта (ИИ) в деятельность правоохранительных органов, прежде всего в сфере расследования преступлений. На основе анализа зарубежной и отечественной научной литературы выявлены ключевые направления применения указанных технологий: сбор цифровых доказательств, предиктивная аналитика, распознавание лиц и голоса, интеллектуальный анализ данных. Обоснована необходимость комплексного правового и методологического обеспечения внедрения данных инструментов в следственную практику.

Ключевые слова: Интернет вещей, искусственный интеллект, расследование преступлений, цифровые доказательства, предиктивная аналитика, криминалистика, правоохранительные органы.

Annotasiya. Ushbu maqolada narsalar interneti (IoT) va sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatiga, xususan, jinoyatlarni tergov qilish sohasiga tatbiq etish istiqbollari ko'rib chiqiladi. Xorijiy va

mahalliy ilmiy adabiyotlar tahlili asosida mazkur texnologiyalarni qo'llashning asosiy yo'nalishlari aniqlangan: raqamli dalillarni yig'ish, prognostik tahlil, yuz va ovozni tanlab olish, ma'lumotlarni intellektual tahlil qilish. Ushbu vositalarni tergov amaliyotiga joriy etishning kompleks huquqiy va metodologik ta'minotga ehtiyoji asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: narsalar interneti, sun'iy intellekt, jinoyatlarni tergov qilish, raqamli dalillar, prognostik tahlil, kriminalistika, huquqni muhofaza qilish organlari.

Abstract. This article examines the prospects for integrating Internet of Things (IoT) and artificial intelligence (AI) technologies into the operations of law enforcement agencies, with particular emphasis on criminal investigation. Drawing on a systematic analysis of both international and domestic scholarly literature, the study identifies the principal areas of application of these technologies: the collection of digital evidence, predictive analytics, facial and voice recognition, and intelligent data analysis. The article substantiates the necessity of comprehensive legal and methodological frameworks to govern the introduction of these tools into investigative practice.

Keywords: Internet of Things, artificial intelligence, criminal investigation, digital evidence, predictive analytics, forensic science, law enforcement agencies.

Введение

Стремительное развитие цифровых технологий кардинально изменило характер преступности: с одной стороны, появились принципиально новые виды правонарушений, с другой возникли беспрецедентные возможности для их раскрытия и расследования. Интернет вещей, охватывающий сегодня миллиарды подключённых устройств от умных счётчиков и видеокамер до носимой электроники и бытовой техники, формирует колоссальный массив данных, потенциально значимых для следствия.¹ Параллельно технологии искусственного интеллекта, и в частности методы машинного обучения, приобретают всё более выраженную практическую ценность в задачах классификации, распознавания и прогнозирования, что делает их незаменимым инструментом в

¹ Harbawi M., Varol A. An improved digital evidence acquisition model for the Internet of Things forensic I: A theoretical framework // 2017 5th International Symposium on Digital Forensic and Security (ISDFS). — IEEE, 2017. — С. 1–6.

криминалистике.¹ Вместе с тем применение указанных технологий в правоохранительной сфере сопряжено с серьёзными правовыми, этическими и техническими вопросами, которые требуют системного научного осмысления. Актуальность темы обусловлена тем, что правовые системы большинства государств, включая Узбекистан, ещё не выработали надлежащих механизмов регулирования использования IoT-данных и алгоритмических решений в уголовном процессе, что создаёт ощутимый разрыв между технологическими возможностями и правоприменительной практикой.²

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составляет анализ научной литературы. Использованы методы систематического обзора источников, сравнительно-правового анализа и логической интерпретации данных. В выборку включены работы, посвящённые криминалистическому потенциалу IoT, алгоритмам машинного обучения в правоохранительной деятельности, вопросам допустимости цифровых доказательств и этике применения предиктивной аналитики. Отбор источников осуществлялся по принципам соответствия теме, научной авторитетности и актуальности. Анализ зарубежного опыта преимущественно США, Великобритании и стран ЕС позволяет сформировать сравнительную базу для оценки перспектив внедрения рассматриваемых технологий в условиях правовых систем постсоветского пространства.³

Результаты и обсуждение

¹ Raza S., Wallgren L., Voigt T. SVELTE: Real-time intrusion detection in the Internet of Things // Ad Hoc Networks. — 2013. — Т. 11. — № 8. — С. 2661–2674.

² Ташпўлатов М. Ш. Рақамли иқтисодиёт шароитида жиноятчиликка қарши курашнинг ҳуқуқий асослари // Ўзбекистон юридик журнали. — 2022. — № 3. — С. 45–52.

³ Završnik A. Algorithmic justice: Algorithms and big data in criminal justice settings // European Journal of Criminology. — 2021. — Т. 18. — № 5. — С. 623–642.

Анализ научной литературы позволяет выделить несколько магистральных направлений применения IoT и ИИ в расследовании преступлений. Первое и наиболее разработанное из них сбор и анализ цифровых доказательств. Устройства IoT фиксируют геолокацию, временные метки действий пользователя, биометрические показатели и данные об окружающей среде, которые при должном процессуальном оформлении могут служить полноценными доказательствами в суде.¹ В ряде зарубежных дел данные умных колонок и фитнес-трекеров уже фигурировали в качестве улик, что обозначило принципиально новую парадигму доказательной базы. Второе направление предиктивная аналитика, основанная на алгоритмах машинного обучения. Системы предсказательного полицейского патрулирования, такие как PredPol и HunchLab, анализируют исторические данные о преступности для прогнозирования мест и времени вероятных правонарушений, что теоретически позволяет оптимизировать распределение ресурсов правоохранительных органов.² Вместе с тем критики указывают на риск воспроизведения и усиления существующих предубеждений в данных, что ставит под сомнение нейтральность алгоритмических выводов.³

Третье направление системы биометрической идентификации, прежде всего распознавание лиц. Современные нейросетевые модели достигают точности распознавания свыше 99% в контролируемых условиях, однако их эффективность существенно снижается при неблагоприятных условиях освещения или при идентификации лиц определённых этнических групп, что порождает

¹ Oriwoh E., Jazani D., Epiphaniou G., Sant P. Internet of Things forensics: Challenges and approaches // Proceedings of the 9th IEEE International Conference on Collaborative Computing. — 2013. — С. 608–615.

² Perry W.L., McInnis B., Price C.C., Smith S., Hollywood J.S. Predictive policing: The role of crime forecasting in law enforcement operations. — Santa Monica: RAND Corporation, 2013. — 214 с.

³ Brayne S. Predict and surveil: Data, discretion, and the future of policing. — New York: Oxford University Press, 2020. — 232 с.

проблемы дискриминационного применения.¹ Четвёртое направление интеллектуальный анализ сетевого трафика и данных социальных сетей с применением методов обработки естественного языка (NLP). Данный подход используется для выявления криминальных сетей, мониторинга радикализации и отслеживания финансовых потоков, связанных с организованной преступностью.² Перекрёстный анализ показывает, что наибольший практический эффект достигается при интеграции нескольких технологических инструментов в единую аналитическую платформу, однако это существенно усложняет вопросы защиты персональных данных и процессуальной допустимости полученных сведений. Правовая неурегулированность использования алгоритмических систем остаётся ключевым барьером на пути их полноценного внедрения: в отсутствие чётких стандартов суды нередко отвергают доказательства, полученные с помощью ИИ, ввиду невозможности проверки логики принятых алгоритмом решений.³

Предложения и рекомендации

На основании проведённого анализа представляется обоснованным сформулировать ряд рекомендаций как для законодателей, так и для правоприменителей. Во-первых, необходима разработка специализированных процессуальных норм, регламентирующих порядок получения, хранения и использования IoT-данных в качестве доказательств, включая требования к их верификации и обеспечению целостности. Во-вторых, следует ввести обязательную аудиторскую проверку алгоритмических систем, применяемых в криминалистике, с целью выявления и

¹ Buolamwini J., Gebru T. Gender shades: Intersectional accuracy disparities in commercial gender classification // Proceedings of the 1st Conference on Fairness, Accountability and Transparency. — PMLR, 2018. — С. 77–91.

² Расулов Х. Т., Норматов Б. А. Сунъий интеллект технологиялари ни ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятига таъбиқ этиш истиқболлари // Жиноят-процессуал ҳуқуқ масалалари. — Тошкент, 2023. — № 2. — С. 31–39.

³ Casey E. Digital evidence and computer crime: Forensic science, computers and the internet. — 3rd ed. — London: Academic Press, 2011. — 840 с.

устранения систематических ошибок и предубеждений. В-третьих, необходима подготовка специалистов следователей, прокуроров и судей в области цифровой криминалистики и критического восприятия данных, генерируемых ИИ-системами. В-четвёртых, для эффективного противодействия транснациональной преступности принципиально важно выстраивание межгосударственного взаимодействия в сфере обмена цифровыми доказательствами и унификации соответствующих правовых стандартов. Наконец, любое внедрение ИИ и IoT в правоохранительную практику должно сопровождаться независимым контролем и строгим соблюдением права граждан на неприкосновенность частной жизни.

Заключение

Технологии IoT и искусственного интеллекта обладают значительным и во многом ещё не реализованным потенциалом для повышения эффективности расследования преступлений. Вместе с тем их внедрение требует взвешенного подхода, учитывающего как технические ограничения, так и правовые и этические риски. Сопряжение технологических возможностей с надлежащим законодательным регулированием и профессиональной подготовкой кадров представляет собой необходимое условие для того, чтобы данные инструменты действительно служили интересам правосудия, а не создавали новых угроз для прав граждан. Дальнейшие исследования в данной области должны быть направлены на выработку конкретных стандартов допустимости цифровых доказательств и разработку этических рамок применения алгоритмических систем в уголовном процессе.

Список литературы

1. Harbawi M., Varol A. An improved digital evidence acquisition model for the Internet of Things forensic I: A theoretical framework // 2017 5th International Symposium on Digital Forensic and Security (ISDFS). — IEEE, 2017. — С. 1–6.

2. Raza S., Wallgren L., Voigt T. SVELTE: Real-time intrusion detection in the Internet of Things // *Ad Hoc Networks*. — 2013. — Т. 11. — № 8. — С. 2661–2674.
3. Tashpўлтов М. Ш. Рақамли иқтисодиёт шароитида жиноятчиликка қарши курашнинг ҳуқуқий асослари // *Ўзбекистон юридик журнали*. — 2022. — № 3. — С. 45–52.
4. Završnik A. Algorithmic justice: Algorithms and big data in criminal justice settings // *European Journal of Criminology*. — 2021. — Т. 18. — № 5. — С. 623–642.
5. Oriwoh E., Jazani D., Epiphanious G., Sant P. Internet of Things forensics: Challenges and approaches // *Proceedings of the 9th IEEE International Conference on Collaborative Computing*. — 2013. — С. 608–615.
6. Perry W.L., McInnis B., Price C.C., Smith S., Hollywood J.S. Predictive policing: The role of crime forecasting in law enforcement operations. — Santa Monica: RAND Corporation, 2013. — 214 с.
7. Brayne S. Predict and surveil: Data, discretion, and the future of policing. — New York: Oxford University Press, 2020. — 232 с.
8. Buolamwini J., Gebru T. Gender shades: Intersectional accuracy disparities in commercial gender classification // *Proceedings of the 1st Conference on Fairness, Accountability and Transparency*. — PMLR, 2018. — С. 77–91.
9. Расулов Х. Т., Норматов Б. А. Сунъий интеллект технологияларини ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятига татбиқ этиш истиқболлари // *Жиноят-процессуал ҳуқуқ масалалари*. — Тошкент, 2023. — № 2. — С. 31–39.
10. Casey E. Digital evidence and computer crime: Forensic science, computers and the internet. — 3rd ed. — London: Academic Press, 2011. — 840 с.

**DJAMATOV MUSTAFO
XATAMOVICH**

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar
akademiyasi, Raqamli texnologiyalari va
axborot xavfsizligi kafedrası katta
o‘qituvchisi f. m.- fanlari nomzodi

**DJAMATOVA DILORA
MUSTAFAYEVNA**

“UNICON.UZ” – Fan-texnika va marketing
tadqiqotlari markazi mas’uliyati cheklangan
jamiyati Kriptologiya ilmiy-tadqiqot
boshqarmasi, Axborotni himoyalash va
kriptologiya loyiha-me’yoriy hujjatlar
bo‘limi yetakchi muhandisi

**TERGOV FAOLIYATINI RAQAMLASHTIRISH: ISO/IEC 27000
SERIYALI XALQARO STANDARTLARNI QO‘LLASH VA
SUN‘IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI**

Annotatsiya: Ushbu maqolada ISO/IEC 27000 seriyali xalqaro standartlar talablarini inobatga olgan holda tergov jarayonida sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash masalalari ko‘rib chiqilgan. Raqamli dalillarni yig‘ish, tahlil qilish va saqlash bosqichlarida ISO/IEC 27001 talablari bilan birgalikda sun‘iy intellektdan foydalanish orqali ularning yaxlitligi, xavfsizligi va huquqiy ahamiyatini ta‘minlashi ko‘rsatilgan.

Аннотация: В этой статье рассматривается применение технологий искусственного интеллекта в следственном процессе с учетом требований международных стандартов серии ISO/IEC 27000. Показано, что использование искусственного интеллекта на этапах сбора, анализа и хранения цифровых доказательств в сочетании с требованиями ISO/IEC 27001 обеспечивает их целостность, безопасность и юридическую значимость.

Annotation: This article discusses the use of artificial intelligence technologies in investigative processes, taking into account the requirements of the ISO/IEC 27000 series of standards. The use of artificial intelligence in the stages of

collecting, analyzing, and storing digital evidence is shown to ensure their integrity, security, and legal significance, in conjunction with the requirements of ISO/IEC 27001.

Kalit soʻzlar: axborot xavfsizligi, raqamli dalillar, sunʼiy intellekt, tergov faoliyati, xalqaro standartlar

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotimizning har bir qismiga kirib, barcha soha va tarmoqlarda qoʻllanilmoqda. Axborotni kerakli koʻrinishda va hajmda saqlash hamda taqdim etish, axborotlarni raqamli texnologiyalar vositasida uzoq masofalarga uzatish - bularning barchasi koʻplab sohalarda qoʻllaniladi.

Oʻzbekiston Respublikasida ham koʻplab sohalarga Sunʼiy intellektni qoʻllash boʻyicha bir qator Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari imzolandi¹.

Shu qatorda tergov jarayonida raqamli axborotdan va raqamli (elektron)² dalillardan foydalanish ham keng tadbiiq qilinmoqda. Zamonaviy sharoitda dalillar bazasining salmoqli qismi elektron shaklda shakllantirilmoqda, bu esa ularni toʻplash, qayta ishlash va tahlil qilishda yangi yondashuvlarni joriy etishni talab etadi.

Asosiy qism. Katta hajmdagi maʼlumotlar bilan ishlashda sunʼiy intellekt texnologiyalarining ahamiyati va roli ortib bormoqda.

“Maʼlumotlar tahlili sunʼiy intellektga teng kela olmaydigan sohalardan biridir”³. Sunʼiy intellekt texnologiyalarini qoʻllash katta hajmdagi maʼlumotlarni tahlil qilishni avtomatlashtirish, insidentlarni aniqlash va qaror qabul qilishni tezlashtirish imkonini beradi.

Jinoyatlarni tergov qilishda foydalanish mumkin boʻlgan sunʼiy intellektni quyidagicha taʼriflash mumkin [2]: tergov vazifalarini hal qilish uchun moʻljallangan sunʼiy intellekt - bu jinoyatlarni tergov qilish faoliyatidagi maxsus vazifalarni hal qilish uchun moʻljallangan, tergovchining tabiiy intellekti funksiyalarini modellashtiruvchi dasturiy-apparat majmuasini oʻz ichiga olgan tizimdir.

Biroq, sun'iy intellektdan standartlashtirilgan yondashuvlarga tayanmasdan foydalanish uning ishonchliligi va natijalarning takrorlanishini cheklaydi.

ISO/IEC 27000 (axborot xavfsizligini boshqarish tizimi) seriyali xalqaro standartlar axborot xavfsizligini tizimli boshqarishning asosini tashkil etadi va insidentlarni qayta ishlash jarayonlarini tartibga soladi [3]. Ular tergov bosqichlarini rasmiylashtirishni, ma'lumotlar sifati va yaxlitligiga qo'yiladigan talablarni, shuningdek, qabul qilinayotgan qarorlarning kuzatuvchanligini hamda huquqiy ahamiyatini ta'minlaydi.

ISO/IEC 27000 seriyali xalqaro standartlar, jumladan ISO/IEC 27001, ISO/IEC 27035, ISO/IEC 27037, ISO/IEC 27042 va ISO/IEC 27043, axborot xavfsizligi insidentlarini boshqarish va raqamli kriminalistikaning keng qamrovli asosini tashkil etib, raqamli dalillarni tahlil qilish usullarini tartibga soladi, ularning himoyasi, konfidensialligi, ishonchliligi, yaxlitligini kafolatlash imkonini beradi.

Aksariyat yurisdiksiyalar va tashkilotlarda raqamli dalillar uchta asosiy tamoyilga asoslanadi: ahamiyatlilik, ishonchlilik va yetarlilik. Ushbu uch tamoyil nafaqat raqamli dalillar sud jarayonlarida qabul qilinishi mumkin bo'lgan holatlar uchun, balki barcha tergov faoliyati uchun muhimdir.

Ushbu standartlar bilan belgilangan jarayonlarga sun'iy intellektni joriy etish hodisalarni avtomatlashtirilgan korrelyatsiya qilish, raqamli dalillarni intellektual tahlil qilish va qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlash orqali tergov samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Xususan, ISO/IEC 27042 talablari doirasida sun'iy intellektdan foydalanish raqamli dalillarni aniqroq talqin qilishga yordam beradi, ISO/IEC 27043 doirasida esa tergovning izchilligi va tizimlilikini oshiradi. ISO/IEC 27037 standarti doirasida sun'iy intellektdan raqamli dalillarni tasniflash va tahlil qilish jarayonlarini avtomatlashtirish uchun foydalanish mumkin. Masalan, algoritmlar tasvir va videolarni taniy oladi, montaj yoki qalbakilashtirish alomatlarini aniqlaydi, shuningdek, olib qo'yilgan tashuvchilarda tegishli ma'lumotlarni qidirishni

tezlashtiradi. Bu tergov vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi va tahlil aniqligini oshiradi.

Insident (voqea) sodir bo‘gan joyni sifatli ko‘zdan kechirish jinoyat ishi (tergov faoliyatida) bo‘yicha isbotlanishi lozim bo‘lgan holatlar to‘g‘risida ma‘lumot olish imkonini beradigan jinoyat izlarini maksimal darajada aniqlash va qayd etishni ta‘minlaydi. Mazkur tergov harakatining qidiruv xususiyatini hisobga olgan holda, uni raqamlashtirishning asosiy yo‘nalishi jinoyat izlarini aniqlash, qayd etish va olib qo‘yishning texnik vositalarini qo‘llashdan iboratdir [4]. Insident (voqea) sodir bo‘gan joyni sifatli ko‘zdan kechirish kontekstida yuqorida keltirilgan standartlarni qo‘llash quyidagilarga qaratilgan:

- axborotning konfidensialligi, yaxlitligi va ochiqqligini ta‘minlash;
- raqamli materiallardan ruxsatsiz foydalanishning oldini olish;
- ma‘lumotlarni qayta ishlash va saqlashga doir yagona talablarni shakllantirish.

Xususan, axborot xavfsizligini boshqarish tizimining joriy etilishi raqamli dalillar bilan ishlash jarayonlarini rasmiylashtirish va ularning oshkor bo‘lish xavfini kamaytirish imkonini beradi.

Xalqaro standartlar, sun‘iy intellekt va tergov faoliyati orasidagi bog‘liqlik quyidagi jadvalda keltirilgan:

Jadval

ISO/IEC Standarti	Asosiy maqsadi	Tergov faoliyati bosqichi	Sun‘iy intellekt roli va ahamiyati	Amaliy ahamiyati
ISO/IEC 27001	Axborot xavfsizligini boshqarish tizimi	Tergov jarayonlarini tashkil etish	Xavf-xatarlarni kuzatish va boshqarishni avtomatlashtirish	Xavfsizlikni boshqarish samaradorligini oshirish
ISO/IEC 27002	Axborot xavfsizligini boshqarish vositalari	Dalillarni himoyalash va saqlash	Zaifliklar va anomaliyalarni aniqlash	Ma‘lumotlar buzilishi xavfini kamaytirish

ISO/IEC 27035	Axborot xavfsizligi insidentlarini boshqarish	Insidentlarga munosabat bildirish	Insidentlarni avtomatik aniqlash va tasniflash	Tahdidlarga tezkor javob berish va ularni bartaraf etish
ISO/IEC 27037	Raqamli dalillarni identifikatsiya qilish, to'plash va saqlash	Dalillarni to'plash	Ma'lumotlarni avtomatik yig'ish va filtrlash	Birlamchi tahlilning tezlashishi va aniqligi
ISO/IEC 27041	Tergov usullarining to'g'riligini ta'minlash	Usullarni tayyorlash va tekshirish	Sun'iy intellekt yordamida tahlil vositalarini tasdiqlash	Usullarning ishonchliligini oshirish
ISO/IEC 27042	Dalillarni tahlil qilish va talqin qilish	Tahliliy bosqich	Katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash, qonuniyatlarni izlash	Chuqur va tezkor tahlil
ISO/IEC 27043	Insidentlarni tekshirish jarayoni	Tergovning to'liq sikli	Qaror qabul qilishda yordam	Tergovni kompleks optimallashtirish

Tergov faoliyatida sun'iy intellektni qo'llash yo'nalishlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish;
- raqamli kriminalistika;
- jinoyatlarni bashorat qilish va oldini olish;
- odatiy vazifalarni avtomatlashtirish;
- axborot xavfsizligini boshqarish;
- Raqamli dalillarni aniqlash va to'plash;
- ma'lumotlarni saralash va ustuvorlik berish;
- zararli dasturlarni aniqlash va tahlil qilish;
- tasvirlarni aniqlash va anomaliyalarni aniqlash;
- hodisalarga munosabat bildirish va tahdidlarni aniqlash;
- dalillarni taqdim etish;

- tahdidlarni uzluksiz monitoring qilish va tahlil qilish.

Tergov faoliyatida sun'iy intellektdan foydalanish ma'lum afzalliklarga erishgan bo'lsa-da, sun'iy intellektning katta foyda keltirishi bilan birga jiddiy xavflarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Hozirgi vaqtda tergov faoliyatida sun'iy intellektni qo'llash hali ham nisbatan oson, ammo shu bilan birga ko'plab muammolar mavjud. Masalan, qo'llashning yetarli darajada chuqur emasligi, professional jamoalarning yetishmasligi, ma'lumotlar to'siqlari va potensial huquqiy xatarlar. Ushbu muammolarni hal qilish orqaligina sun'iy intellekt ilovalari yangi cho'qqilarni zabt etishi mumkin.

Xulosa. Shunday qilib, axborot xavfsizligi yo'nalishidagi xalqaro standartlar va sun'iy intellekt texnologiyalarini integratsiyalash tergov faoliyatini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi. Biroq, uni samarali amalga oshirish faqat huquqiy tartibga solishni takomillashtirish, texnik infratuzilmani rivojlantirish va mutaxassislar malakasini oshirishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv orqali amalga oshirilishi mumkin. Demak, yuqorida keltirilgan yondashuvlarni kompleks joriy etish tergov faoliyati samaradorligini oshiradi, degan xulosaga kelindi.

**САТТАРОВ ЖАСУРБЕК
АВАЗБЕКОВИЧ**

Ўзбекистон Республикаси

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш Академияси
мустақил изланувчиси

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИБ СОДИР ЭТИЛАДИГАН ФИРИБГАРЛИКЛАР: НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАВСИФИ, КЛАССИФИКАЦИЯСИ, ЧЕТ ЭЛ ТАЖРИБАСИ

Аннотация. Мазкур мақолада ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарликнинг жиноят-ҳуқуқий табиати, унинг замонавий шакллари, таснифлаш мезонлари ва квалификация масалалари комплекс равишда таҳлил қилинган. Тадқиқотнинг долзарблиги рақамли

иктисодиёт, электрон тўлов тизимлари, онлайн савдо платформалари, мобил банкинг ва ижтимоий тармоқлар кенгайиши билан мулкка қарши жиноятларнинг трансформацияси юз бераётгани билан изоҳланади. Мақолада миллий қонунчилик, хусусан Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси ва Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг фирибгарликка оид тушунтиришлари таҳлил қилиниб, ахборот технологиялари орқали содир этиладиган фирибгарликни анъанавий фирибгарликдан фарқловчи белгилар очиқ берилган. Шунингдек, Германия, Буюк Британия, АҚШ, Қозоғистон ва Россия қонунчилигидаги ёндашувлар қиёсий-ҳуқуқий жиҳатдан ўрганилган.

Тадқиқот давомида ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарликни фақат содир этиш усули сифатида эмас, балки айрим ҳолларда жиноий натижанинг вужудга келиш механизмини ҳам ўзгартирувчи мураккаб ҳуқуқий ҳодиса сифатида баҳолаш зарурлиги асослантилган. Муаллиф мазкур турдаги фирибгарликка нисбатан умумий фирибгарлик таркибини сақлаб қолган ҳолда, ахборот тизимлари, электрон тўлов воситалари, рақамли идентификаторлар, онлайн кредитлаш ва платформавий савдо билан боғлиқ ҳолатларни норматив жиҳатдан аниқроқ дифференциация қилиш зарур, деган хулосага келади. Мақола якунида қонунчиликни такомиллаштиришга қаратилган аниқ таклифлар ишлаб чиқилган. Ушбу таклифлар рақамли муҳитда содир этиладиган фирибгарликка нисбатан ҳуқуқни қўллаш амалиётида бир хил ёндашувни таъминлаш, квалификация хатоларини камайтириш ҳамда профилактика самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Калит сўзлар: ахборот технологиялари, рақамли фирибгарлик, киберфирибгарлик, фирибгарлик, жиноят-ҳуқуқий тавсиф, жиноятни квалификация қилиш, электрон тўлов воситалари, ахборот тизими, онлайн алдов, қиёсий-ҳуқуқий таҳлил, рақамли иқтисодиёт, мулкка қарши жиноятлар.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the criminal-law nature of fraud committed through the use of information technologies, its contemporary forms, classification criteria, and issues of legal qualification. The relevance of the study is обусловлена the transformation of property crimes in the context of the expansion of the digital economy, electronic payment systems, online trading platforms, mobile banking, and social networks. The article examines the provisions of national legislation, in particular the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan and the explanations of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan concerning fraud cases, and identifies the features distinguishing fraud committed through information technologies from traditional fraud. In addition, the approaches reflected in the legislation of Germany, the United

Kingdom, the United States, Kazakhstan, and Russia are examined from a comparative legal perspective.

The study substantiates that fraud committed through the use of information technologies should be regarded not merely as a method of committing an offence, but, in certain cases, as a complex legal phenomenon that also transforms the mechanism by which the criminal result occurs. The author concludes that, while preserving the general structure of the offence of fraud, it is necessary to provide a clearer normative differentiation of cases involving information systems, electronic means of payment, digital identifiers, online lending, and platform-based trade. The article concludes with specific proposals aimed at improving legislation. These proposals are intended to ensure a uniform approach in law-enforcement practice with respect to fraud committed in the digital environment, reduce qualification errors, and increase the effectiveness of prevention.

Keywords: information technologies, digital fraud, cyber fraud, fraud, criminal-law characteristics, legal qualification of crime, electronic means of payment, information system, online deception, comparative legal analysis, digital economy, crimes against property.

Аннотация. В настоящей статье комплексно проанализированы уголовно-правовая природа мошенничества, совершаемого с использованием информационных технологий, его современные формы, критерии классификации и вопросы квалификации. Актуальность исследования обусловлена трансформацией преступлений против собственности в условиях расширения цифровой экономики, электронных платёжных систем, онлайн-торговых платформ, мобильного банкинга и социальных сетей. В статье проанализированы положения национального законодательства, в частности Уголовного кодекса Республики Узбекистан и разъяснения Пленума Верховного суда Республики Узбекистан по делам о мошенничестве, а также раскрыты признаки, отличающие мошенничество, совершаемое посредством информационных технологий, от традиционного мошенничества. Кроме того, в сравнительно-правовом аспекте исследованы подходы, закреплённые в законодательстве Германии, Великобритании, США, Казахстана и России.

В ходе исследования обосновано, что мошенничество, совершаемое с использованием информационных технологий, следует оценивать не только как способ совершения преступления, но и, в ряде случаев, как сложное правовое явление, изменяющее сам механизм наступления преступного результата. Автор приходит к выводу о необходимости более чёткой нормативной дифференциации случаев, связанных с использованием информационных систем, электронных платёжных средств, цифровых

идентификаторов, онлайн-кредитования и платформенной торговли, при сохранении общей конструкции состава мошенничества. В завершение статьи разработаны конкретные предложения, направленные на совершенствование законодательства. Указанные предложения призваны обеспечить единообразный подход в правоприменительной практике по делам о мошенничестве, совершаемом в цифровой среде, сократить ошибки квалификации и повысить эффективность профилактики.

Ключевые слова: информационные технологии, цифровое мошенничество, кибермошенничество, мошенничество, уголовно-правовая характеристика, квалификация преступления, электронные платёжные средства, информационная система, онлайн-обман, сравнительно-правовой анализ, цифровая экономика, преступления против собственности.

Ҳозирги глобал рақамлашув шароитида мулкӣ муносабатларнинг амалга ошиш механизми тубдан ўзгариб бормоқда. Электрон тижорат, масофавий банкинг, мобил иловалар, маркетплейслар, ижтимоий тармоқлар ва турли рақамли хизматлар ҳаётнинг барча соҳаларига кириб келиши, бир томондан, иқтисодий фаоллик ва фуқаролик муомаласини енгиллаштирган бўлса, иккинчи томондан, жиноий тажовузнинг янги шакллари вужудга келтирди. Ана шундай трансформацияга учраган жиноятлар ичида ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарлик алоҳида ўрин тутди.

Мазкур турдаги жиноятнинг хавфлилиги шундаки, у анъанавий фирибгарликка хос бўлган алдаш ва ишончни суиистеъмол қилиш усуллари сақлаб қолган ҳолда, рақамли муҳит имкониятлари ҳисобига кўп қаррали масштабга, юқори латентликка ва трансҳудудий хусусиятга эга бўлади. Бу жиноятларда жиноятчи кўпинча жабрланувчи билан бевосита шахсий алоқага киришмайди, балки мессенжерлар, қўнғироқ марказлари, сохта сайтлар, Telegram-ботлар, электрон тўлов платформалари ёки қалбаки akkaунтлар орқали унинг иродасига таъсир қилади. Натижада мулкни эгаллаш механизми ҳам, жабрланувчининг янглишиши ҳам классик фирибгарликдан фарқли шакл касб этади.

Ўзбекистонда ушбу масала, асосан, фирибгарликнинг умумий таркиби доирасида ҳал этилмоқда. Амалдаги жиноят қонунида ахборот тизими ва ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилган фирибгарлик квалификациявий белги сифатида назарда тутилган бўлса-да, унинг чегаралари, қўшни таркиблар билан нисбати, тугалланиш пайти ва рақамли муҳитга хос жиҳатлари бўйича назарий ва амалий баҳслар сақланиб қолмоқда. Айниқса, онлайн алдов, фишинг, вишинг, QR-код орқали тўловга йўналтириш, электрон ҳамён ёки мобил иловалардан фойдаланган ҳолда пул маблағларини эгаллаш каби ҳолатларни бир хил мезонда баҳолаш ҳали тўлиқ шаклланмаган.

Муаммонинг яна бир жиҳати шундан иборатки, ахборот технологиялари орқали содир этиладиган фирибгарликни фақат анъанавий фирибгарликнинг “техникавий кўриниши” сифатида баҳолаш етарли эмас. Айрим ҳолатларда жинойий тажовуз инсон иродасини чалғитиш орқали эмас, балки автоматлаштирилган тизим, электрон маълумотлар ёки рақамли тўлов алгоритми натижасига ноқонуний таъсир кўрсатиш орқали содир этилади. Бу эса мазкур қилмишни нафақат мулкӣ, балки ахборот муҳити хавфсизлиги билан боғлиқ комплекс жиноят сифатида кўриш зарурлигини кўрсатади.

Мақоланинг мақсади ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарликнинг жиноят-ҳуқуқӣ тавсифини очиқ бериш, унинг таснифлаш мезонларини ишлаб чиқиш, миллий ва хорижий ёндашувларни қиёсий таҳлил қилиш ҳамда Ўзбекистон қонунчилигини такомиллаштириш бўйича илмӣ асосланган таклифларни шакллантиришдан иборат. Мазкур мақсадга эришиш учун миллий диссертацион тадқиқотлар, суд амалиёти, хорижий давлатлар жиноят қонунчилиги ва киберфирибгарликка оид илмӣ қарашлар таҳлил қилинди.

Тадқиқотнинг илмӣ янгилиги шундаки, унда ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарликка нисбатан аралаш модел таклиф этилади: бир томондан,

фирибгарликнинг умумий ҳуқуқий конструкцияси сақланади, иккинчи томондан эса ахборот тизими, электрон тўлов воситалари, онлайн кредитлаш, платформавий савдо ва рақамли идентификаторлар билан боғлиқ ҳолатлар норматив жиҳатдан аниқроқ дифференциация қилиниши лозимлиги асосланади.

Рақамли иқтисодиётнинг жадал кенгайиши мулкрий муносабатларнинг шаклинигина эмас, балки уларга қарши йўналтириладиган жиноий тажовуз табиатини ҳам тубдан ўзгартирди. Илгари фирибгарлик асосан шахслараро бевосита мулоқот, қалбаки ҳужжат ёки оғзаки алдов билан боғланган бўлса, бугун у платформа, алгоритм, электрон тўлов воситаси, аккаунт, логин-парол, QR-код, бот ва бошқа рақамли интерфейслар орқали амалга оширилмоқда. Шу боис замонавий фирибгарликни фақат “оддий алдовнинг янги кўриниши” деб баҳолаш етарли эмас. БМТнинг кибержиноятчиликка оид ёндашувида ҳам бу ҳодиса универсал ва қатъий ягона таърифга сиғмайдиган, кибер-маконда юзага келувчи ёки унинг имкониятлари билан кучайтирилувчи жиноий фаолият сифатида талқин қилинади.¹ АҚШ ФҚБ қошидаги IC3 маълумотларига кўра, 2024 йил якуни бўйича интернет орқали содир этилган жиноятлар сабаб 16,6 млрд доллардан ортиқ зарар қайд этилган, сўнгги беш йил давомида эса ҳар куни ўртача 2 мингдан зиёд мурожаат келиб тушган; FTC эса 2024 йилда истеъмолчиларнинг фирибгарлик бўйича йўқотишлари 12,5 млрд доллардан ошганини маълум қилган². Бу рақамлар ахборот технологиялари орқали содир этиладиган фирибгарликни эндиликда хусусий мулкрий низо эмас, балки рақамли муҳитда юқори мослашувчанликка эга ижтимоий хавфли жиноят сифатида баҳолаш зарурлигини кўрсатади.

Ўзбекистон жиноят қонунчилигида мазкур муаммо умумий фирибгарлик таркиби доирасида ҳал этилмоқда. Амалдаги Жиноят кодексига кўра, фирибгарлик алдаш ёки ишончни суиистеъмол

¹ United Nations Office on Drugs and Crime. Cybercrime: UNODC's approach.

² Federal Bureau of Investigation. Internet Crime Report 2024 / Internet Crime Complaint Center (IC3); Federal Trade Commission. Consumer Sentinel Network Data Book 2024.

қилиш йўли билан ўзганинг мулкини ёки мулкка бўлган ҳуқуқини қўлга киритишдир. Шу билан бирга, ахборот тизимидан, шу жумладан ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиш жавобгарликни оғирлаштирувчи белги сифатида назарда тутилган.¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 23 июндаги 17-сон қарори мазкур таркибнинг амалий чегараларини анча аниқлаштирди: унда алдашнинг мазмуни, ишончни суиистеъмол қилишнинг шакллари, фирибгарликнинг тугалланиш пайти, хизмат мавқеидан фойдаланиш ҳолатлари ҳамда пора беришга далолат қилиш билан боғлиқ қўшимча квалификация масалалари кенг ёритилган². Айниқса, Пленум қарорининг фирибгарлик пул маблағлари айбдор назоратидаги ҳисобвараққа тушган пайтдан тугалланган деб баҳоланишига оид ёндашуви рақамли тўловлар, мобил банкинг, электрон ҳамён ва карта орқали содир этиладиган жиноятларда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу ерда қонун чиқарувчи классик фирибгарлик конструкциясини сақлаб қолган ҳолда, рақамли муҳитнинг ўзига хос хатарини квалификация босқичида эътиборга олмоқда.

Мазкур ёндашувнинг назарий асослари бўйича миллий илмий адабиётда бир неча муҳим позициялар шаклланган. Очилов ахборот технологиялари билан боғлиқ мулккий тажовузлар доирасини таҳлил қилар экан, Д.А. Зыков ва С.Д. Бражник каби муаллифларнинг жиноят қонунига алоҳида “компьютер фирибгарлиги” моддасини киритиш таклифини қайд этади, лекин бундай йўл терминологик ноаниқлик ва ортиқча казуистикага олиб келиши мумкинлигини асосли танқид қилади³. Шу билан бирга, у ўзгалар мулкини компьютер воситалари орқали талон-торож қилиш амалда Ўзбекистон қонунчилигида тарқоқ ҳолда ўзлаштириш, фирибгарлик

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 27.03.2026 й., 03/26/1124/0277-сон. <https://lex.uz/docs/111453>

² Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 23 июндаги “Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 17-сон қарори. <https://lex.uz/docs/6523582>

³ Бражник С.Д. Проблемы совершенствования норм об ответственности за преступления, связанные с компьютерной техникой. // Налоговые и иные экономические преступления: сб. науч. Ст. Вып. 2. – Ярославль, 2000. – С. 80.

ва ўғрилиқ таркибларида акс этганини, бу эса ягона доктринал ёндашувни қийинлаштиришини кўрсатади. Х.Очилов П.Янининг компьютер ахбороти соҳасидаги фирибгарликни мулкка қарши жиноятларнинг янги тури сифатида баҳолаш позициясини маълум даражада қўллаб-қувватлайди, чунки бунда мулкка бўлган таъсир тўғридан-тўғри ашёвий объект орқали эмас, балки ахборот муҳитидаги операциялар орқали рўй беради¹. Р.Алтиев эса бошқа нуқтаи назарни илгари суриб, фирибгарликнинг умумий конструкцияси сақланган ҳолда ахборот тизимлари, ахборот-коммуникация технологиялари, тўлов карталари ва электрон тўлов воситаларидан фойдаланиб содир этиладиган шаклларни алоҳида дифференциация қилишни таклиф қилади². Бизнингча, айнан шу иккинчи ёндашув умумий фирибгарлик таркибини сақлаб қолган ҳолда рақамли муҳитдаги махсус шаклларни норматив равишда аниқлаш бугунги шароитда энг мувозанатли ечимдир.

Шу нуқтаи назардан, ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарликка қуйидаги муаллифлик таърифини таклиф этиш мумкин: у рақамли коммуникация, ахборот тизими, электрон маълумотлар, тўлов инфратузилмаси ёки платформавий интерфейслардан фойдаланган ҳолда жабрланувчининг иродасини чалғитиш, унинг ишончидан фойдаланиш ёки маълумотларга ишлов бериш натижасига ноқонуний таъсир кўрсатиш орқали мулк ёки мулкый ҳуқуқни қонунга ҳилоф эгаллашга қаратилган фирибгарликдир. Бу таърифнинг марказида икки жиҳат туриши лозим. Биринчиси, рақамли восита бу ерда шунчаки ёрдамчи канал эмас; у кўп ҳолларда алдов механизмининг ўзига айланади. Иккинчиси, ҳар қандай интернет, телефон ёки мессенжер орқали қилинган алдов автоматик равишда “компьютер фирибгарлиги”га айланмайди. Агар алдашнинг марказида инсоннинг нотўғри

¹ Очилов Х.Р. Ўзгалар мулкни компьютер воситаларидан фойдаланиб талон-торож қилганлик учун жавобгарлик: юридик фанлар бўйича PhD диссертацияси. — Тошкент, 2017. —Б.20.

² Алтиев Р.С. Фирибгарликнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари: юридик фанлар бўйича PhD диссертацияси. — Тошкент, 2020. —Б.34.

тасаввури турган бўлса классик фирибгарлик, агар мулкӣ зарар дастур, маълумотлар базаси, автоматлаштирилган тўлов алгоритми ёки ахборот тизими натижасига ноқонуний таъсир орқали келиб чиққан бўлса бу ҳолда рақамли таркиб хусусияти кучаяди. Шу маънода Будапешт конвенциясининг 8-моддаси айниқса муҳим: у компьютер маълумотларини киритиш, ўзгартириш, ўчириш ёки тўсиб қўйиш, ёхуд тизим ишига аралаштириш орқали мулкӣ зарар етказишни алоҳида криминализация қилишни назарда тутди¹. Демак, халқаро стандарт классик алдовдан ташқари, “маълумотларга таъсир орқали мулкӣ натижа” моделини ҳам тан олган.

Мазкур жиноятни тўғри квалификация қилиш учун уни қўшни таркиблардан аниқ ажратиш зарур. Биринчидан, ахборот технологиялари орқали содир этилган фирибгарликни рухсатсиз кириш, маълумотларни модификация қилиш ёки зарарли дастурлардан фойдаланиш каби компьютер жиноятларидан фарқлаш керак. Агар ахборот тизимига ноқонуний кириш мулкӣ зарар келтиришнинг воситаси бўлса, бундай ҳаракатлар идеал жами ёки қўшимча квалификацияни талаб қилиши мумкин. Иккинчидан, онлайн шартномавий муносабатларнинг ҳар бир бажарилмаслиги фирибгарлик эмас. Пленум қарорида тушунтирилганидек, жиноят-ҳуқуқӣ баҳо беришда айбдорнинг мулкни қабул қилишдан аввалги ҳақиқӣ нияти, қалбаки маълумот ёки яширилган ҳолатлар мавжудлиги, сохта фирма тузилмалари, қарзни қайтариш имконияти йўқлигини билиб туриб мажбурият олиш каби омиллар ҳал қилувчи аҳамиятга эга². Учинчидан, рақамли фирибгарликда жиноятнинг тугалланиш пайти анъанавӣ нақд пулли схемаларга нисбатан эртароқ содир бўлиши мумкин: масалан, банк иловаси орқали пул маблағи айбдор назоратидаги ҳисобвараққа ўтказилган заҳоти мулкӣ натижа юзага келади. Бу ҳолида QR-тўлов, электрон ҳамён, онлайн кредит ва карта реквизитлари орқали пул ечиб олиш ҳолатларида айниқса муҳимдир.

¹ Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), 2001.

² Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 23 июндаги “Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 17-сон қарори. <https://lex.uz/docs/6523582>

Ахборот технологиялари орқали содир этиладиган фирибгарликни таснифлашда фақат воситага қараб ёндашиш етарли эмас. Бизнинг назаримизда, уни камида тўрт асосий ўлчов бўйича таснифлаш мақсадга мувофиқ. Биринчи ўлчов алдов механизми. Бу ерда: а) ижтимоий инженерияга асосланган фирибгарликлар фишинг, вишинг, смишинг, банк ёки давлат органи номидан қалбаки хабарлар; б) платформавий фирибгарликлар электрон савдо майдончалари, ижтимоий тармоқлар ва маркетплейслардаги сохта эълонлар; в) маълумот ва алгоритмга таъсир кўрсатиш орқали содир этиладиган фирибгарликлар сохта маълумот киритиш, ҳисобварақ балансини ўзгартириш, тўлов жараёнида рақамли манипуляция; г) гибрид фирибгарликлар биринчи алоқа онлайн ўрнатилиб, мулкни бериш ёки пулни қабул қилиш офлайн босқичда тугалланади. Х.Очиловнинг фикрича, компьютер воситалари орқали фирибгарликда айбдор кўп ҳолларда маълумотлар базасига ноқонуний кириб, ёлғон маълумот киритиш орқали жабрланувчини чалғитади¹. Р.Алтиев эса ахборот тизими, тўлов карталари ва электрон тўлов воситаларини фирибгарликнинг мустақил квалификациявий кўринишлари сифатида ажратиш зарурлигини асослайди². Ўрганилган суд-тергов амалиёти материаллари ҳам бу фикрни амалиёт билан тасдиқлайди: унда OLX, ижтимоий тармоқлар, Telegram-ботлар, QR-код орқали тўлов ва қалбаки давлат хизматлари хабарлари алоҳида хавфли тенденциялар сифатида қайд этилган.

Иккинчи ўлчов жиноят предмети ва мулкий таъсирнинг шакли. Бу ерда нақдсиз пул маблағлари, банк ҳисобварақлари, тўлов карталари, электрон ҳамёнлар, рақамли идентификаторлар, онлайн кредит маблағлари, маркетплейс орқали сотиладиган товар ёки хизматлар, ҳатто маълум ҳолларда рақамли платформаларда

¹ Очилов Х.Р. Ўзгалар мулкни компьютер воситаларидан фойдаланиб талон-торож қилганлик учун жавобгарлик: юридик фанлар бўйича PhD диссертацияси. — Тошкент, 2017. —Б.115.

² Алтиев Р.С. Фирибгарликнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари: юридик фанлар бўйича PhD диссертацияси. — Тошкент, 2020. —Б.39.

шакллантирилган мулкый ҳуқуқлар ҳам қамраб олинади. Учинчи ўлчов жабрланувчи профили. Кибервиктимология соҳасидаги тадқиқотлар онлайн фирибгарлик хавфи шахсининг рақамли саводхонлиги, “қодир ҳомий” механизми мавжудлиги, техник ҳимоя воситаларидан фойдаланиши ва кундалик онлайн фаолияти билан узвий боғлиқлигини кўрсатади¹. К.Парти катта ёшдагиларга оид тадқиқотида айнан компьютер билан танишлик даражаси, техник ҳимоя чоралари ва мурожаат қилиш маданияти онлайн фирибгарликка мойилликка таъсир қилишини кўрсатади². Л.Шапиро эса айниқса имперсонатор (*ўзини бошқа шахс сифатида танитиш, унинг кўринишини, овозини, хулқ-атворини кўчириб тақдим этиш – изоҳ бизники*) ликка асосланган киберфирибгарлик схемаларида ёши катта шахслар, эмоционал босим ва ишончдан фойдаланиш орқали тезроқ нишонга айланишини таъкидлайди³. Биз ўрганган суд ҳукмлари таҳлили “виктимологик заифлик”, қўрқув, шошилинич қарорга мажбурлаш ва психологик манипуляция рақамли фирибгарликнинг амалий белгилари эканлигини кўрсатади. Демак, тасниф фақат технология эмас, балки иродани бузиш усули ва жабрланувчининг рақамли ҳимоя қобилияти, шунингдек унинг кибергигиенага риоя қилиши даражасини ҳам қамраб олиши лозим.

Хорижий тажриба таҳлилидан кўринадикки, Германия модели назарий жиҳатдан энг пухта ишланган конструкциялардан биридир. Германия Жиноят кодексининг 263а-параграфи компьютер фирибгарлигини мулкый зарар келтириш мақсадида маълумотларга ишлов бериш натижасига нотўғри дастур тузиш, нотўғри ёки тўлиқ бўлмаган маълумотлардан фойдаланиш, рухсатсиз маълумот қўллаш ёки бошқача ноқонуний таъсир кўрсатиш орқали содир этилган

¹ Pratt, T.C., Holtfreter, K., & Reisig, M.D. Routine Online Activity and Internet Fraud Targeting: Extending the Generality of Routine Activity Theory // *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 2010. Vol. 47(3). P. 267–296. doi: 10.1177/0022427810365903.

² Parti, K. What is a capable guardian to older fraud victims? Comparison of younger and older victims' characteristics of online fraud utilizing routine activity theory // *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. Article 1118741. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1118741.

³ Shapiro, L.R. Cyber-enabled imposter scams against older adults in the United States // *Security Journal*. 2025. Vol. 38(2). doi: 10.1057/s41284-025-00483-3.

қилмиш сифатида белгилайди¹. Бу ерда диққатга сазовор нукта шуки, алдов бевосита инсонга эмас, автоматлаштирилган маълумотларга ишлов бериш жараёнига қаратилган. Немис доктринаси ва А.Э. Жалинскийнинг қарашлари ҳам айнан шу фарқни очиб беради: умумжиноий фирибгарликда янглиштирилган субъект инсон бўлса, компьютер фирибгарлигида нотўғри натижа дастур ёки маълумотлар оқимига таъсир орқали вужудга келади². Германия тажрибасининг афзаллиги шундаки, у рақамли муҳитдаги фирибгарликни классик таркибдан ажратади, лекин уни мутлақо бошқа мулкӣ жиноятга айлантирмайди; аксинча, мулкӣ зарар ва маълумотларга ишлов бериш механизмини ўзаро боғлайди. Ўзбекистон қонунчилиги учун бу тажриба муҳим, чунки у ахборот тизими орқали содир этилган фирибгарликни техник жиҳатдан аниқроқ ифодалаш имконини беради.

Буюк Британия модели эса бошқача йўлни танлайди. Fraud Act 2006 фирибгарликни алоҳида “кибер” ва “анъанавий” турларга бўлмайди; аксинча, у ёлғон ифодалаш, ахборотни ошкор қилмаслик ва лавозимдан суиистеъмол қилиш каби кенг, технологияга нисбатан нейтрал конструкцияларни белгилайди. Алоҳида аҳамиятлиси ушбу қонунда “representation” фақат инсонга эмас, балки автоматик тарзда хабарни қабул қиладиган, қайта ишлайдиган ёки жавоб берадиган ҳар қандай тизим ёки қурилмага юборилган маълумотни ҳам қамраб олади³. Бу ёндашув қонунни тез эскириб қолишдан сақлайди: янги иловалар, платформалар, рақамли ҳамёнлар ёки келажакда пайдо бўладиган тўлов инфратузилмаларини қайта-қайта қонунчиликка киритиш талаб этилмайди. АҚШ модели эса фрагментар хусусиятга эга: компьютер орқали фирибгарлик, одатда, муҳофаза қилинган компьютерга рухсатсиз кириш ва фирибгарликни ривожлантириш учун қимматлик олишга оид 18 U.S.C. §1030(a)⁴, шунингдек

¹ Strafgesetzbuch (StGB) der Bundesrepublik Deutschland. §263a. Computerbetrug. <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>

² Жалинский А.Э. Современное немецкое уголовное право. – М., 2004. – С. 462-463.

³ Fraud Act 2006 (United Kingdom). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/35/contents>

⁴ Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), 2001.

телекоммуникация, идентификация ва тўлов воситаларига оид бошқа федерал қоидалар жамланмаси орқали қамраб олинади¹. Ушбу моделнинг кучи мослашувчанлик ва тергов имкониятларининг кенглигида; заиф томони эса нормаларнинг парчаланганлиги ва бир хил қилмишнинг бир нечта таркиблар билан кесишишида намоён бўлади. Ўзбекистон учун Буюк Британиянинг технологияга нейтрал формуласи ҳам, АҚШнинг секторлар бўйича махсус муҳофаза модели ҳам маълум даражада фойдали, аммо уларни тўлиқ кўчириш эмас, балки миллий ҳуқуқий тизимга мослаштириш лозим.

Қозоғистон тажрибаси Ўзбекистон учун айниқса қизик, чунки ҳуқуқий анъана яқин. Қозоғистон Жиноят кодексида фирибгарликнинг умумий таркиби сақланган бўлса-да, ахборот тизимидан фойдаланиш билан боғлиқ ҳолатларга нисбатан махсус ёндашув шаклланган, бу ерда баъзан ҳимоя объекти фақат мулк эмас, балки ахборот тизимидан хавфсиз фойдаланиш муносабатларини ҳам қамраб олади². Бу позиция Ўзбекистон қонунидан фарқ қилади: бизнинг қонун мулкый натижа ва содир этиш усулига урғу беради, Қозоғистон эса айрим ҳолларда ахборот муҳитининг ўзини ҳам ҳимоя объекти сифатида кучайтириб кўради. Россияда эса алоҳида “компьютер ахбороти соҳасидаги фирибгарлик” модели танланган. Бу тажриба назарий жиҳатдан қизик бўлса-да, у классик фирибгарлик ва компьютер жиноятлари ўртасидаги чегарани мураккаблаштириши ҳақида илмий баҳслар мавжуд³. Фикримизча, Ўзбекистон учун энг мақбул йўл Россиядагидек тўла алоҳида таркибни кенгайтириш эмас, балки Германия ва Буюк Британия тажрибасидан унсур олиб, умумий фирибгарлик доирасида рақамли муҳитга хос квалификациявий ва махсус таркибларни аниқлаштиришдир. Бу ҳолда ҳуқуқий аниқлик ҳам, технологик мослашувчанлик ҳам таъминланади.

¹ United States Code. 18 U.S.C. §1030(a)(4).

² Қозоғистон Республикаси Жиноят кодекси. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z7>

³ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 09.04.2026). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/

Амалиёт шуни кўрсатадики, рақамли фирибгарлик кўпинча “соф киберсхема” эмас, балки гибрид тузилмага эга. Жиноят ишлари бўйича Сардоба туман судининг 2024 йил 4 октябрдаги 1-1207-2401/106-сонли ҳукмида айбдор шахс телефония орқали жабрланувчини мавжуд эмас қарздорлик ва текширув ҳақида чалғитиб, гўё танишлари орқали муаммони ҳал қилишни ваъда қилиб, 4 млн сўм олишга уринган; суд бу қилмишни фирибгарликка суиқасд ва пора беришга далолат қилиш сифатида квалификация қилган¹. Ушбу ҳукм “соф ахборот тизими орқали фирибгарлик” намунаси эмас, лекин у замонавий фирибгарликнинг муҳим хусусиятини очиб беради: рақамли алоқа канали, расмий тузилма номидан чиқиш, психологик босим ва мулкӣ манфаатни уйғунлаштириш. Суд-тергов материалларини ўрганиш ҳам худди шундай хулосани шакллантиришга туртки берган, яъни аввал онлайн ишонч ҳосил қилиш, кейин офлайн пул олиш; ёки аксинча, шахсий танишувдан сўнг Telegram, OLX, платформа ва ботлар орқали мулкӣ ҳаракатни яқунлаш асосий хавфли тенденциялар сифатида қайд этилган. Шу боис тергов ва суд амалиётида “рақамли восита қатнашган ҳар қандай фирибгарлик” билан “ахборот тизими механизмига таянган фирибгарлик”ни ажратиш зарур. Бу фарқ санкцияни индивидуаллаштириш, далилларни тўплаш ва қўшимча квалификация масалаларида ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Юқоридаги таҳлилдан келиб чиқиб, Ўзбекистон қонунчилигини такомиллаштириш бўйича бир неча аниқ таклифларни илгари суриш мумкин.

Биринчидан, ЖК 168-модда диспозициясини қайта кўриб чиқиб, ахборот тизими, ахборот-коммуникация технологиялари, тўлов карталари, электрон тўлов воситалари, рақамли идентификаторлар ва QR-тўлов инфратузилмаси орқали содир этиладиган фирибгарликни бир хил формула эмас, балки алоҳида квалификациявий шакллар сифатида ифодалаш лозим.

¹ Жиноят ишлари бўйича Сардоба туман судининг 2024 йил 4 октябрдаги 1-1207-2401/106-сонли ҳукми

Иккинчидан, онлайн кредит, микроқарз ва масофавий молиялаштириш соҳасидаги фирибгарлик учун махсус таркиб жорий этиш масаласига жиддий қайтиш керак; чунки бу ерда жабрланувчи фақат хусусий шахс эмас, балки банк, микромолия ташкилоти ва рақамли скоринг тизимларига ҳам ёлғон маълумот тақдим этилади¹. Учинчидан, Будапешт конвенциясига уйғун ҳолда, маълумотларни киритиш, ўзгартириш, йўқ қилиш, тўсиб қўйиш ёки автоматлаштирилган тизим ишига ноқонуний аралашиш орқали мулккий зарар келтирилган ҳолатларда классик алдов мавжуд бўлмаса ҳам, жиноий жавобгарликнинг аниқ формуласи ишлаб чиқиши керак². Тўртинчидан, юқорида қайд этилган Пленум қарорини тўлдириш орқали электрон ҳамён, банк иловаси, токен, QR-код ва карта реквизитлари орқали маблағ ўтказишда фирибгарликнинг тугалланиш пайтини янада аниқроқ белгилаш мақсадга мувофиқ. Бешинчидан, етказилган моддий зарар тўлиқ қопланмаган ҳолатларда рағбатлантирувчи ва енгиллаштирувчи институтларни қўллаш чегараларини қайта кўриб чиқиш лозим. Охир-оқибат, рақамли фирибгарликка қарши курашни фақат санкцияни оғирлаштиришга боғлаш хато; электрон верификация, платформалар билан ҳамкорлик, рақамли далилларни сақлаш тартибини такомиллаштириш ва аҳолининг рақамли саводхонлигини ошириш каби чоралар ундан кам аҳамиятга эга эмас.

Юқорида келтирилганлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарлик мулкка қарши жиноятларнинг энг тез трансформацияланувчи кўринишларидан биридир. Унинг жиноят-ҳуқуқий моҳиятини англаш учун уни оддий фирибгарликнинг техник услуби деб ҳам, мутлақо янги ва классик фирибгарлик билан алоқасиз мустақил жиноят деб ҳам қараш тўғри эмас. Аниқроқ ёндашув шуки, рақамли муҳит айрим ҳолларда алдов усулини,

¹ Алтиев Р.С. Фирибгарликнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари: юридик фанлар бўйича PhD диссертацияси. — Тошкент, 2020. —Б.90.

² Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), 2001.

айрим ҳолларда эса жиноий натижанинг юзага келиш механизмини ўзгартиради. Демак, қонунчилик ҳам аралаш моделга таяниши керак: умумий фирибгарлик таркиби сақланиши, бироқ ахборот тизимлари, рақамли тўловлар, онлайн кредитлаш, платформавий савдо ва маълумотларга ишлов бериш натижасига ноқонуний таъсир билан боғлиқ ҳолатлар аниқ ва ихчам шаклда дифференциация қилиниши лозим. Шундагина жиноят қонуни рақамли иқтисодиёт ривожидан ортда қолмайди, суд амалиётида бир хиллик кучаяди ва профилактика чоралари реал криминоген омилларга мослаштирилади. Мазкур тадқиқот натижасида бир келган хулосаси ҳам шуки: ахборот технологиялари орқали фирибгарликка қарши самарали ҳуқуқий реакция санкцияни механик кучайтиришда эмас, балки жиноят таркибини концептуал аниқлаш, уни турдош ёки ўхшаш таркибли қилмишлардан фарқлаш ва рақамли муҳитга мос комплекс ҳуқуқий механизмни шакллантиришдадир.

Ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарлик бугунги кунда мулкка қарши жиноятларнинг энг тез ўзгарувчан ва юқори мослашувчан шаклларида бири ҳисобланади. Ушбу турдаги қилмишни анъанавий фирибгарликнинг оддий техникавий кўриниши сифатида баҳолаш ҳам, уни фирибгарликдан бутунлай ажралган мустақил феномен деб талқин қилиш ҳам тўлиқ тўғри эмас. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, мазкур жиноятда рақамли муҳит баъзан алдаш усулини, айрим ҳолларда эса мулккий натижанинг вужудга келиш механизмини ўзгартиради.

Шу боис, жиноят-ҳуқуқий ёндашув ҳам мувозанатли бўлиши лозим. Яъни фирибгарликнинг умумий ҳуқуқий модели сақланган ҳолда, ахборот тизимлари, электрон тўлов воситалари, рақамли платформалар, онлайн кредитлаш, QR-тўлов, рақамли идентификаторлар ва маълумотларга ишлов бериш жараёнига ноқонуний таъсир билан боғлиқ ҳолатлар қонунчиликда аниқроқ дифференциация қилиниши зарур. Бундай ёндашув, бир томондан, ҳуқуқий аниқликни кучайтирса, иккинчи томондан, янги

технологиялар пайдо бўлиши шароитида қонуннинг амалий қиммати сақлаб қолади.

Қиёсий таҳлил шуни кўрсатдики, Германия модели техник жиҳатдан аниқлик берса, Буюк Британия модели технологияга нейтраллиги билан ажралиб туради, АҚШ тажрибаси эса соҳавий ихтисослашув орқали мослашувчанликни таъминлайди. Ўзбекистон учун энг мақбул йўл мазкур моделларнинг энг самарали элементларини миллий ҳуқуқий тизимга мос тарзда жорий этишдан иборат.

Муаллифлик позицияси сифатида қуйидаги хулосани илгари суриш мумкин: ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарликка қарши самарали ҳуқуқий реакция жазони механик кучайтиришда эмас, балки жиноят таркибини концептуал аниқлаш, уни қўшни таркиблардан тўғри ажратиш, рақамли муҳитга мос квалификация мезонларини ишлаб чиқиш ва профилактика механизмларини кучайтиришдадир. Айни шу йўналишдаги ислохотлар ҳуқуқни қўллаш амалиётида барқарорликни таъминлайди, рақамли иқтисодиёт иштирокчиларининг ҳуқуқий ҳимоясини оширади ва замонавий кибервиктимизация хавфини камайтиради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. United Nations Office on Drugs and Crime. Cybercrime: UNODC's approach.

2. Federal Bureau of Investigation. Internet Crime Report 2024 / Internet Crime Complaint Center (IC3); Federal Trade Commission. Consumer Sentinel Network Data Book 2024.

3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 27.03.2026 й., 03/26/1124/0277-сон. <https://lex.uz/docs/111453>

4. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 23 июндаги “Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 17-сон қарори. <https://lex.uz/docs/6523582>

5. Бражник С.Д. Проблемы совершенствования норм об ответственности за преступления, связанные с компьютерной техникой. // Налоговые и иные экономические преступления: сб. науч. Ст. Вып. 2. – Ярославль, 2000. – С. 80.
6. Очилов Х.Р. Ўзгалар мулкани компьютер воситаларидан фойдаланиб талон-торож қилганлик учун жавобгарлик: юридик фанлар бўйича PhD диссертацияси. Тошкент, 2017. –Б.20.
7. Алтиев Р.С. Фирибгарликнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари: юридик фанлар бўйича PhD диссертацияси. Тошкент, 2020. –Б.34.
8. Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), 2001.
9. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 23 июндаги “Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 17-сон қарори. <https://lex.uz/docs/6523582>
10. Очилов Х.Р. Ўзгалар мулкани компьютер воситаларидан фойдаланиб талон-торож қилганлик учун жавобгарлик: юридик фанлар бўйича PhD диссертацияси. Тошкент, 2017. –Б.115.
11. Алтиев Р.С. Фирибгарликнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари: юридик фанлар бўйича PhD диссертацияси. Тошкент, 2020. –Б.39.
12. Pratt, T.C., Holtfreter, K., & Reisig, M.D. Routine Online Activity and Internet Fraud Targeting: Extending the Generality of Routine Activity Theory // *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 2010. Vol. 47(3). P. 267–296. doi: 10.1177/0022427810365903.
13. Parti, K. What is a capable guardian to older fraud victims? Comparison of younger and older victims’ characteristics of online fraud utilizing routine activity theory // *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. Article 1118741. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1118741.
14. Shapiro, L.R. Cyber-enabled imposter scams against older adults in the United States // *Security Journal*. 2025. Vol. 38(2). doi: 10.1057/s41284-025-00483-3.
15. Strafgesetzbuch (StGB) der Bundesrepublik Deutschland. §263a. Computerbetrug. <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>
16. Жалинский А.Э. Современное немецкое уголовное право. – М., 2004. – С. 462-463.
17. Fraud Act 2006 (United Kingdom). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/35/contents>
18. Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), 2001.
19. United States Code. 18 U.S.C. §1030(a)(4).

20. Қозоғистон Республикаси Жиноят кодекси.
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z7>
21. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 09.04.2026). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
22. Жиноят ишлари бўйича Сардоба туман судининг 2024 йил 4 октябрдаги 1-1207-2401/106-сонли ҳукми
23. Алтиев Р.С. Фирибгарликнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари: юридик фанлар бўйича PhD диссертацияси. Тошкент, 2020. –Б.90.
24. Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), 2001.

**TO‘XTASHEV HIKMATILLA
ISMATILLAYEVICH**

“Cyber university” davlat universiteti
Ijtimoiy fanlar kafedrasi dotsenti, yuridik
fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

**MUXAMEDOVA MADINA
FARHODOVNA**

“Cyber University” davlat universiteti
Huquq va biznes fakulteti yurisprudensiya
yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

**KIBER JINOYATCHILIKNI TERGOV QILISHDA TERGOV
METODOLOGIYASI**

Annotatsiya. Ushbu maqolada kiber jinoyatchilikni tergov qilish metodologiyasi zamonaviy raqamli muhit sharoitida qayta ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida kiberjinoyatlarning o‘ziga xos jihatlari, xususan ularning yashirinligi, tez o‘zgaruvchanligi va chegaralarga bo‘ysunmasligi tahlil qilinadi. Raqamli dalillarni yig‘ish va ularning ishonchliligini ta‘minlash jarayonidagi muammolar ham alohida e‘tiborga olinadi. Shuningdek, mavjud kriminalistik yondashuvlarning cheklangan jihatlari ko‘rsatilib, sun‘iy intellektdan foydalanish masalasi ikki tomonlama — qulaylik va ehtimoliy xatolik manbai sifatida baholanadi. Ish yakunida

kiberjinoyatlarni samarali tergov qilish uchun metodologiyani moslashtirish kerak emas, balki uni qayta shakllantirish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit soʻzlar: Kiberjinoyat, kriminalistika, raqamli dalil, raqamli kriminalistika, bulutli platforma.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotimizning ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. Ammo bugun nazorat qilib boʻlmas darajaga yetdi desak, notogʻri boʻlmaydi. Biroq, bu jadallik bilan kuchayib borayotgan taraqqiyot jarayoni oʻzi bilan birga kiberjinoyat kabi oʻta jiddiy tahdidlarni yuzaga keltirmoqda. Virtual olamda sodir etilayotgan huquqbuzarliklarni anʼanaviy kriminalistik usullar, yaʼni oʻsha biz oʻrgangan qogʻoz va qalam, jismoniy tintuv yoki barmoq izlari bilan fosh etish imkoni nafaqat qiyinlashdi, balki koʻp hollarda mutlaqo befoyda mashgʻulotga aylandi. Bu esa soha mutaxassislaridan, tergovchilardan va xatto qonun chiqaruvchilardan ham tubdan yangicha va texnologik yondashuvlardan foydalanishni qatʼiy taqozo etmoqda.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng qoʻllanilishi iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotni tezlik bilan harakatlantirayotgan bir paytda, jinoyatning yangi, yanada silliq va anonim turlari yuzaga chiqayotganini inkor etib boʻlmaydi. Kiberjinoyatning eng fundamental va tushunarsiz oʻziga xos jihati shundaki, u jismoniy chegaralarni tan olmaydigan virtual dunyoda sodir boʻladi. Shunday ekan, jinoyat sodir boʻlgan joylar nafaqat anʼanaviy kriminalistik usullar, balki raqamli kriminalistika (digital forensics) vositalari yordamida, koʻpincha serverlar va bulutli platformalar orasidan qidirib topiladi.

Bu esa, oʻz navbatida, tergov jarayonini gʻoyatda qiyinlashtiradi; goʻyoki biz pichan orasidan igna emas, balki okean tubidan maʼlum bir suv tomchisini qidirayotgandekmiz. Anʼanaviy tergov metodologiyasi kiber-reallikning "tezkor oqimi" oldida ojiz qolmoqda. Jinoyatchi oʻz xonasidan chiqmay turib, dunyoning narigi chekkasidagi bank tizimini falaj qilishi mumkin boʻlgan bir davrda, biz hamon "hududiy yurisdiksiya" tushunchasiga yopishib olganmiz. Bu esa alohida, kognitiv va texnik jihatdan mukammal yondashuvni talab qiladi.

Mavjud metodlarning haqiqatan ham samarali ekanligi, raqamli dalillarning ishonchliligi va hatto sun'iy intellektning tergovdagi o'rni akademik jihatdan katta shubha va bahslarga sabab bo'lmoqda. Ushbu maqolada biz kiberjinoyatlarni tergov qilishda qo'llaniladigan zamonaviy metodlarni, raqamli dalillarni to'plash va tahlil qilish usullarini hamda real muammolarning ilmiy tahlilini, huquqiy va texnologik nomutanosibliklarni ko'rib chiqamiz. Bizning maqsadimiz — shunchaki faktlarni sanash emas, shu bilan birga ” raqamli xaos ”¹ ichida haqiqatni qanday saqlab qolish mumkinligini anglashdir.

ASOSIY QISM

Kompyuter tarmoqlari va raqamli platformalar jinoyatchilar uchun asosiy qurolga aylanib borayotganini yaqqol ko'rishimiz mumkin. Kiberjinoyatni an'anaviy jinoyatchilikdan ajratib turuvchi xususiyatlar ularning texnik farqlari emas. Bular kriminalistik metodologiyani shubha ostiga qo'yuvchi fundamental to'siqlardir.” Kriminalistik jihatdan kiberjinoyatlar quyidagi xususiyatlarga ega:

- latentlik (yashirinlik) yuqori darajada bo'lishi orqali ko'pchilik holatlarda jabrlanuvchi o'zining tizimi buzilganini oylar davomida bilmasligi mumkin;

- jinoyat bir mamlakatdan turib, butunlay boshqa yurisdiksiyadagi serverlar orqali amalga oshiriladi;

- jinoyat izlarining tez yo'qolishi yoki o'zgartirilishi. Bunda, raqamli ma'lumotlar fizik ob'ektlardan farqli o'laroq, bir tugmani bosish orqali butunlay yo'q qilinishi mumkin;

- jinoyatchining identifikatsiyasi murakkabligi, ya'ni IP-manzillarni yashirish va proksi-serverlar orqali anonimlikni saqlash tergovni boshi berk ko'chaga olib keladi.

¹ NIST Publications: Chaos (Richard L. Kautz)

- avtomatlashtirilgan vositalar orqali sodir etilishi bilan inson aralashuvisiz ishlaydigan skriptlar va botnetlar jinoyatning hajmini tez va kesin oshiradi.¹

Masalan, phishing (fishing) hujumi orqali foydalanuvchining bank ma'lumotlarini o'g'irlash yoki ma'lumotlarni shifrlash va to'lov dasturi (ransomware) orqali pul talab qilish holatlari bugun klassik o'g'irliklardan ko'ra ko'proq xavf tug'dirmoqda. Bu yerda biz "samaradorlik" tushunchasiga shubha bilan qarashimiz kerak. Agar dalil soniyalar ichida o'zini-o'zi yo'q qilsa, an'anaviy tergov bayonnomasi qanchalik qiymatga ega?

Shu jihatdan ham, kiberjinoyatlarni tergov qilish metodologiyasi — raqamli jinoyatlarni aniqlash, qayd etish, saqlash, tahlil qilish va sudga taqdim etishga qaratilgan ilmiy va amaliy usullar tizimi hisoblanadi. Zamonaviy kriminalistika nazaryasiga ko'ra, jinoyatchi o'z izlarini soniyalar ichida yo'qotib yuborishi mumkinligi sababli tergov jarayonida xalqaro miqyosda tan olingan metodga tayanish eng to'g'ri yo'l deb hisoblanadi.

U quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

“Identify – jinoyat sodir etilgan virtual makonni va mavjud dalil manbalarini aniqlash.

Preserve – raqamli izlarni saqlab qolish, ya'ni tizimning “muzlatilgan” holatini yaratish.

Collect – dalillarni bitma-bit nusxalash orqali yig'ish.

Analyze – yig'ilgan metama'lumotlar va log-fayllarni chuqur tahlil qilish.

Present – olingan texnik xulosalarni sud tushunadigan huquqiy tilga o'girib taqdim etish”²

Raqamli kriminalistika kiberjinoyatlarni fosh qilishning asosi bo'lib, u kompyuter, tarmoq, mobil va bulutli ma'lumotlarni tahlil qilishga tayanadi. Amaliyotda Autopsy yoki EnCase kabi vositalar yordamida qurilmaning to'liq nusxasini (image) olish tergovning

¹ Digital Evidence and Computer Crime

² **Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response**" (SP 800-86)

buzilmas standart qoidasi hisoblanadi. Ammo, metodologik jihatdan savol tug‘iladi: algoritmik tahlil xatolardan xolimi? Sun‘iy intellekt tomonidan tahlil qilingan dalil sudya uchun qanchalik ishonchli?

Shu jihatdan, raqamli dalillar kiberjinoyatlarni tergov qilishda asosiy rol o‘ynaydi. Ular server log fayllari, IP-trafik yozuvlari, elektron pochta arxivlari, chat yozishmalari va bulutli saqlash tizimi ma’lumotlari ko‘rinishida bo‘lishi mumkin.

Biroq, huquqiy nuqtayi nazardan raqamli dalillar bilan bogliq asosiy muammo bor. Bu - ularni o‘zgartirish osonligi va bu o‘zgartirish izlarini yashirish imkoniyatidir. Shu sababli “chain of custody”¹ (dalillar zanjiri) prinsipi tergovning “oltin qoidasi” hisoblanadi. Bu prinsip har bir dalilning olingan vaqti, uni olgan shaxs va saqlash sharoitlarini soniyasigacha hujjatlashtirishni talab etadi. Agar ushbu zanjirning birgina xalqasi uzilsa, masalan, tergovchi xatolikka yo‘l qo‘yib faylni ochib ko‘rsa, dalil o‘zining yuridik kuchini yo‘qotadi.

Bugungi kundagi raqamlashib borayotgan dunyoda texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayapti, shunga qaramay huquqiy qoidalar va qonunlar eskirgan va o‘zgaras holatda qolib ketmoqda. Kiberolamdagi tergov metodologiyasining eng og‘riqli nuqtasi ham aynan shunda. Bu ikki soha o‘rtasidagi farq tobora kattalashib, tergov metodologiyasining samaradorligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Qonun chiqaruvchi organlar yangi turdagi jinoyatni tahlil qilib, unga huquqiy nuqtai nazardan ta’rif berguncha, kiberjinoyatchilar ushbu bo‘shliqlardan foydalangan holda o‘zlarining yangi buzg‘unchi g‘oyalarini amalga oshirib ulgurmoqda.

Bu yerda biz “huquqiy asinxronlik”² fenomeniga duch kelamiz ya’ni, huquqiy mexanizmlar bilan amaliy jarayonlar o‘rtasida uzilish paydo bo‘ladi. Masalan, kriptovalyuta o‘tkazmalarini ashyoviy dalil sifatida musodara qilish jarayoni ko‘plab davlatlarda, shu jumladan bizda ham, huquqiy tartibot nuqtayi nazaridan qiyinchilik tug‘diradi. Jinoyat protsessida “tintuv” tushunchasi faqatgina jismoniy makon bilan

¹ Casey, E. (2011). *Digital Evidence and Computer Crime*. 3rd ed. Academic Press.

² Lessig, L. (2006). *Code: And Other Laws of Cyberspace, Version 2.0*. Basic Books.

cheklangan xolos. Biroq texnologiyalar davrida ma'lumotlar bir vaqtning o'zida o'nlab mamlakatlar serverlarida tarqalgan bo'lishi mumkin.

Bunda, bank mijozining kartasidan o'g'irlangan mablag'lar misolida tergov zanjirini ko'rib chiqaylik. Dastlab hamma narsa mantiqan oddiy ko'rinadi: IP-manzil orqali kirish joyi aniqlanadi, log-fayllar tahlil qilinadi va zararli skriptlar ya'ni buyuruqlar topiladi. Ammo, jinoyatchi bir necha bosqichli VPN va Tor kabi anonim tarmoqlar ortiga yashiringan bo'lsa-chi?

Bunday vaziyatda qo'llanilayotgan tergov metodlari tashqi jihatdan samarali ko'ringani bilan, amalda ularning haqiqiy natijadorligi past yoki cheklangan ekanligiga duch kelamiz. Tergovchi texnik jihatdan nima sodir bo'lganini bilishi mumkin, ammo aynan kim sodir etganini isbotlash butunlay boshqa masala. Agar qurilma masofadan boshqarilsa, u holda qurilma egasi jinoyatchi degan an'anaviy formula o'z kuchini yo'qotadi va tahlil jarayonida sun'iy intellektga asoslangan aniqlash tizimlaridan foydalanish zaruratini yuzaga chiqaradi. Ikkinchi tarafdin esa o'z navbatida yangi xavflarni, algoritmik xatoliklar va inson huquqlarining parda ortidagi buzilishini keltirib chiqaradi.

Yana bir muhim masalalardan biri, kiberjinoyatchilikni tergov qilishdagi eng katta to'siq shubhasiz kadrlar masalasidir. Tergovchi shunchaki qonun moddalarini sharhlaydigan huquqshunos emas, ular tarmoq protokollarini, shifrlash usullarini va dasturlash tillarini tushunadigan "kiber-detektiv" bo'lishi bugungi zamonaviy kunning talabi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Afsuski, ko'p hollarda professional bilimning yetishmasligi tergov jarayonini boshi berk ko'chaga olib kirmoqda. Masalan, O'zbekiston Respublikasi IIV va kiberxavfsizlik markazlari ma'lumotlariga ko'ra¹, kiber-mushohada va ekspertiza talab qilinadigan holatlar soni keskin ortib bormoqda. Lekin bu sohadagi mutaxassislar tayyorlash tezligi jinoyatchilikning o'sish sur'atiga qaraganda ancha ortda qolmoqda. Bu albatta tergov metodologiyasini shunchaki nazariy qo'llanmaga

¹ O'zbekiston Respublikasi IIV Kiberjinoyatlar markazi hisoboti (2024-2025)

aylantirishi orqali amaliyotda “ko‘r-ko‘rona” harakat qilishga sabab bo‘lmoqda.

NATIJALAR. O‘tkazilgan tahlillar va kiber-protsessual jarayonlarning natijalari raqamli makondagi jinoyatchilik ko‘rsatkichlari an’anaviy kriminalistika nazariyalaridan sezilarli farq qilganini ko‘rsatmoqda. Europol tomonidan e‘lon qilingan Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) izlanishlariga qaraganda¹: Kiberjinoyatlar o‘ta latent (yashirin) ekanligi va ular jismoniy chegaralarni tan olmasligi, raqamli izlarni esa (“virtual qon izlari”) bir necha soniyada yo‘q qilinishi mumkinligi aniqlandi.

Tergov amaliyotida identifikatsiya bilan bog‘liq muammo bor, ya’ni anonimlashtiruvchi vositalar (VPN, Tor, proksi-serverlar) qo‘llanilganda subyektni aniqlash keskin pasayib ketmoqda.

Jinoyatchi o‘z izlarini soniyalar ichida yo‘qotib yuborishi mumkin. Shu boisdan, tergov jarayonida “Identify-Preserve-Collect-Analyze-Present” kabi xalqaro metodologiyaga tayanish eng to‘g‘ri yo‘l deb hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi IIV va ixtisoslashgan kiber-markazlar tadqiqot natijasida, bugungi kunda phishing va ransomware (to‘lov talab qiluvchi dasturlar) kabi jinoyatlar soni vaqt o‘tishi bilan keskin sur‘atda ortishi va iqtisodiy xavfsizlikka tahdid solishi mumkinligi haqidagi tahminlari bor.

Texnik jihatdan Autopsy va EnCase kabi professional kriminalistik dasturlar yordamida "disk image" olish usulini qo‘llash foydaliroq. U dalillarni sudgacha buzilmasdan yetkazishning eng samarali yechimi hisoblanadi. Bu o‘z o‘rnida amaliy misollar orqali o‘z tasdig‘ini topdi.

Natijalar shuki, kiber-makonda haqiqatni aniqlash uchun faqatgina protsessual hujjatlar emas, balki "dalillar zanjiri"ning har bir soniyasini texnik jihatdan himoyalovchi raqamli kriminalistika metodlari hal qiluvchi ahamiyatga ega.

¹ Europol.

MUHOKAMA

Tadqiqotimiz davomida to‘plangan ma’lumotlarda, bugungi kunda kiberjinoyatchilikni tergov qilish metodologiyasi shunchaki texnik yangilanishga muhtoj emas. U o‘z navbatida fundamental va falsafiy jihatdan qayta ko‘rib chiqishga muhtoj. Bu yerda bir necha “og‘riqli” nuqtalar borki, ularni chetlab o‘tib bo‘lmaydi.

Raqamli dalillarni biz ishonch va shubha o‘rtasidagi chegara desak xam xato bo‘lmaydi.

Raqamli dalillar — bu bizning asosiy qurolimiz, ammo ayni paytda eng zaif nuqtamiz hamdir. Biz doim “dalillar zanjiri” (chain of custody) haqida gapiramiz, lekin amaliyotda bu zanjir o‘ta nozik hisoblanasi. Birgina noto‘g‘ri bosilgan tugma ma’lumotni o‘zgartirishi va hattoki butun tergovning qonuniyligini sud oldida nolga tushirishi mumkin. Savol tug‘iladi: bizning protsessual qonunlarimiz bit va baytlarning efemer (tez o‘zgaruvchan) tabiatiga haqiqatan ham tayyormi? Mening fikrimcha, biz raqamli dalillarga hali ham “oddiy buyum” kabi qarayapmiz, lekin ular “jonli va o‘zgaruvchan ma’lumot” bo‘lgani uchun muammolar keltirib chiqaryapti. bu esa tergov metodikasida jiddiy xatolarga sabab bo‘lmoqda.

Huquqiy asinxronlik ham bor, albatta. Qonun taraqqiyotga yetaolmayapti.

Jinoyatchilar VPN, Tor yoki kriptovalyutalar ortiga yashiringan bir paytda, bizning metodikamiz hamon "hududiy yurisdiksiya" kabi klassik tushunchalarga tayanmoqda. Jinoyatchi bir soniyada dunyoning narigi chekkasiga "ko‘chib o‘tishi" mumkin, tergovchi esa xalqaro so‘rov yuborish uchun oylarni sarflaydi. Bu nomutanosiblik kiber-detektivlarning qo‘l-oyog‘ini bog‘lab qo‘ymoqda.

Ochiq tan olish kerak, kiberjinoyatlarni tergov qilishdagi eng katta to‘siq texnika emas, kadrlar masalasidir. Tergovchi endi shunchaki qonun moddalarini bilishi kifoya qilmaydi. U IP-manzillar ortidagi mantiqni, shifrlashning tub mohiyatini tushunishi shart. O‘zbekiston Respublikasi IIV ma’lumotlariga ko‘ra, kiber-ekspertiza talab qilinadigan holatlar soni keskin oshayotgan bir paytda, tizimda bu tilda so‘zlasha oladigan

mutaxassislar barmoq bilan sanarli. Bu esa tergov metodologiyasini amaliyotda “ko‘r-ko‘rona” harakat qilishga majbur qilmoqda.

Sun‘iy intellect bu najotmi yoki manipulyatsiya qurolimi?

Hozirda tergovga sun‘iy intellektni (SI) jalb qilish haqida ko‘p gapirilmoqda. Lekin algoritmlarga haddan tashqari ishonish shubhasiz xavfli. Algoritm xato qilishi mumkin va bu xato inson taqdiriga daxl qiladi. Sudya uchun SI tomonidan tayyorlangan xulosa qanchalik ishonchli? Biz algoritmlarga ishonib, inson huquqlarini “parda ortida” qoldirib ketmayapmizmi? Bu masalalar akademik jihatdan hamon ochiq va bahsli bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, kiberjinoyatchilikka qarshi kurash shunchaki serverlar yoki kodlar orasidagi jang emas. Bu albatta, butun huquqiy tizimning raqamli davr shiddatiga dosh berish qobiliyatining imtixonidir. Tadqiqotimiz davomida guvohi bo‘lganimizdek, an‘anaviy kriminalistikaning statik va moddiy ashyolarga tayanuvchi qoliplari bor va virtual dunyoning efemer (tez o‘zgaruvchan) tabiati oldida ko‘p hollarda ojiz qolmoqda. Raqamli dalillarning o‘ta nozikligi va ularni manipulyatsiya qilish imkoniyatlarining kengligi tergovchidan qonun himoyachisi bo‘lish bilan birga, texnologik mutaxasis bo‘lishni ham talab etadi.

Kiber-makonda “haqiqat” tushunchasi endi faqat guvohlarning ko‘rsatmalari yoki qog‘ozdagi bayonnomalarda emas. Ular bitlar va baytlar zanjirining buzilmasligi bilan o‘lchanadi. Agar biz tergov metodologiyasini bugun tubdan isloh qilmasak va huquqiy “asinxronlik” (texnologiya va qonun o‘rtasidagi uzilishni bartaraf etmasak, ertaga raqamli jinoyatchilik bizning huquqiy tartibotimizni butunlay falaj qilib qo‘yishi hech gap emas. Raqamli kriminalistika — bu shunchaki yordamchi fan emas. Bu o‘z o‘rnida kiber-xaos davrida adolatni ta‘minlovchi yagona real qalqondir.

Tergovchi endi shunchaki “qidiruvchi” emas, u raqamli izlarni “tushunuvchi” va ularni sud tiliga “tarjima qiluvchi” ko‘priikka aylanishi shart. Zero, texnologiya har qancha mukammallashmasin, adolatni qaror toptirish baribir insoniy intellekt va mas‘uliyat zimmasida qolaveradi.

TAVSIYALAR

Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish metodologiyasini shunchaki nazariy qo'llanmadan, ishlaydigan tizimga aylantirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

“Gibrid” tergov guruhlarini tashkil etish. Bunda, tergov organlari tarkibida faqat huquqshunoslardan emas, tarmoq muhandislari, ma'lumotlar tahlilchilari (data scientists) va kiber-psixologlardan iborat bo'lgan maxsus “kiber-detektiv” guruhlarini yaratish lozim. Tergovchi endi shunchaki qonun moddasi bilan birga “kod” bilan so'zlasha olishi shart.

Raqamli dalillarning yaxlitligi uchun dalillarni (log-fayllar, IP-yozuvlar) yig'ish va saqlash jarayonida ma'lumotlarni o'zgartirish imkonini bermaydigan blokcheyn texnologiyasini joriy etish. Bu “Chain of Custody” (dalillar zanjiri) prinsipini texnik jihatdan mutlaq ishonchli qiladi va sudda dalillarning rad etilish xavfini nolga tushiradi.

Protsessual qonunchilikni “raqamlashtirish” orqali Jinoyat-protsessual kodeksiga “virtual tintuv”, “masofaviy ekspertiza” va “bulutli ma'lumotlarni olib qo'yish” kabi tushunchalarni kiritish kerak. Amaldagi “hududiy yurisdiksiya” tushunchasidan “virtual yurisdiksiya” tamoyiliga o'tish mexanizmlarini ishlab chiqish zarur.

Litsenzion kriminalistik dasturlar bazasini shakllantirish orqali esa tergov organlarini jahon standartidagi EnCase, Magnet Axiom, Autopsy (professional versiya) va Cellebrite kabi vositalar bilan tizimli ravishda ta'minlash zarur. Shunchaki ochiq manbali dasturlar bilan professional kiber-guruhlariga qarshi kurashish “pichoq bilan tankka qarshi chiqish” kabi samarasizdir.

Xalqaro operativ hamkorlikni byurokratiyadan xoli qilish orqali kiberjinoyatlarning transchegaraviy tabiatini inobatga olib, Interpol va Europol kabi tashkilotlar bilan real vaqt rejimida (24/7) ma'lumot almashish imkonini beruvchi to'g'ridan-to'g'ri raqamli kanallarni kengaytirish.

Kognitiv tayyorgarlik va ta'lim berish bilan yuridik oliy ta'lim muassasalarida kriminalistikani o'qitish uslubini o'zgartirish, talabalarni faqat nazariya bilan emas, balki real kiber-xuruj ssenariylari, "jonli kriminalistika" (Live Forensics) va shifrlangan ma'lumotlar bilan ishlash laboratoriyalarida tayyorlash ushbu sohada yuqori natijalarga erishish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. — Toshkent: Adolat, so'nggi nashr.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. — Toshkent: Adolat, so'nggi nashr.
- 3.Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention). — Budapest, 2001.
- 4.Casey, E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. — Academic Press, 2011.
- 5.Carrier, B. File System Forensic Analysis. — Addison-Wesley, 2005.
- 6.NIST. Special Publication 800-86: Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response. — USA, 2006.
- 7.ISO/IEC 27037: Guidelines for Identification, Collection, Acquisition and Preservation of Digital Evidence. — ISO, 2012.
- 8.Interpol. Global Cybercrime Report. — so'nggi nashr.
- 9.Europol. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA). — so'nggi nashr.

**AHMADJONOV SULTONBEK
SHUKURILLO O'G'LI**

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston
Milliy universiteti "Huquqiy fanlar"
kafedrasi o'qituvchisi

**TERGOV HARAKATLARINI O'TKAZISHDA SUN'IY
INTELLEKTDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI**

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisdagi jinoyat-protsessual faoliyatida, xususan tergov harakatlarini o'tkazishda sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning istiqbolli yo'nalishlari tahlil qilinadi. Muallif raqamli dalillarni yig'ish, so'roq jarayonlarini avtomatlashtirish va kiber-ekspertiza masalalariga to'xtalib o'tadi. Shuningdek, sun'iy intellekt xulosalarining protsessual maqomi hamda uning etik jihatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, tergov harakatlari, jinoyat-protsessual huquqi, raqamli dalillar, kiber-ekspertiza.

ABSTRACT

This thesis analyzes the promising directions for integrating artificial intelligence (AI) technologies into criminal procedural activities, specifically within the conduct of investigative actions. The author examines key issues such as digital evidence collection, the automation of interrogation processes, and cyber-forensics. Furthermore, the procedural status of AI-generated findings and the ethical dimensions of their application are discussed.

Key words: Artificial Intelligence (AI), Investigative Actions, Criminal Procedural Law, Digital Evidence, Cyber-Forensics.

АННОТАЦИЯ

В данной тезисной работе анализируются перспективные направления внедрения технологий искусственного интеллекта в уголовно-процессуальную деятельность, в частности, при проведении следственных действий. Автор рассматривает вопросы сбора цифровых доказательств, автоматизации процессов допроса и киберакспертизы. Также обсуждаются процессуальный статус заключений искусственного интеллекта и этические аспекты его применения.

Ключевые слова:искусственный интеллект, следственные действия, уголовно-процессуальное право, цифровые доказательства, кибер-экспертиза.

KIRISH

Zamonaviy kiberjinoyatchilik va transmilliy jinoyatlarning murakkablashishi an'anaviy tergov usullarining samaradorligini biroz bo'lsa ham pasaytirmoqda. Bugungi kunda zamonaviy tergovchilar nafaqat qog'oz hujjatlar, balki gigabaytlab raqamli ma'lumotlar (terabaytlab video-tasvirlar, minglab xabarlar, tranzaksiyalar) ya'ni raqamli dalillar bilan ishlashga majbur bo'lmoqda. Bu esa o'z navbatida inson omili tufayli uning fiziologik charchashi va pirovardda xatolarga yo'l qo'yilishiga sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-sonli "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida sun'iy intellektga asoslangan loyihalarning o'z vaqtida va sifatli ishlab chiqilishi hamda amaliyotga keng joriy etilishini nazorat qilish va muvofiqlashtirib borish hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini modernizatsiya qilish dolzarb vazifadir.

Sun'iy intellekt (keyingi o'rinlarda – SI) — bu nafaqat texnik vosita, balki tergov sifatini tubdan o'zgartiruvchi yangi imkoniyat, "intellektual yordamchi" sifatida namoyon bo'lmoqda.

TERGOVDA SI QO'LLANILADIGAN ISTIQBOLLI YO'NALISHLAR

Bugungi kunda bir qancha tergov va tezkor-qidiruv harakatlarini o'tkazishda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan samarali tarzda foydalanish mumkin. Fikrimizni quyida bir necha amaliy misollar orqali qo'llab-quvvatlaymiz.

1. Yuzni tanish (Biometriya): Ko'cha kameralaridagi minglab soatlik kadrlar ichidan gumon qilinuvchini soniyalar ichida aniqlash. Ba'zi bir jinoyatlar bo'yicha shunday tergov tipik vaziyatlari uchraydiki unda gumon qilinuvchini aniqlab jinoyat ishiga jalb etish ancha vaqtni oladi. Taxminiy gumonlanuvchining foto roboti jabrlanuvchi va

guvohlarning ko'rsatuvlari asosida chizilsada shu tasvirga mos odamni qidirishda shunchaki uning rasmlarini jamoat joylariga ilib qo'yishning o'zi eng primitiv qidiruv uslublaridan biri hisoblanadi. Agar gumonlanuvchi portretidan namuna sifatida foydalanib, sun'iy intellekt orqali jamoat joylarida o'rnatilgan kameralar tasvirlari orqali keng masshtabda qidiruv ishlari olib borilsa, gumonlanuvchini tezkorlik bilan topish mumkin bo'ladi.

2. Obyektlarni klassifikatsiyalash: Hodisa sodir bo'lgan joyda qoldirilgan ashyoviy dalillarning (qurol markasi, avtomobil modeli, kiyim brendi) turini tezkor aniqlash. Masalan, yo'l transport hodisa sodir bo'lgan joyda mashina orqa yoritgich chiroqlarining siniqlari topildi. Ularni ashyoviy dalil sifatida muhrli konvertga solib ekspertizaga yuborishdan avval sun'iy intellekt orqali mashinaning tahminiy modeli, rangi va ishlab chiqarilganining tahminiy sanasini bilib olish va bu ma'lumot orqali kelgusida tergov versiyalarini tuzishda foydalanish mumkin bo'ladi.

3. Nutqni matnga aylantirish va psixologik tahlil. So'roq qilish, yuzlashtirish yoki ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirish kabi tergov harakatlari o'tkazilganda SI tizimlari (Speech-to-Text) real vaqt rejimida o'tkazilgan tergov harakati bayonnomasini shakllantirishi mumkin. Bu tergovchiga e'tiborini bayonnoma yozishga emas, balki so'roq qilinuvchi bilan muloqotga qaratish imkonini beradi. Shuningdek, zamonaviy neyrotarmoqlar inson nutqidagi mikrotebranishlarni tahlil qilib, so'zlovchining emotsional holati (stress, qo'rquv, yolg'on) haqida tergovchiga qo'shimcha ma'lumot berishi mumkin. Bu esa tergovchining so'roq bayonnomasini qayta-qayta o'qib, analiz qilishiga hojat qoldirmaydi.

4. Big Data va jinoyat izlarini "bog'lash". Jinoyatlarni fosh etishda SI turli bazalardagi (sudlanganlik, telefon qo'ng'iroqlari, bank o'tkazmalari) ma'lumotlarni o'zaro solishtirib, inson ko'zi ilg'amaydigan bog'liqliklarni topadi. Bu ayniqsa, korrupsiyaviy va iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlarni tergov qilishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Amaliy misollar:

A) Korrupsiyaviy sxemalarni fosh etish (Tender misolida)

Misol uchun, biror Qurilish vazirligi tomonidan Toshkentdagi qaysidir yirik davlat obyektni qurish bo'yicha tender o'tkazildi. Tashqi ko'rinishdan hamma narsa qonuniy: tenderda belgilangan talablarga javob beradigan 4 ta alohida qurilish firmasi qatnashdi.

SI tahlili: Tizim ushbu 4 ta kompaniyaning ta'sischilari, direktorlari va ularning telefon raqamlari hamda bank rekvizitlarini solishtiradi.

Natija: Ma'lum bo'ladiki, turli nomdagi 2 ta kompaniya direktori bundan 5 yil oldin bir xil manzilda ro'yxatdan o'tgan yoki ularning buxgalteriya hisobotlari bitta IP-manzildan yuborilgan. Tergovchi bu kabi mayda detallarga e'tibor bermasligi mumkin, lekin SI bu holatni avvaldan kelishilgan o'yin deb topadi.

B) Iqtisodiy jinoyatlar (Pul yuvish)

Jinoyatchilar jinoyatdan olingan daromadlarni legallashtirish uchun uni 50 ta turli jismoniy shaxslarga tegishli bank plastic kartalariga maydalab o'tkazishadi.

SI tahlili: Tizim bir necha kun davomida turli viloyatlardagi bankomatlardan yechilgan pullarning vaqti va lokatsiyasini tahlil qiladi.

Natija: SI barcha 50 ta karta egasining o'zaro qo'ng'iroqlashuvlari bir xil "aloqa nuqtasi"ga masalan, jinoiy guruh tashkilotchisiga borib taqalishini vizual sxemada ko'rsatib beradi.

C) Qalbaki aksiz markalari

Masalan, Andijon viloyati Xo'jaobod tumanidagi bozorlarda qalbaki aksizli mahsulotlar ko'paydi.

SI tahlili: SI "Do'stlik" bojxona posti bazasidagi import ma'lumotlarini va shu atrofda joylashgan do'konlardagi savdo cheklarini solishtiradi.

Natija: Agar o'sha hududda qonuniy import qilinganidan ko'ra 3 baravar ko'p mahsulot sotilayotgan bo'lsa, SI logistika xaritasida "ortiqcha mahsulot" qayerdan kirib kelayotganini (noqonuniy ishlab chiqaruvchi firma yoki yashirin ombor) nuqtasigacha tahminiyl hisoblab beradi.

AXLOQIY VA HUQUQIY MUAMMOLAR

Hozirgi kunda SI texnologiyalarini tergovga tatbiq etishda quyidagi bir qancha to'siqlar mavjud:

1. Daliliy qiymat masalasi: SI bergan xulosa Jinoyat protsessual kodeksida ko'rsatilgan dalil turlarining qaysi biriga kiradi? Uni mutaxassis fikri sifatida qabul qilish mumkinmi yoki alohida "raqamli tahlil natijasi" sifatida dalil manbasi deb JPKga kiritish kerakmi?

2. Algoritmik xatolik (Bias): Agar tizim noto'g'ri ma'lumotlar asosida o'qitilgan bo'lsa, u muayyan holatlarga nisbatan noto'g'ri ayblov xulosalarini chiqarishi mumkin. Nimaga tayanib aynan bunday xulosaga kelganini protsessual jihatdan protses ishtirokchilariga tushuntirishda muammolar yuzaga keladi.

3. Mas'uliyat: SI xatosi tufayli nohaq ayblov qo'yilsa, bunga kim javob beradi? Ushbu dasturni yaratgan dasturchimi, tergov harakatlarini o'tkazgan tergovchimi yoki ushbu tizimni jinoyat protsessual qonunchilikka kiritgan davlatmi?

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tergov harakatlarida SI dan foydalanish istiqbollarini huquqiy tartibga solish uchun quyidagilarni taklif etamiz:

Birinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksiga SI vositasida olingan ma'lumotlarni tekshirish va ularga baho berish tartibini kiritish. Jumladan, amaldagi JPK 81-moddasida dalil turlari sifatida raqamli dalillar kiritilgan. SI tizimlaridan olingan ma'lumotlarni ham raqamli dalil sifatida e'tirof etish yoki JPK 81-moddasiga alohida dalil turini kiritish kerak.

Ikkinchidan, SI tahlili natijalari albatta ekspert-kriminalist tomonidan qayta tekshirilishi shartligini qonuniy mustahkamlash zarur. Jumladan, "Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida" 24.08.2018 yildagi 24-sonli Plenum qarori 9-bandiga tegishli o'zgartirish kiritish lozim.

Uchinchidan, tergov siri va davlat siri bo'lgan ma'lumotlarni qayta ishlovchi yopiq va xavfsiz neyrotarmoq platformalarini yaratish kerak.

Bunda platformani ishlab chiqish uchun milliy IT firmalarini tender va maxfiylik asosida jalb etish kerak.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt tergovchining o'rnini bosmaydi, balki uning imkoniyatlarini kengaytiruvchi, vaqtini tejovchi kuchli qurolga aylanadi. Bu esa o'z navbatida jinoyatlarning tez va to'la ochilish darajasini oshirishga va odil sudlovni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. <https://lex.uz/docs/-111460#-253798>
2. "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi. <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarori, 24.08.2018 yildagi 24-sonli qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-3895986>
4. Shepherd, D. Digital Forensic Evidence in the Age of AI, 2024. <https://www.igi-global.com/book/digital-forensics-age/361571>
5. *Xalqaro tajriba tahlillari*: Harvard Law Review reports on AI in Criminal Justice. <https://harvardlawreview.org/print/vol-133/accession-on-the-frontiers-of-property/>

ХИКМАТОВ АЗИЗ БОБОНАРОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси

Хуқуқни муҳофаза қилиш Академияси

Дастлабки тергов ва суриштирув

кафедраси бошлиғи, доцент

СЎРОҚ ҚИЛИШ НАТИЖАЛАРИНИ ҚАЙД ЭТИШДА ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация. Мақолада сўроқ қилиш тергов ҳаракати ва кўрсатувларни баённомага қайд этиш тартиби, сўроқ қилиш амалиётига замонавий компьютер технологиялари ва сунъий интеллектни жорий этиш, истиқболда оғзаки кўрсатувларни (нутқни) матнга ўгириш имкониятлари баён этилган.

Калит сўзлар: сўроқ қилиш, кўрсатувларни қайд этиш, нейролингвистик дастурлаш, нутқни матнга ўгириш, транскрибация, электрон жинойт иши.

Abstract. The article discusses the investigative action of interrogation and the procedure for recording testimonies in the protocol, the introduction of modern computer technologies and artificial intelligence into the practice of interrogation, as well as the prospects of converting oral testimonies (speech) into text.

Keywords: interrogation, recording testimonies, neuro-linguistic programming, speech-to-text, transcription, electronic criminal case.

Аннотация. В статье рассматриваются следственное действие допроса и порядок фиксации показаний в протоколе, внедрение современных компьютерных технологий и искусственного интеллекта в практику допроса, а также перспективы перевода устных показаний (речи) в текст.

Ключевые слова: допрос, фиксация показаний, нейролингвистическое программирование, перевод речи в текст, транскрибация, электронное уголовное дело.

Жинойт процессида сўроқ қилиш тергов ҳаракати энг кенг тарқалган далил манбаи ҳисобланади. Ҳар қандай жинойт ишини гумон қилинувчи, айбланувчи, жабрланувчи, гувоҳлар ва бошқа процесс иштирокчиларини сўроқ қилиш баённомасисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Сўроқ қилинаётганларнинг кўрсатмалари жинойтларни очиш ва келгусида маълум бир тергов ҳаракатларини ўтказиш учун асос бўлади ҳамда тергов қилиш давомида тўпланган далилларни текшириш ва баҳолаш имкониятини беради.

Мамлакатимизда суд-ҳуқуқ соҳасида олиб борилаётган ислохотлар ва жамият ривожланиши билан жинойт-процессуал қонунчилиги сўроқ қилиш тергов ҳаракатини ўтказиш такомиллашиб борилишига олиб келди, жинойт процесси иштирокчиларини сўроқ қилиш бўйича қатъий талаблар жорий этилди. Сўроқ қилиш кўп қиррали тергов ҳаракати сифатида процессуал, суд-тиббий, психологик ва ахлоқий жиҳатларни ўз ичига қамраб олади. Сўроқ қилишнинг процессуал тартиби ва тактикасига оид кўплаб қўлланмалар ва монографиялар тайёрланган, кўплаб илмий ишлар ҳимоя қилинган ва илмий мақолалар чоп этилган.

Сўнгги йилларда сўроқ қилиш жараёнида сунъий интеллект ва нейролингвистик дастурлардан (бундан кейин “NLP” - Natural Language Processing) фойдаланиш масаласи дунё олимлари ўртасида муҳокама мавзусига айланиб бормоқда. NLP бу лингвистик усуллар ва амалий психологиядан фойдаланган ҳолда турли вазиятларда инсон хатти-ҳаракатларини моделлаштиришни ўз ичига олади. Бу моделлаштиришда сўроқ қилинаётган шахснинг ва сўроқ қилувчининг мулоқотдаги нутқи, хулқ-атвори ва шахсий хусусиятлари ҳисобга олиб, улар ўртасида психологик ўзаро таъсир вужудга келади. NLP тўлиқ ва холис кўрсатув беришда сўроқ қилишнинг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Олимлар сўроқ қилинаётган шахснинг (гумон қилинувчи, айбланувчи, вояга етмаган ва бошқалар) мақомидан келиб чиқиб жиноят процессининг турли босқичларида сўроқ қилиш тергов ҳаракатининг қоидаларини қонун ҳужжатлари билан тартибга солинишини ўрганиб келинмоқда. Видеоконференцалоқа режимида сўроқ қилиш тергов ҳаракатини ўтказиш билан боғлиқ илмий тадқиқотлар сони ҳам ортиб бормоқда.

Илмий тадқиқотлар ва амалий ишланмалар таҳлили шуни кўрсатадики, соҳа олимлари асосий эътиборни сўроқ қилишнинг тактикаси ва психологиясига қаратади. Сўроқ қилиш тактикаси ушбу тергов ҳаракатини ўтказишнинг техникаси ва усулларини тавсия қилади, уларнинг моҳияти терговчи ва сўроқ қилинаётган шахс ўртасидаги мулоқот психологиясининг асосларида ётади. Сўроқ қилиш тактикаси аудио ва видеоёзув каби техника воситаларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятларини, шунингдек, сўроқ қилиш баённомаларининг мазмуни ва тузилишига қўйиладиган талабларни кўриб чиқади.

Миллий қонунчиликка кўра, сўроқ қилинаётган шахсларнинг кўрсатувларини қайд этишнинг асосий воситаси бўлиб баённома ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 106-моддасига кўра, сўроқ қилиш натижалари сўроқ

қилиш баённомасига қайд этилиб, кўрсатувлар баённомага биринчи шахс номидан, имкон борида сўзма-сўз ёзиб борилади¹.

Одатда, сўроқ қилиш тўрт асосий босқичда амалга оширилади: дастлабки босқич, эркин сўзлаб бериш босқичи, савол-жавоб босқичи ва якунловчи босқич. Сўроқ қилиш баённомасини юритиш, яъни кўрсатувларни ёзиб олиш энг кўп вақт ва меҳнат талаб қиладиган якуний босқичларидан биридир. Тергов амалиёти шуни кўрсатадики, кўрсатувларни баённомага қайд этиш сўроқ қилишнинг ўзига қараганда кўпроқ вақт талаб этадиган жараёндир. Ўз навбатида, сўроқ қилиш эса энг кўп ўтказиладиган тергов ҳаракатларидан биридир. Айрим мураккаб ва кўп эпизодли жиноятларни тергов қилишда терговчилар ўнлаб гувоҳларни ва бошқа иштирокчиларни сўроқ қилиш талаб этилади.

Мисол учун, атоқли криминалист олим Г.Гросс ўзининг “Суд терговчилари учун криминалистика қўлланмаси” деб номланган ишида Берлинлик терговчи ўзининг 16 йиллик хизмати давомида 32 656 кишини сўроқ қилганлиги ҳақидаги қизиқарли маълумотларни келтиради.

Кўриниб турибдики, сўроқ қилиш баённомасини тузиш жараёни уларнинг ёзма шакли кўп меҳнат талаб қиладиганлиги сабабли мураккаблигича қолмоқда, бу эса жиноятни тергов қилишда терговчининг иш самарадорлигига ўз таъсирини кўрсатади. Бундан ташқари, ушбу омил терговчининг сўроқ қилинаётган шахс билан мулоқотга киришиш тактикасига ҳам салбий таъсирини ўтказади. Ҳозирги кун талабидан келиб чиқадиган бўлсак, тергов амалиётида батафсил сўроқ қилишга алоҳида эътибор қаратиш талаби тобора ошиб бормоқда. Бу ҳолат, албатта, жиноятларни тергов қилишда жиноят-процессуал қонунчилигига риоя қилиш талабларининг кучайиши билан изоҳланади.

Одатда, сўроқ қилинувчиларнинг кўрсатувлари асосан компьютер технологияларидан фойдаланган ҳолда қайд этилади, бу эса албатта сўроқ қилиш баённомасини юритиш, нусха кўчириш

¹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси.<https://lex.uz/docs/111460>

орқали айблов хулосалари ва бошқа процессуал ҳужжатларни тузишни анча осонлаштирди. Ўз навбатида, компьютер технологиялари ёрдамида баённомага қайд этилган кўрсатувларни принтер ёрдамида чоп этиш, маълумотларни сканерлаш ва электрон шаклга келтириш каби қўлайликларга ҳам олиб келди. Ёки, сўроқ қилиш баённомаларининг шаблон кўринишидаги нусхаларини ҳам чоп этиш имкониятлари мавжуд.

Бугунки кунда тадқиқотчилар ва соҳа амалиётчилари сўроқ қилиш натижасида олинган кўрсатувларни баённомага қайд этишни соддалаштириш йўлига, яъни сўроқ қилиш тергов ҳаракатини ўтказиш давомида сарфланадиган вақтни камайтириш мақсадида терговчига автоматлаштирилган хизмат шароитларини яратиш масаласига алоҳида эътибор қаратмоқда. Бироқ, бу чора-тадбирлар кўрсатувларни сўроқ қилиш баённомасига қайд этишда замонавий технологияларни жорий этиш масаласи четлаб ўтмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 14.05.2018 йилдаги “Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3723-сонли Қарори билан жиноят ишларини юритиш тартибини босқичма-босқич рақамлаштириш ва электрон жиноят иши юритишни жорий этиш, яъни рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда барча тергов ҳаракатларини ўтказиш ва жиноят-процессуал ҳужжатларни ягона электрон шаклини ишлаб чиқиш кўзда тутилган¹.

Мазкур қарорга кўра, жиноят ишларини юритиш жараёнларини, шу жумладан жиноят ишлари бўйича электрон иш юритувда тартиб-таомилларни қисқартириш ва ортиқча босқичларни чиқариб ташлаш орқали оптималлаштириш, иш юритувни электрон шаклда юритиш ва процессуал ҳаракатларни амалга ошириш вақтида тергов ва суриштирув органларининг бошқа орган ва ташкилотлар билан маълумотлар алмашинуви имкониятини берувчи ҳимояланган тизимни, жумладан ахборот тизимлари ва маълумотлар базаларини интеграция қилиш, жиноят ишлари бўйича

¹ <https://lex.uz/docs/3735818>

статистика юритишни автоматлаштириш орқали жорий қилиш, жиноят-процессуал ҳужжатларининг ягона электрон шаклини ишлаб чиқиш, процессуал ҳаракатларни амалга ошириш тартибларини, жумладан электрон шаклда санкциялар олиш, далилларни тўплаш, экспертизалар, суд муҳокамаси ўтказиш ва суд қарорларини ижро этиш орқали соддалаштириш каби вазифалар қўйилди.

Шу муносабат билан, жиноят процессининг ҳозирги босқичида сўроқ қилиш баённомаларини тартибга солиш муаммоси долзарб бўлиб қолмоқда. Компьютер технологияларидан кўрсатувларини қайд этиш мосламаси сифатида фойдаланиш орқали сўроқ қилиш баённомасини тузиш учун катта куч ва вақт талаб этилади. Бизнинг фикримизча, сўроқ қилиш натижаларини баённомага қайд этишда сунъий интеллект ва замонавий ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш амалиётини жорий этиш лозим бўлади. Бунда ушбу технологияларда сўроқ қилиш жараёнида қатнашувчи процесс иштирокчиларининг нутқларини автоматик аниқлаш ва оғзаки сўзлашувларни матн кўринишига ўгириш имконияти мавжуд бўлиши керак.

Россиялик олим Н.И.Сотников ўз тадқиқотида, сўроқ қилиш амалиётига замонавий компьютер технологиялари ва сунъий интеллектни жорий этиш, яъни оғзаки нутқни рақамли маълумот шаклидаги матнга айлантириш имконини берадиган тизимни, яъни “транскрибация” (лот. transcribere – “қайта ёзиш” деган маънони англатади) жорий этиш лозимлигини билдирган. Унинг фикрича, транскрибацияга жамият ҳаётида турли соҳаларга кириб келганлиги, хусусан, онлайн таълим жараёнида видео контент матн билан бирга намоёиш этилиб, ўқув материални тушунишни осонлаштиради. Нутқни аниқлаш технологияси мулоқот давомида нутқни матнга ўгириш жараёнини тезлаштирилишига ва угирилган нутқнинг юқори даражадаги сўзма-сўз аниқлигини таъминлайди¹.

¹ К.И. Сотников, Г.В. Парамонова. О возможности использования современных технологий конвертации показаний в целях составления протокола допроса в уголовном судопроизводстве.// Журнал правовых и экономических исследований. 2023, 4: 125–131

Бугунги кунда илғор мамлакатларда нутқни матн кўринишига угириб беридаган ёки аудио файлларни матнга угириб берадиган профессионал дастурлар (Windows Dictation, Dragon Professional Individual, Sobolsoft, Bear File Converter, Voice Finger ва бошқалар) қўлланилиб келинмоқди. Нутқни аниқлашнинг замонавий дастурлари компьютер технологиялари ва мобил қурилмаларга (смартфон) ўрнатилиши мумкин. Ушбу дастурлардан онлайн хизматлар сифатида ҳам фойдаланиш мумкин.

Бундан кўриниб турибдики, тегишли дастурий таъминот ва қўшимча кичик ускуналарни (микрофон, овоз ёзувчиси қурилма) қўллаш катта молиявий сармояларни талаб қилмайди. Ўз навбатида замонавий ёш терговчилар ушбу махсус дастуридан фойдаланишни ҳам осон ўзлаштира олади.

Миллий қонунчилигимизда айрим тергов ҳаракатларини ўтказишда техник воситалардан (аудиоёзув, видеоёзув ва бошқалар) фойдаланиш имкониятларига оид алоҳида нормалар мавжуд. Сўроқ қилиш тергов ҳаракатини ўтказишда кўрсатувларни матнга угирилишида фойдаланиши мумкин бўлган техник воситалар бўйича процессуал нормаларнинг мавжудлиги таҳлил этилди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 91-моддасига биноан, далилларни қайд этиш учун баённома тузиш билан бир қаторда овоз ёзиш, видеоёзув, кинотасвир, фотосуратга тушириш, қолиплар тайёрлаш, нусхалар олиш, режалар, схемалар тайёрлаш ва ахборотни акс эттиришнинг бошқа усуллари қўлланилиши мумкин, шунингдек, суриштирувчи, терговчи, суд томонидан далилларни қайд этишнинг қандай усуллари қўллангани, фойдаланилган аппаратлар, асбоблар, ускуналар, материалларнинг техникавий тавсифи келтирилиб, тегишлича тергов ҳаракати баённомаси ёки суд мажлиси баённомасида акс эттирилади.

Ушбу нормада қайд этилган қоидалар фуқароларнинг ҳуқуқларини бузмаган ҳолда далилларни қайд этиш учун ҳар қандай илмий асосланган техник воситалар ва усуллардан фойдаланиш имконини беради. Бунда техник воситалар сифатида аудиоёзув,

компьютер техникаси, илмий асосланган дастурлардан фойдаланиш кўзда тутилади. Сўроқ қилинаётган шахс у билан танишади ва ёзиб олинган кўрсатувнинг мазмуни бўйича изоҳ қолдиришга ҳақли.

Ёки, ЖПКнинг 106-моддасига мувофиқ, сўроқ жараёни ва натижалари суриштирув ва дастлабки тергов босқичида сўроқ баённомасида, суд муҳокамасида эса суд мажлиси баённомасида қайд қилинади. Сўроқ жараёнида баённома юритиш билан бир қаторда овозни ёзиб олиш, видеоёзув ва кинотасвирга олиш ҳам қўлланилиши мумкин. Баённомада, шунингдек, сўроқ пайтида овоз ёзиш, видеоёзув, кинотасвирга олиш ўтказилганлиги ҳам қайд қилинади. Фонограмма, видеоёзув ва кинотасма баённомага илова қилинади.

Бу ҳолатда, аудио ва видеоёзувдан фойдаланилганидан сўнг уни матнга ўгириш мақсадга мувофиқдир. Нутқни матнга угирилишида ушбу техник воситалардан қуйидаги бир неча усулда фойдаланиш имкони мавжуд:

Биринчи усул - аудио ва видео ёзувлар қўлланилади, улар матнга угирилади ва кейинчалик қўшимча ҳужжатлар сифатида сўроқ баённомасига илова қилиниши мумкин.

Иккинчи усул - кўрсатувлар овоз ёзиб олувчи қурилма (диктафон) ёрдамида ёзиб олинади ва аудио ёзувдаги оғзаки нутқни матнга ўгириш учун ишлатилиши мумкин. Кейинчалик ушбу аудиоёзув сўроқ баённомасига илова қилиниши керак.

Учинчи усул – транскрибация, яъни микрофондан, тегишли дастурий таъминотдан фойдаланиб, техник қурилмада (компьютерда) аудиоёзувни сақламаган ҳолатда оғзаки нутқни матнга угирилиши мумкин. Бошқача қилиб айтганда, техник жиҳатдан фақат оғзаки нутқ матнга угирилади.

Жинойт-процессуал қонунчилигида мавжуд нормалар таҳлил шуни кўрсатдики, қонунда қўшимча ёзиб олиш воситаси сифатида аудио ва видео ёзувлар билан биргаликда транскрибациядан (оғзаки нутқни матнга ўгириш) ҳам фойдаланишни белгилаб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади. Техник воситаси сифатида микрофондан

фойдаланган ҳолда оғзаки нутқнинг матнга ўгириш сўроқ баённомасини тез ва тежамкор ҳолда расмийлаштирилишига замин яратади. Сўроқ қилинувчининг оғзаки нутқи матн куринишида олганидан сўнг, сўроқ қилувчи (терговчи) кўрсатувнинг мазмунини баҳолаши ва керак бўлганда матнни таҳрирлаш лозим бўлади, чунки сўроқ қилинувчи кўрсатувларининг асл маъносини ҳар доим ҳам этарли даражада ифода этмаслиги мумкин. Бу ҳолатда кўрсатувларга аниқлик киритиш учун қўшимча ва назорат саволларидан фойдаланилади. Бундан ташқари, оғзаки нутқни матнга ўгиришда сўз ва жумлаларни ўзгартиришда дастурий хатолар бўлиши мумкин ва бу қўшимча тузатишларни талаб қилади. Шундан сўнг, сўроқ қилинувчига компьютер техникаси орқали сўроқ баённомаси чоп этилади. Агар сўроқ қилинувчи бирор-бир фикр ва мулоҳаза билдирадиган бўлса, баённомага тегишли тузатишлар киритилиб, сўнгра принтер орқали чоп этилиб, электрон нусхаси эса тергов давомида келгусида фойдаланиш учун сақланиши мумкин. Анъанавий тарзда сўроқ баённомасини расмийлаштириш билан солиштирганда тугалланган матнни таҳрирлашда, айниқса, кўп саҳифали ҳужжатни тузишда камроқ вақт талаб этади. Бундан ташқари, у кўрсатувларни сўзма-сўз ёзиб олиш ва сўроқ қилинаётган шахснинг нутқига оид ўзига хос жиҳатларни ҳисобга олиш имкониятини беради.

Маълумки, амалиётда терговчилар сўроқ қилиш тергов ҳаракатини ўтказиш кетма-кетлиги ва баённомасини тузишда турлича ёндашувлардан фойдаланади. Одатда, терговчилар қисқа кўрсатувлар берилган ҳолатларда сўроқ қилинаётган шахснинг тинглайди ва аниқловчи саволларни берган ҳолда сўроқ баённомасини тузишга киришади. Катта ҳажмдаги кўрсатувларни қайд этиш учун терговчи сўроқ қилинаётган шахснинг аниқ бир ҳолатлар бўйича тинглаб, кейин кўрсатувларини баённомага қайд қилади. Кейинги ҳар бир ҳолатлар бўйича алоҳида саволлар бериш йўли билан сўроқ қилинаётган шахс қайта тингланади, аниқлаштирувчи саволлар берилади ва шундан сўнг кўрсатувлари

яна ёзиб олинади. Айрим ҳолатларда, терговчилар сўроқнинг бошиданок баённома тузишни бошлайдилар, кўпинча қайд этиш пайтида сўроқ қилинаётган шахсни тўхтатадилар. Бундай ҳолларда терговчи кўрсатувга танқидий баҳо бера олмайди, сўроқ қилинаётган шахснинг хатти-ҳаракатига эътибор бермайди, тергов жараёнини кам назорат қилади. Нутқни матнга ўгириш воситаларидан фойдаланиш терговчига сўроқ қилинаётган шахс билан мулоқотга эътибор қаратишга, психологик алоқа ўрнатишга, берилган кўрсатмаларни баҳолашга, тактик усуллардан кенг фойдаланишга ва ҳоказоларга имкон беради.

Хулоса қилиб айтганда, криминалистика олдида тергов ҳаракатларини ўтказишда замонавий ахборот технологиялари воситалари ва сунъий интеллектдан фаол фойдаланиш ҳамда уларни тергов амалиётига жорий этиш каби муҳим масалалар турибди. Оғзаки нутқни матнга ўгиришнинг замонавий усули сифатида қайд этилган кўрсатмаларнинг тўлиқлиги ва объективлигини осонлаштиради, сўроқ қилиш баённомаларини тузиш жараёнини тезлаштиради ва сўроқ қилиш тактикасини янада самарали бўлишига олиб келади.

ШОМИРЗАЕВ САХОДУЛЛА

ХАСАНБОЕВИЧ

Ўзбекистон Республикаси

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш Академияси

Дастлабки тергов ва суриштирув

кафедраси доценти, ю.ф.ф.д. (PhD)

**ЖИНОЯТЛАРНИ АНИҚЛАШ, ФОШ ҚИЛИШ ВА ТЕРГОВ
ҚИЛИШДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТНИНГ ЎРНИ ВА
АҲАМИЯТИ**

Жиноятларни аниқлаш, фош қилиш ва тергов қилишда истиқболда сунъий интеллектнинг ўрни ва аҳамияти секин-аста

кучайиб боришини катта эҳтимол билан прогноз қилиш мумкин. Чунки сунъий интеллект нафақат ёрдамчи восита, балки барча соҳада ҳам инқилоб қилаётган технология бўлиб қолмоқда. Шунинг учун ҳам дунёда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан жиноятларни, айниқса, молиявий жиноятларни тезкор равишда фош қилиш, тезкор-қидирув фаолияти самарадорлигини ошириш, шунингдек жиноят ишлари юзасидан тергов ҳаракатларини амалга оширишда сунъий интеллектдан унумли фойдаланиб келинмоқда. Бу ҳақида олимлар ҳам ўз илмий ишларида ижобий фикрлар билдиришмоқда. Масалан, беларус олимаси Я.А.Климованинг фикрича, жиноятларни, шу жумладан замонавий ахборот ва телекоммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этилган жиноятларни тергов қилишнинг истиқболли йўналиши end-to-end IT-технологиялари – сунъий интеллектнинг интеграцияси ҳисобланади¹. Ўзбек оимларидан А.Давронов эса “бизнинг позициямиз шундан иборатки, сунъий интеллект тизимлари биринчи навбатда ушбу функцияларни амалга оширишда ўз имкониятларини намойиш қилиши керак. Бинобарин, улар жиноят ишлари бўйича далилларни исботлашга ва жиноят-процессуал қарорлар қабул қилишга алоҳида эътибор қаратишлари керак. Жиноятларни аниқлаш, очиш ва тергов қилиш кўплаб жиноят-процессуал ва ташкилий қарорларни ўз ичига олади, уларни қабул қилиш барча мавжуд ресурсларни, шу жумладан, маслаҳат, маълумотнома ва тавсияларни оптималлаштиришни талаб қилади², дея таъкидлайди. Рус оимлари С.В.Зуев ва Д.В.Бахтеевларнинг фикрича, сунъий интеллект технологиясини жиноятларни фош этиш ва тергов қилишда ҳамқўллаш мумкин. Шундай экан, интернет тармоғини мониторинг қилишда сунъий интеллектдан фойдаланиш жиноий ҳаракатларни аниқлаш, йирик миқдордаги маълумотлар билан

¹ https://elib.institutemvd.by/jspui/bitstream/MVD_NAM/7394/1/klimova.pdf

² А.Давронов. Искусственный интеллект в уголовном процессе: перспективы и вызовы// “Замонавий дунёда ижтимоий фанлар: назарий ва амалий изланишлар” номли илмий, маофавий, онлайн конференция масалалари тўплами, 43-46 б. 2025

ишлаш, жиноятларни содир этилишида муайян қонуниятларни аниқлаш имконини беради.¹

Сунъий интеллектнинг биз ўрганаётган соҳадаги ўрни ва аҳамиятини қуйидаги йўналишларда кўришимиз мумкин:

Биринчидан, ҳозирги замонда жиноятлар рақамли излар билан боғлиқ бўлиб, улар инсон кўзи илғай олмайдиган минглаб телефон қўнғироқлари, банк транзакциялари ва ижтимоий тармоқдаги алоқалардан иборат бўлиши мумкин. Бундай маълумотлар Big Data, яъни катта ҳажмдаги маълумотлар деб аталиб, уларни сунъий интеллект ёрдамида бир неча сония ёки дақиқа ичида таҳлил қилишнинг имконияти мавжуд. Таҳлил қилиш орқали эса жиноятга оид далиллар, сабабий боғланиш бўлган ҳолатлар, яширин боғлиқликларни ва жиноий гуруҳларнинг иерархиясини аниқлаш жиноятларни фош қилиш учун катта роль ўйнайди.

Иккинчидан, тергов версияларини тузишда сунъий интеллект ёрдамида муайян бир ҳудуддаги содир этилган жиноятларнинг базасини таҳлил қилинадиган бўлса, жиноят содир этилиши эҳтимоли юқори бўлган ҳудудлар ва вақтларни ажратиб беради ва бу тезкор-қидирув соҳасида топшириқлар бериш учун ҳам асос бўлиб прогноз қилади. Шу билан бирга, ҳозирги кунда Ўзбекистонда маҳаллаларни уларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати, ривожланиш даражаси ва мавжуд муаммоларининг ҳажмига асосланган ҳолда “қизил”, “сарик” ва “яшил” тоифаларга бўлиш тизими жорий этилган бўлиб, ундаги жиноятчилик кўрсаткичи юқорироқ ёки ўсиш тенденциясига эга эканлиги, бу турдаги жиноятларнинг олдини олиш борасида ҳам сунъий интеллект имкониятдан фойдаланиш яхши натижа бериши мумкин.

Учинчидан, биометрик ва видеоидентификация соҳасида ҳам сунъий интеллектни қўллаш кенг йўлга қўйилган. Юзни таниш (Facial Recognition) тизимлари қидирувдаги шахсларни жамоат жойларида камералар орқали автоматик топади. Шунингдек, овоз,

¹ Использование искусственного интеллекта при выявлении, раскрытии, расследовании преступлений и рассмотрений уголовных дел в суде: под ред. С.В.Зуева и Д.В.Бахтеева. М., 2022., С. 111

юриш услуби (gait analysis) ва ҳатто бармоқ изларини солиштиришда сунъий интеллект хатолик эҳтимолини минималлаштиради. Бу жинойт содир этиб, терговга ва судга келишдан бўйин товлаётган ва яширинган, қидирувда бўлган гумон қилинувчи ва айбланувчиларни тезкор қўлга олиниши ва шахсига оид маълумотларни аниқлашни тезлик билан амалга оширилишини таъминлайди.

Тўртинчидан, тергов жараёнида рақамли криминалистика (Digital Forensics) имкониятларидан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Яъни кибержинойтларни тергов қилишда сунъий интеллект ўчириб юборилган маълумотларни тиклаш, шифрланган файлларни очиш ва зарарли дастурларнинг, хусусан, вирусларнинг келиб чиқишини аниқлашда қўлланилади. Шу ўринда крипто-валюталар орқали амалга оширилган ноқонуний пул ўтказмаларини кузатишда сунъий интеллект алмаштириб бўлмас восита сифатида хизмат қилади.

Бешинчидан, сунъий интеллект ёрдамида тергов жараёнини автоматлаштириш орқали терговчилар катта миқдордаги ҳужжатлар, кўрсатмалар ва далиллар билан ишлай олишига шароит яратилади. Сунъий интеллект орқали ахборот тизимлари ҳужжатлар ичидан керакли фактларни қидириб топиши, ўзаро қарама-қарши, зиддиятли кўрсатувларни аниқлаши, ҳодиса содир бўлган жойни 3D моделлаштириш орқали жинойт сценарийсини қайта тиклаши мумкин.

Аммо хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, ҳеч қандай технология, шу жумладан, сунъий интеллект технологияси ҳам суриштирувчининг ёки терговчининг ўрнини боса олмайди, балки унинг интеллектуал имкониятларини кенгайтиради, жинойтларнинг тезроқ фош этилишини таъминлайди, ўтказилаётган тергов ҳаракатларини янада мустаҳкамлайди ва тўпланаётган далиллар мақбуллиги даражасини оширишга хизмат қилади.

**АБДУЛЛАЕВ АКМАЛЖОН
ЙЎЛЧИБОВЕВИЧ**

Ўзбекистон Республикаси Хуқуқни
муҳофаза қилиш академияси Дастлабки
тергов ва суриштирув кафедраси
ўқитувчиси, ю.ф.ф.д. (PhD)

**СЎРОҚ ҚИЛИШДА СУНЪИЙ ИДРОК
ИМКОНИАТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ**

Инсоният жамияти ва ундаги ижтимоий муносабатларнинг шиддат билан ривожланиши барча соҳаларда рақамли технологияларни жорий этишни тақозо этмоқда. Бугунги кунда ахборот технологияларидан фойдаланиш бутун дунёда глобал ва долзарб аҳамиятга эга бўлган масалага айланди. Замонавий рақамли воситалар инсон меҳнатини енгиллаштириш, вақтни, молиявий маблағларни, куч ва бошқа ресурсларни сезиларли даражада тежашга хизмат қилмоқда. Ахборот технологиялари кундан-кунга ҳаётимизнинг ҳар бир жабҳасига чуқур кириб бораётганлиги сабабли, замонавий жамиятни уларсиз тасаввур қилиш имконсиздир.

Фан ва технологиялар соҳасида сунъий идрокнинг (СИ) яратилиши ва ривожлантирилиши кескин бурилиш ясади. Жаҳоннинг етакчи мамлакатларида хуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар жиноятчиликка қарши курашиш, жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва суд-тергов фаолиятининг самарадорлигини ошириш мақсадида сунъий идрок тизимларини фаол татбиқ этмоқдалар. Ахборотлашган жамият шароитида фуқароларнинг хуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилишда бундай технологик имкониятлардан фойдаланмаслик тергов тизимининг орқада қолишига олиб келиши мумкин. Сунъий идрок жиноятдан жабр кўрган шахслар ҳамда жиноят процессининг бошқа манфаатдор бўлмаган иштирокчилари учун қулай рақамли муҳит яратади, тергов жараёнларининг тезкорлигини таъминлайди ва фуқароларнинг хуқуқни муҳофаза қилувчи органларга бўлган ишончини мустаҳкамлайди.

Ҳозирги вақтда кўплаб хорижий давлатлар жиноятчиликнинг олдини олиш ва содир этилган қилмишларни фош этишда СИ

алгоритмларига таянмоқдалар. Сунъий идрокдан фойдаланишнинг энг кенг тарқалган йўналишларидан бири жамоат хавфсизлигини таъминлашдир.

Хитой ва Сингапур каби ривожланган давлатларда кенг камровли кузатув камералари тизимига юзни аниқлаш (Face Recognition) технологиялари интеграция қилинган. Бу тизим ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига жинойт содир этиб, қидирувда юрган ёки яширинган шахсларни реал вақт режимида (online) аниқлаш ва уларни тезкор қўлга олиш имконини беради.

Жанубий Кореяда жинойтлар содир этилишидан олдин уларни башорат қилишга ихтисослашган махсус нейрон тармоқлари яратилган. Хусусан, "Dejaview" деб номланувчи модель инсон хатти-ҳаракатларини, куннинг вақтини, геолокациясини ва ўтмишда содир бўлган криминоген воқеаларни комплекс таҳлил қилиш ҳисобига жинойтларни 82,8% аниқлик билан башорат қила олади. Бундан ташқари, ушбу модель илгари жиноий жавобгарликка тортилган ва қайта жинойт содир этиш хавфи юқори бўлган шахсларнинг ҳаракатларини ҳам муваффақиятли мониторинг қилади.

АҚШда сунъий идрокдан жинойт-процессуал фаолиятда ва суд тизимида кенг фойдаланилади. Жиноий алгоритмларга нафақат оддий ёрдамчи техник вазифалар, балки юридик аҳамиятга эга бўлган жиддий қарорлар қабул қилиш ҳам топширилмоқда. Масалан, махсус дастурлар айбланувчи томонидан қайта жинойт содир этилиши (рецидив) эҳтимолини статистик жиҳатдан ҳисоблаб чиқади. Судьялар ушбу СИ хулосаларига таяниб:

- шахсга нисбатан қўшимча жазо чораларини тайинлайдилар;
- озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлган эҳтиёт чораларини белгилайдилар;
- қўлга олинган шахснинг гаров эвазига озод қилиниш имкониятлари ва хавфларини баҳолайдилар.

Бунда СИ модели жинойт иши бўйича мавжуд бўлган барча статистик омилларни ўрганади. Алгоритм жинойтга хос бўлган 49 та хусусиятни (масалан, қурол ишлатилганлиги) ва айбланувчининг шахсига оид 15 та хусусиятни (жинси, ёши, муқаддам судланганлиги ва ҳ.к.) комплекс равишда кўриб чиқади. Компьютер алгоритмларининг қўлланилиши инсонга хос бўлган субъектив қарашларни чиқариб ташлаб, қарорларнинг об'ективлигини оширади деган қарашлар мавжуд.

Бироқ, тадқиқотлар шуни кўрсатдики, СИ алгоритмларини яратишда уларни ишлаб чикувчи дастурчиларнинг шахсий ёки ижтимоий қадриятлари моделга таъсир қилиши мумкин. Масалан, АҚШ амалиётида тизим қора танли айбланувчиларни қайта жиноят содир этишга кўпроқ мойил деб топиш орқали камситиш (дискриминация) ҳолатларини юзага келтирган. Бу эса компьютер тизимларига яқуний ҳуқуқий қарор қабул қилиш ҳуқуқини бериш хавфли эканлигини, бу ҳолат сиёсий мақсадларни (қамоқдагилар сонини сунъий камайитириш ёки ошириш) ҳал қилиш қуролига айланиб қолиши мумкинлигини кўрсатди.

Юқоридаги хавфларни бартараф этиш мақсадида, 2018 йил 4 декабрда Европа Кенгашининг Суд тизимлари самарадорлиги бўйича Европа комиссияси (CEPEJ) томонидан Суд тизимлари ва уларнинг атроф-муҳитларида сунъий идрокдан фойдаланиш бўйича Европанинг этик Хартияси қабул қилинди. Ушбу халқаро ҳужжатда адолатли қарор қабул қилишда алгоритмлардан фойдаланиш бўйича масъулият ошганлиги ва сунъий идрокка ҳеч қачон яқуний ҳуқуқий қарор қабул қилиш ҳуқуқини бериш мумкин эмаслиги қатъий белгилаб қўйилди.

Шу билан бир қаторда, СИни жиноят процессига тўлиқ татбиқ этишга жиноят-процессуал қонунчилигини кескин ўзгартириш зарурати тўсқинлик қилмоқда, бунини эса қисқа муддатда амалга ошириш имконсиздир. Шу боис, энг истиқболли ва бугунги кунда амалга ошириш мумкин бўлган йўналиш — мавжуд процессуал тизимни бутунлай ўзгартирмасдан, сунъий идрокка ёрдамчи вазифаларни юклаш ҳисобланади. Бу ишни судга қадар юритиш босқичида самарадорлик ва сифатни сезиларли даражада оширади.

Сунъий идрок ва виртуал реаллик технологиялари сўроқ қилиш тергов ҳаракатининг сифатини тубдан ўзгартириши мумкин. Тергов амалиётида қўшимча ва виртуал реалликдан (VR/AR) фойдаланиш олинаётган кўрсатувларнинг аниқлигини сезиларли даражада оширади.

Илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, сўроқ жараёнида жонли терговчи ўрнига СИ томонидан бошқариладиган виртуал персонаж (аватар) орқали кўрсатув олиниши сўроқ қилинувчи шахслардаги психологик тўсиқ ва кескинликни (стрессни) камайтиради ҳамда уларда холислик ҳиссини оширади. Гувоҳ ёки жабрланувчи сунъий идрок модели билан мулоқот давомида тизим маълум даражада

ҳиссиётларни (эмпатияни) намоён қилсагина унга кўпроқ ишона бошлайди. Бундай ҳолатда СИ шахсдан фақат куруқ маълумот олиш билан чекланмай, унга психологик ва маънавий ёрдам ҳам кўрсатиши мумкин бўлади.

Жиноят иши бўйича ҳақиқатни аниқлашда гувоҳ ва жабрланувчиларнинг кўрсатувлари энг асосий далил манбаларидан биридир. Бироқ, ушбу кўрсатувларнинг қанчалик ҳақиқат ёки ёлғон эканлигини баҳолаш бутун дунё суд-тергов амалиётидаги энг мураккаб муаммо бўлиб қолмоқда. Ҳозирда кўплаб давлатлар қўллаётган анъанавий воситалар, жумладан полиграф (ёлғонни детекция қилувчи аппарат) ҳам шахснинг кўрсатувлари ёлғонлигини 100 фоизлик аниқлик билан баҳолаб бера олмайди. Шу сабабли, кўпчилик мамлакатларнинг жиноят-процессуал қонунчилигида полиграф хулосалари тўғридан-тўғри яққол далил сифатида тан олинмайди.

Ўтказилган илмий тадқиқотлар ва статистик таҳлиллар шунини кўрсатадики, оддий шароитда инсон (терговчи) томонидан гувоҳ ёки жабрланувчининг била туриб ёлғон кўрсатув бераётганини фақат визуал кузатув орқали аниқлаш 98% ҳолатда имконсиздир. Бироқ, замонавий технологиялар ёрдамида ушбу ёлғонни ўз вақтида фош этиш ва унинг салбий оқибатларини зарарсизлантириш мумкин. Бу масалада терговчига энг самарали кўмакчи восита сунъий идрок ҳисобланади.

Инсон сўроқ пайтида ёлғон гапираётганда унинг танаси англамаган ҳолда маълум бир физиологик ва новербал сигналларни ишлаб чиқаради. Оддий инсон кўзи ва диққати ушбу микро-ҳаракатларни пайқай олмайди, чунки терговчи диққатини бир вақтнинг ўзида ҳам савол беришга, ҳам баённома ёзишга, ҳам суҳбат мазмунига қаратади. Терговчи сўроқ қилинаётган шахснинг нутқ хусусиятларини ва интонациясини сонияма-сония математик аниқликда таҳлил қилиш имкониятига эга эмас.

Сунъий идрок эса юқори ва паст даражали визуал функциялардан фойдаланувчи техник кўриш (Computer Vision) тизими орқали инсонга нисбатан ёлғонни анча аниқроқ башорат қилади. У қуйидаги новербал белгиларни сониянинг мингдан бир улушида қайд этади ва таҳлил қилади:

– қўллар, бармоқлар, оёқлар ва тўпиқларнинг маълум бир титраши ёки безовта ҳаракатларини аниқ белгилайди;

–микро-мимикаларни, юз мушакларининг яширин қисқаришларини ўрганади;

–тана аъзоларида, юзда ва овоз частотасида пайдо бўладиган кўрқув, ҳаяжон ёки ҳавотир белгиларини идентификация қилади.

Сунъий идрок нафақат тана ҳаракатларини, балки сўроқ қилинувчининг нутқини лингвистик жиҳатдан ҳам таҳлил қилади. Махсус СИ дастури сўроқ баённомасидаги ёки жонли нутқдаги гапларнинг қандай тузилганини, уларнинг мантикий таҳририни, шахс томонидан айнан қайси сўзлар ёки терминлар танланганини ва уларнинг ўзаро зиддиятларини текширади. СИ моделининг дастурий таъминотига инсон шахсиятига оид психофизиологик белгилар базаси олдиндан киритилган бўлиб, у реал вақтдаги кўрсатувларни ушбу эталон белгилар билан солиштиради.

Сўроқ қилишда сунъий идрок имкониятларидан фойдаланиш олинаётган маълумотларни тўлиқроқ, тизимли ва холис бирлаштиришга ёрдам беради, сўроқнинг тергов самарадорлигини оширади ва гувоҳ ҳамда жабрланувчининг кўрсатувларига мутлақо объектив баҳо беришга шароит яратади.

Сўроқ қилишда сунъий идрокдан фойдаланилиши нафақат далил йиғиш воситаси, балки жиноят процесси иштирокчилари учун кучли психологик тийиб турувчи омил бўлиб хизмат қилади. Сўроқ қилинувчи шахс ўзининг ҳаракатлари ва сўзлари компьютер дастури томонидан холис назорат қилинаётганини англагач, турли объектив ёки субъектив сабабларга кўра (кўрқув, моддий манфаатдорлик, яқинларини ҳимоя қилиш ва ҳ.к.) кўрсатувларини ёлғонга ўзгартириш ниятидан воз кечади.

Гувоҳ ёки жабрланувчини сўроқ қилишда СИ имкониятларини татбиқ этиш жиноятларни тез ва тўла очиш, тергов қилиш соҳасини мутлақо янги сифат даражасига олиб чиқади. Бу тизим:

1. Кўрсатувлардаги ёлғонни ўз вақтида фош этади ва уларни ҳуқуқий жиҳатдан зарарсизлантиради;
2. Иш бўйича асл ҳақиқатни аниқлашга хизмат қилади;
3. Муҳими, асоссиз айбловларнинг олдини олиб, айбсиз одамнинг жиноий жавобгарликка тортилишига йўл қўймайди;
4. Ҳақиқий жиноят содир этган айбдор шахсларнинг жавобгарликдан қочиб қутулишини тўсади.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, сунъий идрок тизимларини суд-тергов фаолиятига, хусусан сўроқ қилиш процессига жорий этиш давр

талабидир. Бирок, инсон ҳуқуқлари бузилишининг ва алгоритмик камситишларнинг олдини олиш мақсадида, сунъий идрокка жинойт иши бўйича яқуний ҳуқуқий қарор чиқариш ваколатини бериш мумкин эмаслиги ҳақидаги Европа этик Хартияси тамойилларига қатъий риоя қилиниши шарт. Сунъий идрок фақат терговчининг ишини енгиллаштирувчи, далилларнинг ҳаққонийлигини баҳолашда кўмаклашувчи ёрдамчи интеллектуал-аналитик восита сифатида тан олинishi лозим.

Истиқболда миллий қонунчилик ва тергов амалиётини такомиллаштириш мақсадида қуйидаги чораларни амалга ошириш таклиф этилади:

1. Жинойтларни тергов қилишнинг дастлабки босқичида Қозоғистон тажрибаси асосида фуқаролар учун биометрик идентификацияга эга бўлган онлайн электрон шикоят порталларини ривожлантириш.

2. Тергов идораларида ишларни автоматик, тасодифий тақсимлаш дастурларини жорий этиш орқали инсон омилини ва коррупция хавфини камайтириш.

3. Сўроқ хоналарини техник кўриш ва овоз частотасини таҳлил қилувчи СИ модуллари билан жиҳозлаш орқали, гувоҳ ва жабрланувчиларнинг новербал белгиларини (микро-мимика, тана ҳаракатлари) автоматик баҳолаш тизимини яратиш.

4. Сўроқ қилинувчи шахсларнинг психологик стрессини камайтириш ва холисликни таъминлаш учун виртуал аватарлар (VR технологиялари) воситасида кўрсатув олиш услубиятини синовдан ўтказиш.

САБЫРБАЕВА АЙНУРА БАХЫТ КЫЗЫ

Доцент кафедры уголовно-
процессуального права Академии МВД
Республики Узбекистан д.ф.ю.н. (PhD),
доцент

ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШЕННЫХ В КИБЕРПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация: статья посвящена анализу понятий и классификации преступлений, совершаемых в киберпространстве. В ней рассматриваются исторические аспекты появления киберпространства, эволюция понятий, связанных с киберпреступностью, а также проблемы правовой регламентации

данной сферы. Автор отмечает разнообразие видов преступлений, осуществляемых с использованием информационно-коммуникационных технологий, и подчеркивает, что существующие юридические трактовки киберпреступности не всегда точно отражают ее многогранность. Особое внимание уделяется недостаткам в национальных законодательных актах, а также необходимости расширения понятия «киберпреступности» для учета новых угроз, возникающих в киберпространстве. Также предлагаются рекомендации по совершенствованию правовых норм, касающихся киберпреступности, в контексте динамично развивающихся технологий и угроз.

Ключевые слова: киберпространство, киберпреступность, информационно-коммуникационные технологии, цифровизация, кибермошенничество, законодательство, безопасность.

XXI век не зря именуется веком цифровых технологий, искусственного интеллекта, ведь современный человек уже не может обойтись без современных технологий (телефоны, Интернет, социальные сети и так далее). И даже маленький ребенок с детства познает этот мир сквозь призму телефона. Киберпространство, являясь одним из ответвлений информационно-коммуникационных технологий, на протяжении всего нескольких десятков лет стало частью жизни каждого человека и предоставило массу возможностей как для рядового обывателя, так и для стран в целом, в том числе и в вооружении армий. Можно увидеть, к примеру, использование дистанционно управляемых самолетов, дронов в любую точку мира для сбора разведывательных данных и даже нападения. Однако, помимо положительных аспектов, которые дает нам цифровизация общества, она также несет в себе опасности, как например преступления в киберпространстве либо его использование в противоправных целях.

Примечательно, что появление словосочетания «кибернетическое пространство» связано далеко не с наукой, впервые этот термин употребил в 1982г. Уильям Гибсон в своем

научно-фантастическом произведении¹. Под киберпространством У. Гибсоном понималась виртуальная среда, существующая внутри компьютерных сетей, с которой может взаимодействовать человек².

Как отметил международный эксперт по гармонизации законодательства в сфере киберпреступности Штайн Шольберг, «киберпространство, как пятое общее пространство, после наземного, морского, воздушного и космического, требует координации, сотрудничества и особых правовых мер на международном уровне»³. Британский журнал «The Economist» пишет о киберпространстве как о «пятой потенциальной зоне ведения войны после суши, моря, воздуха и космоса»⁴.

Умение преступников подстраиваться под современные условия (будь то технологии, законы или лазейки в них) поражает. Так, буквально в начале тысячелетия такие понятия как искусственный интеллект, цифровая валюта были за гранью фантастики. Однако, распространение Интернета, внедрение в банковские системы возможность осуществления онлайн транзакций, находясь в любой точке мира, привлекли внимание целого пласта преступников, которые уже получили название «киберпреступники».

Но что же такое киберпреступление или преступление, совершенное в киберпространстве?

Само официальное понятие, а также основные признаки киберпреступления были сформулированы лишь в 1974 г. на

¹ Henthorne T. *William Gibson: A Literary Companion*. Jefferson: McFarland & Company, 2011. 176 p

² Киселев А.С., Горбунова К.А. Особенности криминалистической характеристики преступлений в сфере компьютерной информации // Актуальные проблемы государства и права. 2023. Т. 7. № 3. С. 370-378. <https://doi.org/10.20310/2587-9340-2023-7-3-370-378>

³ Schjolberg Stein. A Cyberspace Treaty — A United Nations Convention or Protocol on Cyber-Security and Cybercrime. Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. Salvador, Brazil, 12–19. April 2010.

⁴ Cyberwar: War in the Fifth Domain»-Economist, Июль 25, 2010. URL: <https://www.economist.com/briefing/2010/07/01/war-in-the-fifth-domain> (дата обращения: 07.12.2022).

Конференции Американской ассоциации адвокатов¹. Хотя дискуссии о киберпреступности длятся уже не один год. Большинство исследователей представляют киберпреступность как уникальное явление².

Преступления, совершенные в киберпространстве, на сегодняшний день представляют огромную угрозу для мира и стабильности в стране. Взять, к примеру, небезызвестный сценарий поражения иранской атомной станции вирусом STUXNET в 2010 г., чудом не приведший к катастрофическим последствиям, планировался и для терактов в Европе в 2016 г.³

Стоит отметить, что единого понятия преступлений, совершенных в киберпространстве, не существует ни в юридической литературе, ни в нормативно-правовых актах государств: киберпреступление, интернет-преступление, преступление с использованием (в сфере) информационных/ информационно-коммуникационных / высоких/ цифровых/ высокотехнологичных технологий. Даже Конвенция, принятая Организацией Объединенных Наций, называется «О противодействии использованию информационно-коммуникационных технологий в преступных целях». Не говоря уже о мнениях ученых, по-своему трактующих данную терминологию, акцентируя внимание на той или иной детали. Так, трудно согласиться с Глотиной И.М. о том, что «киберпреступность является подкатегорией компьютерной преступности», хотя далее она сама же отмечает, что «термин подразумевает преступления, совершенные с использованием компьютеров, сети Интернет или иной компьютерной сети как компонента преступления», потому что если в компьютерном преступлении используется только компьютер, то в преступлениях,

¹ Айков Д., Сейгер К., Фонсторх У. Компьютерные преступления. Руководство по борьбе с компьютерными преступлениями. М.: Мир, 1999. 351 с.

² Попов, М.В. Кибербезопасность как элемент национальной безопасности России / М. В. Попов, Л. Н. Мамаева // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. — 2019. — № 5 (79). — С. 80–82.

³ Координатор ЕС считает, что АЭС Бельгии могут угрожать кибератаки // РИА новости. 26.03.2016. URL: <http://ria.ru/world/20160326/1397664506.html>.

совершенных в киберпространстве, помимо него, также могут быть использованы сети, иные технологии, гаджеты и т.д. Такого же мнения Бутусова Л.И.¹. Хотя в США в Законе «О компьютерном мошенничестве и злоупотреблениях»², в Великобритании в Законе «О компьютерных злоупотреблениях»³, в Голландии в Законе «О компьютерных преступлениях»⁴ говорится о компьютерном преступлении, стоит учитывать, что они были приняты в 1984, 1990 и 1993 годах соответственно, когда речи об имеющихся на данный момент технологиях писали лишь в книгах в жанре фантастика.

По мнению ряда ученых⁵ **«киберпреступность** – это преступление с использованием компьютеров, отличительной особенностью является то, что компьютеры играют *вспомогательную* роль, в то время как **компьютерная преступность** – это преступление, целью которого является сам компьютер, являющийся прямым результатом компьютерных технологий (к примеру, хакерство)».

Бреннер С.В. (Brenner, S.W.)⁶ считает, что «киберпреступность в первую очередь охватывает компьютерные преступления, хакерство, интернет-мошенничество, кибертерроризм и кибершпионаж». Этому же мнению придерживаются Чои К.С. (Choi,

¹ Бутусова Л.И. К вопросу о киберпреступности в международном праве. Вестник экономической безопасности. №2. 2016. С. 48

² <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents>

³ Federal Criminal Code and Rules / Title 18 – Crime and Criminal Procedure – § 1030 Fraud and related activity in connection with computers – (amendment received to February 15, 1999), West Group, St. Paul. Minn, 1999.

⁴ Уголовный кодекс Голландии / Науч. ред. д.ю.н., проф. Б.В. Волженкин, пер. с англ. И.В. Мироновой. СПб, 2000.

⁵ Albanese, J.S. (2011). Transnational crime and the 21st century: Criminal enterprise, corruption, and opportunity. New York, NY: Oxford University Press; Brenner, S. W. (2010). Cybercrime: criminal threats from cyberspace. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO; Choi, K.S. (2015). Cybercriminology and digital investigation (p. 340). El Paso, TX: LFB Scholarly Publishing; Computer misuse act 1990 (2018, July 5). In Legislation.gov.uk. Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents>; Holt, T. J., Burruss, G. W., & Bossler, A. (2015). Policing cybercrime and cyberterror. Durham, NC: Carolina Academic Press.

⁶ Brenner, S W. (2010). Cybercrime: criminal threats from cyberspace. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO

К. S.)¹, Холт Т.Ж. (Holt, T.J.), Буррусс Г.В. (Burruss, G.W.), Босслер А. (Bossler, A.)², Синчул Бэк (Sinchul Back)³. Хотя сужение круга общественно-опасных деяний, охватываемых киберпреступностью является весьма спорным, учитывая тенденцию появления все новых видов преступлений в данной сфере, о чем писал и В.А. Номоконов⁴.

Однако, в 2001 году в Будапеште была принята первая глобальная Конвенция о киберпреступности (также называют Будапештской Конвенцией)⁵, которую на данный момент подписали более 70 стран мира, и эта трактовка прослеживается и в других директивах Европейского союза в сфере противодействия данным преступлениям. В соответствии с данной Конвенцией, киберпреступность охватывает не только «компьютерные преступления», которые описаны в законодательствах таких стран, как Великобритания, США, Голландия, ФРГ, но и признает компьютер и как средство, и как орудие преступления. Но и эта трактовка является не вполне корректной ввиду того, чтобы сейчас возможно использование не только компьютеров, но и иных информационно-коммуникационных технологий для совершения преступлений (гаджеты, мобильные устройства и т.д.)

По мнению экспертов ООН, термин «киберпреступность» охватывает любое преступление, которое может совершаться с помощью компьютерной системы или сети, в рамках компьютерной системы или сети, или против компьютерной системы или сети⁶.

¹ Choi, K.S. (2015). *Cybercriminology and digital investigation* (p. 340). El Paso, TX: LFB Scholarly Publishing

² Holt, T.J., Burruss, G.W., & Bossler, A. (2015). *Policing cybercrime and cyberterror*. Durham, NC: Carolina Academic Press.

³ Back, Sinchul, "The Cybercrime Triangle" (2019). FIU Electronic Theses and Dissertations. 4450. <https://digitalcommons.fu.edu/etd/4450>

⁴ Номоконов, В.А. Киберпреступность, как новая криминальная угроза / В. А. Номоконов, Т. Л. Тропина // Криминология. Вчера. Сегодня. Завтра. — 2012. — No 1 (24). — С. 45–55.

⁵ Convention on Cybercrime Budapest, 23.XI.2001. European Treaty Series - No. 185. <https://rm.coe.int/1680081561>

⁶ Валько Д.В. Киберпреступность в России и мире: сравнительный анализ // Управление в современных системах. — 2016. — №3(10). — С.29. <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberprestupnost-v-rossii-i-mire-sopostavitelnaya-otsenka/viewer>

В законе Республики Узбекистан «О кибербезопасности» дается следующая трактовка киберпреступности - «совокупность преступлений, осуществляемых в киберпространстве с использованием программного обеспечения и технических средств, с целью завладения информацией, ее изменения, уничтожения или взлома информационных систем и ресурсов»¹. Можно частично согласиться с данной трактовкой так использование словосочетания «преступлений, осуществляемых» не весьма корректно, так как в юридической терминологии устоялась форма «совершать преступление», которая отражена в нормативных актах и правоприменительной практике. Этот выбор обусловлен как исторически сложившейся языковой традицией, так и точностью смыслового значения глагола «совершать», подчеркивающего целенаправленность и осознанность действий, приведших к преступному результату. В Толковом словаре русского языка² глагол «совершать» определяется как «делать что-либо, выполнять действие, доводить до конца». В юридическом контексте этот глагол используется для обозначения того, что преступное деяние выполнено в полном объеме, что и отражает формулировка «совершить преступление». В отличие от него, глагол «осуществлять» имеет более общий характер и употребляется для описания процесса реализации планов, проектов или программ, не несущих в себе специфики правонарушения. Таким образом, «осуществлять преступление» звучало бы не столь точно, поскольку этот глагол не передает намеренного и завершенного характера преступного деяния. Кроме того, изложенное в данной редакции понятие киберпреступности предполагает совершение преступления только с целью «завладения информацией, ее изменения, уничтожения или взлома информационных систем и

¹ Закон Республики Узбекистан №ЗРУ-764 «О кибербезопасности». 15.04.2022. <https://lex.uz/ru/docs/5960609>

² Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. Толковый словарь русского языка. Москва: Издательство «Астрель». 2000

ресурсов» является ограниченным и не отражает многообразия киберпреступной деятельности в современном киберпространстве.

Во-первых, такое определение фокусируется исключительно на действиях, связанных с прямым воздействием на информацию или информационные системы. Однако киберпреступность может носить более широкий характер (например, кибермошенничество, распространение вредоносного программного обеспечения, кибершпионаж, кибертерроризм). Эти деяния могут преследовать цели, не сводящиеся лишь к завладению или уничтожению данных, а нацелены на дестабилизацию общественного порядка, хищение чужого имущества, что требует более комплексного подхода в их правовом определении. По нашему мнению, понятие киберпреступности должно учитывать не только технические аспекты (как, например, взлом или уничтожение данных), но и экономические, политические и социальные мотивы, лежащие в основе общественно-опасных деяний. Данного мнения придерживался и Дэвид С. Волл, подчеркивая, что «ограничение понятия киберпреступности лишь аспектами, связанными с доступом и изменением информации, приводит к недостаточной оценке угроз, исходящих от других видов преступных действий в сети»¹.

Хотелось бы также отметить, что использование понятия «преступлений, совершаемых в киберпространстве» является наиболее содержательной с нашей точки зрения, так как киберпространство в отличие от виртуального пространства имеет очень широкий диапазон воздействия.

Согласно вышесказанному закону, киберпространство — это виртуальная среда, созданная с помощью информационных технологий. На наш взгляд, киберпространство представляет собой виртуальную среду, возникающую в результате не только взаимодействия информационных технологий, но и

¹ Wall, D.S. (2007). *Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age*. Polity Press.

информационно-коммуникационных сетей и программного обеспечения. Это понятие объединяет все цифровые коммуникации, осуществляемые через Интернет и другие сетевые системы, и представляет собой совокупность сетевых инфраструктур, протоколов и информационных потоков. В отличие от физического пространства, киберпространство носит нематериальный характер, что позволяет ему существовать вне географических ограничений и обеспечивать глобальный обмен информацией между пользователями по всему миру.

Истоки термина «киберпространство» связаны с творчеством американского писателя Уильяма Гибсона, особенно с его романом «Нейромант». Киберпространство определяется как «виртуальная среда, в которой происходит обмен информацией посредством компьютерных сетей»¹. Oxford English Dictionary описывает его как «электронную среду, создающую основу для глобальных коммуникаций через компьютерные сети»². Cambridge Dictionary³ акцентирует внимание на том, что киберпространство представляет собой Интернет в его совокупности, охватывая все цифровые коммуникации и взаимодействия.

Однако киберпространство не стоит путать с виртуальным пространством, которое является более узким понятием и может восприниматься как одна из составляющих киберпространства, она больше ассоциируется с конкретными компьютерно-сгенерированными средами, которые могут имитировать физическое пространство или создавать совершенно новые, искусственные миры (симуляции, игры, системы виртуальной реальности (VR) и другие интерактивные платформы), где пользователи могут перемещаться, взаимодействовать и воспринимать окружающую среду как «реальную» в рамках цифровой модели.

¹Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/cyberspace>

² Oxford English Dictionary. <https://www.oed.com/>

³ (Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cyberspace>

Исходя из вышеизложенного, учитывая, что узкое определение киберпреступности, предложенное законодателем, не учитывает разнообразие форм и мотивов, по которым преступления в киберпространстве могут быть совершены, целесообразно внести изменения в часть первую статьи третьей Закон Республики Узбекистан «О кибербезопасности» и изложить второй абзац в следующей редакции *«**киберпреступность** — совокупность преступлений, совершаемых в киберпространстве с использованием информационно-коммуникационных технологий, телекоммуникационной сети, охватывающих любые действия, связанные с незаконным завладением, изменением, уничтожением или искажением информации, нарушением функционирования, целостности и безопасности информационных систем, ресурсов и коммуникационных инфраструктур с целью причинения имущественного, экономического, политического или иного ущерба»*.

**САТТАРОВ ЖАСУРБЕК
АВАЗБЕКОВИЧ**

Ўзбекистон Республикаси
Хуқуқни муҳофаза қилиш Академияси
мустақил изланувчиси

КИБЕРФИРИБГАРЛИК: ТУШУНЧА, ИЖТИМОЙ ХАВФЛИЛИК ВА ИЖТИМОЙ ЗАРУРАТ

Аннотация. Мазкур мақолада ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарликнинг жиноят-хуқуқий ва криминологик хусусиятлари амалдаги Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси таҳрири асосида комплекс таҳлил қилинган. Тадқиқот доирасида мазкур қилмишнинг тушунчаси, юридик табиати, анъанавий фирибгарликдан фарқли жиҳатлари, ЖК 168-моддаси 3-қисми “г” бандида назарда тутилган квалификацияловчи белгининг мазмуни ва уни қўллаш чегаралари очиб берилган. Шунингдек,

ушбу жиноятнинг ижтимоий хавфлилиги, латентлиги, трансхударий хусусияти, рақамли муҳитда ишончли сунъий шакллантириш механизми ҳамда жабрланувчининг виктимологик хусусиятлари кримнологик нуқтаи назардан баҳоланган. Мақолада миллий илмий манбалар, суд амалиёти, Олий суд Пленуми тушунтиришлари ва хорижий ёндашувлар қиёсий таҳлил қилиниб, ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарликни квалификация қилишда ахборот тизими ёки ахборот технологиясининг жиноят механизмидаги функционал роли ҳал қилувчи аҳамиятга эга экани асосланган. Хулоса қисмида амалдаги қонунчилиكنи ўзгартириш эмас, балки ҳуқуқни қўллаш амалиётини бир хиллаштириш, рақамли далиллар билан ишлаш стандартларини аниқлаштириш, виктимологик профилактикани кучайтириш ва санкцияни дифференциал баҳолаш бўйича таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: фирибгарлик, ахборот технологиялари, ахборот тизими, киберфирибгарлик, квалификация, ижтимоий хавфлилик, виктимология, рақамли далиллар, жиноят-ҳуқуқий таҳлил, кримнологик таҳлил.

Abstract. This article provides a comprehensive criminal law and criminological analysis of fraud committed through the use of information technologies on the basis of the current version of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. The study examines the concept and legal nature of this offence, its distinguishing features in comparison with traditional fraud, as well as the content and scope of the qualifying element established in paragraph “g” of part 3 of Article 168 of the Criminal Code. The paper also assesses, from a criminological perspective, the social danger of this form of fraud, its latent character, transboundary elements, the mechanism of artificially constructed trust in the digital environment, and the victimological characteristics of victims. Drawing on a comparative analysis of national academic sources, judicial practice, the interpretative guidance of the Plenum of the Supreme Court, and foreign doctrinal approaches, the article argues that, for the proper qualification of fraud committed through information technologies, the decisive factor is the functional role played by the information system or information technology in the mechanism of the offence. The conclusion does not focus on introducing a new legislative norm; instead, it advances proposals aimed at improving law-enforcement practice, including the uniform application of the existing provision, clarification of standards for handling digital evidence, strengthening victimological prevention, and adopting a differentiated approach to sanctions.

Keywords: fraud, information technologies, information system, cyber fraud, legal qualification, social danger, victimology, digital evidence, criminal law analysis, criminological analysis.

Аннотация. В данной статье на основе действующей редакции Уголовного кодекса Республики Узбекистан проведён комплексный уголовно-правовой и криминологический анализ мошенничества, совершаемого с использованием информационных технологий. В рамках исследования раскрыты понятие и юридическая природа данного деяния, его отличительные особенности по сравнению с традиционным мошенничеством, а также содержание квалифицирующего признака, предусмотренного пунктом “г” части 3 статьи 168 УК, и пределы его применения. Наряду с этим с криминологических позиций оценены общественная опасность данного преступления, его латентность, трансграничные элементы, механизм искусственного формирования доверия в цифровой среде, а также виктимологические особенности потерпевших. В статье на основе сравнительного анализа национальных научных источников, судебной практики, разъяснений Пленума Верховного суда и зарубежных подходов обосновывается, что при квалификации мошенничества, совершаемого с использованием информационных технологий, решающее значение имеет функциональная роль информационной системы или информационной технологии в механизме совершения преступления. В заключении предложены не меры по изменению действующей нормы, а направления совершенствования правоприменительной практики: унификация квалификации, уточнение стандартов работы с цифровыми доказательствами, усиление виктимологической профилактики и дифференцированный подход к оценке санкций.

Ключевые слова: мошенничество, информационные технологии, информационная система, кибермошенничество, квалификация, общественная опасность, виктимология, цифровые доказательства, уголовно-правовой анализ, криминологический анализ.

Ахборот технологиялари иқтисодиёт, банк-молия, электрон тижорат, давлат хизматлари ва кундалик мулкӣ муносабатларга чуқур кириб борган сари фирибгарликнинг классик моделлари ҳам ўзгармоқда. Илгари асосан бевосита мулоқот, ҳужжат, ваъда ёки ишонч муносабатлари орқали намоён бўлган фирибгарлик ҳозирда онлайн платформалар, мессенжерлар, фишинг саҳифалар, банк

картаси реквизитлари, SMS-кодлар, электрон ҳамёнлар, маркетплейслар ва сунъий рақамли идентификация усуллари орқали амалга оширилмоқда. Шу боис мазкур қилмишни оддий фирибгарликнинг янги техникаси сифатида эмас, балки айрим ҳолларда мустақил криминологик феномен сифатида баҳолаш зарур.

Халқаро таҳлиллар ҳам шуни кўрсатмоқдаки, кибержиноят ва киберимкониятли жиноятлар ўртасидаги фарқни аниқлаш илмий ва амалий жиҳатдан муҳимдир. McGuire ва Dowling кибержиноятни икки катта гуруҳга 1) рақамли муҳитга боғлиқ (*cyber-dependent*) ва 2) рақамли муҳитда содир этиладиган (*cyber-enabled crime*) турларига ажратади; уларнинг фикрича, фирибгарлик асосан иккинчи тоифага мансуб бўлиб, анъанавий жиноятнинг ахборот-коммуникация воситалари ёрдамида кўлам ва таъсир жиҳатдан кучайтирилган шаклини ташкил этади¹. Бу ёндашув миллий жиноят ҳуқуқи учун ҳам аҳамиятли, чунки ахборот технологияларидан фойдаланилган фирибгарликни квалификация қилишда “усул” ва “муҳит” омилларининг роли кучаяди.

Европолнинг 2024 йилги ИОСТА ҳисоботига кўра, ЕИ ҳудудида 2023 йил давомида миллионлаб фуқаролар ҳар куни онлайн хужум ва эксплуатацияга дуч келган, катталар эса асосан phishing, investment ва romance fraud турларининг жабрланувчиси бўлган². FBI IC3нинг 2024 йилги ҳисоботи эса 859 532 та шикоят ва 16,6 млрд АҚШ доллари миқдорида зарар қайд этилганини кўрсатади³. Ўзбекистон мисолида айтганда эса Сўнгги 5 йилда республикада кибержиноятлар 4 865 тадан 62 440 тага ошган. Бунинг оқибатида фуқаролар 3 трлн 730 млрд сўм зарар кўрган. Ушбу сумманинг 1 трлн 890 млрд сўм қисми 2025 йилнинг 11 ойига тўғри келмоқда⁴.

¹ McGuire, M., & Dowling, S. *Cyber crime: A review of the evidence summary*. Home Office Research Report 75. London: Home Office, 2013. P. 5–6.

² Europol. *Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024*. The Hague: Europol, 2024. P. 5.

³ FBI Internet Crime Complaint Center (IC3). *2024 IC3 Annual Report*. Washington, DC, 2024. P. 3.

⁴ <https://kun.uz/kr/news/2025/12/23/ozbekistonliklar-11-oyda-kiberjinoyatlardan-1-trln-890-mlrd-som-zarar-kordi>

Бу рақамлар ахборот технологиялари орқали содир этиладиган фирибгарликнинг энди маргинал ҳодиса эмас, балки глобал иқтисодий хавфсизликка таҳдид солувчи оммавий ижтимоий хавфли қилмишга айланганини тасдиқлайди¹.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 168-моддасида фирибгарлик “алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкни ёки ўзганинг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш” деб белгиланган². Олий суд Пленумининг 2023 йил 23 июндаги 17-сон қарорида эса фирибгарликнинг мазмуни янада аниқлаштирилиб, мулк эгаси ёки бошқа ваколатли субъект айбдор таъсирида мулкни ёки унга бўлган ҳуқуқни беришга ёки олиб қўйилишига имконият яратиши таъкидланган. Шунингдек, “алдаш”ни била туриб ёлғон маълумот бериш, ҳақиқий фактларни яшириш ёки мулкдорни янглиштиришга қаратилган қасддан ҳаракат сифатида тушунтирилган³.

Шу нуқтаи назардан, ахборот технологиялари орқали содир этиладиган фирибгарликни қуйидагича таърифлаш мумкин: ахборот тизимлари, Интернет тармоғи, рақамли алоқа воситалари ёки электрон маълумотлар алмашинуви механизмларидан фойдаланган ҳолда алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш орқали ўзганинг мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқини қонунга ҳилоф равишда қўлга киритишга қаратилган ижтимоий хавфли қилмиш.

Бу таърифда икки жиҳат муҳим. Биринчиси, ахборот технологияси жиноятнинг бевосита объекти эмас, балки жиноятни амалга ошириш воситаси, муҳити ва айрим ҳолларда унинг масштабини оширувчи омил сифатида майдонга чиқади. Иккинчиси, рақамли муҳитда фирибгарликнинг алдаш механизми оддий нутқий ёки ҳужжатли алдов билан чекланмай, алгоритмик, техник ва психологик манипуляция шаклига киради. Будапешт конвенциясида

¹ Europol. *Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024*. The Hague: Europol, 2024. P. 5.

² Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 27.03.2026 й., 03/26/1124/0277-сон. <https://lex.uz/ru/docs/111453>

³ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 23.06.2023 йилдаги “Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 17-сон қарори. <https://lex.uz/ru/docs/6523582>

“компьютерга оид фирибгарлик” технологик инқилоб шароитида кредит карта фирибгарлиги каби иқтисодий жиноятлар имкониятлари бир неча баравар ортгани, электрон фондлар ва депозит маблағлари ҳам манипуляция объектига айлангани билан изоҳланган¹.

Постсовет мамлакатлари илмий доктринасида бу масала одатда “компьютер фирибгарлиги”, “интернет-фирибгарлик”, “киберфирибгарлик” каби тушунчалар орқали ёритилади. Н.Лопашенко фирибгарликда асосий ҳужум объекти мулкӣ муносабатлар эканини, лекин замонавий шароитда ишонч муносабатлари рақамли коммуникация орқали сунъий яратилаётганини қайд этади². И.Волкова эса интернет-фирибгарликнинг фарқли жиҳатини “масофадан туриб ишонч муҳитини қалбаки шакллантириш” деб кўрсатади³. Бу фикрлар миллий амалиёт учун ҳам долзарб, чунки онлайн фирибгар шахс кўпинча ўзини банк ходими, давлат органи вакили, етказиб бериш хизмати оператори ёки савдо платформаси менежери сифатида кўрсатиб, рақамли ишонч муҳитини симуляция қилади.

Хорижий адабиётларда киберфирибгарликни техник воситалар билан чеклаб қўймай, уни қурбон танлаш, психологик ишлов бериш, ижтимоӣ муҳандислик ва мулкӣ трансфер занжири билан бирга баҳоланади⁴. Демак, мазкур қилмиш тушунчасини тўғри англаш учун уни фақат “Интернет орқали пул ўғирлаш” деб эмас, балки *ижтимоӣ муҳандислик + рақамли восита + мулкӣ натижа* бирлигида қабул қилиш мақсадга мувофиқ.

Ахборот технологиялари орқали содир этиладиган фирибгарликнинг бевосита объекти анъанавий фирибгарликдаги

¹ Council of Europe. *Explanatory Report to the Convention on Cybercrime (ETS No. 185)*. Budapest, 2001. P. 14–15.

² Лопашенко Н.А. *Преступления против собственности*. М.: Юрлитинформ, 2019. С. 214–216.

³ Волкова И.А. Интернет-мошенничество как форма хищения // *Российский следователь*. 2021. № 8. С. 41–43.

⁴ Button, M., & Cross, C. *Cyber Frauds, Scams and Their Victims*. London: Routledge, 2017. P. 25, 247.

каби мулкый муносабатлардир. Бироқ қўшимча объект сифатида рақамли ишонч муҳити, ахборот хавфсизлиги, электрон тўловлар барқарорлиги ва фуқароларнинг рақамли мулоқот соҳасидаги хавфсизлик манфаатлари майдонга чиқади. Бунинг ўзи мазкур қилмишнинг ижтимоий хавфлилигини оддий фирибгарликка нисбатан кучайтиради.

Объектив томон алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш орқали мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқни эгаллашда намоён бўлади. Лекин рақамли муҳитда ушбу ҳаракатлар қуйидаги шаклларда кузатилади: сохта сайт ёки иловалар яратиш; банк реквизитлари ёхуд SMS-кодларни қўлга киритиш; маркетплейс ёки ижтимоий тармоқ орқали олдиндан тўлов олиб, товарни етказмаслик; электрон инвестиция ёки криптоактив схемалари орқали маблағ жалб қилиш; дипфейк (deepfake) ёки сохта akkaунт орқали ишонч уйғотиш; онлайн кредит расмийлаштириш ёки идентификация маълумотларини қўлга киритиш. Будапешт конвенциясида бу каби қилмишлар (input manipulations, programme manipulations) ва маълумотлар қайта ишланишига ноқонуний аралашув орқали мулкый йўқотишни келтириб чиқариши таъкидланган¹.

Ўзбекистон Олий судининг юқорида келтирилган Пленуми қарорига кўра, фирибгарлик мулк айбдор ёки бошқа шахснинг ғайриқонуний эгаллигига ўтган ва ундан реал фойдаланиш ёки тасарруф этиш имконияти пайдо бўлган пайдан тугалланган деб топилади; банк маблағлари ҳисобварағидан бошқа ҳисобварағига алдов орқали ўтказилган вақт тугалланиш пайти ҳисобланиши мумкин². Бу қоида ахборот технологиялари орқали содир этилган фирибгарликка тўла татбиқ этилади ва амалиёт учун жуда муҳимдир, чунки рақамли жиноятларда “мулкни жисмонан олиш” эмас, “тасарруф имконияти” ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

¹ Council of Europe. *Explanatory Report to the Convention on Cybercrime (ETS No. 185)*. Budapest, 2001. P. 14–15.

² O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2023-yil 23-iyundagi 17-sonli “Firibgarlikka oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi qarori. 3-, 4-, 7-bandlar.

Субъект умумий субъект ҳисобланади, аммо амалда кўпинча махсус рақамли кўникмага эга шахс намоён бўлади. Германия Жиноят кодексининг 263а-параграфида “computer fraud” алоҳида нормалаштирилган бўлиб, у компьютер дастури ёки тизими фаолияти натижасига аралашиб орқали мулкӣ зарар келтиришни қамраб олади¹. Бу ёндашувнинг афзаллиги шундаки, у техник усулнинг ўзига ҳуқуқӣ аҳамият беради. Ўзбекистон қонунчилигида эса ҳозирча бундай махсус таркиб мавжуд эмас, натижада айрим ҳолатларда 168-модда доирасида квалификация қилиш етарли бўлса-да, баъзи техник схемаларда ҳуқуқни қўллашда қийинчилик туғилади.

Субъектив томон фақат тўғридан-тўғри қасд билан ифодаланади. Айбдор алдашнинг рақамли усулини онгли танлайди, жабрланувчини янглиштиришни кўзлайди ва мулкӣ фойда олишни мақсад қилади. Будапешт конвенцияси бўйича ҳам мазкур турдаги қилмиш (*unlawful economic gain*)да қасд мажбурий элемент экани кўрсатилган². Демак, ахборот технологиялари орқали содир этилган фирибгарликда ният нафақат ғаразли, балки одатда олдиндан режалаштирилган, технологиядан фойдаланиш механизми билан боғланган мураккаб қасд шаклида бўлади.

Ахборот технологиялари орқали содир этиладиган фирибгарликни анъанавий фирибгарликдан ажратиб турувчи асосий белги алдашнинг рақамли архитектураси ва жиноятнинг масофавий характери. Анъанавий фирибгарликда алдаш кўпинча шахсий учрашув, ҳужжат, ваъда ёки бевосита ишонч муносабати билан боғлиқ. Киберфирибгарликда эса ишонч интерфейс, бренд имитацияси, техник реквизит, телеграм-бот, call-center сценарийси ёки автоматлаштирилган хабарлар орқали яратилади. Ахборот технологиялари орқали содир этилган фирибгарликни анъанавий фирибгарликдан ажратиб турувчи яна бир белги жабрланувчилар

¹ German Criminal Code (StGB), Section 263a “Computer fraud”. Official English translation. P. 120.

² Council of Europe. *Explanatory Report to the Convention on Cybercrime (ETS No. 185)*. Budapest, 2001. P. 14–15.

доирасининг потенциал чексизлигидир. Учинчи белги сифатида анонимлик ва изларни яшириш имконияти мавжудлигини келтириш мумкин бўлса, назаримизда бешинчи белги рақамли далиллар билан ишлаш мураккаблиги билан боғлиқ.

Хорижий тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, ахборот технологиялари орқали содир этилган фирибгарлик (cyber-enabled fraud) анъанавий фирибгарликдан айти шу жиҳати билан фарқ қиладики, ИСТ жиноятнинг фақат янги воситаси эмас, балки унинг қамровини, тезлигини ва яширинлигини кескин кучайтиради¹. Европол ҳам бугунги кунда онлайн ва тўлов фирибгарлиги схемалари ўта мослашувчан, кўп давлатли ва юқори ҳажмли тарзда амал қилаётганини қайд этади².

Квалификация муаммолари, аввало, норма матнида ахборот технологияларидан фойдаланишнинг мустақил квалификация қилувчи белги сифатида етарлича акс этмагани билан боғлиқ. Миллий тадқиқотларда ҳам Интернет орқали содир этилган қилмишни қатор моддаларда жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолат сифатида белгилаш таклиф қилинган³. Бу фикр жуда асосли, чунки ахборот технологияси орқали содир этилган фирибгарликда:

биринчидан, жабрланувчилар доираси кескин кенгаяди;
иккинчидан, айбдорни аниқлаш ва исботлаш мураккаблашади;
учинчидан, трансчегаравий элемент пайдо бўлади;
тўртинчидан, латентлик юқори бўлади.

Амалиётда яна бир муаммо фирибгарликни компьютер тизимига ноқонуний кириш, маълумотлардан фойдаланиш, қалбаки электрон ҳужжатлар ёки пул ўтказиш билан боғлиқ бошқа таркиблардан ажратишдир. Агар айбдор фақат техник аралашув билан чекланмай, айнан алдаш орқали мулкрий тасарруфга эришган

¹ McGuire, M., & Dowling, S. *Cyber crime: A review of the evidence summary*. Home Office Research Report 75. London: Home Office, 2013. P. 5–6.

² Europol. *Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024*. The Hague: Europol, 2024. P. 5.

³ Тўраев С.А. Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган айрим жиноятларнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган дисс. автореф. Т., ТДЮУ. 2025. –Б.19.

бўлса, фирибгарлик таркиби устувор аҳамият касб этади. Агар техник аралашув асосий усул бўлиб, жабрланувчининг иродаси умуман шакллантирилмаган бўлса, бошқа таркиблар билан идеал ёки реал жиноятлар мажмуи масаласи келиб чиқиши мумкин. Шу жиҳатдан, Германиядаги 263а-параграфга ўхшаш махсус норма миллий қонунчилик учун назарий жиҳатдан қизиқарли моделдир¹.

Ахборот технологиялари орқали содир этиладиган фирибгарликнинг ижтимоий хавфлилиги унинг бир неча ўлчамли зарарли таъсирида намоён бўлади. Биринчидан, у мулкый зарар келтиради. Иккинчидан, рақамли иқтисодиётга ишончни сусайтиради. Учинчидан, электрон давлат хизматлари, онлайн банк, маркетплейс ва масофавий шартномалар институтининг нормал ишлашига салбий таъсир кўрсатади. Тўртинчидан, уюшган жиноятчилик ва трансмиллий криминал тармоқлар учун қулай муҳит яратади. Будапешт конвенциясининг аҳамияти ҳақидаги Европа Кенгаши ҳисоботида мазкур шартнома шунчаки ҳуқуқий ҳужжат эмас, балки кибержиноятни тергов қилиш, электрон далиллар билан ишлаш ва халқаро ҳамкорликни йўлга қўйиш механизми экани қайд этилган². Бу эса киберфирибгарликка қарши кураш миллий доира билан чекланмаслигини кўрсатади.

Криминологик жиҳатдан жиноятчи шахси “кибер-фирибгар” моделига яқинлашмоқда. Бу борада ўрганиш олиб борган хорижий олимларнинг рационал танловга оид ёндашувига кўра, интернет-скамминг фойда ва хавфни ҳисоблаш, сценарийни мослаштириш ва қурбон реакциясини олдиндан баҳолашга асосланган жараён сифатида тушунилиши мумкин³. Бу фикрдан келиб чиқиб айтиш мумкинки, ахборот технологиялари орқали фирибгарлик содир этувчи шахс кўпинча:

тез фойда олишга интилувчи;

¹ German Criminal Code (StGB), Section 263a “Computer fraud”. Official English translation. P. 120.

² Council of Europe. *The Budapest Convention on Cybercrime: benefits and impact in practice*. Strasbourg, 2020. P. 2–3.

³ Claude, T.E.A., & Siponen, M. *Toward a Rational Choice Process Theory of Internet Scamming: The Offender’s Perspective*. ICIS Proceedings, 2014. P. 1–3.

аниқланиш эҳтимолини паст деб баҳоловчи;
масофавий мулоқотнинг психологик афзалликларидан
фойдаланувчи;
техник ва ижтимоий муҳандислик кўникмаларига эга
субъектдир.

Виктимологик нуқтаи назардан, жабрланувчи “ношуд” ёки “бепарво” шахс сифатида эмас, балки маълум бир рақамли ва психологик заифликлар комбинациясига дуч келувчи субъект сифатида баҳоланиши лозим. Г.Норрис интернет фирибгарлиги қурбонларини ўрганар экан, асосий таъсир этувчи омиллар сифатида хабар мазмуни, тажриба ва диспозицион хусусиятлар уйғунлигини ажратади¹. А.Хатчингс эса фуқароларнинг хавф ҳақида хабардорлигини ошириш уларнинг максимал хавфдан сақланиш омили сифатида ҳаракат қилиш қобилиятини кучайтиришини кўрсатади².

Бошқа тадқиқотчилар киберфирибгарлик қурбонлари билан ишлашда жабрланувчига йўналтирилган (victim-centred) ёндашув зарурлигини асослайди; уларнинг фикрича, муаммога фақат жазолаш нуқтаи назаридан қараш етарли эмас, балки қурбонни қўллаб-қувватлаш, шикоят қилиш механизмларини енгиллаштириш ва профилактик коммуникацияни соддалаштириш талаб этилади³. Шу жиҳатдан, ахборот технологиялари орқали фирибгарликнинг ижтимоий хавфлилиги фақат етказилган зарар билан эмас, балки жабрланувчининг психологик ҳолати, рақамли ишонч муаммоси ва институционал легитимликка таъсири билан ҳам ўлчанади.

Ахборот технологиялари орқали содир этиладиган фирибгарликни алоҳида ҳуқуқий эътибор объектига айлантиришнинг ижтимоий зарурати бир нечта омил билан асосланади.

¹ Norris, G., Brookes, A., & Dowell, D. The psychology of internet fraud victimisation: a systematic review // *Security Journal*. 2019. Vol. 32. P. 4–6.

² Hutchings, A., & Hayes, H. Routine Activity Theory and Phishing Victimization // *Current Issues in Criminal Justice*. 2009. Vol. 20(3). P. 5, 17–18.

³ Button, M., & Cross, C. *Cyber Frauds, Scams and Their Victims*. London: Routledge, 2017. P. 25, 247.

Биринчидан, мазкур қилмиш кўп ҳолларда анъанавий фирибгарликка нисбатан оғирроқ оқибат келтириб чиқаради. Чунки бир айбдор қисқа вақтда юзлаб, ҳатто минглаб шахсларга таъсир ўтказиши мумкин. FBI IC3 маълумотлари интернет орқали содир этилган жиноятлардан келиб чиққан молиявий йўқотишлар кескин ортиб бораётганини кўрсатади¹.

Иккинчидан, трансчегаравий элемент тергов ва жазолашни қийинлаштиради. Европа Кенгаши маълумотларига кўра, Будапешт конвенциясига аъзо бўлиш давлатлар ўртасида тезкор ҳамкорлик, 24/7 алоқа нуқталари ва электрон далиллар билан ишлашни енгиллаштиради². Шу боис миллий жиноят сиёсати халқаро ҳамкорлик стандартлари билан уйғунлаштирилиши лозим.

Учинчидан, миллий қонунчиликда ахборот технологияси орқали содир этилган фирибгарликни квалификация қилувчи белги ёки мустақил таркиб сифатида мустаҳкамлашга эҳтиёж бор. Мазкур йўналишда амалга оширилган тадқиқотларда айрим жиноятлар учун Интернетдан фойдаланишни оғирлаштирувчи ҳолат сифатида белгилаш таклиф қилинган³. Бизнингча, миллий жиноят қонунчилигида фирибгарликнинг “ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этилган”лиги белгисининг ўзи етарли эмас. Замонавий криминологик тенденциялар ривожига мос равишда жиноят қонунчилигини такомиллаштиришнинг кейинги босқичида техник аралашувга асосланган айрим ҳолатлар учун махсус таркиб моделини ишлаб чиқиш зарурати мавжуд.

Тўртинчидан, профилактика фақат жазони кучайтириш билан чекланмаслиги керак. Рақамли муҳитда назоратнинг самарали шакллари кучайтириш, хавф ҳақида огоҳлантириш, банк ва

¹ Europol. *Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024*. The Hague: Europol, 2024. P. 5.

² Council of Europe. *The Budapest Convention on Cybercrime: benefits and impact in practice*. Strasbourg, 2020. P. 2–3.

³ То‘раев, С.А. Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган айрим турдаги жиноятлар учун жавобгарлик. Магистрлик dissertatsiyasi. Toshkent, 2020. В. 2–3.; Тўраев С.А. Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган айрим жиноятларнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган дисс. автореф. Т., ТДЮУ. 2025. –Б.15.

платформаларнинг интерфейс ҳимоясини ошириш, транзакцияларни фиксация қилиш усуллари жорий этиш ва шубҳали операцияларда “иккиламчи тасдиқ” механизмларини кучайтириш жиноят имкониятини пасайтиради¹. Шу маънода, криминализация ва криминологик превенция бир-бирини тўлдириши лозим.

Хулоса ўрнида айтганда, ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарликка оид миллий ҳуқуқий ёндашув бугунги кунда янги босқичга кирган. Қонунчиликда квалификацияловчи белги аллақачон мавжуд; энди вазифа унинг мазмунини аниқлаш, амалиётни бир хиллаштириш, рақамли далиллар билан ишлашни такомиллаштириш ва профилактик сиёсатни кучайтиришдир.

Ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарлик бўйича асосий илмий янгилашни шундаки, бугунги кунда баҳс криминализация зарурати устида эмас, балки мавжуд квалификацияловчи белгининг мазмунини тўғри англаш ва самарали қўллаш устида бормоқда. Амалдаги жиноят қонунчилигида 168-модда 3-қисм “г” бандининг мавжудлиги муҳим ютуқ бўлиши билан биргаликда галдаги эътибор қуйидагиларга қаратилиши лозим:

нормани суд-тергов амалиётида бир хил қўллаш;
рақамли алдов, манипуляция тушунчасини фабулалар орқали аниқлаш;
виктимологик профилактикани кучайтириш;
санкцияни механик эмас, дифференциал тарзда такомиллаштириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. McGuire, M., & Dowling, S. *Cyber crime: A review of the evidence summary*. Home Office Research Report 75. London: Home Office, 2013. P. 5–6.
2. Europol. *Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024*. The Hague: Europol, 2024. P. 5.

¹ Hutchings, A., & Hayes, H. Routine Activity Theory and Phishing Victimization // *Current Issues in Criminal Justice*. 2009. Vol. 20(3). P. 5, 17–18.

3. FBI Internet Crime Complaint Center (IC3). *2024 IC3 Annual Report*. Washington, DC, 2024. P. 3.
4. <https://kun.uz/kr/news/2025/12/23/ozbekistonliklar-11-oyda-kiberjinoyatlardan-1-trln-890-mlrd-som-zarar-kordi>
5. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 27.03.2026 й., 03/26/1124/0277-сон. <https://lex.uz/ru/docs/111453>
6. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 23.06.2023 йилдаги “Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 17-сон қарори. <https://lex.uz/ru/docs/6523582>
7. Council of Europe. *Explanatory Report to the Convention on Cybercrime (ETS No. 185)*. Budapest, 2001. P. 14–15.
8. Лопашенко Н.А. *Преступления против собственности*. М.: Юрлитинформ, 2019. С. 214–216.
9. Волкова И.А. Интернет-мошенничество как форма хищения // *Российский следователь*. 2021. № 8. С. 41–43.
10. Button, M., & Cross, C. *Cyber Frauds, Scams and Their Victims*. London: Routledge, 2017. P. 25, 247.
11. German Criminal Code (StGB), Section 263a “Computer fraud”. Official English translation. P. 120.
12. Тўраев С.А. Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган айрим жиноятларнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган дисс. автореф. Т., ТДЮУ. 2025. –Б.19.
13. German Criminal Code (StGB), Section 263a “Computer fraud”. Official English translation. P. 120.
14. Council of Europe. *The Budapest Convention on Cybercrime: benefits and impact in practice*. Strasbourg, 2020. P. 2–3.
15. Claude, T.E.A., & Siponen, M. *Toward a Rational Choice Process Theory of Internet Scamming: The Offender’s Perspective*. ICIS Proceedings, 2014. P. 1–3.
16. Norris, G., Brookes, A., & Dowell, D. The psychology of internet fraud victimisation: a systematic review // *Security Journal*. 2019. Vol. 32. P. 4–6.
17. Hutchings, A., & Hayes, H. Routine Activity Theory and Phishing Victimisation // *Current Issues in Criminal Justice*. 2009. Vol. 20(3). P. 5, 17–18.

KLICHOVA LOLA SA'DIN QIZI
Bachelor of Arts majoring on
(USA, Webster University in Tashkent)
'International Relation', Certified
Specialist in Human Rights and American
Law in Penn State University

**THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CONDUCTING
INVESTIGATIVE ACTIONS: PROSPECTS, CHALLENGES,
AND LEGAL IMPLICATIONS AND THE ROLE OF AI IN
PREDICTING CRIMES.**

Abstract

The rapid development of artificial intelligence (AI) technologies has significantly transformed various sectors, including law enforcement and criminal justice. This article examines the prospects of using AI in conducting investigative actions, focusing on its potential to improve efficiency, accuracy, and objectivity. The study also analyzes legal, ethical, and human rights challenges associated with AI integration into investigative processes. By reviewing international practices and emerging technologies, the paper highlights both opportunities and risks, proposing recommendations for the responsible implementation of AI in investigative activities.

Аннотация

Стремительное развитие технологий искусственного интеллекта оказывает значительное влияние на правоохранительную деятельность и уголовное судопроизводство. В статье рассматриваются перспективы использования ИИ при проведении следственных действий, а также анализируются правовые и этические проблемы. Особое внимание уделяется защите прав человека и международному опыту.

Annotatsiya

Sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi huquqni muhofaza qilish va tergov faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur maqolada tergov harakatlarini amalga oshirishda sun'iy intellektidan foydalanish istiqbollari, huquqiy

va axloqiy muammolar hamda inson omilidan chekingan holda su'niy idrok orqali tergov jarayonidagi psixologik suhbat jarayonlarida yuz tuzlishiga qarab jioyatlarni fosh qilish masalalari tahlil qilinadi.

Keywords: Artificial Intelligence, Crime Prediction, Investigation, Criminal Justice, Digital Evidence, Human Rights, Machine Learning, Predictive Policing, Data Analysis, Law Enforcement, Risk Assessment, Big Data, Algorithmic Decision-Making

Ключевые слова: Искусственный интеллект, Прогнозирование преступлений, Расследование, Уголовное правосудие, Цифровые доказательства, Права человека, Машинное обучение, Предиктивная полицейская деятельность, Анализ данных, Правоохранительные органы, Оценка рисков, Большие данные, Алгоритмическое принятие решений

Tayanch so'zlar: Sun'iy intellekt, Jinoyatlarni prognozlash, Tergov, Jinoyat adliyasi, Raqamli dalillar, Inson huquqlari, Mashinaviy o'rganish, Prediktiv politsiya faoliyati, Ma'lumotlar tahlili, Huquqni muhofaza qiluvchi organlar, Xavfni baholash, Katta ma'lumotlar (Big Data), Algoritmik qaror qabul qilish

The rapid growth of intelligence technologies is changing many areas, including law enforcement and criminal justice. This article looks at how artificial intelligence can be used to help with investigations, making them more efficient, accurate and fair. It also talks about the ethical and human rights issues that come with using artificial intelligence in investigations. By looking at what other countries are doing and new technologies the article highlights both the good and bad things about using artificial intelligence in investigations and suggests ways to use it responsibly.

Albeit, the development of intelligence technologies is having a big impact on law enforcement and criminal justice. This article talks about the possibilities of using intelligence to help with investigations and it also looks at the legal and ethical problems that come with it. It pays attention to protecting human rights and looking at what other countries are doing.

Henceforth, the growth of intelligence technologies is affecting law enforcement and investigations. This article talks about the possibilities of using intelligence to help with investigations and it looks at the legal and ethical problems that come with it. It also talks about how artificial intelligence can affect rights and how it is used in other countries.

Since, the use of intelligence in law enforcement is one of the most significant changes of the 21st century. Artificial intelligence technologies, including machine learning and predictive analytics are being used more and more to help with investigations make decisions and improve how things are done.

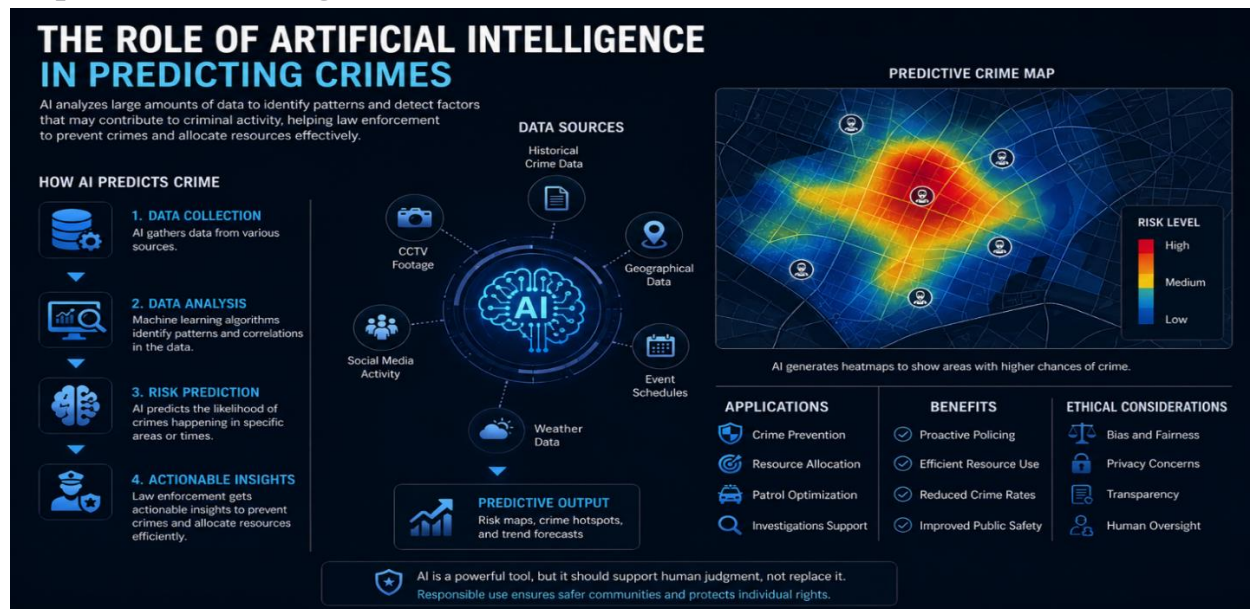

Figure-1. The analysis of role AI shows the role of intelligence in predicting crimes.

However, the amount of data in criminal justice systems has grown very quickly. Traditional ways of investigating are often not enough to deal with much data. Artificial intelligence can help by analyzing amounts of information quickly, finding patterns and helping investigators solve complex cases.

Using artificial intelligence in investigations raises important questions about legality, accountability and protecting human rights. This article aims to look at these issues by talking about both the bad things about using artificial intelligence in investigations.

This research is based on an analysis of international laws, academic papers and case studies from countries that are using artificial intelligence in law enforcement. It compares approaches to finding the best ways of doing things and identifying areas where laws are not clear.

The study also looks at how artificial intelligence affects rights, such as privacy, fair trials and non-discrimination.

Artificial intelligence can greatly improve the efficiency of investigations. One of the advantages is that it can process large amounts of data quickly. For example, artificial intelligence tools can analyze videos, detect behavior and identify people using facial recognition.

Another benefit is policing, where artificial intelligence algorithms analyze past crime data to predict where crimes might happen in the future. This helps law enforcement agencies use their resources effectively.

Artificial intelligence also reduces error by providing data-driven insights, making investigations more objective.

The theory of intelligence in predicting crimes is based on analyzing large amounts of data and information from criminal justice systems to identify people who are most likely to commit crimes. Artificial intelligence can examine a lot of criminal justice data, predict crimes and help prevent them from happening.

There are risks to using artificial intelligence in crime prevention and detection. For example, artificial intelligence systems can be biased, which can lead to outcomes. Privacy is also a concern, as facial recognition and mass surveillance technologies can infringe on individuals' right to privacy.

The lack of transparency in intelligence decision-making processes makes it hard to hold people accountable. The use of intelligence in investigations requires strong laws to regulate it. Existing laws often do not address the complexities of intelligence technologies.

Issues such as the admissibility of intelligence-generated evidence, liability for errors and compliance with due process standards must be carefully considered. International human rights standards emphasize the need to ensure that technological advancements do not undermine freedom.

Countries such as the United States, the United Kingdom and China are actively using intelligence in law enforcement. Predictive policing tools and facial recognition systems are widely used; these practices have also raised debates about ethics and legality.

From a human rights perspective the use of intelligence must follow principles of legality, necessity and proportionality. Safeguards must be put in place to prevent abuse and ensure accountability. Transparency and oversight mechanisms are essential to maintain trust.

Some recommendations include:

1. Developing laws to regulate the use of artificial intelligence in investigations
2. Ensuring transparency and accountability in intelligence systems
3. Implementing data protection measures
4. Providing training for law enforcement personnel
5. Establishing oversight bodies

Artificial intelligence has the potential to revolutionize investigations by making them more efficient and accurate. However, its use must be carefully regulated to prevent human rights violations and ensure fairness in the criminal justice system. Balancing innovation with ethical considerations is essential for the responsible use of artificial intelligence, in law enforcement.

References:

Researchers like Adhikari K and others found out in 2016 that some genes, DCHS2, RUNX2, GLI3, PAX1 and EDAR play a role in how our faces look. They published their findings in Nat Comm on May 19. The article number is 11616.

Aulchenko YS and others did a study in 2009 to see if they could predict how tall people are by using methods and genetic information. They wrote about it in the Eur J Hum Genet volume 17 pages 1070 to 1075.

Boehringer S and others looked into how genes affect the shape of our faces. They found connections between cleft lips and normal facial features. Their work was published in the Eur J Hum Genet, volume 19 pages 1192 to 1197.

Brinkley JF and others started something called the FaceBase Consortium in 2016, which's a big resource for people studying the skull and face. They talked about it in the journal Development volume 143 pages 2677 to 2688.

Bruce V and Young A wrote about face recognition back in 1986. Their article was in the Br J Psychol, volume 77 part 3 pages 305 to 327.

Byard P and others did a study in 1983 on how similar the skull measurements of siblingsre. They published their results in the J Craniofacial Genet Devel Biol, volume 4 pages 265 to 269.

Claes P, Hill H and Shriver MD worked on creating pictures from DNA in 2014. They published their results in Forens Sci Internat: Genetics, volume 13 pages 208 to 216.

The year Claes P and others wrote about how to model the 3D shape of faces using DNA. Their article was, in the PLoS Genet volume 10 issue 3 and the article number is e1004224.

Cole JB and others did a study in 2016 on children and found that the genes SCHIP1 and PDE8A are linked to the size of their faces. They published their results in the PLoS Genet volume 12 issue 8 and the article number is e1006174.

Cole JB, Santorico SA and Spritz RA also did some research in 2017 on genetics and facial features.

ABDUGANIYEV M.M.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU
“Sun’iy intellekt kafedrası” dotsenti

LATIPOV J.T

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU
“Sun’iy intellekt kafedrası” assistenti

DEEFAKE TEXNOLOGIYASINING TERGOV JARAYONLARIGA TA’SIRI

Annotatsiya. Mazkur tezisdá deepfake texnologiyasining tergov jarayonlariga ta’siri, uning xavf va imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli dalillar ishonchliligiga ta’siri hamda kriminalistik faoliyatda undan foydalanish istiqbollari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, deepfake, tergov, raqamli dalillar, kriminalistika, kiberxavfsizlik, dezinformatsiya.

Аннотация. В данной работе рассматривается влияние технологии deepfake на процессы расследования, а также анализируются её риски и возможности. Освещается влияние на достоверность цифровых доказательств и перспективы применения в криминалистической практике.

Ключевые слова: искусственный интеллект, deepfake, расследование, цифровые доказательства, криминалистика, кибербезопасность, дезинформация.

Abstract. This thesis examines the impact of deepfake technology on investigation processes, highlighting its risks and potential benefits. It also explores its influence on the reliability of digital evidence and the prospects of its application in forensic practice.

Keywords. artificial intelligence, deepfake, investigation, digital evidence, forensics, cybersecurity, disinformation.

So‘nggi yillarda sun‘iy intellekt asosida yaratilayotgan texnologiyalar jadal rivojlanmoqda. Xususan, deepfake texnologiyasi yordamida video, audio va tasvirlarni sun‘iy ravishda o‘zgartirish yoki mutlaqo yangi kontent yaratish imkoniyati paydo bo‘ldi [1]. Deepfeyklar (deepfakes) o‘ta realistik sintetik tasvirlar, videolar va audiolar yaratish imkonini beruvchi eng kuchli va bahsli texnologiyalardan biri hisoblanadi. GAN (generativ-yovuz tarmoqlar), avtoenkoderlar va diffuziya modellari kabi arxitekturalardan foydalangan holda, deepfeyk tizimlari inson yuzlari, ovozlari, yuz ifodalari va harakatlarini hayratlanarli aniqlik bilan takrorlay oladi [2]. Bu texnologiyadan jinoyatlarni fosh etishda, xususan tegov jarayonlarida yuz tasvirini rekonstruksiya qilish orqali jinoyatchilarni aniqlashda, vizual modellashtirish yordamida yo‘qolgan shaxslarni topishda, tergov eksperimentlarini vizual simulyatsiya qilishda samarali foydalanish mumkin. Biroq, g‘arazli maqsadlarda yaratilgan deepfeyklardan noto‘g‘ri ma‘lumot tarqatish, jamoatchilik fikrini manipulyatsiya qilish, moliyaviy yoki siyosiy kontekstlarda shaxslar nomidan ish ko‘rish hamda roziliksiz yoki tuhmat xarakteridagi kontentlarni ishlab chiqishda foydalanish mumkin [3]. Ushbu tahdidlar kiberxavfsizlik, raqamli sud ekspertizasi va huquqni muhofaza qilish organlari oldiga murakkab vazifalarni qo‘yadi. Bu esa mazkur organlar faoliyatida, ayniqsa tergov jarayonlarida yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Deepfeyklar insonning vizual yoki ovozli identifikatsiyasini o'ta realistik tarzda soxtalashtirish imkonini berib, real hayotdagi voqealarga juda o'xshash uydurma hodisalarni yaratishga yo'l ochadi. Siyosiy tashviqotda deepfeyklardan foydalanish ularning global ta'sirini sezilarli darajada oshirdi [4]. Bunday voqealarning eng birinchi va shov-shuvli misollaridan biri 2022-yilda sodir bo'ldi. O'shanda AQSh Vakillar palatasi spikeri Nensi Pelosining bir necha videolari sun'iy ravishda sekinlashtirib qo'yildi (1-rasm). Bundan maqsad uni go'yoki spirtli ichimlik ta'sirida gapirayotgandek qilib ko'rsatish edi. Ushbu manipulyatsiya qilingan videolar Facebook va Twitter platformalarida keng muhokamalarga sabab bo'ldi va raqamli platformalarning noto'g'ri ma'lumotlarga (dezinformatsiya) qarshi kurashishdagi mas'uliyati masalasini yana bir bor kun tartibiga chiqardi.

1-rasm. Raqamli dezinformatsiya vositasi sifatida foydalanilgan AQSh Vakillar palatasi spikeri Nensi Pelosining manipulyatsiya qilingan videosi (2019-yil).

Deepfeyk texnologiyalarining jahon miqyosida jadal tarqalishi O'zbekistonning axborot maydoniga ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi. 2024–2025 yillar davomida qayd etilgan bir qancha holatlar ushbu paydo bo'layotgan tahdidlarning yaqqol dalilidir. Eng shov-shuvli hodisalardan biri Oliy majlis senati raisi Tanzila Norboyevaning 2023-yil dekabr oyida “Kun.uz” nashriga bergan haqiqiy intervyusi asosida yaratilgan deepfeyk videosi bilan bog'liq bo'ldi. Videoning manipulyatsiya qilingan talqinida Norboyeva go'yoki O'zbekiston fuqarolarini Rossiya Mudofaa vazirligi bilan shartnoma imzolashga chorlayotgandek namoyon bo'ladi (2-rasm). Ushbu soxta video sun'iy intellekt yordamida uning yuzi, ovozi va lab harakatlarini qayta

modellashtirish hamda ushbu sintezlangan elementlarni sun'iy ravishda yaratilgan audio bilan sinxronlashtirish orqali tayyorlangan [5]. Videoda unga tegishli deb ko'rsatilgan bayonotlar butunlay uydurma bo'lib, O'zbekistonda qizlar o'rtasidagi erta nikoh masalasiga bag'ishlangan asl intervyuga mutlaqo aloqasi yo'q edi.

2-rasm. Tanzila Norboyevaning Kun.uz nashriga bergan asl intervyusidan foydalangan holda yaratilgan yuqori aniqlikdagi deepfeyk

Yuqoridagi misollar shuni ko'rsatadiki, deepfeyk texnologiyalari global axborot muhiti, siyosiy tizimlar va iqtisodiy xavfsizlik uchun jiddiy tahdidga aylangan. Chuqur o'rganish (deep learning) imkoniyatlaridan foydalangan holda, deepfeyklar insonning yuzi, ovozi va xulq-atvorini ishonarli tarzda soxtalashtirishi, shu orqali haqiqatni buzib ko'rsatishi va uydurma ma'lumotni haqiqiydek taqdim etishi mumkin. Natijada, deepfeyk mediani aniqlashga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirishga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Ijtimoiy, siyosiy va shaxsiy xavfsizlikni, shuningdek, axborot ekotizimining ishonchliligini himoya qilish endilikda ko'p jihatdan sun'iy intellektga asoslangan aniqlash modellarining samaradorligi va mustahkamligiga bog'liq. O'zbekistonda deepfeyk bilan bog'liq hodisalarning paydo bo'lishi shuni ko'rsatadiki, hech qaysi axborot ekotizimi ushbu ortib borayotgan xavfdan himoyalanganmagan. Ushbu o'zgarishlar deepfeyklarni aniqlash, sud-ekspertiza tahlili va tartibga soluvchi huquqiy mexanizmlar bo'yicha ilg'or tadqiqotlar o'tkazish zarurligini ta'kidlaydi. Sun'iy intellektga asoslangan identifikatsiya modellarini kuchaytirish, deepfake aniqlash algoritmlarini ishlab chiqish, raqamli savodxonlikni oshirish va huquqiy himoya choralari joriy etish sun'iy yaratilgan media-kontentning salbiy ta'sirini kamaytirishda muhim qadamlardir.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, deepfake texnologiyasi tergov jarayonida dalillarning ishonchliligini shubha ostiga qo'yishi bilan birga, ularni tekshirish va aniqlash uchun yangi usullarni joriy etishni talab qiladi. Shu bilan birga, undan to'g'ri foydalanilganda tergov samaradorligini oshirish va kriminalistik tahlilni yanada takomillashtirish imkonini beradi. Shu sababli, ushbu texnologiyadan samarali foydalanish va uning salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun tadqiqotchilar, huquqni muxofaza qilish organlari hodimlaridan va texnologiya yaratuvchilaridan muvofiqlashtirilgan yondashuv talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brooks, T., Princess, G., Heatley, J., Jeremy, J., & Scott, K. (2019). Increasing threats of deepfake identities. US Department of Homeland Security [online].
2. Popa, C., Pallath, R., Cunningham, L., Tahiri, H., Kesavarajah, A., & Wu, T. (2025). Deepfake technology unveiled: The commoditization of AI and its impact on digital trust. arXiv preprint arXiv:2506.07363.
3. Romero-Moreno, F. (2025). Deepfake detection in generative AI: A legal framework proposal to protect human rights. *Computer Law & Security Review*, 58, 106162.
4. Kaushik, P., Garg, V., Priya, A., & Kant, S. (2025). Financial fraud and manipulation: The malicious use of deepfakes in business. In *Deepfakes and Their Impact on Business* (pp. 173-196). IGI Global Scientific Publishing.
5. "Ogoh bo'ling! Taniqli shaxslar obrazi asosida Rossiya armiyasiga yollanishga chorlovchi dipfeyk videolar tarqalmoqda" [Elektron resurs] - Kun.uz – Murojaat sanasi: /16:05 / 25.06.2025 – kirish manzili (kun.uz/)
6. Зайнидинов, Х. Н., Азимов, Б. Р., & Абдуғаниев, М. М. Ў. (2022). ФУНКЦИЯЛАРНИ ТИКЛАШДА БЎЛАК-ПОЛИНОМИАЛ УСУЛЛАР ТАХЛИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3(5), 1092-1101.
7. Abduganiev, M., Azimov, R., Muydinov, L. (2023). Digital Processing Algorithms of Biomedical Signals Using Cubic Base Splines. In: Zaynidinov, H., Singh, M., Tiwary, U.S., Singh, D. (eds) *Intelligent Human Computer Interaction. IHCI 2022. Lecture Notes in Computer Science*, vol 13741. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-27199-1_3
8. Azimov, B., Makhmudjanov, S., Badhan, A. K., Abduganiev, M., & Singh, A. (2025, December). Arduino-Controlled Hybrid Optical–RF Sensor Node for Energy-Aware Structural Health Monitoring. In *2025 Optical Communication*,

Photonics, Telecommunications, and Intelligent Machine Applications (OPTIMA) (pp. 250-256). IEEE.

9. Abdualimov, F., Abdufattokhov, S., Abduganiev, M., Abdulkhayev, N., Abdullaev, R. Z., Abdumajidovich, Z. A., ... & Eshchanova, N. (2025, December). Abdohwr, Rehaam, 360. In *IEEE Conference ID* (Vol. 67660, pp. 4th-5th).

10. ogli Abduganiev, M. M., & ogli Latipov, J. T. (2025, July). Algorithms For Improving The Quality Of Images Using Histogram Method. In *International Conference on Global Trends and Innovations in Multidisciplinary Research* (Vol. 1, No. 1, pp. 26-33).

RASULOVA MARJONA G'OLIB QIZI

Cyber university davlat universiteti

magistri

**SUN'IY INTELLEKT VOSITASIDA OLINGAN
MA'LUMOTLARNING SUDDA DALIL SIFATIDA
MAQBULLIGI: MUAMMO VA YECHIMLAR**

Annotatsiya

Mazkur tezisdagi sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda olingan ma'lumotlarning jinoyat-protsessual faoliyatdagi o'rni hamda ularning sudda dalil sifatida maqbulligi masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda sun'iy intellekt asosidagi dalillarning huquqiy maqomi, ularni baholash mezonlari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari yoritilgan. Shuningdek, algoritmlarning shaffofligi, ishonchliligi hamda shaxsiy ma'lumotlar himoyasi bilan bog'liq masalalar alohida ko'rib chiqilgan. Muallif tomonidan milliy qonunchilikni takomillashtirish, xalqaro tajribani o'rganish hamda sud amaliyotida sun'iy intellektdan foydalanishning aniq mexanizmlarini ishlab chiqish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, dalillar, algoritmik dalil, jinoyat-protsessual huquq, sud jarayoni, ishonchlilik, raqamli kriminalistika, shaffoflik, huquqiy tartibga solish

Kirish. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida sun'iy intellekt (SI) tizimlari turli sohalarga,

jumladan, huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatiga ham keng kirib kelmoqda. Ayniqsa, jinoyatlarni aniqlash, tergov qilish va sud jarayonlarida sun'iy intellektdan foydalanish samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, SI vositasida olingan ma'lumotlarning sudda dalil sifatida maqbulligi masalasi dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda[1-3].

Mazkur tezisda sun'iy intellekt yordamida olingan ma'lumotlarning huquqiy maqomi, ularni dalil sifatida tan olish mezonlari hamda mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari tahlil qilinadi.

Sun'iy intellekt va uning tergov jarayonidagi o'rni

Sun'iy intellekt — bu inson fikrlash jarayonlarini modellashtirishga qaratilgan texnologiyalar majmui bo'lib, katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish imkonini beradi.

1-rasm. Jinoyat-protsessual faoliyatda sun'iy intellektdan foydalanishning asosiy yo'nalishlari

Mazkur imkoniyatlar tergov jarayonini tezlashtiradi, inson omili bilan bog'liq xatoliklarni kamaytiradi va dalillarni aniqlashda aniqlikni oshiradi.

SI orqali olingan ma'lumotlarning dalil sifatidagi huquqiy maqomi

2-rasm. Sudda dalil sifatida foydalaniladigan ma'lumotlarga qo'yiladigan asosiy talablar

Sun'iy intellekt orqali olingan ma'lumotlar ham aynan shu mezonlarga mos kelishi talab etiladi. Biroq amaliyotda bir qator muammolar mavjud [4-6].

Asosiy muammolar

1. Algoritmning shaffof emasligi

Ko'plab sun'iy intellekt tizimlari "qora quti" (black box) tamoyiliga asoslangan. Ya'ni, tizim qanday qaror chiqargani aniq tushuntirilmaydi. Bu esa sud jarayonida dalilning ishonchliligini baholashni murakkablashtiradi.

2. Xatolik ehtimoli

Har qanday texnologiya kabi, SI ham xatolardan holi emas. Noto'g'ri identifikatsiya yoki noto'g'ri tahlil natijalari inson taqdiriga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

3. Huquqiy tartibga solishning yetarli emasligi

Ko'plab davlatlarda, jumladan, O'zbekistonda ham sun'iy intellekt orqali olingan ma'lumotlarning aniq huquqiy maqomi to'liq shakllanmagan.

4. Shaxsiy ma'lumotlar himoyasi

SI tizimlari katta hajmdagi shaxsiy ma'lumotlar bilan ishlaydi. Bu esa fuqarolarning shaxsiy hayot daxlsizligi bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi [7-10].

Yechimlar va takliflar

1. Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish

Jinoyat-protsessual qonunchilikka sun'iy intellekt va "algoritmik dalil" tushunchalarini kiritish zarur. Bu orqali SI asosidagi dalillarning huquqiy maqomi aniq belgilanadi.

2. Algoritmlar shaffofligini ta'minlash

Sudda foydalaniladigan SI tizimlari tushunarli va tekshiriladigan bo'lishi kerak. Ya'ni, tizim qanday xulosaga kelgani izohlanishi lozim.

3. Mustaqil ekspertiza tizimini joriy etish

SI orqali olingan ma'lumotlar mustaqil ekspertlar tomonidan tekshirilishi kerak. Bu dalillarning ishonchliligini oshiradi.

4. Xalqaro tajribadan foydalanish

Rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish va milliy tizimga moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

5. Kadrlar tayyorlash

Huquqshunoslar va tergovchilarni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish zarur. Bu SI tizimlaridan to'g'ri foydalanishni ta'minlaydi [11].

Xulosa. Sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi jinoyat-protsessual faoliyatni yangi bosqichga olib chiqmoqda. SI vositasida olingan ma'lumotlar tergov va sud jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biroq ularning dalil sifatida maqbulligini ta'minlash uchun huquqiy, texnik va tashkiliy muammolarni hal etish talab etiladi.

Mazkur sohada aniq normativ asoslarni yaratish, algoritmlar shaffofligini ta'minlash va mutaxassislar malakasini oshirish orqali sun'iy intellektdan samarali va adolatli foydalanishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. – Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2019.

4. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – New Jersey: Prentice Hall, 2021.
5. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. – MIT Press, 2016.
6. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime. – Academic Press, 2019.
7. Kerr O.S. Digital Evidence and the New Criminal Procedure // Columbia Law Review. – 2018.
8. Ashley K. Artificial Intelligence and Legal Analytics. – Cambridge University Press, 2017.
9. Европейская комиссия. Ethics Guidelines for Trustworthy AI. – Brussels, 2019.
10. Raji I., Buolamwini J. Actionable Auditing of AI Systems // Journal of AI Ethics. – 2020.
11. McCarthy J. What is Artificial Intelligence? – Stanford University, 2007.

**NEMATILLOYEV BAXROM
VAXOBOVICH**

O`zbekiston Respublikasi
Huquqni muhofaza qilish akademiyasi
“Kiberxavfsizlikni huquqiy ta`minlash”
yo`nalishi magistratura tinglovchisi

**JINOYATCHILIKKA QARSHI KURASHDA YANGI
TEXNOLOGIK BOSQICH: SUN'IY INTELLEKTNING
DASTLABKI TERGOV FAOLIYATIDA QO`LLANILISHI**

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolaning asosiy maqsadi sun'iy intellekt (AI) texnologiyalaridan foydalanish orqali jinoyat-protsessual faoliyatda surishtiruvchi va tergovchilarning ish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini aniqlash va ularni tizimli tahlil qilishdan iborat. Mazkur maqsad doirasida ilmiy maqolada tergov jarayonining amaldagi huquqiy talablari, dalillarni yig'ish va rasmiylashtirish mexanizmlari, shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalarining funksional imkoniyatlari o'zaro solishtiriladi hamda ulardan jinoyat ishi doirasida samarali foydalanish tartib-qoidalari tushuntirilib o'tiladi.

Kalit soʻzlar: Sunʻiy intellekt (AI), surishtiruv va dastlabki tergov faoliyati, dalillar, samaradorlik, Generativ sunʻiy intellekt, Ekspert tizimlari, Tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari, Kompyuter koʻrish texnologiyalari.

Annotation. The main purpose of this scientific article is to identify and systematically analyze the possibilities of increasing the efficiency of inquiry officers and investigators in criminal procedural activities through the use of artificial intelligence (AI) technologies. Within the framework of this objective, the article compares the current legal requirements of the investigative process, the mechanisms for collecting and formalizing evidence, as well as the functional capabilities

of artificial intelligence technologies, and explains the procedures for their effective application within criminal cases.

Keywords: Artificial intelligence (AI), inquiry and preliminary investigation activities, evidence, efficiency, generative artificial intelligence, expert systems, natural language processing technologies, computer vision technologies.

Аннотация. Основной целью данной научной статьи является выявление и системный анализ возможностей повышения эффективности деятельности дознавателей и следователей в уголовно-процессуальной сфере посредством использования технологий искусственного интеллекта (ИИ). В рамках поставленной цели в статье проводится сопоставление действующих правовых требований следственного процесса, механизмов сбора и оформления доказательств, а также функциональных возможностей технологий искусственного интеллекта, и разъясняются порядок и правила их эффективного применения в рамках уголовного дела.

Ключевые слова: Искусственный интеллект (ИИ), деятельность дознания и предварительного следствия, доказательства, эффективность, генеративный искусственный интеллект, экспертные системы, технологии обработки естественного языка, технологии компьютерного зрения.

Oʻzbekiston Respublikasida jinoyat ishlari boʻyicha ishlarni yuritishning huquqiy asosi Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Jinoyat-protsessual kodeksi hisoblanadi. Jinoyat-protsessual kodeksida jinoyatlarni aniqlash, dalillarni yigʻish, toʻplash va baholash, ayblanuvchiga nisbatan protsessual choralarni qoʻllash va jinoyat ishlarini sudga taqdim etish tartibi qatʻiy belgilangan. Tergov organlari, prokuratura va sud ushbu qoidalarga qatʻiy rioya etishi shart.

Jinoyat-protsessual kodeksi normalari Konstitutsiyada belgilangan aybsizlik prezumpsiyasi, qonuniylik, adolat, shaxsning huquq va erkinliklari daxlsizligi¹ kabi tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillar tergovning obyektiv, har tomonlama, to'liq va xolisona olib borilishini ta'minlaydi.

Asosiy qism. Jinoyat ishi doirasida jinoyat-protsessi qoidalariga qat'iy rioya etgan holatda huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan jinoyat to'g'risidagi xabarlar o'z vaqtida ro'yxatga olinadi, tergovga qadar tekshiruv, surishtiruv, dastlabki tergov harakatlari o'tkazilib, jinoyat sodir etgan shaxsning aybini isbotlovchi dalillar to'planadi va tegishli tartibda rasmiylashtiriladi. Dastlabki tergov jarayonida ayblanuvchining harakatlariga huquqiy baho berilib, yakunda jinoyat ishini tugatish to'g'risida qaror, ayblov dalolatnomasi va ayblov xulosasini tuzish, ishni tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini qo'llash, taraflarning yarashuvi uchun sudga yuborish to'g'risida qaror chiqarish, amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini tugatish haqida sudga iltimosnoma kiritish to'g'risida taqdimnoma tayyorlash haqidagi qarorlar qabul qilinadi².

Jinoyat-protsessual kodeksida shaxsning ayblilik yoki aybsizlik masalasi isbotlovchi harakatlar nazariy jihatdan mukammal ishlab chiqilgan bo'lsada, biroq hozirgi vaqtda jinoyat ishlarining o'tgan asrga nisbatan sezilarli darajada oshganligi, jinoyat-protsessual kodeksida ko'rsatilgan qoidalariga to'liq amal qilishda muayyan qiyinchiliklarga sababchi bo'lmoqda. Bu jarayon, avvalo, surishtiruvchi va tergovchilarning o'z yurituvda bo'lgan jinoyat ishlari doirasida hujjatlashtirish ishlarini amalga oshirishda uzoq vaqt talab etmoqda. XXI asrda, ayniqsa uning chorak qismida jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar sezilarli darajada o'zgarib, yangi ijtimoiy munosabatlar paydo bo'la boshladi va doimiy tarzda yangilanib bormoqda. Ayni vaqtda, mazkur munosabatlarga jamiyat a'zolari tomonidan foydali ta'sir ko'rsatish bilan bir qatorda, ularga har xil ko'rinishlarda zararlar yetkazilib,

¹ <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.

² <https://lex.uz/docs/-111460>. Jinoyat-protsessual kodeksi 372-modda.

jinoiy munosabatlarga sabab bo`lmoqda. Ushbu holatda dastlabki tergovni sifatli tashkil etish maqsadida surishtiruvchi va tergovchilar tomonidan butun hamjamiyat tomonidan foydalanib kelinayotdan sun'iy intellekt (AI) texnologiyalaridan foydalanish samarali hisoblanadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari surishtiruv va dastlabki tergov jarayonida mazmunan katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash, ularning ichidan muhim faktlarni ajratib olish, turli tasvirlar yoki audio yozuvlarni tahlil qilish, shuningdek, inson nutqini qayd etish va tartibga keltirish kabi funksiyalarni bajarishi bilan ajralib turadi. Bu jihatlar ayniqsa dastlabki tergov amaliyotida dalillarni yig'ish, tahlil qilish, bayonnoma rasmiylashtirish, ekspertiza natijalarini umumlashtirish kabi vazifalarni bajarishda samaradorlik yaratib, ko'zlangan maqsadga erishishda yordam beradi va bu vaqtdan yutishga olib keladi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ko'plab davlatlar sud-tergov faoliyatida sun'iy intellekt texnologiyalaridan yordamchi vosita sifatida foydalanmoqda. Masalan, kriminologik tahlil dasturlari jinoyat sodir etilishi ehtimoli yuqori bo'lgan hududlarni prognoz qiladi, audio va video tahlil tizimlari esa hodisa sodir bo'lgan joylardan ish uchun ahamiyatli bo'lgan daliliy ashyolardan maxsus belgilarni avtomatik aniqlaydi. Biroq sun'iy intellekt sud-huquq jarayonida mustaqil qaror qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki surishtiruvchi va tergovchi faoliyatini yengillashtiruvchi, ma'lumotlarni tezkor qayta ishlovchi va aniqlikni oshiruvchi texnik vosita sifatida qo'llanishi kerak. Sun'iy intellekt texnologiyalarining tergov amaliyotiga kirib kelishi huquqiy tartibotning samaradorligini oshirishi bilan birga, protsessual tartiblar, shaxsiy ma'lumotlar, dalillarning maqbulligi va tergov sirlari bilan bog'liq huquqiy va etik cheklov choralarini ko'rishni talab etadi. Shu sababli, sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish Jinoyat-protsessual kodeksida nazarda tutilgan umumiy tamoyillar¹ — qonuniylik, obyektivlik, aybsizlik prezumpsiyasi va inson huquqlarining muhofazasi bilan uyg'un holda amalga oshirilishi lozim. Agar bu kabi ehtiyot choralar o'z vaqtida ko'rilmasa sun'iy intellekt texnologiyalari o'zlarida

¹ <https://lex.uz/docs/-111460>. Jinoyat-protsessual kodeksi

mavjud boʻlgan bulutli texnologiyalar orqali maʼlumotlarni huquqni muhofaza qiluvchi organlarga qarshi foydalanishi mumkin.

Umuman olganda, sunʼiy intellektning tergov amaliyotiga kirib kelishi jinoyatchilikka qarshi kurashni yangi texnologik bosqichga koʻtaradi, tergovchining analitik salohiyatini oshiradi va jinoyat-protsessual faoliyatda tezkorlik hamda aniqlikni taʼminlashga xizmat qiladi.

Jinoyat protsessi doirasida sunʼiy intellektning faoliyati dalillarni tahlil qilish, bayonnomalar bilan ishlash, hodisa sodir boʻlgan joyda maʼlumotlarini qayta ishlash va raqamli izlarni saralash kabi jarayonlarda qoʻshimcha tezkorlik va aniqlik yaratishi mumkin. Ushbu jarayonlarni amalga oshirishda sunʼiy intellekt bir nechta texnologik yoʻnalishlarga boʻlinadi:

a) Generativ sunʼiy intellekt (**“Generative AI”**: Chat GPT, Claude, Notebook LM, Google Gemini, Microsoft Copilot, [LLaMA](#), Midjourney, [Stable Diffusion](#), DALL-E, [Sora](#) va boshqalar).

Generativ AI — mavjud maʼlumotlar asosida yangi matn, tasvir, audio yoki multimedia tarkibi yaratadigan modellar majmuasi. Tergov jarayonida u bayonnoma matnlarini shablon asosida avtomatik shakllantiradi, nutq matnini qayta ishlaydi, izoh va xulosa tayyorlaydi, raqamli dalillarni tahlil etishda umumlashtiruvchi izohlarni yaratish kabi amaliy vazifalarda yordamchi boʻlishi mumkin. Uning xususiyati inson tilini chuqur tushunish va yangi kontent ishlab chiqarish qobiliyatiga ega ekanligi hisoblanadi¹.

b) Ekspert tizimlari (**“Expert Systems”**: Chat GPT, Claude, Gemini, Notebook LM, IBM Watson, Drools, CLIPS va boshqalar)

Ekspert tizimlari — muayyan soha boʻyicha ekspert bilimlarini kompyuterga oʻrnatilgan qoidalar shaklida jamlab, ular asosida mantiqiy xulosa chiqaruvchi sunʼiy intellekt modellaridir. Jinoyat ishi tergovida ekspert tizimlari dalillar orasidagi bogʻliqliklarni aniqlaydi, jinoyat mexanizmlari boʻyicha ehtimoliy ssenariylarni taklif qilladi, tergov harakatlari ketma-ketligini optimallashtirish singari jarayonlarda

¹ https://uz.wikipedia.org/wiki/Generativ_sun%CA%BCiy_intellekt

qo'llanilishi mumkin. Biroq ular mustaqil qaror qabul qilmaydi, faqat yordamchi analitik vosita sifatida ishlaydi¹.

c) Tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari (**NLP: Chat GPT, Claude, Gemini, Notebook LM, Haystack, BERT, spaCy va boshqalar**)

NLP (Natural Language Processing) — inson tilidagi matn va nutqni kompyuter tomonidan tushunish, tahlil qilish, tarjima qilish va strukturalashga qaratilgan texnologiya. Tergov amaliyotida NLPning ahamiyati yuqori bo'lib, u so'roq tergov harakatida nutqni real vaqt rejimida matnga aylantiradi, bayonnomalarning mantiqiy va grammatik tahlilini qiladi, ko'rsatmalarda muhim faktlarni ajratib ko'rsatadi, ko'p tilli materiallarni tarjima qilish imkonini beradi. Bu texnologiya surishtiruvchi

va tergovchilarning ish yuklamasini sezilarli darajada kamaytiradi².

d) **Kompyuter ko'rish texnologiyalari (Computer Vision: Chat GPT, Claude, Gemini, OpenCV, YOLO, DeepFace, Forensic Image Analysis AI va boshqalar)**

Kompyuter ko'rish (**Computer Vision**) — tasvir va videoni kompyuter orqali tanish, tahlil qilish va undagi obyektlarni identifikatsiya qilishga qaratilgan sun'iy intellekt sohasi. Jinoyat ishi doirasida ushbu texnologiya hodisa sodir bo'lgan joy tasvirlaridan obyektlarni avtomatik aniqlaydi, kuzatuv kamerasi videolarida shaxs, raqamlar, transport vositalari yoki harakat yo'nalishini aniqlaydi, foto va video materiallar sifatini oshiradi. Bu texnologiya tergov jarayonida aniqlikni kuchaytiradi va dalillar to'plash imkoniyatini kengaytiradi³.

Mazkur turdgi sun'iy intellekt texnologiyalari surishtiruvchi va tergovchilarga jinoyat ishi bo'yicha hujjatlarni sifatli va tez rasmiylashtirishda quyidagi holatlarda yordam beradi:

- Dalillarni tezkor tahlil qilish (matn, audio, video);

¹ https://www.britannica.com/technology/expert-system?utm_source

² https://www.britannica.com/technology/natural-language-processing-computer-science?utm_source

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Computer_vision?utm_source

- Guvoh, jabrlanuvchi, gumon qilinuchi va ayblanuvchi ko'rsatmalarini avtomatik yozib borish va tasniflash;
- Buyumlar yoki hodisa sodir bo'lgan joy suratlarini tasniflash va jinoyat ishiga aloqador izlarini aniqlash;
- Bayonnoma va boshqa hujjatlarni avtomatik shakllantirish va xatolarni kamaytirish.

Yuqoridagi sun'iy intellekt turlarining har biri jinoyat protsessida mustaqil dalil sifatida emas, balki **tergovchi faoliyatini yengillashtiruvchi, texnik yordamchi vosita** sifatida amal qiladi. Shu bois ulardan foydalanish Jinoyat-protsessual Kodeksida belgilangan tamoyillar — qonuniylik, obyektivlik va inson huquqlarini himoya qilish bilan uzviy bog'liq bo'lishi shart.

Sun'iy intellekt sohasida xalqaro tajriba o'rganilganida **bashoratli politsiya (predictive policing)** tizimlari o'zining texnik imkoniyatlaridan foydalangan holatda, ilgari sodir etilgan jinoyat ma'lumotlarini tahlil qilish orqali jinoyat sodir etilishi ehtimoli yuqori hududlarni aniqlashi va huquqni muhofaza qiluvchi organlarga xabar berishi hamda o'z vaqtida jinoyatlar oldini olishda yordam berib kelayotganligi kuzatilmoqda¹. Surishtiruvchi va tergovchilarga esa ushbu tizim jinoyat sodir bo'lgan hodisa joyini aniqlash va tegishli tergov harakatlarini o'tkazishda yordam beradi. Keyingi bosqichda **katta hajmdagi ma'lumotlarni (Big Data) tahlil qilish** texnologiyalari qo'llanilib, turli jinoyat ishlari, shaxslar va hodisalar o'rtasidagi o'zaro sababiy bog'lanishlar aniqlanadi, bu esa murakkab va bir guruh bo'lib sodir etilgan jinoyatlarni fosh etishda muhim ahamiyat kasb etadi². Shuningdek, **kompyuter ko'rish (computer vision)** texnologiyalari CCTV, body-kamera va boshqa videoyozuvlarni avtomatik tahlil qilish orqali shaxslar, transport vositalari va shubhali harakatlarni aniqlashda faol qo'llaniladi³. **Biometrik identifikatsiya**, xususan yuzni tanish texnologiyalari foto va video dalillar asosida jinoyatni sodir etishda gumon qilinuvchilarni aniqlashga xizmat qiladi, biroq bu usullar faqat qonuniy asoslar va inson

¹ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0232_EN.html

² <https://en.wikipedia.org/wiki/VALCRI>

³ <https://visionx.io/blog/ai-in-law-enforcement>

huquqlariga rioya etilgan holda qo'llanishi lozim¹. Bundan tashqari, **tabiiy tilni qayta ishlash (NLP)** texnologiyalari jinoyat ishi doirasida to'plangan hujjatlar, guvoh, jabrlanuvchi, gumon qilinuvchi va ayblanuvchi ko'rsatmalari qayd etilgan so'roq bayonnomalari va boshqa protsessual hujjatlarni tahlil qilib, mantiqiy ziddiyatlar, jiddiy qarama-qarshiliklar, hamda huquqiy ahamiyatga ega faktlarni aniqlashda yordam beradi². **Raqamli forensika sohasida sun'iy intellekt** kompyuterlar, mobil qurilmalar va ijtimoiy tarmoqlardan olingan ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan tarzda tahlil qilish imkonini yaratib, tergov jarayonini tezlashtiradi va inson omili bilan bog'liq xatolarni kamaytiradi³. Ayrim davlatlarda esa jinoyat sodir bo'lgan holatni ko'rgan **guvohlarning og'zaki tushuntirishiga asosan sun'iy intellekt** gumon qilinuvchining tashqi ko'rinishi tasvirlab berishi, guvohlarning aynan mazkur tasvirdagi shaxsni tanib olishiga olib kelmoqda⁴. Bu esa surishtiruvchi va tergovchilarga shaxsni fotosuratidan tanib olish tergov harakatini muvaffaqiyatli o'tkazishda yordam beradi.

Surishtiruvchi va tergovchilar tomonidan jinoyat ishi doirasida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishi tergov jarayonida tezlik, aniqlik, inson omili bilan bog'liq xatolarni kamaytirishga yordam beradi. Shunday bo'lishiga qaramasdan, jinoyat ishi doirasida hujjatlarning to'g'ri rasmiylashtirilganligini tekshirish va dalillarga huquqiy baho berish hamda aniq qaror qabul qilish surishtiruvchi va tergovchilarning oldida turgan mas'uliyat va burch hisoblanadi. Zero, surishtiruvchi va tergovchilar tomonidan qabul qilinadigan qarorlar va boshqa hujjatlar bevosita insonlarning taqdiriga ta'sir qiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, sun'iy intellekt texnologiyalari tergov jarayonini samarali va tezkor qilishda muhim rol o'ynaydi. Avvalo, turli jinoyat turlarining statistik tahlili va prognozlash orqali jinoyatlar sodir bo'lish ehtimoli yuqori bo'lgan hududlarni aniqlash va resurslarni samarali taqsimlash mumkin. Shu bilan birga, sun'iy intellekt

¹ <https://www.aiinlawenforcement.com>

² <https://www.policingproject.org/ai-explained-articles/2024/9/6/how-policing-agencies-use-ai>

³ <https://www.aiinlawenforcement.com>

⁴ <https://www.washingtonpost.com/nation/2025/12/09/ai-police-suspect-sketch-arizona>

yordamida ishlarning muddatlari nazorat qilinib, kechikish holatlari avtomatik aniqlanadi va tergovchilarga ogohlantirish yuboriladi. Hujjatlar aylanishi ham avtomatlashtiriladi. Jumladan, bayonnomalar, jinoyat ishi uchun muhim boʻlgan hujjatlar, jinoyat ishi doirasida zarur bilim va malaka kerak boʻlgan hollarda ekspertiza tayinlash toʻgʻrisidagi qarorlar tegishli boʻlimlarga va yoʻnalishlarga yuboriladi. Bu kabi amallarni bajarish uchun hukumat tomonidan surishtiruvchi va tergovchilarga maxsus gadgetlar (planshet yoki doimiy oʻzlari bilan olib yurishi uchun qulay boʻlgan aqlli telefonlar) berilishi lozim. Natijada, surishtiruvchi va tergovchilarning qoʻlda bajaradigan ish yuklamasi kamayib, ularning vaqtini murakkab tahlil va strategik qarorlar qabul qilishga yoʻnaltirish mumkin boʻladi.

Ayni vaqtda, surishtiruvchi va tergovchilar sunʼiy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda ehtiyotkorlik choralariga rioya etilishi lozim. Shaxsga doir maʼlumotlarni himoya qilish, tergov sirini saqlash va tergovchining mustaqil qaror qabul qilish majburiyati jinoyat ishi doirasida asosiy mezon hisoblanishi darkor. Aks holda, sunʼiy intellekt manipulyatsiya, montaj yoki yolgʻon kontent yaratish xavfi mavjud.

Oʻzbekiston Respublikasi huquqiy tizimida sunʼiy intellektni samarali qoʻllash uchun bir qator chora-tadbirlar zarur. Avvalo, sunʼiy intellekt texnologiyalarini qoʻllash boʻyicha alohida metodika ishlab chiqilishi va Oʻzbekiston Jinoyat-protsessual kodeksiga texnik vositalardan foydalanish boʻyicha normalarda izohlar kiritilishi lozim. Shu bilan birga, surishtiruvchi va tergovchilarni sunʼiy intellekt texnologiyalaridan jinoyat ishlari doirasida foydalanish boʻyicha maxsus oʻquv darslarini tashkil etish, milliy, maxfiy va xavfsiz sunʼiy intellekt platformasini yaratish hamda bu orqali maʼlumotlar xavfsizligini taʼminlash lozim. Sunʼiy intellekt texnologiyalaridan foydalanish tergov jarayonlarini soddalashtiradi va tezlashtiradi, ammo surishtiruvchi va tergovchilarning oʻrnini bosa olmaydi. Sunʼiy intellekt texnologiyalarini toʻgʻri qoʻllash bayonnoma va boshqa hujjatlarni sifatli va obyektiv rasmiylashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. <https://lex.uz/docs/-111460>. Jinoyat-protsessual kodeksi 372-modda.
3. <https://lex.uz/docs/-111460>. Jinoyat-protsessual kodeksi
4. https://uz.wikipedia.org/wiki/Generativ_sun%CA%BCiy_intellekt
5. https://www.britannica.com/technology/expert-system?utm_source
6. https://www.britannica.com/technology/natural-language-processing-computer-science?utm_source
7. https://en.wikipedia.org/wiki/Computer_vision?utm_source
8. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0232_EN.html
9. <https://en.wikipedia.org/wiki/VALCRI>
10. <https://visionx.io/blog/ai-in-law-enforcement>
11. <https://www.aiinlawenforcement.com>
12. <https://www.policingproject.org/ai-explained-articles/2024/9/6/how-policing-agencies-use-ai>
13. <https://www.aiinlawenforcement.com>
14. <https://www.washingtonpost.com/nation/2025/12/09/ai-police-suspect-sketch-arizona>

SAPAYEVA ASAL ALISHER QIZI

O`zbekiston Respublikasi Huquqni
muhfaza qilish akademiyasi magistratura
tinglovchisi

DASTLABKI TERGOVNI TAMOMLASH BOSQICHIDA SUN'IIY INTELLEKT VA BIG DATA: XORIJIY TAJRIBA VA HUQUQIY TAHLIL

Annotatsiya: Ushbu maqolada dastlabki tergovni tamomlash bosqichida sun'iy intellekt (SI) va Big Data texnologiyalaridan foydalanishning xalqaro tajribasi tahlil etilgan. AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Xitoy va boshqa yetakchi davlatlarning tergov amaliyotida ushbu texnologiyalarni qo'llash modellari

o'rganilgan. Bundan tashqari, mazkur texnologiyalarning tergov samaradorligiga ta'siri, huquqiy asoslari va O'zbekiston uchun amaliy ahamiyati ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, Big Data, dastlabki tergov, jinoyatchilikka qarshi kurash, raqamli dalillar, tergov texnologiyalari, xorijiy tajriba.

Аннотация: В данной статье анализируется международный опыт использования искусственного интеллекта (ИИ) и технологий Big Data на этапе окончания предварительного следствия. Изучены модели применения этих технологий в следственной практике США, Великобритании, Германии, Китая и других ведущих стран. Кроме того, рассмотрены вопросы влияния данных технологий на эффективность следствия, их правовые основы и практическое значение для Узбекистана.

Ключевые слова: искусственный интеллект, Big Data, предварительное следствие, борьба с преступностью, цифровые доказательства, следственные технологии, зарубежный опыт.

Abstract: This article analyzes international experience in the use of Artificial Intelligence (AI) and Big Data technologies at the stage of completion of preliminary investigations. The models of applying these technologies in the investigative practices of the USA, Great Britain, Germany, China, and other leading nations are examined. Furthermore, the impact of these technologies on investigative efficiency, their legal frameworks, and their practical significance for Uzbekistan are considered.

Keywords: artificial intelligence, Big Data, preliminary investigation, fight against crime, digital evidence, investigative technologies, foreign experience.

Kirish

Bugungi kunga kelib, zamonaviy dunyoda axborot texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi ijtimoiy hayotning barcha sohalari qatori huquqni muhofaza qilish faoliyatini ham tubdan o'zgartirmoqda. Ayniqsa, jinoyatchilikning transmilliy va raqamli xarakteri, kiberjinoyatlarning tobora murakkablashib borishi hamda tergov jarayonida qayta ishlanishi lozim bo'lgan ma'lumotlar hajmining geometrik progressiyada ortib borishi an'anaviy tergov uslublari qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya va Xitoy kabi yetakchi davlatlar tergov idoralari ushbu muammolarga sun'iy intellekt (SI) va katta hajmli ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarini faol joriy etish orqali munosib

javob bermoqda. Xorijiy tajribani chuqur ilmiy tahlil qilish va undan asosli xulosalar chiqarish esa O‘zbekiston tergov tizimini modernizatsiya qilishning muhim ilmiy zaruriyatiga aylanib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasida sud-huquq tizimini raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni [1] hamda 2021-yil 17-fevraldagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4996-son Qarori [2] ushbu sohadagi islohotlarning huquqiy poydevori bo‘lib xizmat qilmoqda. Biroq mazkur islohotlarni samarali amalga oshirish uchun, eng avvalo, xorijiy davlatlarning boy amaliy tajribasini ilmiy jihatdan o‘rganish va undan asosli xulosalar chiqarish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Dastlabki tergovni yakunlash bosqichi jinoyat-protsessual faoliyatning eng ma’suliyatli pallasi hisoblanadi. Aynan shu bosqichda to‘plangan dalillarning yetarliligi, qonuniyligi va o‘zaro aloqadorligi tahlil qilinib, shaxsning taqdirini belgilovchi yakuniy protsessual qarorlar qabul qilinadi. Inson omili bilan bog‘liq subyektiv xatolar, kognitiv cheklovlar va katta hajmdagi axborotni tahlil qilishdagi qiyinchiliklar tergov sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi muqarrar. Shu nuqtai nazardan, xorijiy davlatlarning SI va Big Data texnologiyalarini aynan tergov yakunlash bosqichida qo‘llash borasidagi tajribasini qiyosiy-huquqiy jihatdan o‘rganish alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur muammo xalqaro ilmiy hamjamiyat tomonidan turli jihatlardan tadqiq etilgan. Amerikalik huquqshunos Andrew Guthrie Ferguson (2017) o‘zining “The Rise of Big Data Policing” fundamental asarida AQSh va bir qator Yevropa davlatlarining tergov idoralarida Big Data texnologiyalaridan foydalanish tajribasini qiyosiy tahlil qilgan. Olim ushbu texnologiyalarning tergov samaradorligini oshirishdagi rolini isbotlash bilan birga, fuqarolarning shaxsiy hayot daxlsizligi va huquqiy kafolatlar sohasida yangi tizimli muammolar paydo bo‘layotganligini empirik dalillar asosida ko‘rsatib bergan [3]. Uning tadqiqotlari xorijiy

davlatlar amaliyotini huquqiy baholashda bugungi kunda ham asosiy manba sifatida tan olinmoqda.

Avstriyalik olim Viktor Mayer-Schönberger hamkasbi Kenneth Cukier bilan birgalikda yozgan “Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think” (2013) asarida katta hajmli ma’lumotlar texnologiyasining ijtimoiy-huquqiy kontekstdagi xalqaro amaliyotini tahlil etgan. Ushbu tadqiqotda Big Data texnologiyasining huquqni muhofaza qilish tizimlaridagi tadbqiqiy imkoniyatlari — jinoyatchilikni prognozlash, dalillar bazasini shakllantirish va tergov qarorlarini qabul qilishni optimallashtirish — ilmiy jihatdan asoslab berilgan [4]. Olimlar xorijiy davlatlar tajribasiga tayanib, bu texnologiyalarning protsessual ahamiyatini birinchilardan bo‘lib ilmiy muomalaga kiritganlar.

Nemis huquqshunosi Matthias Kaufmann (2019) Germaniyaning PRECOBS prognozli tergov tizimi misolida SI algoritmlarini tergov jarayoniga joriy etishning huquqiy va etik jihatlarini chuqur tahlil qilgan. Olim xorijiy tergov amaliyotida prognozli tahlilot modellarining qo‘llanilishini tanqidiy baholab, algoritmik yondashuvlarning milliy huquqiy tizimlar bilan muvofiqligi hamda sud isboti standartlariga ta’siri masalalarini ilmiy jihatdan ko‘targan [5]. Uning tadqiqotlari xorijiy davlatlar tajribasini o‘rganishda huquqiy-tanqidiy yondashuv namunasi sifatida e’tirof etilmoqda.

Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyati ayrim mamlakatlar tajribasini alohida-alohida tahlil qilish bilan cheklanib, xorijiy davlatlarning dastlabki tergovni yakunlash bosqichida — ayblov xulosasini tuzish, dalillarni yakuniy tizimlashtirish va ish materiallarini prokuraturaga topshirish kabi aniq protsessual harakatlarda — SI va Big Data texnologiyalarini qo‘llash tajribasini qiyosiy-huquqiy nuqtai nazardan yaxlit tadqiq etmagan. Bundan tashqari, O‘zbekistonning milliy “E-tergov” tizimi va yangilangan jinoyat-protsessual qonunchiligini hisobga olgan holda xorijiy tajribani milliy sharoitlarga moslashtirishning ilmiy-amaliy asoslari hali yetarli darajada o‘rganilmagan. Aynan mana

shu ilmiy bo'shliq mazkur maqolaning dolzarbligi va yangiligini belgilab beradi.

Asosiy qism

Tergov faoliyatida SI va Big Data texnologiyalarining qo'llanilishini ilmiy jihatdan asoslash uchun, avvalo, ushbu tushunchalarning huquqiy-kriminalistik mazmunini aniqlashtirish zarur. **Sun'iy intellekt** — bu kompyuter tizimlari orqali insonning aqliy faoliyatiga xos jarayonlarni, ya'ni tahlil qilish, o'rganish, prognozlash va qaror qabul qilishni modellashtirish hamda avtomatlashtirish sohasidir. **Big Data** esa hajmi, tezligi va xilma-xilligi jihatidan an'anaviy ma'lumotlarni qayta ishlash vositalariga mos kelmaydigan, lekin maxsus algoritmlar yordamida qayta ishlanishi va tahlil qilinishi mumkin bo'lgan katta ma'lumotlar to'plami sifatida tavsiflanadi[6]. Dastlabki tergovni yakunlash bosqichi nuqtai nazaridan ushbu texnologiyalarning ahamiyati bir necha jihatda namoyon bo'ladi. Birinchidan, zamonaviy jinoyat ishlari bo'yicha to'planadigan ma'lumotlar hajmi shunchalik kattaki — minglab sahifali hujjatlar, yuzlab soatlik video yozuvlar, millionlab moliyaviy tranzaksiyalar — ularni an'anaviy usulda to'liq va xolis tahlil qilish inson imkoniyatidan oshib ketadi. Ikkinchidan, SI algoritmlari dalillar o'rtasidagi yashirin bog'liqliklarni aniqlashda, ya'ni turli manbalardan olingan ma'lumotlarni korrelyatsiya qilishda insondan ancha ustun turadi. Uchinchidan, Big Data texnologiyalari tergov materiallarini tizimlashtirish va ayblov xulosasini tayyorlash jarayonini sezilarli darajada tezlashtirish imkonini beradi. Fergasonning ta'kidlashicha, SI va Big Data texnologiyalari tergov jarayonini "reaktiv" ya'ni jinoyat sodir etilgandan keyin harakat qilishdan "proaktiv" ya'ni jinoyatni oldindan bashorat qilish va oldini olish modeliga o'tkazishga xizmat qiladi [3]. Bu esa dastlabki tergovni yakunlash bosqichida nafaqat mavjud dalillarni baholash, balki ularning to'liqligini algoritmik tekshirish imkoniyatini ham beradi.

Amerika Qo'shma Shtatlari: Big Data asosidagi tergov modeli AQSh tergov amaliyotida SI va Big Data texnologiyalarini qo'llash bo'yicha dunyoda eng katta tajribaga ega davlatlardan biri hisoblanadi.

Federal qidiruv byurosi (FQB) CODIS (Combined DNA Index System) tizimi orqali 20 milliondan ortiq DNK profilini o'z ichiga olgan ma'lumotlar bazasini boshqarib, jinoyat izlarini tezkor va aniq aniqlashni amalga oshiradi. Ushbu tizim tergov yakunlash bosqichida biologik dalillarning ishonchliligi va ularga bog'liq shaxslarni aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynamoqda [7]. Palantir Technologies kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan Gotham platformasi federal va mahalliy tergov idoralari tomonidan keng qo'llanilmoqda. Mazkur platforma politsiya hisobotlari, sud qarorlari, moliyaviy tranzaksiyalar va ijtimoiy tarmoq ma'lumotlarini yagona muhitda birlashtirgan holda gumonlanuvchilar o'rtasidagi aloqalarni vizual grafik ko'rinishida tasvirlaydi. Bu esa tergovchi uchun murakkab jinoyat sxemalarini tushunishni va ayblov xulosasida ularni asosli bayon etishni sezilarli darajada osonlashtiradi. Tizimdan Nyu-York, Los-Anjeles va boshqa yirik shaharlardagi huquqni muhofaza qilish idoralari faol foydalanmoqda [8]. PredPol (Predictive Policing) dasturi esa tarixiy jinoyatchilik ma'lumotlarini Big Data algoritmlari orqali tahlil qilish yordamida jinoyatlar sodir bo'lish ehtimoli yuqori bo'lgan joy va vaqtni oldindan belgilaydi. Mohler va boshqalarning (2015) tasodifiy nazorat ostidagi dala tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, ushbu tizim joriy etilgandan so'ng bir qator shaharlarda mulkka oid jinoyatlar 7,4 foizga kamaygan [9]. Dastlabki tergovni yakunlash bosqichi uchun bu tizimning ahamiyati shundaki, jinoyatchilik namunalarini algoritmik tahlil qilish gumonlanuvchi xatti-harakatining izchilligini isbotlashda qo'shimcha dalil vazifasini bajaradi. AQSh tajribasining yana bir muhim jihati raqamli dalillarning protsessual maqomi borasida shakllanib borayotgan boy sud amaliyotidir. Federal dalillar to'g'risidagi qoidalar (Federal Rules of Evidence) raqamli ma'lumotlarning sudda dalil sifatida qabul qilinishi uchun autentiklik, yaxlitlik va ishonchlilik talablarini belgilaydi. SI orqali olingan tahlillar esa ko'pincha asosiy dalilni tasdiqlash uchun ekspert xulosasi maqomida ishlatiladi [3].

Buyuk Britaniya: yuz tanish texnologiyasi va raqamli dalillar tizimi Buyuk Britaniya Metropoliya politsiyasi (Metropolitan Police

Service) yuz tanish texnologiyasini (Facial Recognition Technology — FRT) tergov amaliyotiga joriy etishda Yevropa davlatlari orasida eng ilg'or tajribaga ega. Londonda o'rnatilgan CCTV kamera tarmog'i — dunyoning eng katta kuzatuv infratuzilmalaridan biri bo'lib, 600 mingdan ortiq kamera metropoliten hududi bo'ylab joylashtirilgan. NEC NeoFace tizimi asosida ishlaydigan SI dasturi real vaqt rejimida gumonlanuvchilarni millionlab rasmlar bilan solishtiradi [10]. 2022 yilgi rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, ushbu tizim London jamoat joylarida 250 dan ortiq qidiruv ro'yxatidagi shaxsni aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynagan. Dastlabki tergovni yakunlash bosqichida yuz tanish texnologiyasi orqali olingan ma'lumotlar raqamli dalil sifatida ayblov xulosasiga kiritilmoqda. Bunda dalilning qonuniyligi va ishonchliligi uchun tizim xatolik darajasi, kamera sifati va solishtirish metodologiyasi sud tomonidan alohida tekshiriladi [11]. Buyuk Britaniyada raqamli dalillarni kompleks boshqarish uchun HOLMES 2 (Home Office Large Major Enquiry System) tizimi qo'llaniladi. Mazkur tizim jinoiy ish materiallarini — ko'rsatmalar, ekspertiza xulosalari, video yozuvlar, hujjatlar — yagona raqamli muhitda saqlash, qidirish, tahlil qilish va tergov guruhlar o'rtasida ulashish imkonini beradi. Dastlabki tergovni yakunlash bosqichida HOLMES 2 tergovchiga barcha to'plangan materiallarni tizimlashtirish va ular o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni ko'rish imkonini beradi, bu esa ayblov xulosasining sifati va asoslilikini sezilarli darajada oshiradi [12]. Buyuk Britaniya tajribasining o'ziga xos jihati — raqamli texnologiyalarni joriy etishning huquqiy tartibga solish modeli. Investigatory Powers Act 2016 va Data Protection Act 2018 qonunlari tergov maqsadida ma'lumotlarni to'plash, saqlash va tahlil qilishning aniq huquqiy chegaralarini belgilaydi. Bu esa tergov yakunlash bosqichida SI orqali olingan dalillarning sudda inobatga olinishi uchun zarur huquqiy asosni ta'minlaydi [13].

Germaniya va Yevropa Ittifoqi: huquqiy tartibga solish va algoritmik tergov Germaniya tergov idoralari prognozli tahlilotlar sohasida PRECOBS (Pre-Crime Observation System) dasturidan foydalanadi. Dastlab Bavariya politsiyasi tomonidan ishlab chiqilgan va

sinab ko‘rilgan ushbu tizim bir jinoyat sodir etilgandan so‘ng atrofidagi hududlarda keyingi jinoyatlar sodir bo‘lish ehtimolini statistik model asosida hisoblaydi. Kaufmannning tadqiqotiga ko‘ra, tizim jinoyatchilik namunalarini tahlil etib, politsiya resurslarini samarali taqsimlashga yordam beradi va tergov yakunlash bosqichida jinoyatchi xatti-harakatining izchilligini isbotlashda qo‘shimcha asos bo‘ladi [5]. Yevropa Ittifoqi miqyosida Europol ma‘lumotlar almashish platformasi — SIENA (Secure Information Exchange Network Application) tizimi barcha a‘zo davlatlar tergov idoralarining transmilliy jinoyatlarga qarshi birgalikda kurashishini ta‘minlaydi. Tizim orqali bir mamlakatda boshlangan tergov materiallari boshqa davlatlarning tergov ma‘lumotlari bilan qiyoslab tekshirilishi va boyitilishi mumkin. Bu esa transmilliy xarakterdagi jinoyat ishlarini yakunlash bosqichida ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi [14]. Yevropa Ittifoqining Sun‘iy intellekt to‘g‘risidagi qonuni (AI Act, 2024) tergov sohasida SI qo‘llashni huquqiy jihatdan tartibga solishda global miqyosda eng ilg‘or hujjat hisoblanadi. Mazkur qonun huquqni muhofaza qilish maqsadida foydalaniladigan SI tizimlarini “yuqori xavfli” kategoriyaga kiritib, ularga maxsus shaffoflik, tekshiruvchanlik va insoniy nazorat talablarini qo‘yadi. Dastlabki tergovni yakunlash bosqichi uchun bu talab shuni anglatadiki, SI orqali olingan har qanday tahlil natijasi tergovchi tomonidan mustaqil ravishda tekshirilishi va asoslanishi shart [15].

Xitoy: keng qamrovli kuzatuv va sun‘iy intellektning tergov amaliyotidagi o‘rni Xitoy Xalq Respublikasi dunyo miqyosida eng keng qamrovli raqamli kuzatuv infratuzilmasiga ega bo‘lib, mamlakatda 600 milliondan ortiq kamera faoliyat ko‘rsatadi. Sharp Eyes dasturi sun‘iy intellektga asoslangan yuz tanish, qadam tanish (gait recognition) va xulq-atvorni tahlil qilish texnologiyalarini o‘zida birlashtirib, real vaqt rejimida kuzatuv va gumonlanuvchilarni aniqlash imkonini beradi [16]. Dastlabki tergov jarayonida ushbu tizimlar orqali to‘plangan ma‘lumotlar ayblov xulosasining dalillar bazasini shakllantirish uchun faol qo‘llanilmoqda. SkyNet tizimi esa xorijiy va mahalliy qidiruv ro‘yxatlaridagi shaxslarni real vaqt rejimida aniqlash uchun mo‘ljallangan. 2018-yilda Chjenya

shahrida o'tkazilgan pop-konsert davrida 60 000 kishilik olomon ichidan xavfli qidiruv ro'yxatidagi shaxs ushbu tizim yordamida 7 daqiqada aniqlanishi Xitoy tergov texnologiyalarining samaradorligini dunyoga namoyish etdi [17]. Biroq Xitoy modelining o'ziga xos tomoni shundaki, bu texnologiyalar asosan kuchli markazlashgan davlat nazorati tizimi doirasida qo'llaniladi va xususiy hayot daxlsizligiga oid xalqaro huquqiy standartlardan sezilarli darajada farqlanadi. Xitoy tajribasining O'zbekiston uchun amaliy ahamiyati asosan texnologik imkoniyatlar jihatidan namoyon bo'ladi. Biroq ushbu tajribani qabul qilishda huquqiy tartibga solish, demokratik nazorat va fuqarolik huquqlari kafolatlarini ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur.

Isroil va Birlashgan Arab Amirliklari: maqsadli tergov texnologiyalari Isroil tergov amaliyotida SI asosida ishlaydigan dasturlar xususan, terror tahdidlarini aniqlash va murakkab jinoyat tarmoqlarini ochishda keng qo'llaniladi. Harbiy razvedka bo'linmasi Unit 8200 tomonidan ishlab chiqilgan dasturlar ijtimoiy tarmoqlardagi muloqotlarni, moliyaviy operatsiyalarni va aloqa ma'lumotlarini tahlil etib, potentsial tahdidlarni oldindan aniqlash imkonini beradi. Isroil tergov modeli xususan real vaqt rejimida katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish va gumonlanuvchilar tarmoqlarini vizuallashtirish sohasida xalqaro e'tirofga sazovor bo'lgan [18]. Birlashgan Arab Amirliklarida FALCON kuzatuv tizimi ko'p manbali ma'lumotlarni — video kuzatuv, aloqa ma'lumotlari, moliyaviy tranzaksiyalar, chegara o'tish ma'lumotlari — birlashtirib, yagona tahlilot platformasida qayta ishlaydi. Abu-Dabi va Dubayda joriy etilgan ushbu tizim tergov yakunlash bosqichida barcha mavjud raqamli izlarni tizimlashtirish va ayblov xulosasining dalillar bazasini mustahkamlash uchun samarali vosita sifatida tan olingan [19].

O'zbekiston uchun xorijiy tajribadan quyidagi strategik xulosalar chiqarish mumkin. Birinchidan, milliy jinoiy ma'lumotlar bazasini unifikatsiya qilish va raqamlashtirish — AQShning CODIS va Buyuk Britaniyaning HOLMES 2 tizimlariga o'xshash milliy platforma yaratish — tergov samaradorligini sezilarli oshiradi. Ikkinchidan, "E-tergov" tizimini Big Data tahlilot imkoniyatlari bilan boyitish dastlabki tergovni

yakunlash bosqichidagi ish hajmini kamaytiradi va dalillarni tizimlashtirish sifatini oshiradi. Uchinchi, Yevropa Ittifoqining AI Act tajribasidan kelib chiqib, O'zbekiston qonunchiligida SI orqali olingan dalillarning protsessual maqomini, ularni qabul qilish mezonlarini va insoniy nazorat tartibini aniq belgilab berish zarur. To'rtinchi, tergov xodimlarini SI va Big Data texnologiyalaridan foydalanishga o'qitish tizimini yaratish, xorijiy ilg'or o'quv markazlari bilan hamkorlik o'rnatish strategik ahamiyat kasb etadi [20].

Xulosa

Xorijiy davlatlar tergov amaliyotida sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarini qo'llash tajribasining qiyosiy-huquqiy tahlili bir qator muhim ilmiy xulosalar chiqarishga imkon beradi. Birinchi, AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Xitoy va boshqa yetakchi davlatlarning tajribasi shuni yaqqol ko'rsatadiki, SI va Big Data texnologiyalari dastlabki tergovni yakunlash bosqichida tergov samaradorligini oshirishning tasodifiy vositasi emas, balki zamonaviy jinoyat-protsessual faoliyatning strategik tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Katta hajmdagi raqamli dalillarni tizimlashtirish, ular o'rtasidagi yashirin bog'liqliklarni aniqlash va ayblov xulosasini tayyorlashda algoritmik yordamdan foydalanish tergov jarayonining sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishini ta'minlamoqda. Ikkinchi, Ferguson (2017), Mayer-Schönberger va Cukier (2013), Kaufmann (2019) kabi yetakchi olimlarning tadqiqotlari va xorijiy davlatlar amaliyotining qiyosiy tahlili asosida shunday xulosa chiqarish mumkinki, ushbu texnologiyalarning tergov jarayonidagi samaradorligi bevosita ularning huquqiy tartibga solinganlik darajasiga bog'liq. Aniq protsessual normalar, insoniy nazorat tamoyili va algoritmik shaffoflik talablari SI texnologiyalari orqali olingan dalillarning sudda tan olinishi uchun zarur shart-sharoit hisoblanadi. Yevropa Ittifoqining AI Act (2024) tajribasi esa bu borada global miqyosda eng mukammal huquqiy model sifatida alohida e'tirofga sazovor bo'lmoqda. Uchinchi, xorijiy davlatlarning turli modellari — AQShning prognozli tahlilot tizimi, Buyuk Britaniyaning yuz tanish va HOLMES 2 platformasi, Germaniyaning PRECOBS dasturi — har biri

o‘z huquqiy tizimi, jinoyatchilik tuzilmasi va ijtimoiy-siyosiy sharoitidan kelib chiqqan holda shakllangan. Bu esa O‘zbekiston uchun xorijiy tajribani to‘liq nusxalash emas, balki milliy huquqiy tizim, jinoyat-protsessual qonunchilik va ijtimoiy sharoitlarga moslashtirib qabul qilish zarurligini ko‘rsatadi. To‘rtinchidan, SI va Big Data texnologiyalarini tergov amaliyotiga joriy etish bir qator huquqiy va etik muammolarni ham birga olib keladi. Algoritmik xolislik, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, raqamli dalillarning protsessual maqomi va fuqarolik huquqlari kafolatlari masalalari O‘zbekiston qonunchiligida ham yaqin kelajakda o‘z huquqiy yechimini topishi lozim. Bunday huquqiy asossiz joriy etilgan texnologiyalar esa tergov sifatini oshirish o‘rniga yangi protsessual muammolarni vujudga keltirishi muqarrar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni. — Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4996-son Qarori. — Toshkent, 2021.
3. Ferguson A.G. The Rise of Big Data Policing: Surveillance, Race, and the Future of Law Enforcement. — New York: NYU Press, 2017. — 272 p.
4. Mayer-Schönberger V., Cukier K. Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think. — Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2013. — 242 p.
5. Kaufmann M. Predictive Policing and the Politics of Pattern // Theoretical Criminology. — 2019. — Vol. 23, No. 2. — P. 228–246.
6. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th ed. — Hoboken: Pearson, 2020. — 1132 p.
7. Federal Bureau of Investigation. CODIS — NDIS Statistics // FBI Official Website. — Washington D.C., 2024. — URL: <https://www.fbi.gov/services/laboratory/biometric-analysis/codis>.
8. Brayne S. Predict and Surveil: Data, Discretion, and the Future of Policing. — Oxford: Oxford University Press, 2020. — 224 p.
9. Mohler G.O., Short M.B., Malinowski S., Johnson M., Tita G.E., Bertozzi A.L., Brantingham P.J. Randomized Controlled Field Trials of Predictive

Policing // Journal of the American Statistical Association. — 2015. — Vol. 110, No. 512. — P. 1399–1411.

10. Norris C., McCahill M. CCTV: Beyond Penal Modernism? // British Journal of Criminology. — 2006. — Vol. 46, No. 1. — P. 97–118.

11. Home Office. Police use of live facial recognition technology: written ministerial statement. — London: HM Government, 2022. — 34 p.

12. Williams R. The HOLMES II Major Enquiry System: A Critical Assessment // Policing and Society. — 2004. — Vol. 14, No. 2. — P. 113–135.

13. Babuta A., Oswald M. Data Analytics and Algorithmic Systems in Policing. — London: Royal United Services Institute, 2019. — 84 p.

14. Europol. SIENA — Secure Information Exchange Network Application: User Guide. — The Hague: Europol Publications, 2021. — 56 p.

15. European Parliament. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council — Artificial Intelligence Act. — Brussels: Official Journal of the European Union, 2024.

16. Human Rights Watch. China: Big Data Fuels Crackdown in Minority Region. — New York: HRW, 2018. — 68 p.

17. Vincent J. Chinese police used facial recognition to identify a suspect among 60,000 people // The Verge. — 2018. — April 13.

18. Herpig S., Schulze M. Israeli Surveillance Technology: Legal and Policy Implications. — Berlin: Stiftung Neue Verantwortung, 2021. — 45 p.

19. Khamees A., Al-Zaabi M. Smart Surveillance and Law Enforcement in UAE: Big Data Approaches // International Journal of Advanced Research in Computer Science. — 2021. — Vol. 12, No. 3. — P. 45–58.

20. Dressel J., Farid H. The Accuracy, Fairness, and Limits of Predicting Recidivism // Science Advances. — 2018. — Vol. 4, No. 1. — P. 1–5.

XOLLIYEVA NILUFAR OTABEK QIZI

O'zbekiston Respublikasi Huquqni

muhofaza qilish akademiyasi

magistratura tinglovchisi

**TRANSMILLIY KIBERJINOYATLARNI TERGOV QILISHDA
SUN'IY INTELLEKT: MINTAQAVIY-GLOBAL HAMKORLIK,
RAQAMLI DALILLAR MAQBULLIGI VA ETIK-HUQUQIY
STANDARTLAR INTEGRATSIYASI**

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot transmilliy kiberjinoyatlarni tergov qilish jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalari va raqamli kriminalistika vositalaridan foydalanishning huquqiy muammolariga bag'ishlangan. Ishning asosiy maqsadi — BMT va SHHT standartlarini integratsiya qilish orqali SI yordamida olingan dalillarning xalqaro maqbulligini ta'minlovchi yagona huquqiy mexanizmni ishlab chiqishdan iborat. Qiyosiy-huquqiy tahlil metodologiyasi asosida O'zbekiston qonunchiligi Yevropa Ittifoqining "AI Act" va AQShning "Zero Trust" me'morchiligi normalari bilan solishtirildi. Natijada, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksiga inson nazorati tamoyilini kafolatlovchi maxsus normani kiritish, shuningdek, elektron dalillar daxlsizligini ta'minlash uchun blokcheyn hamda "Fuzzy Hash" texnologiyalarini sud-tergov amaliyotiga joriy etish taklif qilingan. Qolaversa, tadqiqotda SHHT doirasida transchegaraviy "Bulutli yurisdiksiya" rejimini nazarda tutuvchi Yagona Bayonnomani qabul qilishning strategik zaruriyati ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: transmilliy kiberjinoyatchilik, raqamli kriminalistika, sun'iy intellekt, bulutli yurisdiksiya, inson nazorati, elektron dalillar, Zero Trust me'morchiligi.

Abstract. This research addresses the legal challenges of utilizing artificial intelligence technologies and digital forensics in the investigation of transnational cybercrimes. The primary objective of the study is to develop a unified legal mechanism that ensures the international admissibility of AI-generated evidence by integrating UN and SCO standards. Based on a comparative-legal methodology, the legislation of Uzbekistan was analyzed against the norms of the EU "AI Act" and the US "Zero Trust" architecture. As a result, the study proposes introducing a specific provision into the Criminal Procedural Code of the Republic of Uzbekistan to guarantee the "human-in-the-loop" principle, as well as implementing blockchain and "Fuzzy Hash" technologies in investigative practice to ensure the integrity of

electronic evidence. Furthermore, the research scientifically substantiates the strategic necessity of adopting a Unified Protocol within the SCO that encompasses a cross-border "Cloud Jurisdiction" regime.

Keywords: transnational cybercrime, digital forensics, artificial intelligence, cloud jurisdiction, human-in-the-loop, electronic evidence, Zero Trust architecture.

Аннотация. Данное исследование посвящено правовым проблемам использования технологий искусственного интеллекта и цифровой криминалистики в процессе расследования транснациональных киберпреступлений. Основная цель работы заключается в разработке единого правового механизма, обеспечивающего международную допустимость доказательств, полученных с помощью ИИ, посредством интеграции стандартов ООН и ШОС. На основе сравнительно-правовой методологии законодательство Узбекистана было проанализировано в сопоставлении с нормами "AI Act" Европейского Союза и архитектурой "Zero Trust" США. В результате предложено внести в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан специальную норму, гарантирующую принцип контроля со стороны человека, а также внедрить в судебно-следственную практику технологии блокчейн и "Fuzzy Hash" для обеспечения целостности электронных доказательств. Кроме того, в исследовании научно обоснована стратегическая необходимость принятия Единого протокола в рамках ШОС, предусматривающего режим трансграничной "Облачной юрисдикции".

Ключевые слова: транснациональная киберпреступность, цифровая криминалистика, искусственный интеллект, облачная юрисдикция, контроль человека, электронные доказательства, архитектура Zero Trust.

Kirish.

Zamonaviy axborot makonida jinoyatchilikning raqamlashtirilishi va globallasuvi tergov amaliyoti oldiga misli ko'rilmagan huquqiy va texnologik chaqiriqlarni qo'yimoqda. Kiberjinoyatchilik o'zining asimmetrik, markazlashmagan va mutlaqo transchegaraviy tabiati bilan an'anaviy yurisdiktsion chegaralarni va xalqaro huquqning klassik mexanizmlarini jiddiy inqirozga uchratmoqda. Negaki, transmilliy kiberjinoyatlarning asosiy xususiyati ham – aniq bir yurisdiksiyaga bo'ysunmasligi, chegarasizligi va asimmetrik ta'sir kuchiga egaligidadir [1]. Bugungi kunda jinoyatchilar tomonidan yuqori darajadagi

manipulyativ texnologiyalar, xususan, Deepfake kabi chuqur soxtalashtirish mexanizmlari hamda tizimlarning noma'lum zaifliklaridan foydalanuvchi "Nolinchi kun" kabi hujumlarining qo'llanilishi esa an'anaviy raqamli kriminalistika usullarini samarasiz qilib qo'ymoqda. Buning sababi shundaki, klassik tergov metodikasi – dalillarni identifikatsiya qilish, yig'ish va tahlil qilish jarayonlarida inson omiliga asoslangan bo'lib, u terabaytlab hajmdagi tarqoq ma'lumotlarni qisqa vaqt ichida qayta ishlash imkoniyatiga ega emas. Ushbu bo'shliqni to'ldirish va transchegaraviy raqamli izlarni tezkor trassirovka qilish, ya'ni turli davlatlar yurisdiksiyasiga kiruvchi serverlar va tarmoqlar bo'ylab foydalanuvchi harakatlarini yoki ma'lumotlar oqimini aniqlash va kuzatish uchun Agentlik xususiyatiga ega sun'iy intellekt va Katta ma'lumotlar tahlili vositalariga obyektiv ehtiyoj yuzaga keltirsada, tergov jarayoniga SI texnologiyalarining keng joriy etilishi o'z navbatida "Qora quti" muammosi, algoritmik xatoliklar hamda raqamli dalillarning ishonchliligi bilan bog'liq o'ta murakkab yuridik kazuslarni keltirib chiqarmoqda [2].

Mavzuning dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasi ham o'zining raqamli suverenitetini ta'minlash va kiberhujumlarga qarshi kurashish salohiyatini oshirish maqsadida konseptual jihatdan yangi bosqichga qadam qo'ydi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 10-martdagi PF-38-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasining 2026–2030-yillarga mo'ljallangan Kiberxavfsizlik strategiyasi" doirasida raqamli kriminalistika imkoniyatlarini va huquqni muhofaza qilish organlarining ixtisoslashtirilgan bo'linmalari salohiyatini oshirish ustuvor vazifa etib belgilandi [3]. Mazkur strategiya jinoyatlarni fosh etishda avtomatlashtirilgan SI tizimlaridan foydalanishni taqozo etadi.

Biroq, tergov harakatlarida intellektual tizimlardan foydalanish insonning shaxsiy hayoti daxlsizligi, shaxsga doir ma'lumotlar muhofazasi hamda odil sudlov prinsiplariga daxl qilishi mumkin. Shu sababli, 2026-yilning 14-mart kuni Raqamli texnologiyalar vazirligining 3787-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "Sun'iy intellektga asoslangan

yechimlarni yaratish, joriy qilish va ulardan foydalanish bo'yicha etika qoidalari" tergov jarayonida algoritmik qarorlarning inson huquqlariga zid kelmasligini, kamsitishlarga yo'l qo'ymaslikni hamda "inson nazorati" prinsipini qat'iy talab etadi [4]. Kiberjinoyatlarni transchegaraviy tergov qilishda bir tomondan davlat xavfsizligini ta'minlash, ikkinchi tomondan esa insonning fundamental huquqlarini algoritmik xatoliklardan kafolatlash muvozanatini topish mazkur tadqiqotning naqadar dolzarb ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqot maqsadi — BMT va SHHT standartlarini integratsiya qilish orqali transmilliy kiberjinoyatlarni tergov qilishda sun'iy intellektni qo'llashning yagona huquqiy mexanizmini ishlab chiqishdir. Tadqiqot doirasida raqamli dalillarni transchegaraviy almashish tizimini optimallashtirish, milliy protsessual qonunchilikka SI tahlillarini dalil sifatida kiritish hamda xalqaro tajriba asosida yurisdiksion va axloqiy ziddiyatlarni bartaraf etish bo'yicha qonunchilikka takliflar berish nazarda tutilgan.

Tadqiqotning metodologik asosi transmilliy jinoyat huquqi, raqamli kriminalistika va axborot xavfsizligi sohasidagi tizimli hamda empirik yondashuvlarga tayanadi. Kiber-tergovda sun'iy intellekt yordamida olingan dalillarning xalqaro maqbulligini ta'minlash maqsadida qiyosiy-huquqiy tahlil metodidan foydalanilib, O'zbekiston qonunchiligi Yevropa Ittifoqining "AI Act" normalari hamda AQShning "Zero Trust" arxitekturasi bilan solishtirildi va bu orqali "inson nazorati" prinsipi va SI xulosalarining yuridik ahamiyati asoslab berildi. Shuningdek, normativ tahlil doirasida ISO/IEC xalqaro standartlari, BMTning Kiberjinoyatchilikka qarshi konvensiyasi hamda SHHT va MDH mintaqaviy kelishuvlari o'rganildi. Ushbu majmuaviy yondashuv transchegaraviy raqamli izlarni to'plashda "uzluksiz saqlash zanjiri"ni ta'minlash hamda yurisdiksion to'siqlarni bartaraf etuvchi huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish imkonini berdi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jinoyat predmeti bulutli texnologiyalar, blockchain kabi taqsimlangan reyestrlar va maxfiy tarmoqlarda joylashgan bir sharoitda, o'zaro huquqiy yordam ko'rsatish

bo'yicha mavjud shartnomalar tergovning tezkorlik talablariga mutlaqo javob bermaydi. Masalan, MDH davlatlari doirasida amal qiluvchi Fuqarolik, oilaviy va jinoiy ishlar bo'yicha huquqiy yordam va huquqiy munosabatlar to'g'risidagi 1993-yilgi Minsk konvensiyasi va 2002-yilgi Kishinyov konvensiyasi qoidalariga asosan, dalillarni so'rash va olish oylab, ba'zan yillab vaqt talab etadi [5]. Vaholanki, Agentic AI, ya'ni Avtonom sun'iy intellekt agentlari va zararli botnetlar yordamida amalga oshiriladigan kiberhujumlarda elektron dalillar soniyalar ichida o'chirib yuborilishi yoki shifrlab o'zgartirilishi mumkin. Natijada, O'zbekistonning "Kiberxavfsizlik strategiyasi – 2030" hujjatida belgilanganidek, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va kibertahdidlar haqidagi ma'lumotlarni tezkor almashish tizimlarini tashkil etish qat'iy zaruratga aylanadi [6].

Sun'iy intellekt tergovda transmilliy ma'lumotlar massivini avtomatlashtirilgan tarzda tahlil qilish, zararli kodning kelib chiqish joyini aniqlash va shubhali elektron yozishmalarni soniyalar ichida tarjima qilib, korrelyatsion xaritalar tuzish imkonini beradi. Biroq, xalqaro huquqda AI tomonidan shakllantirilgan ushbu analitik xulosalarni bir davlatning yurisdiksiyasidan ikkinchi davlat yurisdiksiyasiga o'tkazish bo'yicha yagona xalqaro standart mavjud emas. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Shanxay Hamkorlik Tashkiloti doirasida qabul qilingan "Xalqaro axborot xavfsizligini ta'minlash sohasida hamkorlik to'g'risida"gi Bitimi va 2001-yildagi Shanxay konvensiyasi asosan axborot almashishni nazarda tutadi, lekin bu kabi algoritmik tahlillarning huquqiy kuchi va ularning protsessual maqbulligini tartibga solmaydi [7].

Soha mutaxassislarining fikriga ko'ra, bu muammoni hal etish uchun sohani to'liq qamrab oladigan, xalqaro ahamiyatga ega hujjat bo'lishi, yoki, Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2024-2025-yillarda qabul qilingan Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish to'g'risidagi yangi konvensiyasi doirasida xalqaro axborot almashinuvining yangi protokollari joriy etilishi talab etiladi. Ushbu protokollar "Bulutli yurisdiksiya" konsepsiyasiga asoslanishi, bunda tergov organlari chet elda joylashgan serverlardagi ma'lumotlarni yig'ishda SI algoritmlari

orqali so'rov yuborishi va olgan natijalarini "xalqaro elektron ashyoviy dalil" sifatida isbotlash mexanizmlari qonuniylashtirilishi zarur. Aks holda, O'zbekiston tergov organlari tomonidan SI yordamida fosh qilingan kiber-ekstremizm va terrorizmni moliyalashtirish bilan shug'ullanuvchi transmilliy jinoiy guruhlarining xorijdagi a'zolarini jinoiy javobgarlikka tortish masalasi, davlatlarning "yurisdiktsion daxlsizlik" tamoyiliga urilib chiqaveradi.

Qolaversa, bugungi kunda, kiberjinoyatlarni moliyalashtirishning asosiy manbai bo'lib xizmat qilayotgan anonim kriptovalyutalar va blokcheyn tranzaksiyalarini fosh etish an'anaviy moliya institutlari nazoratidan tashqarida qolmoqda. FATF, ya'ni jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish bo'yicha xalqaro guruh o'zining 15-tavsiyasiga asosan, barcha yurisdiksiyalar virtual aktivlar xizmatlari provayderlari ustidan qat'iy "Travel Rule" o'rnatishi, ya'ni kriptovalyuta o'tkazmalarida xuddi bank o'tkazmalaridagi kabi shaffoflikni ta'minlashni talab qilishi lozim [8].

O'zbekiston o'z milliy qonunchiligida ham, jumladan, qonunchilik va Istiqbolli loyihalar milliy agentligi buyruqlari doirasida kripto-aktivlar aylanmasini tartibga solgan bo'lsa-da, tranzaksiyalar tahlilini SI orqali xalqaro darajada avtomatlashtirish muammoligicha qolmoqda. Chunki, DarkNet orqali sotiladigan noqonuniy xizmatlardan olingan daromadlarni Mixer kabi aralashtirgich xizmatlari yordamida yashirish amaliyotini faqatgina ilg'or SI vositalari, jumladan, Chainalysis yoki o'xshash mahalliy ishlab chiqilgan sun'iy neyron tarmoqlar yordamida fosh etish mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, transmilliy elektron dalillarni almashishda SHHT va MDH davlatlari o'rtasida o'zaro ishonchga asoslangan, real vaqt rejimida ishlovchi "Yagona Kiber-kriminalistik SI Platformasi"ni yaratish eng maqbul yechimdir.

Tergov harakatlari va huquqni muhofaza qilish faoliyatiga sun'iy intellektning keng miqyosda kirib kelishi eng katta axloqiy va yuridik ziddiyatlarni insonning fundamental huquqlari maydonida keltirib chiqarmoqda. Masalan, SI tizimlari, xususan, yuzni tanib olish, biometrik va genetik ma'lumotlarni ommaviy tahlil qilish hamda "bashorat qiluvchi

politsiya" algoritmlari fuqarolarning shaxsiy hayot daxlsizligi huquqiga to'g'ridan-to'g'ri daxl qiladi. Mamlakatimizda ham, har kimning shaxsiy hayoti, yozishmalari va telefon so'zlashuvlari sir saqlanishi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi darajasida kafolatlangan [9]. Biroq, SI tomonidan ijtimoiy tarmoqlar, geolokatsiya ma'lumotlari, moliyaviy tranzaksiyalar va telekommunikatsiya tarmoqlaridagi raqamli izlarning qonuniy maqsadlarda, biroq to'liq qamrab olgan holatda tahlil qilinishi Konstitutsiya va "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi qonun normalariga qanchalik mos keladi degan jiddiy savol tug'iladi.

Xorijiy davlatlarda tajriba tariqasida qo'llanilishi boshlangan "predictive policing", ya'ni sun'iy intellektning kelgusida sodir etilishi mumkin bo'lgan jinoyatlarni geografik hududlar va shaxslarning xulq-atvor modellariga asosan bashorat qilishi tergov va profilaktika organlari uchun bebaho vosita hisoblansa-da, unda mavjud bo'lgan "algoritmik xatolik" va "diskriminatsiya" xavfi qonunsiz hisbga olishlarga yoki asossiz tintuv o'tkazishlarga sabab bo'lishi mumkin.

Shuning uchun ham 2024-yil avgustida kuchga kirgan va 2026-yilgacha to'liq tatbiq etilishi ko'zda tutilgan "EU AI Act" dunyoda birinchi bo'lib sun'iy intellekt tizimlarini xavf darajasiga qarab tasnifladi. Mazkur qonunga asosan, huquqni muhofaza qilish organlari tomonidan ayrim favqulodda tergov holatlaridan tashqari, jamoat joylarida real vaqt rejimida shaxsni masofadan biometrik identifikatsiya qilish hamda bashorat qiluvchi politsiya tizimlaridan foydalanish "qabul qilib bo'lmaydigan xavf" yoki "yuqori xavfli" faoliyat sifatida qat'iy cheklandi[10].

Shu nuqtai nazardan qaraganda, O'zbekiston ham o'z qonunchiligini xalqaro etika standartlariga moslashtirish borasida faol harakat qilmoqda. Jumladan, 2026-yil 14-martda tasdiqlangan "Sun'iy intellektga asoslangan yechimlarni yaratish, joriy qilish va ulardan foydalanish bo'yicha etika qoidalari" bu yo'nalishdagi konseptual qadam bo'ldi. Ushbu qoidalarining asosiy g'oyasi shundan iboratki, sun'iy intellekt tizimlari doimo inson qadr-qimmatini, shaxs huquqlari va ijtimoiy axloq normalariga bo'ysundirilishi kerak [4]. Yevropa Ittifoqi hujjatidan

farqli ravishda, O'zbekiston modelida huquqni muhofaza qiluvchi organlarning SI tizimlarini taqiqlash emas, balki ularni ochiqlik, shaffoflik va xavfsizlik nazorati ostida qo'llashga urg'u berilgan. Xalqaro hujjat "yuqori xavfli" SI tizimlari uchinchi tomon mustaqil auditidan o'tishini talab qilsa, O'zbekistonda muvofiq kiberxavfsizlik ekspertizasi va sertifikatlashtirish milliy vakolatli organlar tomonidan ta'minlanadi [11].

Tergov jarayonlarida olingan natijalarning adolatli va qonuniy bo'lishining eng asosiy kafolati bu – "human-in-the-loop", ya'ni qaror qabul qilish zanjirida insonning majburiy ishtiroki prinsipidir. O'zbekistonning 2026-yilgi SI etika qoidalari 3-bobiga ko'ra, fuqarolar sun'iy intellekt tizimlari algoritmlari haqida tushuntirish olish va SI tizimlaridan olingan qarorlardan faqatgina "tavsiyaviy yoki ma'lumot uchun" foydalanish huquqiga ega ekanliklari qat'iy belgilangan [4]. Bu shuni anglatadiki, yurisprudensiya nuqtai nazaridan kompyuter dasturi, qanchalik aqlli va murakkab neyron tarmoq bo'lmasin, jinoyat ishi bo'yicha "yakuniy hukm" yoki "ayblov xulosasi"ni mustaqil ravishda yarata olmaydi. Agar SI yuzni aniqlash kamerasidan foydalanib jinoyat sodir etishda gumon qilinayotgan shaxsning ehtimolligini 99% deb ko'rsatsa ham, bu ko'rsatkich tergovchi yoki ekspert tomonidan an'anaviy protsessual tartibda tekshirilmasdan va baholanmasdan turib ashyoviy dalil sifatida qabul qilinishi mumkin emas. Inson nazorati SI xatolari, noxolis ma'lumotlar bilan o'qitilgan modellar oqibatini bartaraf etuvchi eng muhim yuridik filtrlash bosqichi bo'lib qoladi.

Negaki, tergov jarayonida dalillar bilan ishlashning eng zaif nuqtasi – bu raqamli axborotning o'zgartirilishiga, yo'q qilinishiga va modifikatsiyalanishiga o'ta moyilligidir. Bugungi kunda SI nafaqat himoya vositasi, balki jinoyat sodir etish quroli sifatida ham gibridlashib bormoqda. Eng ko'p tarqalgan hujum turlaridan biri bo'lgan "Zero-day" - Nolinch kun hujumlari, qachonki xakerlar tizimdagi zaiflikni ishlab chiquvchilar payqab ulgurmasidan turib ekspluatatsiya qilganda, dalillarni masofadan turib yo'q qilib yuborishi mumkin. Undan ham xavfliroq tendensiya – Generativ SI yordamida yaratilgan "Deepfake",

ya'ni chuqur soxtalashtirish texnologiyalari. Audio va video materiallarning yuqori darajada sintez qilinishi natijasida sud-tergov organlarida taqdim etilayotgan elektron hujjatlar yoki kuzatuv kameralari yozuvlarining haqiqiyliги doimiy shubha ostida qolmoqda.

An'anaviy kiberxavfsizlik modellarida tarmoqning "ichki perimetri" ishonchli hudud deb qabul qilingan bo'lsa, "Zero Trust Architecture", ya'ni Nol ishonch me'morchiligi tamoyiliga ko'ra, tizim ichidagi yoki tashqarisidagi hech qaysi foydalanuvchi, qurilma yoxud ilovaga avtomatik tarzda ishonch bildirilmaydi. Barchasi doimiy va ko'p omilli tekshiruvdan o'tishi shart [12].

Zero Trust doirasida, tergovchi yoki ekspert raqamli dalil saqlanayotgan ma'lumotlar bazasiga kirganda, uning xatti-harakatlari to'liq elektron jurnallarda qayd etiladi va mikrosegmentatsiya orqali faqat o'ziga tegishli jinoyat ishi jildiga kirish vakolati beriladi. Bu, o'z navbatida, o'tgan yillarda ba'zan kuzatilgan korrupsion holatlar, ya'ni tergov ichki tizimida aralashuvlar qilib, dalillarni xakerlik yo'li bilan yo'q qilish ehtimolini nolga tushiradi. AQSh Mudofaa vazirligi hamda Kanadaning sohaga doir yo'riqnomalarida qayd etilganidek, hukumat tizimlarini kiberhujumlardan himoya qilishning yagona ishonchli yo'li bu – hech kimga ishonmaslik falsafasini apparat, dasturiy ta'minot va ma'lumotlar qatlamiga texnik implementatsiya qilishdir [13]. O'zbekiston qonunchiligiga, jumladan, hukumat portali va idoraviy axborot tizimlari xavfsizligini ta'minlash yo'riqnomalariga ushbu "Zero Trust" talablarini to'g'ridan-to'g'ri kiritish raqamli dalillar daxlsizligining asosiy garovidir.

Jinoyat ishi yuzasidan olingan raqamli dalil sudda qabul qilinishi uchun uning dastlabki yig'ilgan ondan to sud majlisiga qadar o'zgarmasligi "Uzluksiz saqlash zanjiri", ya'ni Chain of Custody – CoC formati orqali isbotlanishi kerak [14]. An'anaviy usulda CoC qog'oz bayonnomalar orqali yuritilgan bo'lsa, raqamli asrda bu blokcheyn texnologiyasi va maxsus "hechlash" algoritmlari orqali amalga oshiriladi.

Tadqiqot doirasida o'rganilgan ilg'or metodikalardan biri bu raqamli tasvir va videolarni tasdiqlash uchun an'anaviy MD5 yoki SHA-256 xeshlaridan emas, balki "Fuzzy Hash", ya'ni Xira xesh algoritmidan

blokcheyn bilan birgalikda foydalanishdir [15]. An'anaviy xesh algoritmda faylning bitta piksellari yoki biti o'zgarsa ham butunlay boshqa kod paydo bo'ladi. Ammo, tergov jarayonida videoni siqish, ya'ni kompressiya yoki tasvir hajmini o'zgartirish kabi ruxsat etilgan texnik jarayonlar fayl formatini o'zgartiradi, bu esa dalil nomaqbul, degan noto'g'ri shubha tug'dirishi mumkin. Fuzzy hashing va SI kompyuter ko'rishi integratsiyasi esa vizual o'xshashlikni baholaydi va agar tasvir asl mazmunini yo'qotmagan bo'lsa, uning haqiqiyligini ta'minlab beradi. Har bir harakat blokcheyn reyestriga tranzaksiya sifatida yoziladi. Bunday markazlashmagan tizimdagi ma'lumotlarni na jinoyatchilar, na tizim administratorlari orqaga qaytib o'zgartira oladi. Shunday qilib, ISO/IEC 27037 va 27041 standartlarining texnik va huquqiy prinsiplari O'zbekistondagi sud-tergov amaliyotiga blokcheyn va SI asosida joriy etilsa, raqamli dalillarning ishonchliligi to'liq sud standartlariga mos keladi [16].

Jinoyat-protsessual kodeksida elektron ma'lumotlar bilan ishlashning umumiy tartibi belgilangan bo'lsa-da, neyron tarmoqlar va Big Data tahlili asosida ishlovchi sun'iy intellekt tizimlari tomonidan taqdim etilgan xulosalarning huquqiy maqomi hanuzgacha noaniq qolmoqda. Natijada, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sud tizimi mutaxassislari SI yaratgan axborotni "ashyoviy dalil" yoki "ekspert xulosasi" sifatida malakalash dilemmasiga duch kelishmoqda. Xususan, uni ekspert xulosasi deb e'tirof etish amaliyotda JKning 238-moddasiga ziddiyat tug'diradi, negaki SI dasturi yolg'on xulosa uchun qonun oldida yuridik mas'uliyatni o'z bo'yniga ololmaydi. Bunga qo'shimcha ravishda, tergov va razvedka jarayonlariga intellektual tizimlarning chuqur kirib kelishi fundamental inson huquqlari bilan bog'liq muammolarni ham yuzaga chiqarmoqda. Buning eng keskin nuqtasi — SI algoritmlarining "qora quti" tabiatiga ega ekanligidir; ya'ni, millionlab axborotlar ichidan neyron tarmoq aynan qanday mantiqqa asoslanib muayyan shaxsni jinoyatga aloqador deb topgani inson ongi uchun tushunarsiz qoladi va bu holat dalillarni sud zalida ochiq tekshirish imkoniyatini cheklaydi.

Tahlillarimiz shuni tasdiqlaydiki, ushbu muammolarning yuridik jihatdan eng to'g'ri yechimi — tergov jarayonida yig'ilgan elektron dalillar qanchalik mukammal sun'iy intellekt orqali qayta ishlangan bo'lmasin, ularga huquqiy jihatdan faqatgina "yordamchi axborot" maqomini berishdir. Ushbu algoritmik xulosalar yakuniy ayblov uchun asos bo'lishi uchun, albatta, raqamli kriminalistika eksperti hamda tergovchining insoniy mantiq va amaldagi yuridik normalarga tayangan bevosita tasdig'idan o'tishi shart. Bunday majburiy inson nazorati O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan shaxs daxlsizligi va odil sudlov prinsiplariga to'la muvofiq keladi [9].

Yevropa Ittifoqining ilg'or tajribasida, raqamli kriminalistika laboratoriyalarida tayyorlangan elektron dalillar mustaqil ashyoviy dalil sifatida o'tishi uchun tizimning o'zi qat'iy metrologik va kiberxavfsizlik ekspertizasidan o'tgan bo'lishi talab qilinadi [17]. O'zbekistonda esa, Prezidentning 2024-yil 21-iyundagi PQ-229-son qarori "Raqamli kriminalistika sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi hujjat qabul qilinishi va maxsus raqamli kriminalistika markazi tashkil etilishi, shuningdek, 2025-yil 22-yanvardagi PQ-17-son qaror bilan sohaga doir professional kadrlar tayyorlash tizimining joriy etilishi, mazkur bo'shliqni to'ldirishdagi strategik burilish bo'ldi. Binobarin, SI tomonidan taqdim etilgan raqamli axborotni sudda maqbul hisoblash uchun uning yoniga "Dasturiy ta'minotning ishonchliligi va qo'llanilgan algoritmlarning to'g'riligi to'g'risida"gi malakali IT-ekspert va raqamli kriminalistning tasdiqlovchi, inson nazorati bilan kafolatlangan imzolangan xulosasi qo'shilishi huquqiy amaliyotning zaruriy me'yoriga aylanishi kerak.

Transmilliy kiberjinoyatchilikka qarshi kurash, mohiyatan, an'anaviy huquq normalari va giper-dinamik raqamli texnologiyalar o'rtasidagi abadiy kurashdir. Olib borilgan chuqur ilmiy, qiyosiy-huquqiy va me'yoriy tahlillar shuni isbotladiki, O'zbekiston Respublikasi raqamli iqtisodiyot va axborot jamiyati sari shiddat bilan borayotgan bir sharoitda, sud-tergov amaliyotini sun'iy intellekt yutuqlari bilan uyg'unlashtirish endilikda tanlov emas, balki davlat va jamiyat xavfsizligining zaruratidir.

Kiber-makondagi huquqbuzarliklarni fosh etish faqat va faqat algoritmik tahlil vositalarini xalqaro huquq doirasiga integratsiya qilish orqali samarali bo'lishi mumkin.

Tadqiqot natijalariga tayangan holda, amaldagi qonunchilikni takomillashtirish hamda xalqaro hamkorlikni yangi bosqichga ko'tarish maqsadida bir qancha kompleks ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari tomonidan generatsiya qilingan yoki tahlil qilingan axborotlarning dalillik kuchi va ularning protsessual maqbulligi muammosini qonuniy hal etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining "Asosiy tushunchalar" hamda "Dalillar" bo'limlariga quyidagi aniq qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish tavsiya etiladi:

Jinoyat ishi bo'yicha ahamiyatga molik bo'lgan elektron ma'lumotlarni qidirish, yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish maqsadida faqat qonunchilikda belgilangan tartibda sertifikatlangan sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanishga ruxsat etiladi.

Sun'iy intellekt tizimlari tomonidan shakllantirilgan analitik hisobotlar, xulosalar yoki vizual korrelyatsiya xaritalari faqatgina raqamli kriminalistika sohasidagi vakolatli mutaxassis yoxud ekspert tomonidan bevosita tekshirilib, inson nazorati (tasdig'i)dan o'tkazilgan taqdirdagina jinoyat ishi bo'yicha ashyoviy dalil yoki ekspert xulosasi sifatida e'tirof etiladi.

Sud hamda jinoyat protsessi ishtirokchilari dalillarni to'plash va tekshirishda foydalanilgan sun'iy intellekt tizimining ishonchliligini, shuningdek u qayta ishlagan ma'lumotlar bazalarining qonuniyligini tekshirish, unga nisbatan e'tiroz bildirish hamda baholash huquqiga ega."

Ikkinchidan, JPKning ko'zdan kechirish bilan bog'liq 140-moddasiga xalqaro "Chain of Custody", ya'ni Uzluksiz saqlash zanjiri talablarini implementatsiya qilish. Xususan, "...telekommunikatsiya tarmoqlaridan va global Internet tarmog'idan raqamli dalillarni olish jarayoni xalqaro e'tirof etilgan kriptografik hesh-funksiyalar (shu jumladan Fuzzy Hash algoritmlari) qo'llanilgan holda,

blokcheyn yoki shunga o'xshash o'zgarmas elektron bayonnomalar (log-fayllar) orqali yozib borilishi majburiydir" degan normani kiritish.

Uchinchidan, O'zbekiston Respublikasining O'RQ-764-son "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi qonuni va PF-38-son Kiberxavfsizlik strategiyasi talablaridan kelib chiqib, raqamli kriminalistika ekspertizalarini o'tkazish metodikasiga ISO/IEC 27037 va 27041 standartlarini davlat ixtisoslashgan me'yori sifatida qat'iy joriy etish. Bu qadam tergovda SI ishlagan har qanday elektron hujjat xalqaro hamkorlarimiz tomonidan e'tirof etilishiga to'g'ridan-to'g'ri zamin yaratadi.

Kiberjinoyatchilikka qarshi xalqaro kurashning markaziy asabi – axborot va elektron dalillarni davlatlar o'rtasida tezkor, qonuniy va xavfsiz almashishdir. O'zbekiston Respublikasi Shanxay Hamkorlik Tashkiloti, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi hamda Turkiy Davlatlar Tashkiloti kabi mintaqaviy birlashmalarning faol va tashabbuskor a'zosi sifatida qit'amizda kiber-huquqiy landshaftni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Shu nuqtai nazardan, tadqiqotning eng yirik strategik tavsiyasi sifatida SHHTga a'zo davlatlar doirasida O'zbekiston nomidan "Raqamli kriminalistika va kiberjinoyatlarni tergov qilishda Sun'iy intellekt texnologiyalaridan transchegaraviy foydalanish bo'yicha Yagona Nizom"ni ishlab chiqish va ilgari surish taklif etiladi. Mazkur hujjat o'zida og'ir turdagi kiber-jinoyatlar bo'yicha bir a'zo davlatning SI algoritmlari yordamida xorijiy provayderlardan olgan dalillarini boshqa davlatlar sudlarida ham qonuniy ashyoviy dalil sifatida deyuri tan olinishini ta'minlovchi transchegaraviy "Bulutli yurisdiksiya" rejimini, shuningdek, FATFning 15-tavsiyasiga muvofiq virtual aktivlar harakati, zararli dasturlar imzosi va jinoyatchilar profilini markazlashgan holda nazorat qilish imkonini beruvchi "Yagona Mintaqaviy Kiber-Reyestr va SI Ekosistemi"ni yaratishni, qolaversa, tergovda biometrik identifikatsiya va prognozlashtirish vositalaridan foydalanganda fuqarolar daxlsizligini saqlash maqsadida milliy qoidalar hamda Yevropa standartlariga mos keluvchi "Sun'iy intellektni qo'llash xavfsizligi va

axloq kodeksi” orqali mintaqaviy yagona algoritmik ishonchni joriy etish kabi eng asosiy konseptual qoidalarni qamrab olishi lozim.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, transmilliy kiberjinoyatlarni tergov qilish jarayoniga sun’iy intellektni tatbiq etish shunchaki texnologik yangilanish emas, balki butun jinoyat-protsessual tizimi va xalqaro huquqiy munosabatlarning konseptual evolyutsiyasidir. O‘zbekiston tomonidan kiberxavfsizlik va raqamli kriminalistika sohasida oxirgi yillarda qabul qilingan kompleks choralar – 2030-yilgacha bo‘lgan strategiyalar, maxsus markazlarning tashkil etilishi hamda qonunchilikning yangilanishi – davlatimizning mintaqaviy axborot xavfsizligida yetakchi markazga aylanishiga mustahkam huquqiy poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Kiberjinoyatchilikka qarshi konvensiyasi, 2024-yil
2. ISO/IEC 27037:2012 "Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence"
3. PF-38-son Farmon.
4. Raqamli texnologiyalar vazirligi 3787-son buyruq.
5. Fuqarolik, oilaviy va jinoiy ishlar bo'yicha huquqiy yordam va huquqiy munosabatlar to'g'risidagi Konvensiya, 1993/2002.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 10-martdagi PF-38-son Farmoni.
7. Shanxay hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar hukumatlari o'rtasida Bitim, 2009.
8. FATF's sixth report on jurisdictions' compliance with FATF Recommendation 15, 2025
9. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023, 31-modda
10. Regulation (EU) 2024/1689 (EU AI Act), Annex III
11. Axborot tizimlari va resurslarining kiberxavfsizligini ta'minlash uchun qo'llaniladigan apparat va dasturiy vositalarni sertifikatlashtirish tartibi to'g'risidagi nizom, 3574-son, 2024
12. NIST Special Publication 800-207: Zero Trust Architecture, 2020
13. DoD Zero Trust Strategy, 2022; A zero trust approach to security architecture - ITSM.10.008 - Cyber.gc.ca, 2023

14. ISO/IEC 27037:2012 "Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence"
15. Blockchain based chain of custody and digital evidence... Frontiers, 2024
16. An Empirical Assessment of Digital Forensic Process Reliability Using Integrated ISO/IEC 27037 and 27041 Standards, MDPI, 2024
17. Standardisation of the AI Act | Shaping Europe's digital future, European Union

САПАЕВ САНЖАР ЗАРИПБАЕВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни

муҳофаза қилиш академияси

магистратура тингловчиси

КИБЕРХАВФСИЗЛИК СОҲАСИДА ШАХСИЙ МАЪЛУМОТЛАРНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ЮРИДИК ТАБИАТИ

Аннотация. Мазкур тезисда киберхавфсизлик соҳасида шахсга доир маълумотларни ҳимоя қилишнинг юридик табиати миллий қонунчилик, халқаро стандартлар ва рақамли хавфлар нуқтаи назаридан таҳлил қилинади. Муаллиф шахсий маълумотлар муҳофазасини фақат техник ахборот хавфсизлиги чоралари билан чеклаш мумкин эмаслигини, у инсон ҳуқуқлари, махсус ҳуқуқий режим, субъект ҳуқуқлари, оператор мажбуриятлари, институционал назорат ва юридик жавобгарлик элементларидан иборат комплекс ҳуқуқий институт эканини асослайди.

Калит сўзлар: киберхавфсизлик, шахсга доир маълумотлар, хусусий ҳаёт дахлсизлиги, маълумотлар хавфсизлиги, оператор, субъект ҳуқуқлари, ҳуқуқий режим, рақамли суверенитет.

Аннотация. В данном тезисе юридическая природа защиты персональных данных в сфере кибербезопасности анализируется с точки зрения национального законодательства, международных стандартов и цифровых рисков. Автор обосновывает, что защиту персональных данных нельзя ограничивать исключительно техническими мерами информационной безопасности, поскольку она представляет собой комплексный правовой институт, включающий элементы прав человека, специального правового

режима, прав субъекта персональных данных, обязанностей оператора, институционального контроля и юридической ответственности.

Ключевые слова: кибербезопасность, персональные данные, неприкосновенность частной жизни, безопасность данных, оператор, права субъекта, правовой режим, цифровой суверенитет.

Abstract. This thesis analyzes the legal nature of personal data protection in the field of cybersecurity from the perspective of national legislation, international standards, and digital risks. The author argues that the protection of personal data cannot be limited solely to technical information security measures, as it constitutes a complex legal institution consisting of human rights, a special legal regime, the rights of the data subject, the obligations of the operator, institutional oversight, and legal liability.

Keywords: cybersecurity, personal data, privacy, data security, operator, data subject rights, legal regime, digital sovereignty.

Кириш. Замонавий рақамли жамиятда шахсий маълумотлар инсоннинг ҳуқуқий мақоми, иқтисодий фаоллиги ва рақамли идентификацияси билан бевосита боғланган стратегик ахборот ресурсига айланди. Давлат хизматларининг рақамлашуви, электрон тўлов тизимлари, мобил иловалар, сунъий интеллект, биометрик идентификация ва булутли технологиялар шахс ҳақидаги маълумотларни катта ҳажмда йиғиш, сақлаш, таҳлил қилиш ва узатиш имконини бермоқда. Бу жараёнлар ижтимоий муносабатларни соддалаштириши билан бирга, шахсий ҳаёт дахлсизлиги, маълумотлар махфийлиги ва киберхавфсизликка нисбатан янги ҳуқуқий хавфларни юзага келтирмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳар бир инсон шахсий ҳаётининг дахлсизлиги, шахсий ва оилавий сирга эга бўлиш, ўз шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга экани мустаҳкамланган [1]. Мазкур конституциявий қоида шахсга доир маълумотларни ҳимоя қилишнинг энг муҳим ҳуқуқий пойдеворини ташкил этади. Чунки шахс ҳақидаги маълумотларни ноқонуний йиғиш, тарқатиш ёки улардан суиистеъмол қилиш, аввало, инсоннинг шахсий ҳаётига аралашиш сифатида баҳоланади. Демак,

шахсий маълумотлар муҳофазасининг юридик табиати инсон ҳуқуқларини таъминлаш вазифасидан келиб чиқади.

“Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Қонунда шахсга доир маълумотлар муайян жисмоний шахсга тааллуқли бўлган ёки уни идентификация қилиш имконини берадиган ахборот сифатида белгиланган [2]. Ушбу таъриф маълумотнинг ҳуқуқий аҳамиятини икки мезон билан боғлайди: биринчидан, маълумот муайян шахс билан алоқадор бўлиши; иккинчидан, унинг шахсни тўғридан-тўғри ёки билвосита аниқлаш имконини бериши. Рақамли муҳитда бу мезонлар кенгайиб, паспорт маълумотлари билан бир қаторда IP-манзил, геолокация, биометрик белги, онлайн ҳаракатлар тарихи, овоз, тасвир ва алгоритмик профиль ҳам шахсий маълумот хусусиятини касб этади.

Мавзунинг долзарблиги. Киберхавфсизлик соҳасида шахсий маълумотларни ҳимоя қилишнинг юридик табиатини фақат техник хавфсизлик чоралари орқали тушунтириш етарли эмас. Техник чоралар — шифрлаш, кириш ҳуқуқини чеклаш, идентификация, журналлаштириш, ахборот хавфсизлиги воситаларидан фойдаланиш — муҳим аҳамиятга эга, бироқ улар ҳуқуқий мақсадга хизмат қилгандагина тўлиқ маъно касб этади. Ушбу мақсад шахснинг маълумотлари устидан назоратини таъминлаш, операторлар фаолиятини қонуний доирага солиш ва рақамли муҳитда инсон ҳуқуқларини амалий кафолатлашдан иборат.

Шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш киберхавфсизликнинг таркибий қисми бўлиши билан бирга, мустақил ҳуқуқий институт сифатида ҳам намоён бўлади. “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонун кибермаконда шахс, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган муносабатларни тартибга солади [3]. Шахсий маълумотлар эса ушбу манфаатлар тизимида марказий ўрин тутади, чунки маълумотлар базасига ноқонуний кириш, маълумотларни ўғирлаш ёки тарқатиш бир вақтнинг ўзида ҳам киберинцидент, ҳам шахсий ҳаёт дахлсизлигига тажовуз ҳисобланади.

Мазкур институтнинг биринчи ҳуқуқий белгиси унинг инсон ҳуқуқларини муҳофаза қилувчи хусусиятидир. Шахсий маълумотлар муҳофазаси инсоннинг автономияси, эркин қарор қабул қилиши, шаъни ва қадр-қиммати билан боғлиқ. Агар шахс ўз маълумотларини ким, қандай мақсадда ва қай ҳажмда қайта ишлаётганини билмаса, у рақамли муҳитда ўз ҳуқуқларини самарали ҳимоя қила олмайди. Шу сабабли шахсий маълумотлар соҳасида розилик, хабардорлик, мақсадга мувофиқлик, маълумотларни минималлаштириш ва шаффофлик принциплари алоҳида аҳамиятга эга.

Иккинчи ҳуқуқий белги — шахсий маълумотларни ҳимоя қилишнинг махсус ҳуқуқий режим эканидир. Бундай режим маълумотларни оддий ахборотдан фарқли равишда кучайтирилган ҳуқуқий муҳофаза билан таъминлайди. Ўзбекистон қонунчилигида шахсга доир маълумотларга ишлов беришнинг қонунийлиги, ишлов бериш мақсадининг аниқлиги, маълумотларнинг ишончлилиги, махфийлиги ва хавфсизлиги каби принциплар белгиланган. Ушбу принциплар операторлар учун мажбурият, субъектлар учун эса ҳуқуқий кафолат вазифасини бажаради.

Учинчи белги — ушбу институт оммавий-ҳуқуқий ва хусусий-ҳуқуқий хусусиятларни бирлаштиришидир. Оммавий-ҳуқуқий жиҳат давлатнинг қонунчилик орқали мажбурий қоидаларни белгилаши, ваколатли органлар фаолияти, маълумотлар базаларини рўйхатдан ўтказиш, назорат ва жавобгарлик чораларида кўринадди. Хусусий-ҳуқуқий жиҳат эса субъект розилиги, оператор билан муносабат, зарарни қоплаш, шартномавий мажбуриятлар ва шахснинг ўз маълумотлари устидан назорат ҳуқуқида ифодаланади. Шу маънода шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш аралаш ҳуқуқий табиатга эга комплекс институтдир.

Тўртинчи белги — маълумотлар субъектининг марказий ҳуқуқий мақомидир. Шахсга доир маълумотлар субъекти маълумотлар айланмасида пассив объект эмас, балки ҳуқуқ эгаси сифатида иштирок этади. У ўз маълумотларига нисбатан ахборот

олиш, уларни тузатишни талаб қилиш, ишлов бериш мақсадлари билан танишиш, айрим ҳолларда розиликни чақириб олиш ёки маълумотларни йўқ қилишни талаб қилиш ҳуқуқларига эга. Бу ёндашув инсонни рақамли муносабатларда фақат ҳимоя қилиниши лозим бўлган объект эмас, балки фаол ҳуқуқ субъекти сифатида эътироф этади.

Бешинчи белги — оператор ва мулкдор мажбуриятларининг кучайтирилган ҳуқуқий табиатидир. Вазирлар Маҳкамасининг 570-сон қарори шахсга доир маълумотлар хавфсизлигини таъминлашда таҳдидларни баҳолаш, ҳимоя даражаларини белгилаш, масъул шахсларни тайинлаш, электрон журналлар юритиш ва ташкилий-техник чораларни қўллаш каби талабларни назарда тутди [5]. Бу нормалар оператор мажбуриятларини фақат ички ташкилотчилик масаласи эмас, балки субъект ҳуқуқларини амалда таъминлаш воситасига айлантиради.

Оператор мажбуриятининг киберхавфсизликдаги аҳамияти айниқса юқори. Маълумотлар базасидаги дастурий заифлик, ходимлар томонидан суиистеъмол, рухсатсиз кириш, фишинг ёки зарарли дастурлар орқали маълумотларнинг сизиб чиқиши субъектга моддий ва маънавий зарар етказиши мумкин. Шунинг учун шахсий маълумотларни ҳимоя қилишда ҳуқуқий тартиб ва техник хавфсизлик ўзаро ажралмас тизим сифатида ишлаши лозим. Ҳуқуқий норма хавфсизлик талабини белгилайди, техник чора эса ушбу талабни амалда бажаради.

Олтинчи белги — жавобгарлик ва ҳуқуқни тиклаш механизмларининг мавжудлигидир. Шахсий маълумотлар билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар маъмурий, фуқаролик-ҳуқуқий ёки жиноий оқибатларга олиб келиши мумкин. Маълумотларни ноқонуний йиғиш, тарқатиш, ўзгартириш ёки йўқ қилиш нафақат шахс ҳуқуқларини, балки ахборот тизимлари барқарорлигини ҳам бузади. Будапешт конвенцияси компьютер маълумотларига ноқонуний таъсир кўрсатиш, тизимга рухсатсиз кириш ва

маълумотларни бузиш каби ҳаракатларни криминаллаштиришга қаратилган халқаро стандартларни белгилайди [9].

Халқаро ҳуқуқда GDPR шахсий маълумотларни ҳимоя қилишнинг принципларга асосланган моделини шакллантирган. Унда қонунийлик, адолатлилик, шаффофлик, мақсад билан чекланганлик, маълумотларни минималлаштириш, аниқлик, сақлаш муддатини чеклаш, яхлитлик ва махфийлик каби принциплар белгиланган [8]. Бу ёндашув миллий ҳуқуқ учун ҳам муҳим назарий асос бўлиб хизмат қилади, чунки киберхавфсизликда маълумотларни ҳимоя қилиш фақат ҳужумларнинг олдини олиш эмас, балки маълумотлар билан ишлашнинг бутун ҳаётий циклини ҳуқуқий назорат қилишни англатади.

2026 йилда қабул қилинган ЎРҚ-1125-сон Қонун шахсга доир маълумотларни сақлаш ва уларга ишлов беришнинг алоҳида шартларини аниқлаштирди. Унга кўра, биометрик ва генетик маълумотлар, шунингдек Ўзбекистон ҳудудида фаолият юритаётган телекоммуникация операторларидаги жисмоний шахсларга оид айрим маълумотлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида сақланиши лозим [4]. Бу ўзгариш шахсий маълумотлар муҳофазасининг юридик табиатида рақамли суверенитет ва локаллаштириш талаблари кучайиб бораётганини кўрсатади.

Шу билан бирга, маълумотларни локаллаштириш талаблари мутлақ ёпиқлик маъносини англатмаслиги керак. Трансчегаравий маълумотлар алмашинуви рақамли иқтисодиёт, халқаро хизматлар ва электрон ҳамкорлик учун зарур. OECDнинг 2023 йилги таҳлилида privacy қонунларини ижро этишда трансчегаравий ҳамкорлик ва ваколатли органлар ўртасида маълумот алмашиш зарурлиги алоҳида таъкидланган [10]. Демак, миллий ҳуқуқий тизимда локал сақлаш талаблари халқаро ҳамкорлик, адекват ҳимоя, шартномавий кафолатлар ва назорат механизмлари билан мувозанатлаштирилиши лозим.

Киберхавфсизлик соҳасида шахсий маълумотларни ҳимоя қилишнинг институционал табиати ҳам муҳимдир. 2026–2030

йилларга мўлжалланган Киберхавфсизлик стратегияси давлат ахборот тизимлари ва муҳим ахборот инфратузилмасини ҳимоя қилиш, ягона киберхавфсизлик инфратузилмасини такомиллаштириш ва давлат ташкилотлари ахборот ресурсларининг хавфсизлигини ошириш вазифаларини белгилаган [6]. Бу вазифалар шахсий маълумотлар базалари хавфсизлиги билан бевосита боғлиқ бўлиб, фақат якка операторлар эмас, бутун давлат институционал тизимининг мувофиқ ҳаракатини талаб қилади.

Мазкур соҳада сунъий интеллект ва автоматлаштирилган қарор қабул қилиш алоҳида муаммоли йўналиш ҳисобланади. Сунъий интеллект тизимлари шахс ҳақидаги маълумотларни таҳлил қилиб, унинг хулқ-атвори, молиявий қобилияти, соғлиғи, таълим ёки меҳнат имкониятлари бўйича хулосалар чиқариши мумкин. Агар бундай жараёнлар шаффоф, тушунарли ва текшириладиган бўлмаса, алгоритмик камситиш, нотўғри қарор, назоратсиз профиллаштириш ва шахсий ҳаётга асоссиз аралашув хавфи юзага келади. Шу сабабли шахсий маълумотларни ҳимоя қилишнинг юридик табиати келгусида алгоритмик ҳисобдорлик, инсон назорати ва таъсирни баҳолаш талаблари билан бойитилиши зарур.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, киберхавфсизлик соҳасида шахсий маълумотларни ҳимоя қилишнинг юридик табиати кўп қатламли экани намоён бўлади. Биринчи қатлам — конституциявий ва инсон ҳуқуқлари кафолати; иккинчи қатлам — маълумотларга ишлов беришнинг махсус ҳуқуқий режими; учинчи қатлам — оператор ва мулкдорлар учун мажбурий ташкилий-техник талаблар; тўртинчи қатлам — субъект ҳуқуқларини амалга ошириш механизми; бешинчи қатлам — киберинцидентларга қарши жавобгарлик ва тиклаш чораларидир. Ушбу қатламлар биргаликда шахсий маълумотларни кибермаконда муҳофаза қилишнинг комплекс ҳуқуқий моделини шакллантиради.

Хулоса қилиб айтганда, шахсий маълумотларни киберхавфсизлик соҳасида ҳимоя қилиш фақат ахборот тизимларини ҳимоя қилиш чораси эмас. У инсоннинг шахсий ҳаёти,

шаъни, кадр-қиммати, ахборот устидан назорат қилиш ҳуқуқи ва рақамли муҳитда хавфсиз иштирок этиш имкониятини таъминловчи мустақил ҳуқуқий институтдир. Миллий қонунчиликда мазкур институтнинг асослари шаклланган бўлса-да, уни янада такомиллаштириш учун субъект ҳуқуқларини амалда таъминлаш, операторлар ҳисобдорлигини кучайтириш, киберинцидентлар бўйича тезкор хабардор қилиш, мустақил аудит, алгоритмик таъсирни баҳолаш ва халқаро ҳамкорлик механизмларини ривожлантириш мақсадга мувофиқ.

Шу асосда қуйидаги илмий-амалий таклифларни илгари суриш мумкин: биринчидан, шахсга доир маълумотлар билан боғлиқ киберинцидентлар тўғрисида ваколатли орган ва субъектларни хабардор қилиш тартибини аниқлаштириш; иккинчидан, биометрик, генетик ва телекоммуникация маълумотлари учун хавфга асосланган алоҳида ҳимоя стандартларини ишлаб чиқиш; учинчидан, сунъий интеллект ва автоматлаштирилган қарор қабул қилишда шахсий маълумотлардан фойдаланиш бўйича шаффофлик ва инсон назорати талабларини белгилаш; тўртинчидан, операторлар учун мунтазам ҳуқуқий-техник аудит ва ҳисобдорлик механизмларини жорий этиш; бешинчидан, трансчегаравий маълумотлар алмашинувида адекват ҳимоя, шартномавий кафолатлар ва ваколатли органлар ҳамкорлигини кучайтириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент, 2023 // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. – URL: <https://lex.uz/docs/6445145>.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Қонуни, 2019 йил 2 июль, ЎРҚ-547-сон // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. – 03.07.2019. – 03/19/547/3363-сон. – URL: <https://lex.uz/docs/4396419>.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонуни, 2022 йил 15 апрель, ЎРҚ-764-сон // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. – 16.04.2022. – 03/22/764/0313-сон. – URL: <https://lex.uz/docs/5960604>.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиришлар ва қўшимча киритиш

- ҳақида”ги Қонуни, 2026 йил 26 март, ЎРҚ-1125-сон // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. – 27.03.2026. – URL: <https://lex.uz/docs/8099215>.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Шахсга доир маълумотларга ишлов бериш соҳасидаги айрим норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги 2022 йил 5 октябрдаги 570-сон қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. – 06.10.2022. – 09/22/570/0900-сон. – URL: <https://lex.uz/docs/6225462>.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг Киберхавфсизлик стратегиясини белгилаш ва кибержиноятчиликнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги 2026 йил 10 мартдаги ПФ-38-сон Фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. – 11.03.2026. – URL: <https://lex.uz/docs/8079286>.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. – 06.10.2020. – 06/20/6079/1349-сон. – URL: <https://lex.uz/docs/5030957>.
8. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation) // Official Journal of the European Union. – 2016. – L 119. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>.
9. Council of Europe. Convention on Cybercrime (ETS No. 185). – Budapest, 23 November 2001. – URL: <https://rm.coe.int/1680080f0b>.
10. OECD. Review of the OECD Recommendation on Cross-Border Co-operation in the Enforcement of Laws Protecting Privacy. OECD Digital Economy Papers. – Paris: OECD Publishing, 2023. – No. 359. – URL: https://www.oecd.org/en/publications/review-of-the-oecd-recommendation-on-cross-border-co-operation-in-the-enforcement-of-laws-protecting-privacy_67774f69-en.html.
11. African Union. Convention on Cyber Security and Personal Data Protection. – Malabo, 27 June 2014. – URL: <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-cyber-security-and-personal-data-protection>.

YUSUPOVA SHAXNOZA

YULDASH QIZI

O'zbekiston Respublikasi Huquqni
muhofaza qilish akademiyasi tadqiqotchisi

HUDUDLARNING KRIMINOGEN XARITALARINI YARATISHDA GIS TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olishda Geografik axborot tizimlari (GIS) hamda kriminogen xaritalashning o'рни va ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, kriminogen vaziyati murakkab bo'lgan "qizil" toifa mahallalarda vaziyatni barqarorlashtirishda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishning samaradorligini tahlil qilgan. Maqolada jinoyatlarni fazoviy tahlil qilish, "qaynoq nuqtalarni" aniqlash va jinoyatchilarning geografik profilini tuzish metodologiyalari batafsil ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida GIS texnologiyalari huquqni muhofaza qilish organlari kuch va vositalarini oqilona taqsimlash hamda kriminogen xavfni oldindan prognoz qilishda asosiy vosita ekanligi asoslangan.

Kalit so'zlar: GIS texnologiyalari, kriminogen xaritalash, qaynoq nuqtalar, geografik profil, huquqbuzarliklar profilaktikasi, raqamli xarita.

Аннотация: В данной статье освещаются роль и значение географических информационных систем ГИС и криминогенного картирования в борьбе с преступностью и профилактике правонарушений. Автор анализирует эффективность использования современных цифровых технологий для стабилизации ситуации со сложной криминогенной обстановкой («красной» категории). В статье подробно рассматриваются методологии пространственного анализа преступлений, выявления «горячих точек» и составления географического профиля преступников. В результате исследования обосновано, что ГИС-технологии являются основным инструментом рационального распределения сил и средств правоохранительных органов, а также прогнозирования криминогенных рисков.

Ключевые слова: ГИС-технологии, Криминогенное картирование, Горячие точки, Географический профиль, Профилактика правонарушений, Цифровые карты.

Abstract: This article explores the role and significance of Geographic Information Systems (GIS) and crime mapping in combating crime and preventing offenses. The author analyzes the effectiveness of using modern digital technologies to stabilize the situation in neighborhoods with a complex criminogenic environment ("red" category). The article examines in detail the methodologies of spatial crime analysis, the identification of "hot spots," and the geographical profiling of offenders. The study concludes that GIS technologies are a key tool for the rational distribution of law enforcement resources and the proactive forecasting of criminogenic risks.

Key words: GIS Technologies, Crime Mapping, Hot Spots, Geographic Profiling, Crime Prevention, Digital Map.

Kirish

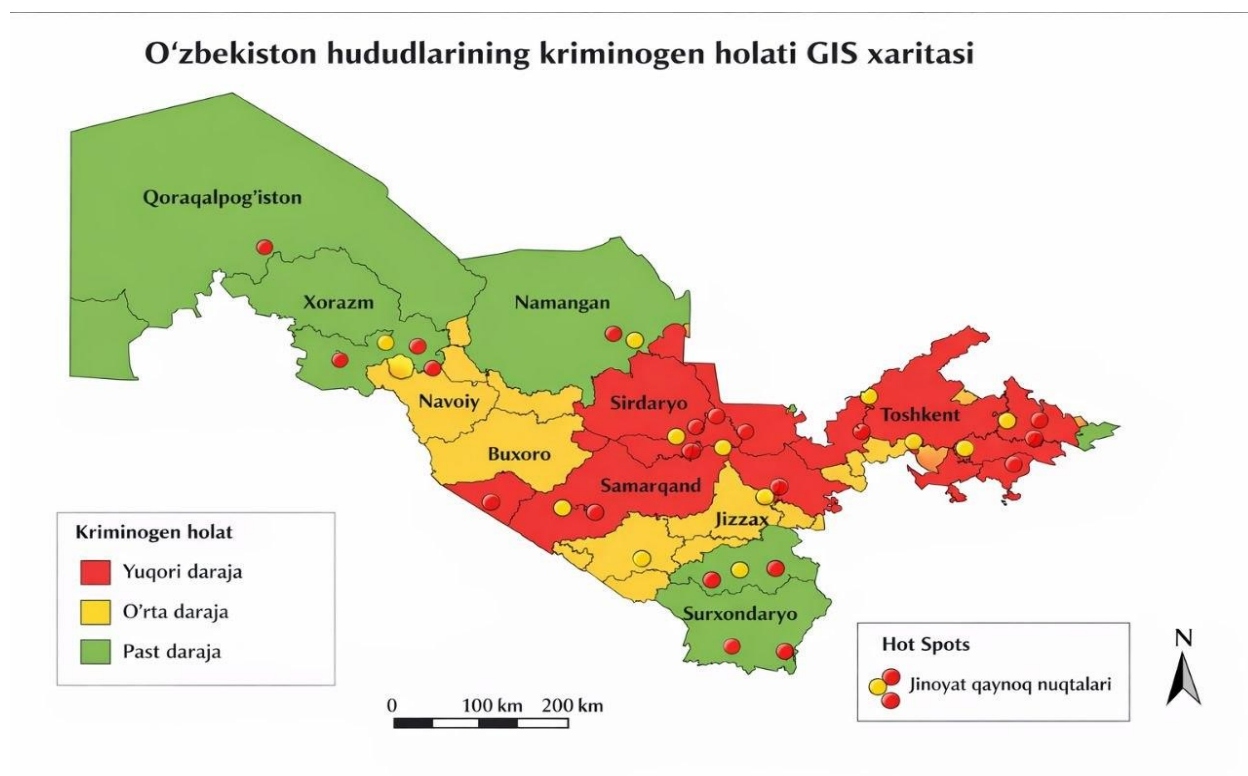
Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanishi huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatini isloh qilish va jinoyatchilikka qarshi kurashish usullarini modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, huquqbuzarliklarning oldini olish va kriminogen vaziyatni barqarorlashtirishda hududiy omillarni tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada Geografik axborot tizimlari (GIS) jinoyatchilikni fazoviy tahlil qilish va “qaynoq nuqtalarni” aniqlashda asosiy instrumentga aylanmoqda.

O‘zbekistonda jinoyatchilikka qarshi kurash va xavfsiz muhitni yaratish mamlakat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. O‘zbekistonda jinoyatchilikka qarshi kurash va xavfsiz muhitni yaratish mamlakat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir.

Qayd etilishicha “2024-yil davomida jinoyat ishlari bo‘yicha sudlarda oxirgi besh yillikdagi eng ko‘p — 77 995 kishi sudlangan. Ular sodir etgan jinoyatlarning ijtimoiy xavflilik darajasi turlicha. Xususan, 31 212 shaxs (40 foiz) ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan, 19 688 fuqaro (25 foiz) uncha og‘ir bo‘lmagan jinoyatlar sodir etgan. Qariyb 22 951 kishi (29 foiz) og‘ir, 4 144 kishi (5 foiz) o‘ta og‘ir jinoyat sodir etgan. Birinchi instansiya sudlarida eng ko‘p ko‘rib chiqilgan jinoyat ishlari Toshkent shahrida qayd etilgan — 9 886 ta. Eng ko‘p sudlanganlar ham poytaxda

— 12 038 nafar. Keyingi o‘rinda Toshkent viloyatida jinoyat ishlari bo‘yicha sudlanganlar soni boshqa hududlarga nisbatan sezilarli yuqori — 10 238 nafar.

Ushbu Jinoyatlarning umumiy soni respublika ko‘rsatkichidan yuqori bo‘lib, 2024-yilda ularda sodir etilgan jinoyatlarning 40 % dan ortig‘i mahallalarda kuzatilgan”¹.

1-rasm. O‘zbekiston hududlarining GIS asosida ishlangan kriminogen holati

An'anaviy statistik ma'lumotlar jinoyatchilikning umumiy miqdorini ko'rsatsa-da, ular hodisalarning aynan qayerda, qaysi vaqtda va nima sababdan sodir bo'layotganini vizual tarzda aks ettira olmaydi.

GIS texnologiyalari esa jinoyatlar haqidagi ma'lumotlarni elektron xaritalarga bog'lagan holda, kriminogen vaziyatning dinamikasini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi.

Bu esa huquqni muhofaza qilish organlari kuch va vositalarini oqilona taqsimlash, profilaktika chora-tadbirlarini manzilli amalga oshirish hamda kriminogen xavf yuqori bo'lgan hududlarni oldindan

¹ O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy holati: Statistik to‘plam. – Toshkent: o‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. 2025.

prognoz qilishda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Jinoyatlarni xaritalashga jismoniy yondashuv “o'tgan asrning 60-yillari boshlarida Sent-Luis politsiyasida birinchi kompyuterlar va avtomatlashtirilgan ma'lumotlarni qayta ishlashning joriy etilishi bilan kompyuter xaritalash bilan almashtirildi”¹.

Dasturiy ta'minot yordamida kompyuter geografik xaritalari nafaqat joylashuvni aniqlash, balki jinoyatlarni tahlil qilish uchun ham qo'llaniladi. Kompyuter texnologiyalarini joriy etish orqali jinoyatlarni tahlil qilish ham mavjud bo'ldi. Shuning uchun geografik axborot tizimi analitik vosita sifatida naqsh tahlili yoki fazoviy jinoyatchilik taqsimoti modelini tahlil qilish va fazoviy vizual tasvir yordamida jinoyatchilik va boshqa demografik va ijtimoiy-iqtisodiy omillar o'rtasidagi fazoviy munosabatlarni o'rganish uchun ishlatiladi.

Fazoviy tahlilning xaritalardan foydalanishiga misol sifatida faol jinoyatchilik joylari yoki qaynoq nuqtalarni keltirish mumkin. Sherman ularni "jinoyat sodir bo'lishi shunchalik tez-tez sodir bo'ladigan kichik joylar, kamida bir yil davomida juda oldindan aytib bo'ladigan" deb ta'riflaydi”².

Ushbu muallifning so'zlariga ko'ra, ushbu faol qaynoq nuqtalardagi jinoyatchilik darajasi hududning o'rtacha jinoyatchilik darajasidan olti baravar yuqori. Umuman olganda, kundalik foydalaniladigan ma'lumotlardan geografiyani ajratib olish uchun eng intuitiv usul uni xaritada ko'rishdir. Bundan tashqari, nafaqat har qanday xaritalar, balki geografik axborot tizimi (GIS) texnologiyasi yordamida amalga oshirilgan aqlli raqamli xaritalar ham mavjud. Natijada, politsiya xodimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar asosida jinoyatlar qayerda sodir bo'layotganini aniqlay oladigan va qaysi jinoyatlar bilan bog'liq yoki bog'liq emasligini aniqlay oladigan xarita yaratish mumkin.

¹ Klark, RV (1980). “Vaziyatga bog'liq jinoyatchilikning oldini olish: nazariya va amaliyot.” *Britaniya Kriminologiya Jurnal* 20:136-147.

² David WM Sorensen (2005) Daniya turar-joylariga o'g'irlik qilish yo'li: sudlangan Daniya jinoyatchilari tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning tarqalishi va o'zaro bog'liqligi. Adliya vazirligi, Daniya.

Bu tergovchilarga o'z sa'y-harakatlarini yo'naltirish va liniya xodimlariga joylarni patrul qilish va ularga javob berish, shu bilan birga to'liqroq xabardor bo'lish imkonini beradi. Eng ko'p ishlatiladigan so'nggi GIS dasturiy mahsuloti "ArcGis bo'lib, u geografik ma'lumotlarni yaratish, taqdim etish va ulardan foydalanish uchun to'liq tizimdir. Bu to'liq GISni zarur bo'lgan joyda yaratish va joylashtirish uchun GIS dasturiy mahsulotlarining integratsiyalashgan to'plamidir"¹.

Politsiya amaliyotida geografik axborot tizimlari: Ma'lumotlarni boshqarish tizimi sifatida, so'nggi ikki o'n yillikda zamonaviy axborot texnologiyalarining keng jamoatchilik va butun dunyo bo'ylab ko'plab politsiya tizimlari uchun mavjudligi tufayli geografik axborot tizimi ayniqsa muhim ahamiyat kasb etdi.

Qo'llanilishiga qarab, GISning bir nechta ta'riflari mavjud bo'lsa-da, ushbu ishda bir nechta mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan GISning tavsifiy tushuntirishlari qo'llaniladi.

Klarkning fikriga ko'ra, "bu fazoviy ma'lumotlarni to'plash, saqlash, olish, tahlil qilish va namoyish qilish tizimidir. Huxold va Levinshonning fikriga ko'ra, GIS uchta muqarrar funktsional elementdan iborat: ma'lumotlar, ilovalar va texnologiya"².

GIS jamiyatda xavfsizlik va politsiya samaradorligini oshirish maqsadida politsiya kuchlari qarorlarini qabul qilish va ulardan foydalanishda yordam berish orqali jinoyatchilik, jinoyatchilar va jinoiy harakatlarning qurbonlari haqidagi fazoviy ma'lumotlarni saqlaydigan, qayta ishlaydigan, tahlil qiladigan va namoyish etadigan ma'lumotlarni boshqarish tizimini ifodalaydi.

Ma'lumotlar nafaqat politsiya ma'lumotlar bazalari yoki registrilaridan, balki turli manbalardan ham to'planadi va kiritiladi va tizimda saqlanadi. Ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va kartografik jihatdan ifodalash uchun ma'lumotlar tuzilgan bo'lishi kerak, ya'ni ma'lumotlarni kiritish, saqlash va undan foydalanishdan oldin ularni

¹ Sara Elvud, Helga Leitner (2013) GIS va jamoatchilikka asoslangan rejalashtirish: Mahalla nuqtai nazari va ehtiyojlarining xilma-xilligini o'rganish 25(2): 77-88.

² Klark K.C. (1997) Geografik ma'lumotlar bilan ishlashni boshlash Tizimlar. Yuqori Saddle daryosi: Prentice Hall, AQSh

geografik xaritada yorliq sifatida ishlatish uchun "tozalash", saralash va kodlash kerak.

Fazoviy tahlilning vazifasi, “bir tomondan, sodir etilgan jinoiy harakatlarning tendentsiyalari va naqshlarini aniqlash, ikkinchi tomondan, ma'lumotlar bazasidan (asosiy xarita) olingan xom ma'lumotlarni, shuningdek, ushbu ma'lumotlarning yanada murakkab tahlillari natijasida olingan natijalarni vizualizatsiya qilish orqali raqamli kartografik tasvirni aniqlashdir”¹.

Shu maqsadda, kompyuter dasturi sifatida GIS geografik ma'lumotlarni tavsiflovchi ma'lumotlar bilan bog'laydi va turli xil ma'lumotlarning ko'plab qatlamlarini taqdim etadi. Bu ma'lumotlarning barchasi; nuqta qayerda joylashganligi, yo'l qancha uzunlikda va hokazo, kompyuterda birliklar va nollarning naqshlari sifatida raqamli formatda qatlamlar sifatida saqlanadi, har bir qatlam xaritaning ma'lum bir mavzusi yoki xususiyatini ifodalaydi.

Bu shuningdek, ham tezkor, ham strategik jinoyatchilik tahlilini, ham interaktiv tizimni yoki Internet xaritalash tizimini ishlab chiqish va jinoyatchilik ma'lumotlari almashinuvini amalga oshirish imkonini beradi. Operativ va strategik jinoyatchilik tahlili nuqtai nazaridan, ayrim turdagi jinoyatlarning jinoyatchilik naqshlari va tendentsiyalari osongina tanib olinadi, tahlil qilinadi va namoyon bo'ladi, chunki bu muammolarni ochib bera olmaydigan mavjud an'anaviy usullardan farqli o'laroq, faol jinoyatchilik nuqtalarini aniqlashning bir nechta usullari mavjud .

Internet xaritalash tizimini ishlab chiqish uchun asos sifatida “GIS jinoyatchilik va jinoyatchilik uchun xavfli hududlar haqida ma'lumot beradi, ulardan fuqarolar ham jinoyatchilikni aniqlash va hal qilishda, jamoat politsiyasining oldini olish dasturlarida ishtirok etishda, ma'lumotlar almashinuvida va boshqa maqsadlarda foydalanishlari mumkin. Ushbu interaktiv ilovalar politsiya patrullariga bevosita yordam beradi”².

¹ Jonson MR (2004) Qamoqxona to'dalari razvedkasidan ichkaridan tashqariga qarab foydalanish. Jinoyatchilik xaritalash yangiliklari, 6(3): 4-7.

² Jasper J van der Kemp, Piter J van Koppen (2007) Geografik profilni aniq sozlash. Amerika jinoiy adliya jurnali 17(2): 347-364.

GISdan foydalanish orqali odamlar, hodisalar va jinoyatchilik xavfini o'z ichiga olgan mahalladagi voqealar va dinamikani tushunish, biznes, binolar yoki jinoyatchilikni keltirib chiqaradigan boshqa joylar kabi xavf omillarini aniqlash, vaqt o'tishi bilan jinoyatchilik tendentsiyalarini tahlil qilgandan so'ng, tezlikni qayta sozlash va resurslarni qayta taqsimlash mumkin.

Shunday qilib, GISning moslashuvchanligi tufayli ma'lumotlarni qayta ishlash va boshqa ma'lumot turlari bilan birlashtirish mumkin; ular osongina mavjud va favqulodda vaziyatlarda yuborilishi mumkin.

Belgilangan hududdagi jinoyatchilik faoliyatini vizual tarzda tasvirlash orqali aniq ko'rinishga imkon berish orqali mavjud politsiya kuchlari va resurslarini jalb qilish to'g'risida qarorlar ancha samaraliroq qabul qilinishi va politsiya xodimlarining jinoyatchilarga nisbatan o'z vakolatlarini amalga oshirishdagi xavfsizligi va ularning jamiyatdagi fuqarolar bilan hamkorlikdagi faoliyatini oshirish mumkin va bularning barchasi jinoyatchilik darajasini pasaytirish maqsadida amalga oshiriladi.

GIS politsiya operatsiyalari - “aloqa markazlari, politsiya xodimlari, tergovchilar, jinoyat tahlilchilari va boshqa xodimlar uchun juda qiziqarli, chunki GIS jinoiy harakatlar va jinoyatchilar haqidagi ma'lumotlarni sodda va tushunarli tarzda taqdim etadi, bu esa politsiya bilan yaxshiroq hamkorlikka, jinoyatchilarni aniqlash va ushlab qolishning yanada qulay nisbatiga va boshqalarga hissa qo'shadi”¹.

Muammolar qayerda ekanligini bilish orqali GIS shuningdek, jinoyatchilikka qarshi faol kurashish va fuqarolar bilan aloqa o'rnatish uchun vizual vositani taqdim etadi, bu esa qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

Jinoyatchilarning geografik profilini tuzish: Noma'lum jinoyatchi tomonidan sodir etilgan bir-biriga bog'liq jinoiy harakatlar ketma-ketligi odatda ilgari ro'yxatdan o'tgan qotillik jinoyatchilar, ma'lum o'g'rilar va boshqalar kabi ko'proq gumondorlarni qamrab olishni talab qiladi. Bu odatda tergovchilar uchun katta yukga olib keladi.

¹ Laverty I, MacLaren P (2022) Geografik profillash: jinoyatchilik tahlilchilari uchun yangi vosita. Jinoyat xaritalash yangiliklari 4(3): 5-6.

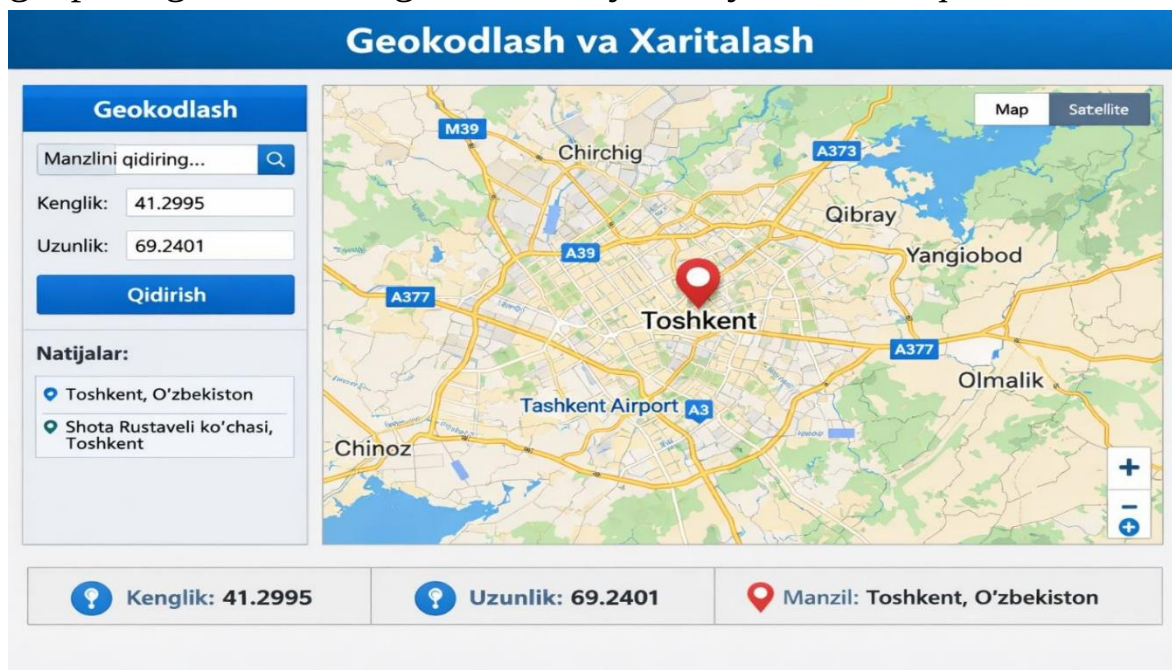
Shuning uchun zamonaviy politsiya tashkilotlari xulq-atvor fanlaridagi tadqiqotlardan tobora ko'proq foydalanmoqdalar va geografik profilni tuzish uning bir qismidir.

Geografik profilni tuzish - bu “jinoyatchi yashaydigan yoki ishlaydigan eng ehtimoliy hududni, shuningdek, uning sayohat yo'nalishini aniqlash uchun jinoyat sodir etilgan joylarning fazoviy ketma-ketligini tahlil qiluvchi tadqiqot metodologiyasi”¹.

GPT ma'lumotlar yig'ish, geokodlash va xaritalash, fazoviy tahlil, harakat va xulq modeli shuningdek, profil hosil qilish va natijalarv asosida qaror qabul qilishlarni o'z ichiga qamrab oladi.

Ushbu usul bir-biri bilan bog'liq bo'lgan, ketma-ket jinoyat sodir etilgan joylarning geometriyasidan foydalanib, qotillik, o'g'irlik, zo'rlash, odam o'g'irlash va boshqalar kabi tergovlarda fazoviy ma'lumotlarni boshqarish vositasidir.

Shu tarzda, jinoyat hududlarini ifodalovchi virtual xaritalarg geopofilga birlashtirilgan ehtimoliy xavf yuzalari aniqlanadi.

2-rasm. GPT orqali Geokodlash va Xaritalash.

¹ Fridell L, Wycoff M (2014) Jamiyat politsiyasi: o'tmish, hozirgi vakelajak. AQSh.

Geografik profillar jinoyat sodir etilgan joylarning fazoviy ketma-ketligini yoki jinoyat qidiruv jarayonini fazoda jinoyat sodir etilgan joylarning ehtimoliy xatti-harakatlariga qaratib tasvirlaydigan va bog'laydigan algoritm yordamida yaratiladi.

Ushbu joylar va jinoyat voqealarini bog'lash orqali jinoyatchining ishlash usuli va imzosi tekshiriladi va jinoyatlarni tergov qilishning parallel tahlili jinoyatchilarning shaxsiy xususiyatlari bo'yicha moddiy va shaxsiy ma'lumotlar manbalari asosida ma'lumotlarni to'plashni o'z ichiga oladi.

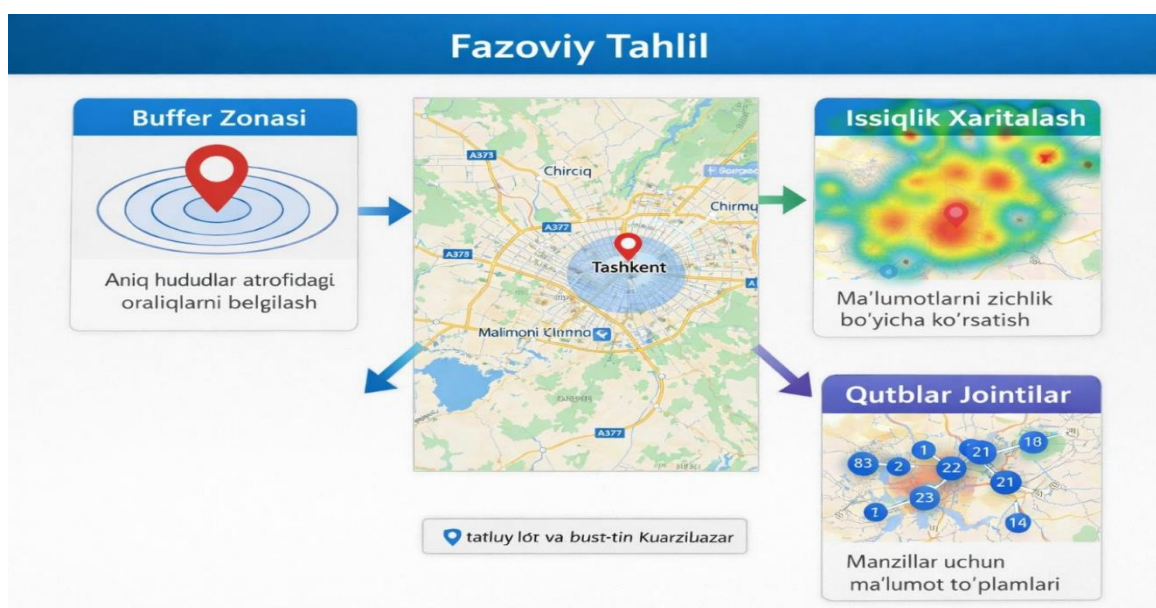
Geografik profillash “uning obyektiv (miqdoriy) va subyektiv (sifatli) komponentlaridan iborat. Keyingi komponent asosan jinoyatchining aqliy xaritasini qayta tiklash va talqin qilishga asoslangan”¹.

Noma'lum jinoyatchining fazodagi faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan ehtimoliy motivi, xulq-atvori va turmush tarzi haqidagi bilimlar (jinoyatchining psixologik profili deb ataladigan) bu holatda juda foydali bo'lishi mumkin.

Geografik profillash “gumondorlarni qidirishga atrof-muhit kriminologiyasi nazariyasi, jinoyatchining fazoviy xatti-harakatlarini tadqiq qilish va Environmental Criminology Research Inc. tomonidan **Rigel** deb nomlangan geografik profillash dasturiga kiritilgan matematikaning kombinatsiyasidan foydalangan holda qaratilgan”².

¹ Ksenija B, Yelena M. Jinoyatchilik geografiyasi va geografik axborot tizimlari. J Forensic Sci & Criminal Inves. 2017; 2(4): 555591. DOI: [10.19080/JFSCI.2017.02.555591](https://doi.org/10.19080/JFSCI.2017.02.555591).

² Schwind H, Ahlborn W, Weiss R (1978) Empirische Kriminalgeographie. Germaniya.

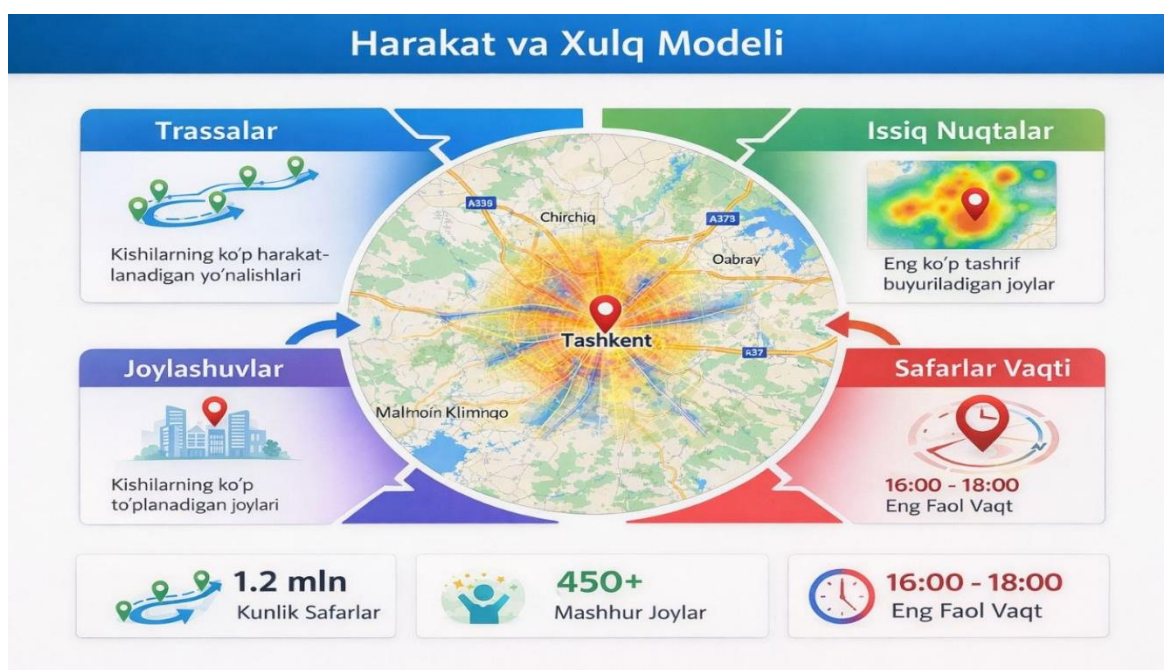

3-rasm. GPTning Fazoviy tahlili

Rigel “ko'cha xaritasida joylashgan va jinoyatchining bazasi uchun eng ehtimoliy hududlarni ko'rsatadigan ikki o'lchovli ehtimollik yuzasi bo'lgan geo-profilni yaratish uchun jinoiy geografik nishonga olish (CGT) deb nomlangan algoritmdan foydalanadi”¹.

Ba'zi ketma-ket jinoyat ishlarida ma'lum gumon qilinuvchilar soni yuzlab yoki minglab bo'lishi mumkin va geografik profil politsiyaga bu ma'lumotlarni boshqarishda yordam berishi mumkin.

¹ Jek R. Grin (2000) Amerikada jamoat politsiyasi faoliyati: Politsiyaning tabiati, tuzilishi va funksiyasini o'zgartirish. Milliy adliya instituti, AQSh.

4-rasm. GPT asosida harakat va Xulq modeli

Geografik profil tayyorlangandan so'ng qo'llanilishi mumkin bo'lgan turli xil tergov strategiyalari mavjud.

CGT (jinoiy geografik nishonga olish) shuningdek, “jinoyatchining ehtimoliy joylashuvi sifatida "cho'qqilar"ning vizual shaklida ifodalangan ehtimolliklarning uch o'lchovli taqsimotini (xavf yuzasi) taqdim etadi. Jinoiy harakatlarning takroriy sodir etilishining ehtimollik tahlili teng imkoniyatlar usuli va og'irlik usuli yordamida amalga oshiriladi, shunda o'rta nuqta tahlilini o'tkazish orqali jinoyat sodir etilgan joylarning ehtimoliy ketma-ketligi aniqlanadi”¹.

Muayyan xavfsizlikka tahdid soluvchi hodisalarni bashorat qilishga harakat qilinadigan hududlar bilan taqqoslaganda, standart og'ishning statistik kontseptsiyasi qo'llaniladi va kelajakdagi jinoyat yoki boshqa biron bir asosiy faoliyatning ma'lum joylarda yoki obyektlarda foizi, shuningdek, taxmin qilingan vaqt (oy, kun, soat) olinadi. Ushbu modelning prognostik asosliligi jinoyat sodir etilgan joylar soni bilan mutanosib ravishda bog'liq - joylar qancha ko'p bo'lsa.

¹ Kolodyajnyi, MH (2019). Jinoyat xaritasi. Ukraina Jinoyat huquqi assotsiatsiyasi byulleteni, 1(12), 147-163 b

Xulosa shuki, jinoiy harakatlarning takroriy sodir etilishining ehtimollik tahlili teng imkoniyatlar usuli va og'irlik usuli yordamida amalga oshiriladi, shunda o'rta nuqta tahlilini o'tkazish orqali jinoyat sodir etilgan joylarning ehtimoliy ketma-ketligi aniqlanadi.

Muayyan xavfsizlikka tahdid soluvchi hodisalarni bashorat qilishga harakat qilinadigan hududlar bilan taqqoslaganda, standart og'ishning statistik kontseptsiyasi qo'llaniladi va kelajakdagi jinoyat yoki boshqa biron bir asosiy faoliyatning ma'lum joylarda yoki obyektlarda foizi, shuningdek, taxmin qilingan vaqt (oy, kun, soat) olinadi.

Ushbu modelning prognostik asosliligi jinoyat sodir etilgan joylar soni bilan mutanosib ravishda bog'liq joylar qancha ko'p bo'lsa, jinoyatchilik darajasini oldini olish va kamaytirish, fuqarolarga foyda keltirish maqsadida zamonaviy politsiya tashkilotlari tomonidan kundalik ishlarda jinoiy xatti-harakatlarni topish va tahlil qilishda geografik ma'lumotlarning ahamiyati tan olingan.

Jinoiy faoliyatning vizual tasviridan tashqari, GIS va geografik profillash usullari kelajakdagi voqealarni vaqt va makonga nisbatan xronologik tahlil qilish va bashorat qilish imkonini beradi, shuningdek, jamoat xavfsizligi va ushbu hodisalarga samarali va tezkor reaksiyalarni taktik rejalashtirish uchun muhimdir.

БОЛТАЕВ ЖАҲОНГИР АЗИМОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни

муҳофаза қилиш академияси

магистратура тингловчиси

АХБОРОТ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ҲУҚУҚИЙ ЗАРУРИЯТИ ВА АҲАМИЯТИ

Аннотация. Мазкур тезисда ахборот соҳасидаги жиноятларнинг олдини олишнинг ижтимоий-ҳуқуқий зарурияти, унинг шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлашдаги ўрни ҳамда миллий қонунчиликни

такомиллаштириш билан боғлиқ масалалар таҳлил қилинади. Ахборот технологияларининг жадал ривожланиши натижасида кибержиноятлар, шахсга доир маълумотларнинг ноқонуний айланиши, фирибгарлик, компьютер ахборотига қонунга хилоф равишда кириш ва рақамли муҳитдаги бошқа таҳдидлар ижтимоий муносабатларга бевосита таъсир кўрсатмоқда. Шу боис профилактика фақат жазо қўллаш механизми эмас, балки ҳуқуқий тарбия, рақамли саводхонлик, институционал ҳамкорлик, хавфларни олдиндан аниқлаш ва халқаро ҳуқуқий стандартлар билан уйғунлаштирилган комплекс тизим сифатида қаралиши лозим. Тезисда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Жиноят кодекси, “Киберхавфсизлик тўғрисида”, “Ахборотлаштириш тўғрисида”, “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида” ва “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонунлар асосида мавзунинг долзарблиги ёритилади.

Калит сўзлар: ахборот соҳаси, кибержиноят, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, киберхавфсизлик, рақамли хавфсизлик, ижтимоий зарурият, ҳуқуқий тартиб.

Аннотация. В данном тезисе анализируются социально-правовая необходимость предупреждения преступлений в информационной сфере, его значение для обеспечения безопасности личности, общества и государства, а также вопросы совершенствования национального законодательства. В условиях стремительного развития информационных технологий киберпреступность, незаконный оборот персональных данных, мошенничество, неправомерный доступ к компьютерной информации и иные угрозы цифровой среды оказывают непосредственное влияние на общественные отношения. Поэтому профилактику следует рассматривать не только как механизм последующего наказания, но и как комплексную систему правового воспитания, повышения цифровой грамотности, институционального взаимодействия, раннего выявления рисков и гармонизации с международными правовыми стандартами. Актуальность темы раскрывается на основе Конституции Республики Узбекистан, Уголовного кодекса, законов «О кибербезопасности», «Об информатизации», «О профилактике правонарушений» и «Об органах внутренних дел».

Ключевые слова: информационная сфера, киберпреступность, профилактика правонарушений, кибербезопасность, цифровая безопасность, социальная необходимость, правовой порядок.

Abstract. This thesis examines the socio-legal necessity of preventing crimes in the information sphere, its importance for protecting the individual, society and the state, and the need to improve national legislation. The rapid development of

information technologies has increased the impact of cybercrime, unlawful circulation of personal data, fraud, illegal access to computer information and other digital threats on social relations. Therefore, prevention should not be understood merely as a punitive response after an offence has occurred, but as a comprehensive system combining legal education, digital literacy, institutional cooperation, early risk identification and harmonisation with international legal standards. The relevance of the issue is discussed on the basis of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Criminal Code, and the laws “On Cybersecurity”, “On Informatization”, “On Prevention of Offences” and “On Internal Affairs Bodies”.

Keywords: information sphere, cybercrime, offence prevention, cybersecurity, digital security, social necessity, legal order.

Кириш. Бугунги кунда ахборот майдони жамият ҳаётининг барча соҳаларига чуқур кириб борган мураккаб ижтимоий-ҳуқуқий муҳитга айланди. Давлат бошқаруви, банк-молия тизими, таълим, тиббиёт, электрон тижорат, оммавий коммуникация ва маиший муносабатлар рақамли инфратузилма орқали амалга оширилмоқда. Бундай шароитда ахборот технологиялари фақат тараққиёт воситаси эмас, балки жиноий тажовуз объекти ва айрим ҳолларда жиноят содир этиш воситаси сифатида ҳам намоён бўлади. Шу сабабли ахборот соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш замонавий ҳуқуқий сиёсатнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Ахборот соҳасидаги жиноятларнинг хавфли жиҳати шундаки, улар кўпинча ҳудудий чегарани тан олмайди, жабрланувчи билан ҳуқуқбузар ўртасида бевосита жисмоний алоқа бўлишини талаб қилмайди ҳамда қисқа вақт ичида катта миқдорда моддий ва маънавий зарар етказиши мумкин. Компютер ахборотига қонунга ҳилоф равишда кириш, фишинг, онлайн фирибгарлик, зарарли дастурлар тарқатиш, шахсий маълумотларни сотиш ёки ошкор қилиш, ижтимоий тармоқлар орқали ёлғон ахборот тарқатиш каби қилмишлар фуқароларнинг мулкӣ манфаатлари, шаъни, қадр-қиммати, шахсий ҳаёти дахлсизлиги ва ахборот хавфсизлигига таҳдид солади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳар бир инсон шахсий ҳаёти дахлсизлиги, шахсий ва оилавий сирга эга бўлиш, ўз

шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилиш ҳуқуқига эгаллиги белгилаб қўйилган. Демак, ахборот соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш нафақат жиноятчиликка қарши кураш масаласи, балки инсон ҳуқуқларини таъминлашнинг ҳам зарур кафолатидир. Айниқса, рақамли муҳитда шахсга доир маълумотлар, ёзишмалар, электрон тўловлар ва онлайн идентификация воситалари билан боғлиқ муносабатлар кенгайгани сари профилактика чоралари ҳам ҳуқуқий, ташкилий ва техник нуқтаи назардан кучайтирилиши лозим.

Асосий қисм. Ахборот соҳасидаги жиноятларнинг олдини олишнинг ижтимоий зарурияти, аввало, рақамли муҳитда фуқароларнинг хавфсиз иштирокини таъминлаш билан боғлиқ. Ҳозирги шароитда шахснинг ижтимоий фаоллиги кўп жиҳатдан электрон хизматлардан фойдаланиш, масофавий тўловлар амалга ошириш, давлат хизматларига мурожаат қилиш, таълим платформаларида ўқиш ва ижтимоий тармоқларда мулоқот қилиш орқали рўёбга чиқади. Агар ушбу муҳитда хавфсизлик кафолатлари етарли бўлмаса, фуқароларнинг рақамли хизматларга ишончи сусаяди, электрон бошқарув самарадорлиги пасаяди ва жамиятда ҳуқуқий нигилизм кучаяди.

Иккинчидан, ахборот соҳасидаги жиноятлар иқтисодий хавфсизликка бевосита таъсир кўрсатади. Онлайн фирибгарлик, банк карталари маълумотларини қўлга киритиш, электрон тижорат платформаларидан ноқонуний фойдаланиш, криптоактивлар айланмаси билан боғлиқ қонунбузарликлар жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ манфаатларига зарар етказади. Бундай жиноятларнинг олдини олиш иқтисодий барқарорлик, тадбиркорлик муҳити ва инвестициявий ишончни муҳофаза қилишнинг муҳим шартидир. Шу маънода профилактика ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти билан бир қаторда банклар, телекоммуникация операторлари, электрон тижорат субъектлари ва таълим муассасалари ҳамкорлигини талаб этади.

Учинчидан, ахборот соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар шахсий ҳаёт дахлсизлиги ва шахсга доир маълумотлар муҳофазаси билан узвий

боғлиқ. Фуқароларнинг паспорт маълумотлари, телефон рақамлари, банк реквизитлари, биометрик идентификаторлари, геолокацияси ёки шахсий ёзишмалари ноқонуний равишда қўлга киритилганда, бу ҳолат нафақат моддий зарар, балки руҳий босим, обрўсизлантириш, шантаж ва дискриминация хавфини ҳам келтириб чиқаради. Шу боис ахборот соҳасидаги жиноятлар профилактикаси инсон қадр-қимматини ҳимоя қилишга қаратилган конституциявий вазифа сифатида баҳоланиши керак.

Тўртинчидан, ахборот соҳасидаги жиноятлар давлат ва жамият хавфсизлигига таҳдид солиши мумкин. Давлат ахборот тизимларига ноқонуний кириш, муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига зарар етказиш, ёлғон маълумотлар орқали ижтимоий барқарорликка таъсир ўтказиш ёки киберҳужумлар воситасида хизматлар узлуксизлигини бузиш каби ҳолатлар жамоат хавфсизлиги билан бевосита боғлиқдир. “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонуннинг мақсади киберхавфсизлик соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат бўлиб, мазкур қонун ахборот маконида хавфларни бартараф этишнинг ҳуқуқий асосларини шакллантиради.

Миллий жиноят қонунчилигида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар алоҳида ҳуқуқий объект сифатида эътироф этилган. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг XX¹ боби “Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар”га бағишланган бўлиб, унда ахборотлаштириш қоидаларини бузиш, компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда фойдаланиш, компьютер тизимларига рухсатсиз кириш ва шу каби қилмишлар учун жавобгарлик белгиланган. Бу ҳолат ахборот соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар анъанавий жиноятлардан ўзининг объекти, усули, воситаси ва оқибатлари билан фарқ қилишини кўрсатади.

Бироқ жиноят содир этилганидан кейин жазо тайинлашнинг ўзи ахборот соҳасида хавфсизликни таъминлаш учун етарли эмас. Рақамли муҳитда зарар кўпинча тез тарқалади, далиллар қисқа вақтда йўқ қилиниши ёки хорижий серверларга кўчирилиши мумкин. Шу сабабли профилактика жиноятчиликка қарши

курашнинг энг самарали, инсонпарвар ва иқтисодий жиҳатдан мақбул йўли сифатида намоён бўлади. Профилактика орқали жиноят сабаблари ва шароитлари бартараф этилади, хавф гуруҳлари билан манзилли иш олиб борилади, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва рақамли масъулияти оширилади.

“Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун профилактика фаолиятининг умумий ҳуқуқий асосларини белгилайди. Ушбу қонундан келиб чиқиб, ахборот соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик профилактика чораларини уйғун қўллашни тақозо этади. Масалан, умумий профилактика аҳолини киберхавфлар ҳақида хабардор қилиш, махсус профилактика эса кибержиноятчилик хавфи юқори бўлган соҳаларда назорат ва таҳлил ишларини кучайтириш билан боғлиқ. Виктимологик профилактика жабрланувчи бўлиш эҳтимоли юқори шахслар, жумладан, кекса ёшдагилар, ўсмирлар, рақамли саводхонлиги паст фуқаролар ва электрон тўловлардан фаол фойдаланувчилар билан мақсадли ишлашни назарда тутди.

Ахборот соҳасидаги жиноятларнинг олдини олишда ички ишлар органларининг ўрни алоҳида аҳамиятга эга. “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ, ушбу органларнинг асосий вазифалари фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, мулкни, конституциявий тузумни ҳимоя қилиш, қонун устуворлигини, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикасидан иборат. Демак, ахборот соҳасида профилактика ишларини ташкил этиш ички ишлар органларининг умумий вазифаларидан ажралмас қисмидир.

Шу билан бирга, ахборот соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш фақат бир идоранинг вазифаси сифатида қаралмаслиги лозим. Бу йўналишда прокуратура, судлар, киберхавфсизлик бўйича ваколатли органлар, таълим муассасалари, оммавий ахборот воситалари, нодавлат ташкилотлар ва хусусий сектор ўртасида

тизимли ҳамкорлик зарур. Чунки кибержиноятлар кўп ҳолларда техник инфратузилма, молиявий операция, шахсий маълумотлар базаси ва ҳуқуқий муносабатлар кесишган нуқтада содир этилади. Бундай мураккаб муҳитда самарали профилактика маълумот алмашиш, тезкор муносабат билдириш, таҳлил қилиш ва аҳолини огоҳлантириш механизмларини бирлаштиришни талаб қилади.

Профилактиканинг муҳим йўналишларидан бири рақамли ҳуқуқий маданиятни шакллантиришдир. Фуқаролар кучли пароллардан фойдаланиш, икки босқичли аутентификацияни қўллаш, шубҳали ҳаволаларни очмаслик, шахсий маълумотларни бегоналарга бермаслик, электрон тўловлар хавфсизлигига риоя қилиш каби оддий, аммо муҳим қоидаларни билиши керак. Ҳуқуқий маданият эса фуқарога ахборот соҳасидаги қилмишларнинг ҳуқуқий оқибатларини англаш, ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга ўз вақтида мурожаат қилиш имконини беради.

Халқаро тажриба ҳам ахборот соҳасидаги жиноятларнинг олдини олишда ҳуқуқий уйғунлик ва трансчегаравий ҳамкорлик зарурлигини тасдиқлайди. Европа Кенгашининг Кибержиноятчилик тўғрисидаги Будапешт конвенцияси кибержиноятларга қарши миллий қонунчиликни ривожлантириш ва давлатлар ўртасида ҳамкорликни йўлга қўйишда муҳим ҳуқуқий асос сифатида эътироф этилади. Шунингдек, БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 2024 йил 24 декабрда қабул қилинган Кибержиноятчиликка қарши конвенция кибержиноятларнинг олдини олиш, уларга қарши курашиш ва электрон далиллар алмашинуви бўйича халқаро ҳамкорликни кучайтиришга қаратилган биринчи глобал шартнома сифатида баҳоланмоқда.

Ўзбекистон учун мазкур халқаро ёндашувлардан келиб чиқадиган муҳим хулоса шундан иборатки, ахборот соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш миллий қонунчилик, институционал салоҳият ва халқаро ҳамкорлик бирлигида амалга оширилиши керак. Бунинг учун жиноят қонунчилигида ахборот технологиялари орқали

содир этиладиган қилмишларни аниқ квалификация қилиш, тергов органларининг рақамли далиллар билан ишлаш кўникмасини ошириш, киберинцидентлар ҳақида тезкор хабар бериш тартибини такомиллаштириш ва аҳолининг рақамли хавфсизлик бўйича билимларини мунтазам ошириш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса. Хулоса қилиб айтганда, ахборот соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш замонавий жамиятда ижтимоий барқарорлик, инсон ҳуқуқлари, иқтисодий хавфсизлик ва давлат бошқаруви самарадорлигини таъминлашнинг муҳим шартидир. Рақамли муҳитда жиноятчиликнинг янги шакллари пайдо бўлаётган бир пайтда профилактика чоралари ҳам анъанавий тушунчалар билан чекланиб қолмасдан, ҳуқуқий, ташкилий, техник ва маърифий механизмларни қамраб олиши лозим.

Илмий-амалий нуқтаи назардан қуйидаги йўналишлар устувор ҳисобланади: биринчидан, аҳолининг рақамли саводхонлиги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш; иккинчидан, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, киберхавфсизлик субъектлари ва хусусий сектор ўртасида тезкор ҳамкорликни кучайтириш; учинчидан, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларни аниқлаш ва тергов қилишда рақамли далиллар билан ишлаш стандартларини такомиллаштириш; тўртинчидан, миллий қонунчиликни халқаро стандартлар билан уйғунлаштириш; бешинчидан, профилактик чораларни инсон ҳуқуқлари, мутаносиблик ва қонунийлик принциплари асосида амалга ошириш. Ана шу ёндашув ахборот соҳасидаги жиноятларнинг оқибатлари билан курашишдан кўра, уларнинг сабаб ва шароитларини бартараф этишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Янги таҳрир. 30.04.2023 й. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. 22.09.1994. XX¹ боб — «Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар». Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1995 й.

3. Ўзбекистон Республикасининг «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонуни. 11.12.2003, 560-II-сон. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2004 й.

4. Ўзбекистон Республикасининг «Киберхавфсизлик тўғрисида»ги Қонуни. 15.04.2022, ЎРҚ-764-сон. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 16.04.2022 й., 03/22/764/0313-сон.

5. Ўзбекистон Республикасининг «Шахсга доир маълумотлар тўғрисида»ги Қонуни. 02.07.2019, ЎРҚ-547-сон. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 27.03.2026 й., 03/26/1125/0278-сон.

6. Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни. 14.05.2014, ЎРҚ-371-сон. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 18.04.2026 й., 03/26/1132/0378-сон.

7. Ўзбекистон Республикасининг «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги Қонуни. 16.09.2016, ЎРҚ-407-сон. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 18.04.2026 й., 03/26/1132/0378-сон.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари ёрдамида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва уларга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори. 30.04.2025, ПҚ-153-сон. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 06.05.2025 й., 07/25/153/0411-сон.

9. Council of Europe. Convention on Cybercrime, ETS No. 185, Budapest, 23 November 2001. <https://rm.coe.int/1680081561>.

10. United Nations Office on Drugs and Crime. United Nations Convention against Cybercrime, adopted by UN General Assembly resolution 79/243 on 24 December 2024. <https://docs.un.org/en/a/res/79/243>.

11. Interpol. Cybercrime: global cybercrime programme and cyber-enabled crime prevention materials. Official information resources. <https://www.interpol.int/Crimes/Cybercrime>.

QUDRATOV QUDDUS IZZATULLO
O'G'LI

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi,
“Kiberxavfsizlikni huquqiy ta'minlash”
fakulteti magistranti

DASTLABKI TERGOV MA'LUMOTLARINING TEXNIK SIZIB
CHIQISH SABABLARI VA OQIBATLARI

Annotatsiya: Mazkur maqola jinoyatchilikning raqamli transformatsiyasi davrida dastlabki tergov ma'lumotlarining texnik sizib chiqish sabablari, yuzaga keladigan kiberxavfsizlik xatarlari va ularning huquqiy oqibatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: dastlabki tergov; texnik sizib chiqish; raqamli dalillar; kiberxavfsizlik; raqamli forenzika; tergov siri; zararli dasturlar (malware); axborot xavfsizligi; standart operatsion protseduralar.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу причин технической утечки данных на стадии предварительного расследования в условиях цифровой трансформации преступности, возникающих киберугроз и их правовых последствий.

Ключевые слова: предварительное расследование; техническая утечка; цифровые доказательства; кибербезопасность; цифровая криминалистика; тайна следствия; вредоносные программы (malware); информационная безопасность; стандартные операционные процедуры.

Annotation: This article is devoted to the analysis of the causes of technical data leaks at the stage of preliminary investigation in the context of the digital transformation of crime, the emerging cybersecurity risks, and their legal consequences.

Keywords: preliminary investigation; technical data leakage; digital evidence; cybersecurity; digital forensics; investigation secrecy; malware; information security; standard operating procedures.

Kirish. Bugungi kunda jinoyatchilikning raqamli transformatsiyasi huquqni muhofaza qiluvchi organlar oldiga yangi avlod muammolarini qo'ymoqda. Zamonaviy tergov jarayonlarini raqamli texnologiyalar, xususan, raqamli forenzika (digital forensics) usullarizsiz tasavvur qilib

bo'lmaydi. Voqea joyidan olinadigan ashyoviy dalillar endilikda nafaqat jismoniy obyektlar, balki elektron qurilmalar, tarmoq trafigi, log fayllar va bulutli xotira ma'lumotlaridan iborat bo'lib, ularni tahlil qilish yuqori texnologik yondashuvni talab etadi. Prezidentimizning PF-38-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasida ham axborot texnologiyalari orqali sodir etiladigan jinoyatlarni aniqlashda raqamli kriminalistikani keng qo'llash va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning ixtisoslashtirilgan bo'linmalari salohiyatini oshirish hamda idoraviy raqamli infratuzilmaning axborot xavfsizligini hamda elektron ma'lumotlar va hujjatlarning himoyasini ta'minlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan¹.

Asosiy tahlil. Har qanday an'anaviy yoki iqtisodiy jinoyat doirasida ham smartfonlar, kompyuter tizimlari va raqamli aloqa vositalari muhim dalil manbaiga aylanmoqda. Shu sababli, dastlabki tergov va surishtiruv jarayonlariga kiberxavfsizlik mutaxassislari, axborot texnologiyalari ekspertlari va zararli dasturlarni (malware) tahlil qiluvchi injenerlarning jalb qilinishi doimiy tus olmoqda. Bu holat jinoyat ishlarini yuritishda texnik xodimlarning ishtirokini kengaytirib, ularga protsessual mas'uliyat yuklaydi.

“Tergov siri” bu – tergov materiallarida hujjatlashtirilgan, tergovchi tomonidan oshkor qilinmasligi kerak deb topilgan va oshkor etish uchun jinoiy javobgarlik borligi haqida ogohlantirish berilgan ma'lumotlardir.² “Surishtiruv va dastlabki tergov ma'lumotlari” (tergov siri) tushunchasi endilikda faqatgina qog'oz hujjatlar yoki og'zaki ko'rsatmalarni emas, balki shifrlangan ma'lumotlar bazalari, elektron yozishmalar va qurilmalarning xotira nusxalarini (dump) ham o'z ichiga oladi. Raqamli davrda ma'lumotlarning nusxalanishi va tarqalish tezligi keskin oshgani sababli, tergov sirini saqlash tushunchasi endilikda

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-6079-sonli Farmoni //O'zbekiston qonunchiligi milliy bazasi, 06.10.2020-y., № 06/20/6079/1349.

² Mirsultanova va Jakhonova, «Jurnalistik surishtiruv o'tkazishda jurnalist va axborot manbasi xavfsizligini ta'minlash muammolari».

bevosita **axborot xavfsizligi** qoidalariga rioya qilish degan ma'noni anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 68-moddasida protsessga jalb qilingan mutaxassis va ekspertlarni ekspertizani o'tkazishi munosabati bilan o'ziga ma'lum bo'lib qolgan ma'lumotlarni oshkor qilmaslik majburiyati va Jinoyat-protsessual kodeksining 183-moddasida surishtiruv yoki dastlabgi tergov ma'lumotlarini surishtiruvchining, tergovchining yoxud prokurorning ruxsatisiz ish yopiq sud majlisida ko'rilganda esa yopiq sud majlisi muhokamasi ma'lumotlarini hamda tafsilotlarini sudning ruxsatisiz oshkor qilgan holatda javobgarlikka sabab bo'lishi haqida ogohlantirilishi qat'iy belgilangan.¹ Unga ko'ra, tergovchi yoki surishtiruvchi ishda ishtirok etayotgan shaxslarni, shu jumladan **protsessga jalb qilingan mutaxassis va ekspertlarni** ma'lumotlarni ruxsatsiz oshkor qilganlik uchun javobgarlik haqida ogohlantirib, ulardan tilxat oladi. Agar ushbu qoida buzilsa, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 239-moddasi (Surishtiruv yoki dastlabki tergov ma'lumotlarini oshkor qilish) bilan jinoiy javobgarlik kelib chiqadi². Ushbu jinoyatning subyektlari ro'yxatiga ishdagi raqamli dalillarni tahlil qilish uchun protsessga jalb qilingan IT-mutaxassislar ham to'liq kiradi. E'tibor qaratishimiz lozim bo'lgan jihat shundaki, ekspertiza jinoyat qo'zg'atilgunga qadar ya'ni tergovga qadar tekshiruv jarayonida ham o'tkazilishi mumkin bo'lgan tergov harakati hisoblanadi va TQT jarayonidagi ma'lumotlarning oshkor qilinishi Jinoyat kodeksining 239-moddasida keltirilgan jinoyat tarkibini bermasligini inobatga olgan holda, zararli dastur va shunga o'xsash raqamli dalillarga nisbatan tergovchi, surishtiruvchi va prokuror tomonidan ekspertiza tayinlashni jinoyat ishi qo'zg'atilgandan so'ng amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Ilmiy yondashuv. Raqamli dalillar bilan ishlash o'ta nozik kiberxavfsizlik xatarlarini keltirib chiqaradi. Log fayllarni tahlil qilish, shubhali qurilmalardagi zararli APK (Android Package Kit) fayllarni

¹ O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2025

² «22.09.1994. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi».

teskari muhandislik (reverse engineering) yordamida o'rganish yoki kriptovalyuta tranzaksiyalarining iziga tushish jarayonida axborot tizimlarining yaxlitligi buzilishi mumkin. Eng katta xatar – ashyoviy dalil hisoblangan fayllarni tahlil qilishda uchinchi tomon dasturlari yoki global tarmoqqa ulangan ochiq vositalardan foydalanish orqali ma'lumotlarning global tarmoqqa sizib chiqishidir.

Raqamli makonda ma'lumot oshkor bo'lishining huquqiy bahosi uning sabablariga bog'liq. Texnik xatolik (masalan, ekspert ishlagan tizimda oldindan mavjud bo'lgan zero-day zaifligi sababli xakerlar tizimga kirishi yoki tasdiqlanmagan shifrlash algoritmining buzilishi) subyektiv tomondan ehtiyotsizlik yoki qasddan qilingan harakat sifatida baholanmasligi mumkin. Biroq, tergov siri ekanligini anglagan holda va oqibatiga ko'zi yetib, ma'lumotlarni ataylab himoyasiz ochiq aloqa kanallari orqali yuborish yoki ochiq OSINT platformalariga (masalan, VirusTotal, Malware Bazaar) maxfiy hujjatlarni tahlil uchun yuklash qasddan qilingan jinoyat sifatida tasniflanishi lozim. Konstitutsiyaning 29-moddasiga mazmunan diqqat qaratganimizda texnik xatolik yoki sizib chiqish natijasida raqamli dalillarning yaxlitligi buzilganda, ular nomaqbul dalilga aylanishi konstitutsion norma sifatida ham mustahkamlab qo'yilgan.¹

Garchi O'zbekistonda raqamli dalillar bilan ishlash bo'yicha xalqaro talablarga javob beruvchi O'z DSt ISO/IEC 27037:2017 standarti mavjud bo'lsa-da, amaliyotda u ko'proq tavsiyaviy xususiyatga ega bo'lib qolmoqda². Tergov sirini raqamli muhitda samarali himoya qilish uchun quyidagicha ba'zi texnik choralarni taklif etish mumkin:

Raqamli dalillar bilan ishlovchi barcha tergovchilar, surishtiruvchilar va jalb qilinadigan IT-mutaxassislar uchun qat'iy "Standart operatsion protseduralar" (Standard Operating Procedures) ishlab chiqilishi shart. Ushbu protokollar dalillarni qabul qilish, saqlash va ko'chirishda qaysi turdagi shifrlash va aloqa kanallaridan foydalanishni qat'iy belgilab berishi kerak.

¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yilgi tahrir)

² ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СТАНДАРТ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.

AQShda raqamli dalillar bilan ishlash protokollarini NIST (Milliy Standartlar va Texnologiyalar Instituti) belgilab beradi. Ularning NIST SP 800-86 ("Hodisalarga ta'sir ko'rsatishda forenzik texnikalarni integratsiya qilish qo'llanmasi") hujjati tergovchilar va IT-mutaxassislar uchun asosiy SOP hisoblanadi. Shuningdek, SWGDE (Raqamli dalillar bo'yicha ilmiy ishchi guruh) dalillarni tashishda qanday shifrlash algoritmlaridan foydalanish kerakligini qat'iy belgilaydi. Agar mutaxassis bu protokoldan chetga chiqsa, sudda dalil maqbul emas deb topiladi. Elektron dalillarni, xususan zararli dasturlar va kiberjinoyat vositalarini texnik yoki forenzik tahlil qilish jarayoni faqat global internet tarmog'idan jismoniy va mantiqiy izolyatsiya qilingan (air-gapped) laboratoriyalarda olib borilishi haqidagi talabni huquqiy jihatdan mustahkamlash maqsadga muvofiqdir. Bu jinoyatchilarning tergov jarayonini masofadan kuzatishining oldini oladi. FQBning Kompyuter tahlili va javob berish jamoasi (CART) hamda CISA (Kiberxavfsizlik va infratuzilmani himoya qilish agentligi) laboratoriyalarida zararli dasturlar faqat Air-gapped xonalarda tahlil qilinadi. Bunday laboratoriyalarga nafaqat internet kabeli ulanmagan, balki xonaning o'zi radio to'lqinlar (Wi-Fi, Bluetooth, GSM) o'tmaydigan qilib ekranlashtirilgan (Faradey qutisi - Faraday cage) bo'ladi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, jinoyatchilikning raqamli transformatsiyasi sharoitida dastlabki tergov ma'lumotlarining texnik sizib chiqishi nafaqat axborot xavfsizligi muammosi, balki bevosita jinoyat-protsessual faoliyatning samaradorligi va odil sudlov tamoyillariga ta'sir qiluvchi kompleks huquqiy muammo hisoblanadi. Raqamli dalillar bilan ishlash jarayonida yuzaga keladigan xatarlar an'anaviy tergov usullaridan tubdan farq qilib, yuqori darajadagi texnik bilim va qat'iy tartibga solingan xavfsizlik choralarini talab etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tergov ma'lumotlarining sizib chiqishiga sabab bo'luvchi omillar ikki asosiy guruhga bo'linadi: texnik va inson omili bilan bog'liq xatolar. Texnik omillar qatoriga axborot tizimlaridagi zaifliklar, zararli dasturlar ta'siri, noto'g'ri sozlangan

tarmoqlar va himoya mexanizmlarining yetarli darajada joriy etilmaganligi kiradi. Inson omiliga esa protsess ishtirokchilarining ehtiyotsizligi, malakasining yetarli emasligi yoki qasddan sodir etilgan harakatlar sabab bo'ladi. Aynan ushbu ikki omilning o'zaro uyg'unlashuvi tergov sirining buzilishiga olib keluvchi asosiy xavf manbai sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, maqolada asoslab berilganidek, texnik sizib chiqish holatlarini huquqiy baholashda ularning sababi va subyektiv tomoni alohida ahamiyat kasb etadi. Ehtiyotsizlik oqibatida yuzaga kelgan texnik nosozliklar bilan qasddan oshkor etish o'rtasidagi farqni aniq belgilash jinoyat-huquqiy javobgarlikni to'g'ri qo'llash uchun muhimdir. Shu bilan birga, raqamli dalillarning yaxlitligi buzilishi ularning protsessual maqomiga bevosita ta'sir ko'rsatib, sudda nomaqbul dalil sifatida baholanishiga olib kelishi mumkin.

Amaliy jihatdan qaralganda, tergov sirini ishonchli himoya qilish faqatgina huquqiy normalar bilan emas, balki zamonaviy texnik vositalar va qat'iy tartibga solingan protseduralar bilan ta'minlanishi lozim. Xususan, barcha protsess ishtirokchilari uchun majburiy bo'lgan standart operatsion protseduralarni joriy etish, raqamli dalillar bilan ishlashda xalqaro standartlarga mos xavfsizlik choralarini qo'llash hamda maxsus izolyatsiyalangan (air-gapped) laboratoriyalarni keng joriy etish zarur hisoblanadi.

Bundan tashqari, xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli dalillar bilan ishlash jarayonida texnik va huquqiy talablarning uyg'unligi muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, milliy qonunchilikni xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish, xususan, raqamli kriminalistika va kiberxavfsizlik sohasidagi ilg'or tajribalarni joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, dastlabki tergov ma'lumotlarining texnik sizib chiqishining oldini olish kompleks yondashuvni talab etadi. Bu borada huquqiy tartibga solishni takomillashtirish, texnik himoya choralarini kuchaytirish, mutaxassislarning malakasini oshirish va raqamli madaniyatni rivojlantirish o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan ustuvor yo'nalishlar sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur yo'nalishda tizimli

islohotlarni amalga oshirish tergov sirining daxlsizligini ta'minlash, jinoyat ishlarini sifatli tergov qilish hamda odil sudlovni to'liq ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yilgi tahrir) // Lex.uz — O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlar bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2025
3. «22.09.1994. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi». Просмотрено 28 апрель 2026 г. <https://lex.uz/docs/-111453#-7752739>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-6079-sonli Farmoni //O'zbekiston qonunchiligi milliy bazasi, 06.10.2020-y., № 06/20/6079/1349.
5. Mirsultanova, Khamida, и Malika Jakhonova. «Jurnalistik surishtiruv o'tkazishda jurnalist va axborot manbasi xavfsizligini ta'minlash muammolari». International scientific journal of media and communications in central asia, вып. 10 (июль 2025 г.). <https://doi.org/10.62499/ijmcc.vi10.204>
6. ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СТАНДАРТ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН. 6. Д.
7. <https://bazaar.abuse.ch/>

JO'RAYEV SHOHJAHON

ZAFAR O'G'LI

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi
Tergov faoliyati йўналиши 3-kurs talabasi

TERGOV HARAKATLARI O'TKAZISHDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya: Maqolada tergov harakatlari o'tkazishning protsessual shartlari, tergov harakatlari davomida sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish nazariy-huquqiy va amaliy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida sun'iy

intellekt tergov va sud jarayonlarida tergov harakatlarini o'tkazishda amaliyotda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qulayliklar va kamchiliklar, asosiy e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan protsessual qoidalar, shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlar o'rganilib, kamchiliklarni bartaraf etish jarayonida yuzaga kelayotgan qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi. Ishda tizimli va qiyosiy-huquqiy tahlil, amaliy o'rganishlar va statistik metodlardan foydalangan holda, Sud va Dastlabki tergovni amalga oshiruvchi organlarning tergov harakatlarini o'tkazishdagi faoliyati hamda sun'iy intellekt ortidan yuzaga kelish mumkin bo'lgan huquqiy va ijtimoiy xavflar, hamda sun'iy intellekt xulosalarining protsessual ahamiyati, shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: tergov harakatlari, protsessual shartlar, sud va dastlabki tergov organlari, sun'iy intellekt, raqamli dalil, protsessual kafolatlar.

Аннотация: В статье анализируются процессуальные условия проведения следственных действий и использование возможностей искусственного интеллекта при их осуществлении с теоретической, правовой и практической точек зрения. В ходе исследования рассматриваются удобства и недостатки, которые могут возникнуть на практике при использовании искусственного интеллекта в следственных и судебных процессах, процессуальные нормы, требующие особого внимания, а также изучаются нормативно-правовые документы и проблемы, возникающие в процессе устранения недостатков. С использованием системного и сравнительно-правового анализа, практических исследований и статистических методов в работе исследуется деятельность судов и органов досудебного расследования при проведении следственных действий, правовые и социальные риски, связанные с искусственным интеллектом, процессуальное значение выводов ИИ, а также вопросы обеспечения безопасности персональных данных.

Ключевые слова: Следственные действия, процессуальные условия, суды и органы предварительного расследования, искусственный интеллект, цифровые доказательства, процессуальные гарантии.

Annotation: The article analyzes the procedural conditions for conducting investigative actions and the use of artificial intelligence capabilities during these actions from theoretical, legal, and practical perspectives. During the research, the conveniences and shortcomings that may arise in practice when using artificial intelligence in investigative and judicial processes, the procedural rules that require special attention, as well as the study of normative-legal documents, and the challenges encountered in the process of eliminating shortcomings are examined.

Using systematic and comparative-legal analysis, practical studies, and statistical methods, the work explores the activities of courts and pre-trial investigation bodies in conducting investigative actions, the legal and social risks that may arise from artificial intelligence, the procedural significance of AI conclusions, and the security of personal data.

Keywords: Investigative actions, procedural conditions, courts and pre-trial investigation bodies, artificial intelligence, digital evidence, procedural safeguards.

KIRISH:

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev rahbarligida boshlangan “Uchinchi Renesans” va “Yangi O‘zbekiston” qurish g‘oyalari o‘zbek xalqiga katta quvonch va ertangi kuniga ishonch berayotganligi hammamizga ma’lum. Eng muhim bo‘g‘inlar - ta’lim, sog‘liqni saqlash, sport, san’at va madaniyat, ishlab chiqarish, qurilish, mudofaa, qishloq xo‘jaligi, xalqaro munosabatlar sohasida tub islohotlar va yangi qadamlar tashlanmoqda. Sud-huquq tizimi tubdan qayta o‘rganilib, shaxs huquqlari ta’minlanishi kafolatlari keskin ortib bormoqda. Jumladan, yangilangan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham inson huquqlarini ta’minlash borasida katta qadamlar tashlandi – barcha noaniqliklar - inson foydasiga hal etilishi belgilandi. “Xabeas korpus” instituti, “Miranda qoidasi” kabi global huquqlar Konstitutsiya darajasida mustahkamlandi. Agar dunyo mamlakatlari Konstitutsiyalarida insonning 110 dan ortiq huquqlari qayd etilgan bo‘lsa, shundan 90 tasi yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda mavjud. Ya’ni bu Konstitutsiya, tom ma’noda o‘zbekona “Inson huquqlari to‘g‘risidagi bill”ga aylandi deyishga asoslar yetarli.

Hozirgi jadallik bilan rivojlanib borayotgan zamonda raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar, raqamli dunyo loyihalari shiddat bilan rivojlanib bormoqda. Bunday loyihalar ichida eng tez rivolanayotgan texnologiya bu – sun’iy intellekt hisoblanadi. Ushbu texnologiya insoniyat tarixidagi eng inqilobiy kashfiyotlardan biri, nafaqat inqilobiy kashfiyotlardan biri, balki juda katta kuch sifatida tan olinmoqda. Sun’iy intellekt (SI) – insonlarga xos bo‘lgan qobiliyatlar va vazifalarni bajarish

xususiyatiga ega bo'lgan kompyuter tizimi. Bunday qobiliyatlarga misol tariqasida, mavjud muammolarni hal qilish, ma'lumotlari qayta ishlash, qarorlar qabul qilish, o'rganish, o'rgatish, tahlil qilish kabilarni olishimiz mumkin. Sun'iy intellekt ayni hozirgi davrda jamiyatdagi deyarli barcha sohalarni qamrab oldi, xususan, sog'liqni saqlash, sudhuquq tizimi, moliya, qishloq xo'jaligi, ta'lim, turizm, xavfsizlik sohaslarida sezilarli darajada rivojlanib ulgurdi. Buning natijasida jamiyatimizning ushbu sohaslarida bir muncha o'zgarishlar ro'y berdi. Shu sohalardan biri sud-huquq tizimi. Sud-huquq, adliya tizimlari sun'iy intellekt yordamida isloh qilinishi lozim edi va bunga boshqa sohalarning sun'iy intellektdan foydalanishi va sezilarli darajadagi o'sishga erishgani turtki bo'ldi. Sun'iy intellektni sud-huquq tizimida qo'llashning afzalliklari yaterli, ammo, uning kamchiliklari ham kam emas.

Yevropa Parlamenti tomonidan 2017-yilda qabul qilingan rezolyutsiyada ilg'or robotlar va sun'iy intellekt tizimlariga nisbatan "elektron shaxs" (electronic personhood) maqomini joriy etish taklifi ilgari surilgan edi. Mazkur tashabbus zamonaviy huquqiy tafakkurda muhim bosqich sifatida baholanib, texnologik subyektlarning huquqiy maqomini aniqlashtirish hamda ular tomonidan yetkazilgan zarar uchun javobgarlikni tartibga solish zaruriyatidan kelib chiqqan. Ushbu taklif, bir tomondan, sun'iy intellektning huquqiy subyekt sifatida e'tirof etilishiga yo'l ochuvchi konseptual asos sifatida qaralsa, boshqa tomondan, u amaliy jihatdan bir qator murakkab huquqiy va falsafiy savollarni keltirib chiqardi. Ko'plab yevropalik va xalqaro huquqshunos olimlar ushbu tashabbusni tanqidiy baholab, sun'iy intellektga huquqiy shaxs maqomini berish hali erta ekanligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, hozirgi bosqichda mavjud sun'iy intellekt tizimlari to'liq avtonom faoliyat yuritish darajasiga yetmagan, chunki ular inson tomonidan yaratilgan algoritmlar asosida ishlaydi hamda inson nazoratidan butunlay holi emas.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, jinoiy javobgarlik huquqiy javobgarlikning eng qat'iy shakli hisoblanib, u faqat jinoiy qonunchilikda belgilangan ijtimoiy xavfli qilmishlar uchun qo'llaniladi. An'anaviy jinoiy huquq nazariyasiga ko'ra, jinoiy javobgarlik mavjud bo'lishi uchun

ikki asosiy element *actus reus* (jinoiy harakat yoki harakatsizlik) va *mens rea* (aybdorlik yoki jinoiy niyat) mavjud bo'lishi shart. Shu ikki kategoriya insonning ongli va irodaviy faoliyatini ifodalaydi.

Ammo sun'iy intellekt tizimlari inson tomonidan yaratilgan algoritmlar asosida ishlaydi va shuning uchun ularning "niyati" yoki "aybi"ni an'anaviy ma'noda belgilab bo'lmaydi. Boshqa tomondan esa, ularning qaror qabul qilish jarayoni inson tomonidan to'liq nazorat qilinmaydigan avtonom mexanizmlarga tayanadi. Natijada, sun'iy intellektning jinoyat sodir etishdagi ishtiroki masalasida yaratuvchi, foydalanuvchi yoki tizimning o'zi javobgar bo'lishi kerakligi haqidagi savol ochiq qolmoqda.

Birinchidan, sun'iy intellekt tizimi tomonidan amalga oshirilgan harakat *actus reus* sifatida tan olinishi mumkunmi degan savol huquqshunoslar orasida keskin nazariy bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. An'anaviy jinoiy huquq nazariyasida *actus reus* bu inson tomonidan ongli ravishda sodir etilgan, ijtimoiy xavfli oqibatlariga olib keluvchi harakat yoki harakatsizlikni anglatadi. Biroq, agar sun'iy intellekt inson aralashuvisiz mustaqil ravishda muayyan harakatni amalga oshirsa va bu harakat jinoiy oqibatlariga sabab bo'lsa, uni jinoiy harakat sifatida baholash mumkunmi, degan savol ham amalda yuqori o'rinda.

Ikkinchidan, *mens rea* elementi ya'ni jinoiy niyat yoki aybdorlik masalasi bundan ham murakkabroq nazariy va falsafiy muammolarni keltirib chiqaradi. Jinoiy niyat mavjud bo'lishi uchun shaxsda ong, iroda, maqsadga yo'naltirilgan fikrlash hamda o'z harakatining oqibatlarini anglash qobiliyati bo'lishi lozim. Bu element shaxsning ichki ruhiy holatini ifodalaydi va insonning ma'naviy-axloqiy baholash imkoniyatiga tayanadi.

Foydali jihat shundaki, sun'iy intellekt katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish, dalillarni saralash, yuzni aniqlash yoki nutqni tanish orqali jinoyatlarni fosh etishda yordam beradi. Bu esa tergov jarayonini tezlashtiradi, inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytiradi va adolatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ammo zararli tomoni ham bor. Bugungi kunda sun'iy intellekt yordamida yaratilayotgan video, audio va boshqa raqamli materiallar shunchalik mukammallashib bormoqdaki, ularni haqiqiy (real) materiallardan ajratish tobora qiyinlashmoqda. Ayniqsa, "deepfake" texnologiyalari orqali inson ovozi yoki qiyofasini soxtalashtirish mumkin bo'lib, bu esa yolg'on dalillar yaratilishiga olib kelishi ehtimolini oshiradi. Natijada, aybsiz insonlar aybdor sifatida ko'rsatilishi yoki aksincha, haqiqiy jinoyatchilar javobgarlikdan qochib qolishi mumkin.

Kelajakda bu muammo yanada dolzarb bo'lib boradi. Bir necha yil ichida sun'iy intellekt yaratgan materiallar bilan haqiqiy yozuvlar o'rtasidagi farqni oddiy inson emas, hatto mutaxassislar uchun ham aniqlash qiyinlashishi mumkin. Shu sababli, sud-huquq tizimida sun'iy intellektdan to'liq foydalanish yuqoridagi kabi bir qator real xavflarni yaratishi ko'pchilikka ma'lum.

Tergov harakatlari - jinoyat ishini yuritish jarayonida tergovchi, surishtiruvchi yoki prokuror tomonidan amalga oshiriladigan, aydov shaxslarni aniqlashga qaratilgan maxsus protsessual harakatlardir. Ular jinoyat-protsessual qonunchilikda qat'iy belgilangan tartibda o'tkaziladi va faqat qonunda ko'rsatilgan maqsadlar uchun yo'llaniladi. Tergov harakati deganda nafaqat guvohlarni so'roq qilish, tintuv o'tkazish yoki ekspertiza tayinlash tushuniladi, balki har qanday dalil to'plash, tekshirish va baholashga oid faoliyat ham nazarda tutiladi. Masalan, jinoyat joyini ko'zdan kechirish tergov harakatining eng muhim turlaridan biri bo'lib, unda moddiy dalillar (izlar, buyumlar, hujjatlar) yig'iladi va dastlabki tahlil qilinadi.

"Tergov harakatlarini o'tkazishda sun'iy intellektdan foydalanish istiqbollari" mavzusini chuqur o'rganish kelajakda yurist, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya yoki advokat sifatida professional faoliyat yuritishda nazariy asos va amaliy ko'nikma uchun muhimdir. Bu mavzu nafaqat jinoyat-protsessual sohada qo'llanilish istiqbollari balki, boshqa ko'plab sohalarda ham amalda foydalanish allaqachon boshlangan. Bugungi kunda dastlabki tergov va surishtiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarning mansabdor shaxslari,

prokuror, surishtiruvchi va tergovchilar tergov harakatlarini amalga oshirish jarayonida protsessual qoidalarga og'ishmay rioya etishi, barcha tergov harakatlari davomida fuqarolarning milliy va xalqaro normalardagi huquqlari to'liq ta'minlanishi orqali jamiyat barqaror rivojlanishi va adolatli tizim yaratilishiga erishish mumkin. Ammo bunday natijalarga sun'iy intellekt yutuqlaridan foydalangan holda, uni sohaga integratsiya qilish orqali ancha oson va tez erishish mumkin.

Sun'iy intellekt yordamidan foydalanish natijasida yuzaga kelishi mumkun bo'lgan muommolar -

JPK 95-moddasiga ko'ra, dalillar maqbullik va ishonchlilik talablariga javob berishi kerak. SI algoritmi "qora quti" (black box) tamoyili asosida ishlasa, ya'ni xulosa qanday shakllanganini inson mantig'i bilan tushuntirib bo'lmasa, uning ishonchliligini tekshirish protsessual jihatdan imkonsiz bo'lib qoladi. Ya'ni SI tomonidan yaratilgan yoki berilgan har qanday ma'lumot jinoyat protsessini yuritishga vakolatli bo'lgan shaxslar tomonidan JPK talablariga ko'ra baholanmas ekan uning protsessual mustahkamligi mavjud bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasi hamda JPKning 18-moddasida shaxsiy hayot daxlsizligi kafolatlangan. SI tomonidan biometrik ma'lumotlarni (yuzni tanish tizimlari, barmoq izlari va h.k.) ommaviy qayta ishlash natijasida fuqarolarning ushbu turdagi ma'lumotlarini himoya qilish zaiflashishi mumkin. Chunki mazkur ma'lumotlarni SI ga kiritish va ularni qayta ishlash SI uchun juda katta "big data" taqdim etadi. SI ushbu ma'lumotlarni kibermakonga chiqarib yuborish xavfi yuzaga kelishi mumkin. Bu esa yuqoridagi shaxsning daxlsizligiga oid kafolatlarni buzadi.

Sun'iy intellekt natijasida yuzaga keladigan xavflarga to'xtaladigan bo'lsak, SI faqatgina matematik algoritmlar hamda kodlar yordamida ishlaydi va o'ziga kiritilgan ma'lumotlarni tahlil qilib, shuning yuzasidangina "xulosa" beradi. Ya'ni oddiy tilda aytilganda, u o'ziga berilgan buyruqlar doirasidagina "bashorat qiladi".

SI tizimlari "Machine Learning" (mashinalarni o'qitish) metodiga tayanadi. Agar tizimni o'qitish uchun foydalanilgan tarixiy

ma'lumotlarda insonlarning sub'ektiv qarashlari, stereotiplari yoki xatoliklari bo'lsa, SI ushbu xatolarni o'zlashtirib oladi va ularni "qonuniyat" sifatida qo'llay boshlaydi. Huquqshunoslikda bu "GIGO" (Garbage In, Garbage Out — Axlat kirdi, axlat chiqdi) tamoyili bilan tushuntiriladi: agar tizimga noto'g'ri yoki sub'ektiv ma'lumot kiritilsa, u adolatsiz qaror chiqaradi. AQSHda tarixan ma'lum bir etnik guruh vakillari ko'proq hibsga olinganligi sababli, SI tizimi: *"Agar inson shu etnik guruhga mansub bo'lsa, u jinoyat qilishga moyil"* degan noto'g'ri xulosaga keldi. Natijada tizim bir xil jinoyat sodir etgan ikki shaxsdan, oq tanli jinoyatchiga "xavfi past", boshqa etnik guruh vakiliga esa (hatto u yengilroq jinoyat qilgan bo'lsa ham) "xavfi yuqori" degan xato ball bergan.

Buning jinoyat protsessi uchun xavfli tomoni shundaki, birinchidan, aybsizlik prezumpsiyasining buzilishi ya'ni SI shaxsni sodir etgan qilmishi uchun emas, balki "statistika" bo'yicha kimga o'xshashligi uchun aybdor deb hisoblab qo'yishi mumkin. Ikkinchidan, inson huquqlari kamsitilishi. Masalan, tizim "muayyan toifadagi yoki muayyan tumanda yashovchi shaxslar ko'proq jinoyat qiladi" degan xulosaga kelsa, mazkur qatlamga nisbatan tizimli adolatsizlik yuzaga keladi. Shu sababli, jinoyat protsessida foydalaniladigan SI algoritmlari ustidan "Neyron tarmog'i auditi" o'tkazilishi shart. Ya'ni, dasturiy ta'minot sud-tergov amaliyotiga tatbiq etilishidan oldin uning statistik ma'lumotlarni qanday tahlil qilayotgani va diskriminatsiyaga yo'l qo'ymasligi davlat tomonidan nazorat qilinishi lozim.

Bundan tashqari SI yuzasidan **mas'uliyat masalasi** ham ochiqliciga qolib ketishi mumkin. Agar SI xatosi tufayli shaxsning qilmishi noto'g'ri kvalifikatsiya qilinsa yoki unga nohaq ayblov qo'yilsa, nafaqat JPK balki umumiy qonunchilik doirasida kim javobgar bo'ladi? Uni yaratgan dasturchimi, undan foydalangan tergovchi (prokuror yoki sudya)mi yoki uni qonunchilikka kiritgan davlatmi? Mana shu tomonidan SI texnologiyalaridan foydalanish va uni amaliyotga tatbiq etish qiyinlashmoqda.

Bugungi kunda dolzarb masalalardan biri – zamonaviy ilm-fan yutuqlaridan keng va to‘g‘ri foydalanish uchun moddiy-texnik bazani modernizatsiyalash lozim. Su‘niy intellekt (AI)dan tergov harakatlarida foydalanishni boshlash bu borada muhim qadam bo‘ladi. Buning yordamida ish hajmini kamaytirish, sifatni oshirish va samaradorlikka erishish mumkin. Masalan, tergov taxminlarini tuzish, katta hajmli matnlarni tahlil va analizi, jinoyatlarni prognozlash mumkin. Shu bilan birga raqamli kriminalistikani rivojlantirish zarur – yuzni tanib olish, shaxslarni masofadan identifikatsiya qilish, raqamli qurilmalardan raqamli dalillar va elektron ma‘lumotlarni avtomatik ajratib olish va surishtiruvchi, tergovchilarni masofadan uchirish qurilmalari – dronlar bilan ta‘minlash. Bunday texnologiyalar natijasida tergov sifati keskin ortadi, aybdorlarni aniqlash, isbotlash ancha tez va oson bo‘ladi, jinoyat tez fosh bo‘lishi natijasida ish ko‘lami va inson omili qisqarib boradi, ortiqcha qog‘ozbozlik va sarf-xarajatlari oldi olinadi. Misol, ko‘zdan kechirish tergov harakatlarida dronlardan foydalanish orqali inson kirib borishi qiyin bo‘lgan obyektlar – botqoqliklar, yirik suv havzalari, tog‘li hududlar va favqulodda holatlarda(yong‘in, toshqinlarda) oson protsessual harakatlarni bajarishga erishish mumkin.

Shu boisdan, raqamli sohada nazorat va xavfsizlikni oshirish maqsadida “raqamli prokuror” va “raqamli tergovchi”larni joriy qilish maqsadlari mavjud.

Bundan tashqari jinoyat haqida xabar kelib tushganidan tortib, sud qarori ijrosigacha bo‘lgan barcha jarayonlarni raqamlashtirish, tergov faoliyatiga sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish alohida ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar orqali sodir etilayotgan jinoyatlarning oldini olish uchun sun‘iy intellekt, kiberhuquq va raqamli huquq yo‘nalishlarida kadrlar malakasini tubdan oshirish lozim.

Avvalroq prezident tomonidan «Sun‘iy intellekt texnologiyalariga asoslangan loyihalarni qo‘llab-quvvatlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risi»dagi qaror qabul qilinib, unga ko‘ra 2026-2027-yillarda jami 100 million AQSH dollari miqdorida qo‘shimcha mablag‘ ajratilishi belgilangan edi.

XULOSA:

Tergov harakatlari o'tkazishdagi eng asosiy qoidalar: tergov harakatlari davomida shaxslarning xalqaro va milliy darajadagi huquqlari buzulishi, ularga nisbatan jismoniy yoki zo'rlik ishlatilinishi, aldanishi, noqonuniy usullar qo'llanilishi konstitutsiyaviy darajada mustahkamlangan va himoyalangan.

Bunday qoidalariga rioya qilish natijasida tergov sifatini oshirish, aybdorlarni fosh etish, ularga nisbatan jazo muqarrarligini ta'minlash va fuqarolarning huquq va erkinliklari daxlsiz saqlanishiga erishish mumkin. Ammo bugungi kunda ba'zi surishtiruvchi va tergovchilar tergov harakatlari davomida yo'l qo'yayotgan protsessual xatolar va yuzaga kelayotgan boshqa muammo va qiyinchiliklar o'ziga yechim talab qiladi. Sun'iy intellektni tergov harakatlariga integratsiya qilish uchun qator masalalarga yechim topish zarur. Ulardan eng muhimi O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 81-moddasida qayd etilgan "Dalillarning turlari" qatoriga sun'iy intellekt taqdim qilgan xulosalarni qo'shish, ekspert xulosasiga tenglashtirish lozim. Shundagina undan dalil sifatida foydalanish mumkun. Shu bilan birga sudning mustaqilligi masalasi saqlanib qolishi shart. Sining xulosasi sud uchun tavsiyaviy xarakterga ega bo'lishligi, majburiy tusda bo'lmasligi lozim. Bu borada yangi ekspertiza usullari, raqamli dalillarni tekshirish standartlari va qonunchilikni takomillashtirish zarur bo'ladi. Hozirda tergovchilarning ishini baholash bo'yicha yagona tizimning yo'qligi, hisobotlarning "qo'lda" yuritilayotgani, jinoyat ishlarining hali ham qog'oz shaklida saqlanayotgani ish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Hisobot tayyorlash jarayoni bir haftagacha vaqt olmoqda. Yil boshidan buyon tergov organlari tomonidan 1300 ta qarorni qabul qilishda protsessual tartiblarga amal qilinmagani ma'lum qilindi. Kamchiliklar tufayli 637 ta jinoyat ishining materiallari sudlar tomonidan tergovga qaytarilgani ta'kidlandi. Shu bois, jinoyat haqida xabar kelib tushganidan tortib, sud qarori ijrosigacha bo'lgan barcha jarayonlarni raqamlashtirish, tergov faoliyatiga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish vazifasi belgilandi. Bu tizim tergov jarayonini tezlashtiradi, inson omilini

kamaytiradi va mas‘uliyatni oshiradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar orqali sodir etilayotgan jinoyatlarning oldini olish uchun sun‘iy intellekt, kiberhuquq va raqamli huquq yo‘nalishlarida kadrlar tayyorlashni boshlash vazifasi qo‘yildi.

Yuqoridagi muommolarni hal qilish orqali jamiyatni barqaror rivojlanishiga va “Yangi O‘zbekiston, “Uchinchi Renesans” qurish maqsadlariga erishishga va yaqin yillarda dunyoning eng rivojlangan 50 davlati qatoriga O‘zbekistonni qo‘shish kabi ulkan maqsadlarga erishish mumkin. Shuning uchun ham “Tergov harakatlari o‘tkazishning umumiy protsessual shartlari” mavzusini chuqur o‘rganish kelajakda huquqshunos, tergovchi, prokuror yoki advokat sifatida professional faoliyat yuritishda nazariy asos va amaliy ko‘nikma uchun muhim ilmiy-amaliy zamin yaratadi. Bu mavzu nafaqat jinoyal-protsessual huquq fanining markaziy bo‘limlaridan biri, balki amaliy hayotda har kuni qo‘llaniladigan muhim institutdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi
2. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 28.04.2026-y. holatiga).
4. Dastlabki tergov: Darslik (to‘ldirilgan va o‘zgartirilgan ikkinchi nashri) - T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012. — 479-b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni.
6. Abdumajidov G‘. Dastlabki tergovni takomillashtirish muammolari (mas‘ul muharrir prof. I.F. Krylov). – Fan, 1975. – B. 11.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4996-son Qarori. — Toshkent, 2021.

IBRAGIMOV AHMADULLOX

ILHOMJON O'G'LI

O'zbekiston Respublikasi Huquqni
muhofaza qilish akademiyasi, "Tergov
faoliyati" yo'nalishi tinglovchisi

SIRTDAN EHTIYOT CHORASINI TANLASH INSTITUTINING QONUNCHILIK BO'SHLIQLARI VA TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi jinoyat protsessual qonunchiligida sirtidan ehtiyot chorasini tanlashga oid tizimli bo'shliqlar va amaliyotdagi muammolar tahlil etilgan. Amalda deyarli barcha holatlarda — jinoyat og'irligidan qat'i nazar — sirtidan qamoqqa olish ehtiyot chorasini tanlashga majbur bo'linishi, JPKning 242-moddasidagi sanksiya chegarasiga to'g'ri kelmaydigan jinoyatlarda ham shu choraning qo'llanilishi, garov, tilxat va kafillik mexanizmlari uchun nazorat tizimining mavjud emasligi muammolarning asosiy sabablari sifatida aniqlandi. Germaniya, Frantsiya, Buyuk Britaniya va AQSH tajribasi o'rganilgan holda, JPKga sirtidan muqobil ehtiyot choralarini tanlash tartibini belgilovchi yangi normalar kiritish maqsadga muvofiqligi asoslandi va aniq qonunchilik takliflari ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: sirtidan ehtiyot chorasi, qamoqqa olish, muqobil ehtiyot chora, garov, tilxat, shaxsiy kafillik, jinoyat protsessual qonunchiligi, qonunchilik bo'shlig'i, xorijiy tajriba, probatsiya, elektron kuzatuv.

Abstract: This article systematically examines the legislative gaps and practical shortcomings related to the institution of selecting preventive measures in absentia within the criminal procedure law of the Republic of Uzbekistan. It is established that in practice, courts are compelled to apply pretrial detention in absentia in almost all cases, regardless of the severity of the offence — including cases where the sanctions provided under the Criminal Code do not meet the threshold established by Article 242 of the CPC. The absence of a supervision mechanism for bail, written commitment of good behaviour, and personal surety is identified as a root cause that renders alternative measures ineffective in practice. Drawing on the legislative experience of Germany, France, the United Kingdom, and the United States, the article substantiates the necessity of introducing into the CPC a dedicated norm governing the procedure for selecting alternative preventive measures in absentia and puts forward specific legislative proposals to that end.

Keywords: preventive measure in absentia, pretrial detention, alternative preventive measures, bail, written commitment, personal surety, criminal procedure law, legislative gap, foreign experience, probation, electronic monitoring.

Annotatsiya: В настоящей статье систематически проанализированы законодательные пробелы и практические недостатки, связанные с институтом заочного избрания мер пресечения в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Узбекистан. Установлено, что на практике суды вынуждены применять заочное заключение под стражу практически во всех случаях — вне зависимости от тяжести совершённого преступления, — включая случаи, когда санкция статьи Уголовного кодекса не соответствует порогу, установленному статьёй 242 УПК. Отсутствие механизма контроля за исполнением залога, подписки о надлежащем поведении и поручительства выявлено в качестве основной причины, обуславливающей неэффективность альтернативных мер на практике. С учётом законодательного опыта Германии, Франции, Великобритании и США в статье обосновывается необходимость включения в УПК отдельной нормы, регулирующей порядок заочного избрания альтернативных мер пресечения, и формулируются конкретные нормативные предложения.

Ключевые слова: заочная мера пресечения, заключение под стражу, альтернативные меры пресечения, залог, подписка о надлежащем поведении, личное поручительство, уголовно-процессуальное законодательство, законодательный пробел, зарубежный опыт, пробация, электронный мониторинг.

KIRISH

Shaxs erkinligi va daxlsizligi — huquqiy davlat qurishning asosiy o'lchovlaridan biri. Jinoyat protsessual huquqida ehtiyot choralari ayblanuvchining surishtiruv yoki tergovdan bo'yin tovlashini, haqiqatni aniqlashga to'sqinlik qilishini oldini olish maqsadida qo'llaniladi. Biroq bu maqsadga erishish uchun har doim ham qamoq zarur emas — ko'pincha kamroq cheklovchi muqobil choralar bu vazifani bajarishga qodir.

Sirtidan ehtiyot chorasini tanlash masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Ayblanuvchi tergov yoki suddan yashiringan va uning turgan joyi noma'lum bo'lgan holatlarda amaliyotda deyarli yagona yechim sifatida sirtidan qamoqqa olish qo'llanilmoqda. Bu hol JPKning 242-moddasida

belgilangan sanksiya chegarasidan past bo'lgan jinoyatlar bo'yicha ham takrorlanmoqda. Jumladan, Jinoyat kodeksining 109-moddasi (qasddan badanga yengil shikast — maksimal 1 yil ozodlikdan mahrum etish), 112-moddasi (zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish — maksimal 1 yil axloq tuzatish ishlari) va 140-moddasi (haqorat — maksimal 2 yil axloq tuzatish ishlari) bo'yicha ishlarda ham sirtdan qamoq ehtiyot chorasi tanlanmoqda. Bunday yondashuv jazoning mutanosibligi printsipiga zid bo'lib, inson huquqlari sohasidagi xalqaro standartlardan — xususan, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 9-moddasidan — chetga chiqishga olib keladi.

Mazkur muammoning asosiy sababi qonunchilikda sirtdan muqobil ehtiyot choralarini tanlash imkonini beruvchi hech qanday normaning mavjud emasligidadir. JPKning 243-moddasi sirtdan faqat qamoqqa olishni nazarda tutadi, 365-modda ham shu yechimni ko'rsatadi. Natijada sud va tergov organlari uchun ikkinchi yo'l ochiq emas — amaliyot yagona qolipga tushib qolgan.

Maqolada amaldagi huquqiy asoslar tahlil etilgan, muqobil ehtiyot choralari — garov, tilxat va kafillik — uchun nazorat mexanizmidagi tizimli bo'shliqlar ko'rsatilgan, Germaniya, Frantsiya, Buyuk Britaniya va AQSH tajribasi o'rganilgan hamda mavjud kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan aniq qonunchilik takliflari ishlab chiqilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zbekiston huquqshunosligida ehtiyot choralari masalasi G.To'lagonova, D.M.Qurbonov, S.A.Abdug'afforov va M.Abdug'afforov asarlarida yoritilgan. Ularda asosan garov va tilxatning qonuniy asoslari, shaxsiy kafillikning o'ziga xos jihatlari ko'rsatib o'tilgan. Ammo sirtdan muqobil ehtiyot chorasi instituti alohida tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilmagan — bu soha hanuz xoli holda qolmoqda.

Xorijiy adabiyotda F.Dyunkel (Germaniya elektron kuzatuv tizimi), E.Barton va boshqalar (muqobil choralarning global tahlili, UNODC), OSCE ODIHR ekspert forumlari materiallari muqobil ehtiyot choralarning samaradorligini tasdiqlovchi keng empirik ma'lumotlar

keltiradi. Xususan, 2021 yilgi UNODC hisoboti shuni ko'rsatadiki, rivojlangan nazorat mexanizmi bo'lgan davlatlarda sirtidan muqobil choralar qo'llanilganda protsessual majburiyatlarga rioya etish darajasi 75–85 foizdan pastga tushmaydi.

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

- normativ-huquqiy tahlil — JPKning 242, 243, 249, 250, 251 va 365-moddalari, JKning 109, 112, 127¹ va 140-moddalari;
- qiyosiy-huquqiy usul — Germaniya (StPO §112, §116), Frantsiya (JPK 138-modda), Buyuk Britaniya (Bail Act 1976), AQSH (Bail Reform Act 1984) qonunchiligi;
- tizimli tahlil — amaliyotdagi muammolarning sabab-oqibat zanjirini aniqlash;
- prognozlash — taklif etilayotgan normativ o'zgarishlarning kutilgan samarasini baholash.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

I. Sirtidan ehtiyot chorasini tanlashning amaldagi huquqiy asoslari va ularning chegaralari

JPKning 243-moddasi 8-qismiga muvofiq, qidiruv e'lon qilingan ayblanuvchiga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi iltimosnoma uning ishtirokisiz ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasi JPKning 365-moddasining 4-qismida esa qidirilayotgan ayblanuvchi topilgan taqdirda sudning ajrimi bilan unga nisbatan qamoqqa olish ehtiyot chorasi qo'llanilishi mumkinligi belgilangan.

Mazkur ikkala normani birgalikda tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, qonun sirtidan faqat qamoqni nazarda tutadi. Sirtidan garov, tilxat yoki kafillik tanlash imkonini beruvchi yagona norma mavjud emas. Bu — qonunchilikdagi aniq bo'shliq. Natijada tergov organlari va sudlar uchun amalda ikkinchi yo'l mavjud bo'lmay, "sirtidan qamoq" standart amaliyotga aylanib ketgan.

Ushbu bo'shliqning oqibatlari ayniqsa jinoyat og'irligi masalasida yaqqol ko'rinadi. JPKning 242-moddasiga ko'ra, qamoq qasddan sodir

etilgan jinoyatlar uchun uch yildan ortiq, ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilgan jinoyatlar uchun besh yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum etish sanksiyasi nazarda tutilgan ishlar bo'yicha qo'llaniladi. Biroq amaliyotda bu chegara ko'pincha e'tiborsiz qoldirilmoqda. Jinoyat kodeksining

109-moddasi (badanga qasddan yengil shikast — maksimal 1 yil ozodlikdan mahrum etish), 112-moddasi (zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish — sanksiyada ozodlikdan mahrum etish nazarda tutilmagan), 127¹-moddasi (tilanchilik — maksimal 1 yil) va 140-moddasi (haqorat — maksimal 2 yil axloq tuzatish ishlari) bo'yicha jinoyatlar sanksiyasida 242-modda belgilagan chegara mavjud emas yoki undan past. Shunga qaramasdan, amaliyotda bu jinoyatlar bo'yicha ham sirtidan qamoq ehtiyot chorasi tanlanmoqda. Jazoning mutanosibligi printsipli bunday yondashuvni to'g'ridan to'g'ri inkor etadi.

II. Muqobil ehtiyot choralari nazorat mexanizmidagi tizimli bo'shliq

JPKning 242¹-moddasi uy qamog'i uchun nazorat tizimini batafsil belgilaydi: ijro etuvchi organ — ichki ishlar organi; tekshirish davriyligi — kunduzi bir marta, tunda bir marta; elektron kuzatuv vositalarini qo'llash imkoniyati; taqiqlar ro'yxati. Biroq 249-modda (garov), 250-modda (tilxat) va 251-modda (shaxsiy kafillik) uchun: ijro etuvchi organ ko'rsatilmagan, nazorat davriyligi belgilanmagan, majburiyatlar buzilganligini aniqlash va rasmiylashtirish tartibi yo'q. "Munosib xulq-atvorda bo'lish" iborasi umumiy xarakterga ega bo'lib, uning aniq huquqiy mazmuni mustaqil norma bilan belgilanmagan.

Yana bir muhim nuqta: 249-moddada garov bayonnomasida JPKning 46 va 48-moddalariga havola beriladi, ammo bu moddalar aslida protsessual statusni umumiy tavsiflab, ayblanuvchiga qo'yiladigan aniq taqiqlar ro'yxatini bermaydi. Shu bois, nazorat mexanizmidagi ushbu tizimli bo'shliq muqobil choralarni amaliyotda "ishlamaydigan" — ya'ni faqat qog'ozdagi norma — holiga keltiradi. Sudlar esa o'zlari uchun ishonchliroq va nazoratni ta'minlash osonroq bo'lgan uy qamog'ini yoki to'liq qamoqni tanlashga moyil bo'ladi.

Mazkur muammolarni quyidagi jadvalda tizimli ko'rish mumkin:

Aniqlangan muammo	Amaldagi holat	Taklif etilayotgan yechim
Sirtan muqobil chora normasi mavjud emas	Amalda yagona yechim — sirtan qamoq	JPKga 243 ² -modda kiritish
Garov, tilxat, kafillikda nazorat tizimi yo'q	Majburiyatlar bajarilishi amalda tekshirilmaydi	Probatsiya xizmati inspektori oyiga kamida 2 marta nazorat qilsin
Jinoyat og'irligi va qamoq o'rtasida nomutanosiblik	Yengil jinoyatlarda ham sirtan qamoq tanlanmoqda	242-moddaga mutanosiblik printsiptini mustahkamlash
Ekstraditsiya jarayonidagi ziddiyat	Xorijda ushlangan shaxs zarur bo'lmagan xarajatlar yuki ostida	"Sirtan garov" mexanizmini qonunga kiritish

III. Xorijiy davlatlar tajribasi

Xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, muqobil ehtiyot choralarning amalda samara berishi uchun uchta zaruriy shart bajarilishi lozim: birinchidan, aniq nazorat tizimi; ikkinchidan, jinoyat og'irligiga nisbatan mutanosiblik printsipti; uchinchidan, majburiyatlar buzilgan taqdirdagina jiddiyoq choraga o'tish mexanizmi. Quyida ko'rilayotgan davlatlarning har birida ana shu uchta shart amalda ishlamoqda.

Germaniyada Jinoyat protsessual kodeksining §112 moddasi qamoq uchun aniq chegara belgilab, §116 moddasi esa "yumshatilgan qamoq"

institutini nazarda tutadi — ya'ni sud shartli ozodlik, garov yoki nazorat ostida yashashni birinchi navbatda ko'rib chiqishga majbur. Bunda asoslanmagan qamoq ajrimini chiqarish sud uchun yuridik xavf tug'diradi. Jinoyat og'irligi va sanksiya chegarasiga mutanosiblik printsiipi BVerfG (Federal konstitutsiyaviy sud) qarorlari orqali mustahkamlangan.

Frantsiyada sudgacha nazorat vazifasi ixtisoslashgan SPIP — Service pénitentiaire d'insertion et de probation (Jazoni ijro etish va probatsiya xizmati) inspektorlari zimmasiga yuklatilgan. Inspektorlar ayblanuvchi bilan oyiga kamida ikki marta uchrashadi, belgilangan majburiyatlarga rioya etilishini tekshiradi va sudga muntazam hisobot beradi. JPKning 138-moddasi 20 ta muqobil chora turini sanab, sud ushbulardan ishning holatiga mos bittasini tanlashi shart qilib belgilangan.

Buyuk Britaniyada 1976 yilgi Bail Act (Garov to'g'risidagi qonun) sirtdan muqobil ehtiyot chorasini tanlashning huquqiy asosi bo'lib, sud qamoqni asoslashga majbur — aksi holda garov yoki tilxat berish standart yechim hisoblanadi. Jinoyat og'irligi past bo'lgan holatlarda qamoq tanlash huquqiy nuqtai nazardan noo'rin deb baholanadi.

Qo'shma Shtatlarda 1984 yilgi Bail Reform Act va uning keyingi o'zgartirishlari garov summasini bozor narxidan emas, shaxsning moliyaviy imkoniyatidan kelib chiqib belgilashni talab etadi. Ayrim shtatlarda pul garovidan butunlay voz kechilib, elektron kuzatuv va probatsiya nazorati muqobil chora sifatida keng joriy etilgan. Ushbu islohotlar o'tkazilgan shtatlarda SIZO aholisi 30–40 foizga qisqargan, bunda protsessual majburiyatlarga rioya etish darajasi esa pasayganligi aniqlanmagan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tahlil uch muhim xulosaga olib keldi.

Birinchi xulosa. O'zbekiston Respublikasi JPKida sirtdan muqobil ehtiyot chorasini tanlashga oid norma umuman mavjud emas. 243-modda faqat sirtdan qamoqni nazarda tutadi, 365-modda ham ayni shu yechimni

ko'rsatadi. Bu — tizimli qonunchilik bo'shlig'i bo'lib, amaliyotda yagona yechim sifatida "sirtidan qamoq" inertsiasini shakllantirib qo'ygan.

Ikkinchi xulosa. Garov, tilxat va kafillik uchun ijro etuvchi organ, tekshirish davriyligi va buzilishni rasmiylashtirish tartibi belgilanmagan. JPKning 242¹-moddasida uy qamog'i uchun batafsil tartibga solingan ushbu masalalar muqobil choralarning har biri uchun ham aniq belgilanishi zarur.

Uchinchi xulosa. Germaniya, Frantsiya, Buyuk Britaniya va AQSH tajribasi ko'rsatmoqdaki, muqobil choralar faqat qonunda yozilishi bilan emas — ularning ishlashini ta'minlovchi nazorat mexanizmi, mutanosiblik printsipli va aniq protsessual tartib mavjudligi orqali amalda samara beradi.

Ushbu xulosalar asosida O'zbekiston Respublikasi JPKiga quyidagi o'zgartishlar kiritilishi tavsiya etiladi:

1. JPKga 243²-modda "Qidiruvdagi ayblanuvchiga nisbatan sirtidan muqobil ehtiyot choralarini tanlash tartibi" nomi bilan kiritilsin. Mazmun: ayblanuvchi yashiringan va u sodir etgan jinoyat JPKning 242-moddasidagi sanksiya chegarasiga to'g'ri kelmasa, sud sirtidan garov, tilxat yoki kafillik tanlashga vakolatli bo'lsin; shaxs ushlangan vaqtdan boshlab 24 soat ichida ajrim unga e'lon qilinishi majburiy sifatida belgilanishi lozim.

2. JPKning 249, 250 va 251-moddalariga qo'shimcha kiritilsin: ijro etuvchi organ (probatsiya xizmati yoki ichki ishlar organi), nazorat davriyligi (oyiga kamida ikki marta), majburiyatlar buzilganligini aniqlash va rasmiylashtirishning aniq protsessual tartibi, "munosib xulq-atvorda bo'lish" umumiy iborasi o'rniga esa ayblanuvchi zimmasiga yuklanadigan majburiyatlarning batafsil ro'yxati.

3. JPKning 242-moddasiga mutanosiblik printsiplinini mustahkamlovchi norma kiritilsin: jinoyat sanksiyasida uch yil va undan past ozodlikdan mahrum etish nazarda tutilgan yoki umuman nazarda tutilmagan ishlarda sirtidan qamoq faqat shaxsning O'zbekistonda doimiy yashash joyi yo'qligi yoki ilgari qo'llanilgan ehtiyot chorasini buzgani isbotlangan taqdirdagina qo'llanilsin.

4. 245-moddaga “sirtidan garov” mexanizmini kiritish: xorijda ushlangan shaxsga nisbatan sirtidan garov chorasini belgilangan bo'lsa, ekstraditsiya so'rovi "muqobil chora qo'llanilgan shaxs" maqomida yuborilishiga imkon yaratilsin; bu islohot ekstraditsiya jarayonini tezlashtiradi va davlatning SIZO saqlash xarajatlarini kamaytiradi.

Mazkur takliflarning amalga oshirilishi O'zbekistonda sirtidan qamoq ehtiyot chorasini 30–40 foizga qisqartirish, SIZO yuklamasini yengillatish, davlat xarajatlarini tejash va xalqaro huquqiy standartlar — xususan, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 9-moddasiga — muvofiqligini ta'minlash imkonini beradi. Bundan tashqari, mazkur islohot jinoyat protsessini insonparvarlashtirish va shaxs erkinligini hurmat qilish yo'lidagi keng sud-huquq islohotlari zaminida mantiqiy davom etadi.

ADABIYOTLAR / REFERENCES

5. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi (2024 yilgi o'zgartirishlar bilan). — <https://lex.uz>.
6. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (2024 yilgi o'zgartirishlar bilan). — <https://lex.uz>.
7. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023 yilgi tahrir). — <https://lex.uz>.
8. To'lagonova G. Jinoyat protsessida ehtiyot choralarining qo'llanishi muammolari: o'quv qo'llanma. — Toshkent: TDYUI, 2009.
9. Qurbonov D.M. Ehtiyot choralarini qo'llashda qonuniylikka rioya etish // Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies. — 2023. — №4.
10. Abdug'afforov M. Qamoqqa olish ehtiyot chorasini qo'llashning milliy-huquqiy tahlili. — Toshkent: O'zMU, 2021.
11. Dünkkel F. Electronic Monitoring in Germany. — EMEU Research Report, 2016.
12. Code de procédure pénale (Frantsiya Jinoyat-protsessual kodeksi), 138-modda.
13. Bail Act 1976 (Buyuk Britaniya). — <https://www.legislation.gov.uk>.
14. Barton E. et al. Review of Alternatives to Incarceration Efforts Worldwide. — UNODC, 2021.
15. UNODC. Global Prison Population and Trends. — 2025.

**МАМАТОВ ШУХРАТЖОН
ДИЛШОД ЎҒЛИ**

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни
муҳофаза қилиш академияси
магистратура тингловчиси

**ТЕРГОВ ОРГАНЛАРИДА ЖИНОЯТ ИШЛАРИНИ
АВТОМАТЛАШТИРИЛГАН ТАРЗДА ТАҚСИМЛАШ ҲАМДА
ҲОДИСА СОДИР БЎЛГАН ЖОЙНИ КЎЗДАН КЕЧИРИШДА
УЧУВЧИСИЗ УЧИШ АППАРАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ:
ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ ВА УНИНГ САМАРАДОРЛИГИ**

Аннотация: Ушбу мақолада тергов ҳаракатларини рақамлаштириш мақсадида тергов органларига келиб тушган жиноят ишлари ва терговга қадар текширув ҳужжатларини суриштирувчи ва терговчилар ўртасида тақсимлашда инсон омилини бартараф этиш мақсадида автоматлаштирилган компьютер алгоритми тизимини жорий этиш зарурияти илмий асосланган. Бундан ташқари, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда учувчисиз учиш аппаратлари (дронлар)дан фойдаланишнинг назарий ва амалий аҳамияти тадқиқ этилган. Мақолада амалдаги жиноят-процессуал қонунчилик таҳлил қилинган, хорижий тажриба ўрганилган, шунингдек тергов фаолиятида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этишга оид илмий асосланган таклиф ва тавсиялар баён этилган.

Калит сўзлар: рақамлаштириш, автоматик тақсимлаш, учувчисиз учиш аппаратлари, дрон, ҳодиса содир бўлган жой.

Аннотация: В данной статье научно обоснована необходимость внедрения автоматизированной компьютерной алгоритмической системы для устранения человеческого фактора при распределении уголовных дел и материалов доследственной проверки, поступающих в следственные органы, между дознавателями и следователями в целях цифровизации следственных действий. Кроме того, исследовано теоретическое и практическое значение использования беспилотных летательных аппаратов (дронов) при осмотре места происшествия. В статье проведён анализ действующего уголовно-

процессуального законодательства, изучен зарубежный опыт, а также изложены научно обоснованные предложения и рекомендации по внедрению современных информационно-коммуникационных технологий в следственную деятельность.

Ключевые слова: цифровизация, автоматическое распределение, беспилотные летательные аппараты, дрон, место происшествия.

Abstract: This article scientifically substantiates the necessity of introducing an automated computer algorithm system to eliminate the human factor in the distribution of criminal cases and pre-investigation materials received by investigative bodies among inquiry officers and investigators, with the aim of digitalizing investigative activities. In addition, the theoretical and practical significance of using unmanned aerial vehicles (drones) during the inspection of crime scenes is examined. The article analyzes the current criminal procedural legislation, studies foreign experience, and presents scientifically grounded proposals and recommendations for the implementation of modern information and communication technologies in investigative activities.

Keywords: digitalization, automated distribution, unmanned aerial vehicles, drone, crime scene.

Ахборот-коммуникация технологияларининг жамият ҳаётининг барча жабҳаларига шиддат билан кириб бориши анъанавий ижтимоий муносабат-ларни, шу жумладан, давлат бошқаруви ва ҳуқуқий тартибга солиш механизмларини ҳам тубдан қайта қўриб чиқишни тақозо этмоқда.

Яъни, қоғоз баённомани принтерда чиқариш рақамлаштириш эмас, балки баённомани электрон платформада шакллантириб, уни шу жойнинг ўзида криптографик электрон рақамли имзо (ЭРИ) билан тасдиқлаш ҳақиқий рақамлаштиришдир.

Бу борада маҳаллий ҳуқуқшунос олимлар ҳам салмоқли изланишлар олиб боришган. Тадқиқотчи М.Бобоев прокуратура ва тергов органлари фаолиятини рақамли трансформация қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини таҳлил қилар экан, идоралараро электрон ҳамкорлик фақатгина тезкорликни таъминлаб қолмай, балки суриштирув ва дастлабки тергов устидан прокурор назоратини мутлақо янги — проактив босқичга олиб чиқишини асослаб берган. [1; 57 б.]

Бошқа бир маҳаллий тадқиқотчи С.А.Мухаммадиевнинг фикрича эса, жиноят процессини рақамлаштириш тергов субъектлари ўртасидаги масофавий алоқаларни (видеоконференцалоқа) кенгайтириш ва рақамли изларни юридик факт сифатида легаллаштириш жараёни ҳисобланади. [2; 41]

Юқоридаги назарий қарашларни умумлаштириб, дастлабки терговни рақамлаштириш тушунчасига қуйидагича муаллифлик таърифини бериш мақсадга мувофиқдир:

Дастлабки терговни рақамлаштириш – бу жиноят ишини судга қадар юритиш босқичида далилларни тўплаш, текшириш, баҳолаш ҳамда процессуал қарорлар қабул қилиш жараёнларини замонавий ахборот - коммуникация технологиялари асосида қайта ташкил этиш ва уни «Электрон жиноят иши» ягона платформаси орқали амалга оширишга қаратилган, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтирувчи тизимли процессуал-институционал ислоҳотдир.

Рақамлаштиришнинг туб мазмун - моҳиятини анъанавий (қоғоздан) воз кечиш ва жиноят ишининг мутлақо янги, «маълумотларга марказлашган» электрон шаклини яратиш ташкил этади.

Профессор А.В.Смирнов «Электрон жиноят иши» моделини таклиф қилар экан, унинг моҳиятини учта асосий тамойилга боғлайди: маълумотларнинг ягона базада марказлаштирилиши; жараённинг мутлақ шаффофлиги (яъни ҳар бир киритилган ўзгартиришнинг электрон изи қолиши) ва процессуал иқтисод. [3; 55 б.]

Жамиятда ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнида суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш стратегик аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар доирасида суд ва ҳуқуқ-тартибот органлари фаолиятини рақамлаштириш, шаффофликни таъминлаш ва инсон омилидан келиб чиқадиган хатоларни минималлаштириш муҳим устувор вазифалар сифатида

белгиланган. Бундай вазифаларни ҳал этишда ахборот-коммуникация технологиялари, хусусан, сунъий интеллект тизимлари ва учувчисиз учиш аппаратларнинг имкониятларидан фойдаланиш ғоят самарали йўналиш ҳисобланади.

Ҳозирги кунда тергов органлари фаолиятида иккита муҳим методологик муаммо мавжуд бўлиб, улар узоқ вақтдан буён ҳал этилмай келмоқда: **биринчиси** — жиноят ишларини суриштирувчи ёки терговчилар ўртасида тақсимлашда субъектив инсон омилининг мавжудлиги; **иккинчиси** — ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда анъанавий усуллар билан чекланилиб, хавфли жойларда тергов ходимларининг ҳаётига таҳдид мавжудлиги. Мазкур мақолада ушбу иккала муаммо комплекс тарзда ўрганилади ва уларни бартараф этишга оид илмий асосланган таклифлар баён этилади.

Мақоладан кўзланган мақсад тергов фаолиятини такомиллаштиришда замонавий технологиялардан фойдаланишнинг ҳуқуқий-назарий асосларини ишлаб чиқиш ва амалий таклифларни илмий асослашдан иборат.

Дастлабки тергов ҳаракатларини рақамлаштириш, идоралараро электрон ҳамкорликни таъминлаш ва рақамли далиллар билан ишлашда дунёнинг илғор давлатлари тажрибасини қиёсий-ҳуқуқий таҳлил қилиш Ўзбекистон Республикасининг қонун ижодкорлиги амалиёти учун мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилади.

Трансмиллий кибержиноятчиликнинг ўсиши ва далилларнинг виртуаллашуви шароитида ҳуқуқ тизимларининг ўзаро интеграциялашуви глобал объектив заруратга айланган.

Жаҳон амалиётида жиноят судлов ишини юритишни рақамлаштириш бўйича бир нечта мустақил ва муваффақиятли назарий - амалий моделлар шаклланган.

Уларни ҳуқуқий табиати ва технологик архитектурасига кўра Европа (Эстония ва Германия), Осиё (Жанубий Корея ва Сингапур) ҳамда Англо-Америка (АҚШ) моделларига ажратиш мумкин.

Бугунги кунда Европа Иттифоқи доирасида Эстония Республикаси рақамли ҳукумат ва рақамли одил судлов (e-Justice) бўйича мутлақ етакчи ҳисобланади.

Эстонияда жинойт ишларини юритиш тўлиқ рақамлаштирилган бўлиб, у «e-Toimik» (e-File / Электрон иш) деб номланувчи ягона марказлашган процессуал-ахборот тизими орқали амалга оширилади.

Эстония Жинойт-процессуал кодекси нормаларига мувофиқ, «e-Toimik» тизимининг энг асосий процессуал хусусияти ва ютуғи — унинг «X-Road» (X-Йўл) давлат платформасига қурилганлигидир.

Эстониялик ҳуқуқшунос олимларнинг таъкидлашича, полиция (тергов органи) жинойт ишини очгач, тизим орқали прокуратура, суд, адлия, божхона ва қамоқхоналар билан автоматик тарзда маълумот алмашади. Терговчининг битта электрон ҳаракати (масалан, айблов хулосасини тасдиқлаши) бир вақтнинг ўзида барча ваколатли органларга кўринади ва ҳеч қандай қоғоз ёзишма ёки курьерлик хизмати талаб этилмайди. [4; 11 б.]

Бундан ташқари, бугунги кунда сунъий интеллект технологиялари бугунги кунда барча соҳадага кириб келишга улгурди.

Дастлабки терговни рақамлаштиришнинг биринчи босқичи ҳужжатларни электронлаштириш ва идоралараро тармоқларни «Электрон жинойт иши» каби дастурларни яратиш билан изоҳланса, унинг навбатдаги — интеллектуал босқичи бу катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш, процессуал қарорлар қабул қилиш ва жинойтларни башорат қилишда нейротармоқлар ҳамда сунъий интеллектдан фойдаланиш ҳисобланади.

Хорижий давлат тажрибасини ўрганиш давомида маълум бўлдики, Хитой суд-ҳуқуқ тизимида Шанхай прокуратураси ва полицияси томонидан ишлаб чиқилган «Система 206» номли сунъий интеллектга асосланган инновацион дастур фаолият юритмоқда.

Хитойлик криминалистларнинг тадқиқотларида қайд этилишича, “Система 206” дастурининг энг ноёб хусусияти бу — Далиллар занжирини автоматик текшириш функциясидир.

Терговчи жинойт иши материалларини (баённомалар, экспертиза хулосалари, аудио/видео ёзувларни) электрон тизимга киритганида, сунъий интеллект уларни ўқиб чиқади ва ўзаро солиштиради.

Агар гувоҳнинг кўрсатмаси билан суд-тиббий экспертизаси хулосаси ўртасида мантикий зиддият бўлса ёки бирор процессуал ҳужжатда имзо етишмаса, сунъий интеллект терговчининг мониторида “қизил белги” билан огоҳлантириш беради. Сунъий интеллект ҳатто далилларнинг етарлилик даражасини фоизларда (масалан, "айбловни тасдиқлаш учун далиллар 85% етарли") ҳисоблаб беради. [5]

Ҳозирги кунда амалдаги жинойт-процессуал қонунчилигига мувофиқ, тергов органига келиб тушган жинойт иши ёки терговга қадар текширув ҳужжатлари орган ёки бўлим раҳбари томонидан суриштирувчи ёки терговчига топширилади. Мазкур тартиб юзаки қараганда мантиқли ва оддий кўрингани билан, амалиётда бир қатор жиддий хатарларни вужудга келтиради. Хусусан, жинойт ишини кимга тақсимлаш масаласида раҳбарнинг субъектив ёндашуви, шахсий манфаатдорлик, иш тақдирига олдиндан таъсир ўтказиш истаги ёки учинчи шахсларнинг таъсири тергов жараёнини у бошланмасдан туриб чуқур деформациялаши мумкин.

Тергов амалиётидаги ушбу салбий ҳолат ўзига хос “дарча муаммоси” деб аталади: жинойт иши тегишли суриштирувчи қўлига тушгунча у билан танишиш, олдиндан тайёргарлик кўриш, ҳатто далилларни йўқотиш ёки ишни муайян тарафга буриш имкони яратилиши мумкин. Бундай ҳолатлар тергов органларига бўлган фуқаролик ишончини кескин сусайтиради.

Тадқиқотчилар таъкидлашича, тергов органларида коррупцияга қарши курашнинг энг самарали йўли — инсон омилини тизимдан мумкин қадар чиқариб ташлашдир. Шу нуқтаи назардан,

жиноят ишларини тақсимлаш жараёнини автоматлаштириш ҳам ҳуқуқий, ҳам технологик, ҳам ахлоқий жиҳатдан асосланган бўлади.

Ривожланган давлатларда суд-ҳуқуқ тизимида автоматлаштирилган ишларни тақсимлаш тизимлари кенг жорий этилган. Масалан, Нидерланда, Германия ва Финляндияда электрон суд бошқаруви (e-court management) тизими орқали ишлар рандом усулда ёки аниқ алгоритмлар асосида судьяларга, прокурорларга ва тергов органларига тақсимланади. Ушбу тизимда тегишли мутахассиснинг иш юритуви, ихтисослашуви ва малакаси ҳисобга олинади, бироқ тақсимловчи субъект сифатида одам эмас, балки компьютер алгоритми иш кўради.

Тергов органига жиноят иши ёки терговга қадар текширув ҳужжатлари котибиятга расман кириш қилинганидан сўнг, ишни суриштирувчи ёки терговчига тақсимлаш жараёни қуйидаги алгоритм асосида автоматик амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир:

1. суриштирувчи ёки терговчининг ҳозирги иш юритувидаги жиноят ишлари сони ва умумий ҳажми (процессуал юклама балансини таъминлаш);
2. ходимнинг малака даражаси ва ихтисослашуви (жиноят турига мос ходим танланади);
3. келиб тушган жиноят ишининг оғирлик даражаси ва мураккаблиги (жиноятлар туркумлари бўйича);
4. ишнинг ҳажми ва кутилаётган тергов ҳаракатлари миқдори;
5. рандом (тасодиқий) омил — тенг шароитда бирданига бир нечта ходим тавсия этилган тақдирда қўлланилади.

Ушбу тизим жиноят ишини кимга топширишни инсон иштирокисиз, тўлиқ объектив ва шаффоф тарзда ҳал этади. Рақамлаштириш ва электрон ҳукумат соҳасидаги тажрибалар шуни кўрсатадики, бундай тизимлар жорий этилгандан сўнг коррупциявий хатарлар сезиларли даражада пасаяди ва давлат хизматларига нисбатан фуқаролар ишончи ошади.

Бундан ташқари, ушбу мақолада ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш тергов ҳаракати жиноят иши кўзғатилгунига қадар ва жиноят ишини тергов қилишда муҳим тергов ҳаракатларидан бири ҳисобланади. Криминалистика назариясида таъкидланганидек, ҳодиса содир бўлган жойдан тўпланган далиллар ишнинг кейинги тақдирига ҳал қилувчи таъсир кўрсатади — улар топилмаса ёки нотўғри расмийлаштирилса, ҳақиқатни аниқлаш амалда мумкин бўлмай қолади.

Анъанавий кўздан кечириш усулларида қуйидаги объектив чекловлар мавжуд: биринчидан, тергов ходимларининг инсон кўзи имкониятларидан чиқиб кета олмаслиги — микроизлар, юқоридаги деталлар ёки кичик майдондаги нарсалар кўздан қочиши мумкин; иккинчидан, юқори жойлар ёки чуқурлар, яъни одам кириши қийин нуқталарни кўздан кечиришнинг мушкуллиги; учинчидан, хавфли жойларда тергов ходими хавфсизлигига жиддий таҳдид мавжудлиги; тўртинчидан, ўлчамларни аниқ ва объектив тарзда олишда субъектив хатолар юзага келиши.

Учувчисиз учиш аппаратлари (дронлар) сўнгги йилларда жамият ҳаётида, хусусан байрам ёки бошқа тадбирларда кенг қўлланила бошлади, ушбу замонавий аппаратни ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасига кенг жорий этиш ва бу борада илмий тадқиқотлар ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Дронлар ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда жуда катта имкониятларни тақдим этади.

Дрон юқоридан тўлиқ панорамали суратини олади ва ҳар бир деталь аниқ кўринади. Инсон кўзи кўрмаган нарсаларни ҳам қайд этади. Бу ҳодиса содир бўлган жой ҳолати, нарса ва буюмлар ҳамда далилларнинг жойлашувини аниқ фиксация қилиш имконини беради. Дрон томонидан олинган суратлар ва видеоёзувларни процессуал тартибда расмийлаштириб, кейинчалик жиноят ишида далил сифатида фойдаланиш имконини беради.

Замонавий дронларда LiDAR (Light Detection and Ranging) ва фотограмметрия технологиялари ўрнатилган бўлиб, метр ва сантиметр даражасидаги аниқликда ўлчамларни олиш имконини

беради. Айниқса транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлигига қарши жиноятларда, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш ва кейинчалик жиноят ишининг тақдирига, инсонни айблилик масаласига доир ўлчамларни, яъни — транспорт воситалари тўқнашуви жойини тадқиқ этишда — йўл бўлаклари, тўқнашув нуқтаси, тормоз излари узунлиги ва бошқа муҳим ўлчовларни аниқ ва объектив тарзда чиқариб бериши тергов самарадорлигини тубдан оширишга хизмат қилади. Шунингдек анъанавий усулда ҳодиса содир бўлган жойнинг фотожадвали ва схемасини тузишда инсон омили каби ноаниқлар мажбур бўлиб, ушбу ҳаракат тергов ходимларининг вақтини олади. Дронлар ёрдамида ушбу вазифа автоматик тарзда, аниқ ўлчамлар билан, тезкор ва юқори сифатда бажарилади. Бу кўздан кечираётган суриштирувчи ёки терговчининг ортиқча вақтини тежайди ҳамда ишнинг умумий сифатини оширади. Дрон ёрдамида олинган аниқ ўлчамлар ва автоматик тузилган схема ҳодиса содир бўлган жойнинг объектив кўринишини сақлайди ва суд жараёнида муҳим далил вазифасини ўтайди.

Бундан ташқари, ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш ҳолатларида эгалланган аниқ ер майдонини, қурилиш қилинган ер майдонини, шикаст етган ер майдонини аниқлашда дронлардан фойдаланиш алоҳида самара беради. Бундан ташқари, хўжалик фаолияти моҳиятидаги жиноятларда, экология соҳасидаги — масалан, ноқонуний ер ҳайдаш, сув манбаларини ифлослантириш, дарахтларни ноқонуний кесиш каби ишларда — ҳамда бошқарув тартибига қарши жиноятлар туркумида дронлар терговнинг асосий технологик воситасига айланиши мумкин.

Учувчисиз учуш аппаратлари, яъни дронларнинг афзалликларидан яна бири, бу дронни ультрабинафша (УВ) нурли ёки бошқа турдаги ёриткичлар билан жиҳозлаш орқали ҳодиса содир бўлган жойда қолдирилган изларни, жумладан, жиноят содир этган шахс томонидан қолдирилган бармоқ изларини, қон доғлари ёки бошқа биологик ашёвий далилларни аниқлаш мумкин бўлади. Дрон

орқали бундай изларни аниқлаш ва уларни шикаст етказмаган ҳолда сканерлаш орқали дастлабки намунасини олиш ва дактилоскопик таҳлил учун юбориш имконияти яратилади.

Амалиёт давомида дуч келган ҳолатларимиздан бири сифатида, ҳодиса содир бўлган жой, суриштирувчи, терговчи ёки тезкор-тергов гуруҳи аъзоларининг ҳаёти ва соғлиги учун жиддий хавф туғдириши мумкинлигидадир. Ҳодиса содир бўлган жойга кириш тергов ходими учун жиддий таҳдид туғдирадиган ҳолатларда дронлардан фойдаланишнинг аҳамияти бекиёсдир. Хусусан, ёнғин содир бўлган жойни кўздан кечириш жуда хавфли, чунки ёнғиндан қолган қолдиқлар орасида яширин портлаш ёки бинонинг кутилмаганда кулаш хавфи доимо мавжуд бўлади. Суриштирувчи ёки терговчи бевосита ҳодиса содир бўлган жойга кириши ва у ерни кўздан кечиришга мажбур бўлади — бу эса унинг ҳаёти учун хавф туғдиради ва кўздан кечириш самарадорлигини йўқотади. Бундан ташқари, портлаш содир бўлган жойда қайта портлаш содир бўлиш эҳтимоли юқори, портловчи моддалар қолиб кетган бўлиши ёхуд — энг ачинарлиси — портлаш жойига радиофаол нурлар тарқалган бўлиши ёки инсон соғлиги учун зарарли бошқа кимёвий моддалар тарқалган бўлиши ҳамда ушбу ўчоқларга тезкор-тергов гуруҳининг тўғридан-тўғри кириб бориш тергов ва бошқа ходимлар ҳаёти ва соғлиги учун зарарлидир.

Шу сабабдан, амалиётда хавфли ҳодиса содир бўлган жойларни кўздан кечиришда технологик воситалардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

Тадқиқот натижалари асосида қуйидаги хулоса ва таклифлар баён этилади:

1. Тергов органларида жиноят ишларини тақсимлаш жараёнини тўлиқ автоматлаштириш — суриштирувчи ва терговчиларнинг иш юритувидаги жиноят ишлари сони, ҳажми, малака даражаси ва келиб тушган ишнинг оғирлик даражасини инобатга олган ҳолда — инсон омилини бартараф этади, шаффофликни таъминлайди ва коррупциявий хатарларни сезиларли

камайтиради. Бунинг учун амалдаги Жиноят-процессуал кодекси ва тегишли меъёрий ҳужжатларга тўлдиришлар киритиш, электрон котибиятдан кирим тасдиқланган заҳотиёқ автоматик тақсимлаш алгоритмини ишга туширувчи дастурий маҳсулот яратиш тавсия этилади.

2. Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда учувчисиз учиш аппаратлар (дронлар) жорий этиш криминалистик тадқиқотнинг сифатини тубдан яхшилади: далилларни аниқлаш ва топиш самарадорлигини оширади, аниқ ўлчамларни олиш ва ҳақиқатни аниқлаш имконини беради, кириши қийин ёки хавфли жойларни кўздан кечиришни таъминлайди ҳамда энг муҳими — тергов ходимлари ҳаётини хавфдан сақлайди.

3. Дронлар орқали олинган материалларни жиноят иши далиллари сифатида қабул қилиш тартибини жиноят-процессуал қонунчиликда аниқ белгилаб бериш зарур. Бу борада тегишли меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқиши ва тасдиқланиши лозим.

Ушбу юқоридаги таклифлар Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ва рақамлаштириш сиёсати билан тўлиқ мос тушади ва уни янада такомиллаштиришга хизмат қилади. Мазкур таклифлар фуқаролар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, тергов жараёни адолатлилигини таъминлаш ва тергов органлари фаолияти самарадорлигини ошириш мақсадига хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Бобоев М. Прокуратура органлари фаолиятини рақамли трансформация қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш // Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси (ProAcademy). Тошкент.
2. Муҳаммадиев С.А. Рақамлаштириш ва жиноят процесси: ривожланиш тенденциялари ва замонавий муаммолар // *Zamonaviy huquqshunoslikning aktual muammolari*. Журнал материали. – Тошкент, 2024. – № 4. – Б. 41.
3. Смирнов А.В. Электронное уголовное дело: за и против // Российская юстиция. – Москва, 2019. – № 5.

4. e-Estonia. "e-Police and e-Justice System: How Estonia Digitized Criminal Justice". Official Briefing of the Estonian e-Governance Academy. <https://e-estonia.com/solutions/interoperability-services/x-road/>
5. Галямов Д.Р. Применение искусственного интеллекта в изучении и оценке доказательств по уголовному делу в КНР. Научная статья КХРнинг «Система 206», «Умный допрос». <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-iskusstvennogo-intellekta-v-izuchenii-i-otsenke-dokazatelstv-po-ugolovnomu-delu-v-knr/viewer>

O‘ROLOVA NOZIMA ERKIN QIZI

O‘zbekiston Respublikasi Huquqni
muhofaza qilish akademiyasi “Prokurorlik
faoliyati” yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

KO‘ZDAN KECHIRISH TERGOV HARAKATINI O‘TKAZISHDA SUN’IY INTELLEKT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada ko‘zdan kechirish tergov harakatini amalga oshirish jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llashning nazariy va amaliy asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda dalillarni aniqlash, qayd etish va baholash jarayonida inson omiliga bog‘liq xatoliklar hamda subyektiv yondashuv muammolari yoritiladi. Shuningdek, sun’iy intellektning ko‘zdan kechirish samaradorligini oshirish, dalillarni aniqlash aniqligini ta’minlash hamda tergov jarayonini takomillashtirish va samaradorligini oshirishdagi istiqbollari asoslab beriladi.

Аннотация: В данной статье научно анализируются теоретические и практические основы применения технологий искусственного интеллекта в процессе проведения следственного действия «осмотр». В исследовании рассматриваются проблемы, связанные с человеческим фактором, а также субъективностью при выявлении, фиксации и оценке доказательств. Кроме того, обосновываются перспективы использования искусственного интеллекта для повышения эффективности осмотра, обеспечения точности установления доказательств и совершенствования следственного процесса.

Annotation: This article provides a scientific analysis of the theoretical and practical foundations of the application of artificial intelligence technologies in the process of conducting the investigative action of “inspection.” The study examines

issues related to the human factor, as well as subjectivity in the identification, recording, and evaluation of evidence. In addition, the prospects of using artificial intelligence to improve the efficiency of inspection, ensure the accuracy of evidence determination, and enhance the investigative process are substantiated.

Kalit soʻzlar: koʻzdan kechirish, tergov harakati, sunʼiy intellekt, dalillar, subyektivlik, samaradorlik.

Ключевые слова: осмотр, следственное действие, искусственный интеллект, доказательства, субъективность, эффективность.

Keywords: inspection, investigative action, artificial intelligence, evidence, subjectivity, efficiency.

Jinoyatlarni tez va toʻla ochish, aybdorlarni fosh etish hamda haqiqatni aniqlash tergov harakatlari orqali dalillarni oʻz vaqtida, toʻliq va ishonchli tarzda qayd etishga bogʻliq. Bu harakatlar esa qonunchilikda belgilangan talablarga muvofiq amalga oshiriladi. Zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlari kundan kunga jadal rivojlanib borar ekan, ular yaratayotgan imkoniyatlarni sud-tergov amaliyotiga joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqish masalalariga eʼtibor qaratish lozim. Bu borada koʻzdan kechirish tergov harakati misolida sunʼiy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish istiqbollari yuzasidan soʻz yuritamiz.

Jinoyat protsessida koʻzdan kechirish tergov harakati isbot qilishda keng qoʻllaniladigan institutdir. Mazkur tergov harakati orqali jinoyat sodir boʻlgan-boʻlmaganligini aniqlashda dalillarni toʻplashning dastlabki bosqichi hisoblanadi. Aynan ushbu bosqichda jinoiy hodisaning moddiy izlari aniqlanib, qayd etiladi va keyingi tergov harakatlari uchun asos yaratiladi. Agar bu jarayonda xatolarga yoʻl qoʻyilsa yoki muhim dalillar eʼtibordan chetda qoldirilsa, keyingi bosqichlarda ushbu kamchiliklarni bartaraf etish deyarli imkonsiz boʻlib qoladi. Shuni nazarda tutish lozimki, koʻzdan kechirish tergov harakatining sifat darajasi butun jinoyat ishining natijasiga bevosita taʼsir koʻrsatadi.

Tergov harakatlarini oʻtkazish amaliyotida inson omili bilan bogʻliq boʻlgan bir qator tizimli muammolar mavjud. Xususan, psixologik omillar (charchoq, diqqatning susayishi), tajriba yetishmasligi yoki ortiqcha ishonch kabi holatlar dalillarni aniqlash va baholash jarayonida xatoliklar yuzaga kelishiga sabab boʻladi. Mazkur muammolarning ishning

natijasiga salbiy ta'sirini kamaytirish maqsadida sun'iy intellekt texnologiyalarini tergov amaliyotiga joriy etilish haqida tavsiyalar ishlab chiqish lozim.

Avvalo, ko'zdan kechirish tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak, ko'zdan kechirish – O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi

135-moddasiga ko'ra, jinoyat izlari, ashyoviy dalillarni topish, hodisa sodir bo'lgan vaziyatni va ish uchun ahamiyatli bo'lgan boshqa holatlarni aniqlashtirish maqsadida tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organning mansabdor shaxsi, surishtiruvchi, tergovchi yoki sud hodisa sodir bo'lgan joyni, murdani, hayvonlarni, tevarak-atrofni, binolarni, narsalarni, hujjatlarni va elektron ma'lumotlarni ko'zdan kechirishidir¹.

Ko'zdan kechirish tushunchasining o'zak ma'nosi- biror narsa yoki shaxsni kuzatish, ko'rish orqali ma'lumot olishni anglatadi. Xorijiy va milliy olimlar tomonidan ham ko'zdan kechirish tushunchasiga bir qator ta'riflar berilgan. M.Chutbayevning fikricha, ko'zdan kechirish deganda, biron bir moddiy obyektning o'ziga xos xususiyatlarini kuzatish orqali inson ongida mazkur obyekt haqida tasavvur hosil qilish tushuniladi². Xorij olimlaridan A. Alennikov fikricha, ko'zdan kechirish bu hodisa sodir bo'lgan joyni tadqiq etish, jinoyatni sodir bo'lishiga sabab bo'lgan holatlar haqida ma'lumotlarni topish va olishga qaratilgan tergov harakati³.

A.X.Imomnazarovning fikricha, ko'zdan kechirish-bu ko'zdan kechirishga vakolatli organlar va mansabdor shaxslar tomonidan jinoyat ishi yoki tergovga qadar tekshiruv materiallari doirasida haqiqatni aniqlash uchun muhim ekanligi ehtimoli mavjud bo'lgan obyektlarning xususiyatlari va tarkibini bevosita yoki bilvosita aniqlash, kuzatish,

¹ <https://lex.uz/docs/-111460> O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi

² Jinoyat-protsessual huquqi. Umumiy qism. Darslik. Mualliflar jamoasi // yu.f.d,prof G.Z.To'laganova va yu.f.n.dots S.M.Raxmonovalarning umumiy tahriri ostida.-Toshkent TDYU nashriyoti, 2017. -230-bet.

³ Криминалистика: Учебник / Алеников А.Г. Институт экономики и права М.2010.

baholash va qayd etishdan iborat tergov harakati hisoblanadi¹. Bu mualliflik ta'rifiga biz ham qo'shilamiz.

Ko'zdan kechirish tergov harakatining obyektlari jinoyat ishiga aloqador bo'lgan moddiy va nomoddiy manbalarni qamrab oladi. Ularga, avvalo, hodisa sodir bo'lgan joy, murda (jasad), hayvonlar, tevarak-atrof hamda binolar va inshootlar kiradi. Shuningdek, jinoyatga aloqador bo'lgan turli narsalar (ashyoviy dalillar), hujjatlar hamda zamonaviy sharoitda muhim ahamiyat kasb etayotgan elektron ma'lumotlar ham ko'zdan kechirish obyektlari sifatida e'tirof etiladi. Mazkur obyektlarni tekshirish orqali jinoyat izlari aniqlanadi, dalillar to'planadi va hodisaning haqiqiy holatini tiklash uchun zarur asos yaratiladi.

Ko'zdan kechirish tergov harakati orqali quyidagilar aniqlanadi:

Jinoyat izlarini aniqlash va topish – hodisa joyida mavjud moddiy izlar, belgilar va dalillarni aniqlash.

Ashyoviy dalillarni topish va qayd etish – jinoyatga aloqador predmetlar, hujjatlar va boshqa obyektlarni aniqlash hamda protsessual tartibda mustahkamlash.

Hodisa sodir bo'lgan vaziyatni aniqlashtirish – jinoyat qanday sharoitda, qachon va qanday usulda sodir etilganini aniqlash.

Ish uchun ahamiyatli holatlarni belgilash – jinoyatning barcha muhim jihatlarini aniqlashga xizmat qiluvchi faktlarni yig'ish.

Dalillarni tekshirish va baholash uchun asos yaratish – keyingi tergov harakatlari uchun zarur ma'lumotlar bazasini shakllantirish.

Jinoyatning mexanizmini tiklashga yordam berish – mavjud iz va dalillar asosida voqea rivojini rekonstruksiya qilish.

Ilmiy nuqtai nazardan, ko'zdan kechirish tergov harakati murakkab aqliy faoliyat bo'lib, u nafaqat obyektiv dalillarni aniqlash, balki ularni huquqiy baholash, vaziyatni talqin qilish va protsessual qarorlar qabul qilishni ham o'z ichiga oladi. Mazkur jarayon esa inson tafakkuri, huquqiy ong va kasbiy tajribaga bevosita bog'liq bo'lib, uni to'liq raqamlashtirish maqsadga nomuvofiq. Ayniqsa, jinoyat-protsessual

¹ Imomnazarov A.X. Ko'zdan kechirish institutini takomillashtirish muammolari Monografiya. – T., 2025. -364 b.

faoliyatda mas'uliyat, ishonchlilik va adolat tamoyillari inson omilining ustuvorligini taqozo etadi.

Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson faoliyati muqarrar ravishda subyektivlik, diqqatning cheklanganligi va psixofiziologik omillar ta'siriga uchraydi. Aynan shu nuqtada sun'iy intellekt texnologiyalari yordamchi vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ular katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash, mayda va yashirin belgilarni aniqlash, obyektlarni avtomatik tanib olish hamda dalillar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlash orqali inson faoliyatidagi xatoliklarni kamaytirish imkonini beradi.

Bizning fikrimizcha, eng maqbul yondashuv — bu **“inson + sun'iy intellekt” (human-in-the-loop)** modeli bo'lib, unda sun'iy intellekt qaror qabul qiluvchi subyekt emas, balki tahliliy va texnik yordamchi sifatida namoyon bo'ladi. Bunday integratsiya bir tomondan tergov harakatining aniqligi va samaradorligini oshirsa, ikkinchi tomondan inson tomonidan yakuniy protsessual nazorat va javobgarlikni saqlab qoladi. Shu bois, ko'zdan kechirish tergov harakatida sun'iy intellektdan foydalanish inson omilini cheklash emas, balki uni qo'llab-quvvatlash va takomillashtirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Ko'zdan kechirishda quyidagi sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash mumkin:

1. Kompyuter ko'rish (Computer Vision);
2. Tasvir va video tahlili (Image Recognition AI);
3. 3D rekonstruksiya (3D Crime Scene Reconstruction);
4. Ma'lumotlar tahlili (Data Analysis);
5. Raqamli kriminalistika (Digital Forensics AI);
6. Yuzni aniqlash (Facial Recognition).

Rivojlangan davlatlarda sun'iy intellekt texnologiyalari (yuzni aniqlash tizimlari, katta ma'lumotlarni tahlil qilish platformalari, raqamli kriminalistika vositalari va 3D rekonstruksiya texnologiyalari) tergov faoliyatida keng qo'llanilmoqda. Ushbu texnologiyalar dalillarni aniqlash aniqligini oshirish, tergov vaqtini qisqartirish hamda inson omiliga bog'liq xatoliklarni kamaytirishda samarali vosita sifatida namoyon

bo‘lmoqda. Masalan, Hindistonning Mohali shahrida politsiya tomonidan qo‘llanilgan yuzni aniqlashga asoslangan PAIS tizimi orqali shaxslarning suratlari maxsus bazalar bilan solishtirilib, ularning jinoyatga aloqadorligi tezkor aniqlangan va qisqa muddat ichida bir nechta jinoyatchilar qo‘lga olingan¹. Shuningdek, AQShning Kansas shahri politsiyasi tomonidan joriy etilgan “Peregrine” sun‘iy intellekt tizimi turli manbalardan olingan ma‘lumotlarni - videokuzatuv yozuvlari, avtomobil raqamlari va politsiya bazalarini - birlashtirib, ularni real vaqt rejimida tahlil qilish orqali gumondorlarni tezkor aniqlash imkonini bermoqda². Bundan tashqari, AQShda raqamli kriminalistika sohasida qo‘llanilayotgan sun‘iy intellekt tizimlari katta hajmdagi ma‘lumotlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish imkonini berib, tergov samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Jumladan, maxsus AI platformalari yordamida minglab soatlik audio, video va hujjatli materiallar bir necha daqiqa ichida qayta ishlanib, muhim dalillar aniqlangan³.

Ko‘zdan kechirish tergov harakatida sun‘iy intellekt texnologiyalarini asosan uch yo‘nalishda qo‘llash mumkin. Birinchidan, hodisa joyi 3D skanerlash, bu vaziyatni o‘zgartirmasdan holat haqidagi axborotni saqlash va qayta tahlil qilish imkonini beradi. Ikkinchidan, kompyuter ko‘rish texnologiyalari yordamida qon izlari, barmoq izlari va boshqa mikro dalillar avtomatik aniqlash, bu inson xatosini kamaytiradi. Uchinchidan, foto va video materiallar orqali obyektlar va vaziyat avtomatik tahlil qilinib, muhim detallar tizimli ravishda ajratib olinadi. Shu tariqa, sun‘iy intellekt ko‘zdan kechirish jarayonining aniqligi va samaradorligini oshiruvchi yordamchi vosita sifatida xizmat qiladi. Ko‘zdan kechirish tergov harakatida sun‘iy intellekt kriminalistik texnika vositasi sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Ko‘zdan kechirish tergov harakatida sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash dalillarni aniqlash va tahlil qilish jarayonini sezilarli darajada takomillashtiradi. Biroq mazkur texnologiyalar inson

¹<https://timesofindia.indiatimes.com/city/chandigarh/ai-powered-app-aids-mohali-police-in-night-checks/articleshow/130539213.cms>

²<https://www.thetimes.com/uk/crime/article/patrol-kansas-police-ai-peregrine-uk-33bz78r8p>

³<https://www.raftlabs.com/blog/ai-investigation-forensics>

faoliyatini to‘liq almashtiruvchi emas, balki bu faoliyatda xatolarga yo‘l qo‘ymaslikka yordam beruvchi vosita sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu tergov amaliyotining aniqligi, xolisligi va ishonchliligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Iqtiboslar:

1. <https://lex.uz/docs/-111460> O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi
2. Jinoyat-protsessual huquqi. Umumiy qism. Darslik. Mualliflar jamoasi // yu.f.d,prof G.Z.To‘laganova va yu.f.n.dots S.M.Raxmonovalarning umumiy tahriri ostida.-Toshkent TDYU nashriyoti, 2017. -230-bet.
3. Криминалистика: Учебник / Аленников А.Г. Институт экономики и права М.2010.
4. Imomnazarov A.X. Ko‘zdan kechirish institutini takomillashtirish muammolari Monografiya. –T., 2025. -364 b.
5. <https://timesofindia.indiatimes.com/city/chandigarh/ai-powered-app-aids-mohali-police-in-night-checks/articleshow/130539213.cms>
6. <https://www.thetimes.com/uk/crime/article/patrol-kansas-police-ai-peregrine-uk-33bz78r8p>
7. <https://www.raftlabs.com/blog/ai-investigation-forensics>

NURIDDINOV RAMZIDDIN

AKMAL O‘G‘LI

O‘zbekiston Respublikasi Huquqni

muhofaza qilish akademiyasi

“Tergov faoliyati” 3-bosqich talabasi

JINOYAT PROTSESSIDA SUN’IY INTELLEKT:

IMKONIYAT, XAVF VA ISTIQBOL

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy jinoyat protsessida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanishning dolzarb masalalari, ularning tergov va sud jarayonlaridagi o‘rni hamda kelajakdagi istiqbollari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, maqolada sun’iy intellektdan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan huquqiy va etik xavflar, xususan, algoritmlarning xatoligi, shaxsiy ma’lumotlarning daxlsizligi va SI

xulosalarining protsessual maqomi masalalari tanqidiy o'rganiladi. Tadqiqot yakunida milliy qonunchilikni modernizatsiya qilish va tergov tizimiga "aqlli" texnologiyalarni joriy etishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.

Аннотация: В данной статье анализируются актуальные вопросы использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в современном уголовном процессе, их роль в следственной и судебной практике, а также перспективы их развития. Наряду с этим, в статье критически рассматриваются правовые и этические риски, связанные с использованием искусственного интеллекта, в частности, ошибки алгоритмов, неприкосновенность личных данных и процессуальный статус заключений ИИ. В завершение исследования выдвинуты практические предложения по модернизации национального законодательства и совершенствованию правовых механизмов внедрения «умных» технологий в следственную систему.

Abstract: This article analyzes current issues regarding the use of Artificial Intelligence (AI) technologies in modern criminal proceedings, their role in investigative and judicial processes, and future prospects. At the same time, the article critically examines the legal and ethical risks associated with the use of AI, specifically algorithmic bias/errors, privacy of personal data, and the procedural status of AI-generated findings. The study concludes by putting forward practical proposals for modernizing national legislation and improving the legal mechanisms for introducing "smart" technologies into the investigative system.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, jinoyat protsessi, raqamli dalillar, biometrik, kiberjinoyatchilik, protsessual kafolatlar, algoritm.

Kirish

Bugungi kunda raqamlashtirish jarayonlari huquqni muhofaza qilish sohasini ham chetlab o'tmadi. Sun'iy intellekt (SI) tizimlari jinoyatlarni fosh etishda tergovchining "raqamli yordamchisi"ga aylanib bormoqda. O'zbekiston Respublikasining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida sud-huquq tizimiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish ustuvor vazifa etib belgilangan. Biroq, SI tizimlarining jinoyat protsessiga integratsiyasi JPK normalari bilan qay darajada muvofiq kelishi ilmiy tahlilni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi (JPK) an'anaviy dalillar tizimiga asoslangan. Bularga guvohning, jabrlanuvchining, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining ko'rsatuvlari, ekspertning xulosasi, ashyoviy, yozma va raqamli dalillar, ovozli yozuvlar, videoyozuvlar, kinotasvir va fotosuratlardan iborat materiallar, tergov va sud harakatlarining bayonnomalari va boshqa hujjatlar kiritilgan. Lekin, SI tomonidan yaratilgan xulosalar yoki tahliliy ma'lumotlar JPKning 81-moddasida ko'rsatilgan dalil turlaridan birortasiga to'liq mos kelmaydi. Hozirgi kunda prokuratura organlari tergovchilari uchun hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish jarayonida ularga yordam berish maqsadida maxsus planshetlar joriy etilgan bo'lib, ushbu planshetlar hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish bayonnomasini shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Lekin mazkur texnologiyadan foydalanish natijasida qayd etilgan bayonnomalar yuqoridagi moddada qayt etilgan dalillarning turlariga kiritilmagan.

JPK 95-moddasiga ko'ra, dalillar maqbullik va ishonchlilik talablariga javob berishi kerak. SI algoritmi "qora quti" (black box) tamoyili asosida ishlasa, ya'ni xulosa qanday shakllanganini inson mantig'i bilan tushuntirib bo'lmasa, uning ishonchliligini tekshirish protsessual jihatdan imkonsiz bo'lib qoladi. Ya'ni SI tomonidan yaratilgan yoki berilgan har qanday ma'lumot jinoyat protsessini yuritishga vakolatli bo'lgan shaxslar tomonidan JPK talablariga ko'ra baholanmas ekan uning protsessual mustahkamligi mavjud bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasi hamda JPKning 18-moddasida shaxsiy hayot daxlsizligi kafolatlangan. SI tomonidan biometrik ma'lumotlarni (yuzni tanish tizimlari, barmoq izlari va h.k.) ommaviy qayta ishlash natijasida fuqarolarning ushbu turdagi ma'lumotlarini himoya qilish zaiflashishi mumkin. Chunki mazkur ma'lumotlarni SI ga kiritish va ularni qayta ishlash SI uchun juda katta "big data" taqdim etadi. SI ushbu ma'lumotlarni kibermakonga chiqarib yuborish xavfi yuzaga kelishi mumkin. Bu esa yuqoridagi shaxsning daxlsizligiga oid kafolatlarni buzadi.

Xalqaro tajriba haqida gapiradigan bo'lsak, **Estoniya** misolida "Robot-sudya" loyihasini aytishimiz mumkin. Mazkur loyiha kichik hajmdagi da'volarni ko'rib chiqishda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Bu tajriba jinoyat protsessida murakkab bo'lmagan protsessual harakatlarni avtomatlashtirish uchun namuna bo'lishi mumkin.¹

Xitoy misolida esa "Aqlli sud" tizimi orqali prokurorlarga ayblov xulosasini tayyorlashda yordam beruvchi SI algoritmlari joriy etilgan bo'lib, bu tergov muddatlarini 30% gacha qisqartirgan.²

Huquqiy xavflar

Xavf nima sababdan yuzaga kelishi mumkin. Avvalo SI — bu shunchaki matematika va kodlar orqali yaratilgan texnologiya, u o'zi mustaqil fikrlamaydi. U faqat o'ziga berilgan ma'lumotlar va buyruqlar asosida "bashorat" qiladi.

Algoritmik xatolik (Bias) nima?

Algoritmik xatolik (bias) — bu sun'iy intellekt tizimi tomonidan chiqariladigan xulosalarning ma'lum bir guruh (irq, jins, ijtimoiy kelib chiqish yoki hudud) foydasiga yoki zarariga qarab tizimli ravishda og'ib ketishidir.

SI tizimlari "Machine Learning" (mashinalarni o'qitish) metodiga tayanadi. Agar tizimni o'qitish uchun foydalanilgan tarixiy ma'lumotlarda insonlarning sub'ektiv qarashlari, stereotiplari yoki xatoliklari bo'lsa, SI ushbu xatolarni o'zlashtirib oladi va ularni "qonuniyat" sifatida qo'llay boshlaydi. Huquqshunoslikda bu "GIGO" (Garbage In, Garbage Out — Axlat kirdi, axlat chiqdi) tamoyili bilan tushuntiriladi: agar tizimga noto'g'ri yoki sub'ektiv ma'lumot kiritilsa, u adolatsiz qaror chiqaradi. Misol tariqasida AQSHdagi "COMPAS" tizimini keltirishimiz mumkin. AQSH sudlarida qo'llanilgan "COMPAS" algoritmi ayblanuvchining kelajakda yana jinoyat sodir etish ehtimolini

¹ Niiler, E. Can AI Be a Fair Judge in Court? Estonia Thinks So // Wired. – 2019. – March 25. [Elektron manba]. URL: <https://www.wired.com/story/blue-ai-be-fair-judge-court-estonia-thinks-so/> (murojaat sanasi: 28.04.2026).

² Chen, S. AI prosecutor can charge people with crimes with 97% accuracy, researchers say // South China Morning Post. – 2021. – December 26. [Elektron manba]. URL: <https://www.scmp.com/news/china/science/article/3160997/ai-prosecutor-can-charge-people-crimes-97-percent-accuracy> (murojaat sanasi: 28.04.2026).

hisoblab berishi kerak edi. Algoritm o‘tmishdagi statistikani tahlil qildi. AQSHda tarixan ma’lum bir etnik guruh vakillari ko‘proq hibsga olinganligi sababli, SI tizimi: *“Agar inson shu etnik guruhga mansub bo‘lsa, u jinoyat qilishga moyil”* degan noto‘g‘ri xulosaga keldi. Natijada tizim bir xil jinoyat sodir etgan ikki shaxsdan, oq tanli jinoyatchiga “xavfi past”, boshqa etnik guruh vakiliga esa (hatto u yengilroq jinoyat qilgan bo‘lsa ham) “xavfi yuqori” degan xato ball bergan¹.

Buning jinoyat protsessi uchun xavfli tomoni shundaki, birinchidan, aybsizlik prezumpsiyasining buzilishi ya’ni SI shaxsni sodir etgan qilmishi uchun emas, balki "statistika" bo‘yicha kimga o‘xshashligi uchun aybdor deb hisoblab qo‘yishi mumkin. Ikkinchidan, inson huquqlari kamsitilishi. Masalan, tizim "muayyan toifadagi yoki muayyan tumanda yashovchi shaxslar ko‘proq jinoyat qiladi" degan xulosaga kelsa, mazkur qatlarga nisbatan tizimli adolatsizlik yuzaga keladi. Shu sababli, jinoyat protsessida foydalaniladigan SI algoritmlari ustidan “Neyron tarmog‘i auditi” o‘tkazilishi shart. Ya’ni, dasturiy ta’minot sud-tergov amaliyotiga tatbiq etilishidan oldin uning statistik ma’lumotlarni qanday tahlil qilayotgani va diskriminatsiyaga yo‘l qo‘ymasligi davlat tomonidan nazorat qilinishi lozim.

Bundan tashqari SI yuzasidan **mas’uliyat masalasi** ham ochiqlicigicha qolib ketishi mumkin. Agar SI xatosi tufayli shaxsning qilmishi noto‘g‘ri kvalifikatsiya qilinsa yoki unga nohaq ayblov qo‘yilsa, nafaqat JPK balki umumiy qonunchilik doirasida kim javobgar bo‘ladi? Uni yaratgan dasturchimi, undan foydalangan tergovchi (prokuror yoki sudya)mi yoki uni qonunchilikka kiritgan davlatmi? Mana shu tomonidan SI texnologiyalaridan foydalanish va uni amaliyotga tadbiq etish qiyinlashmoqda.

Protsessual tenglik jihatidan ayblov tomoni SI imkoniyatlaridan foydalangan holda kuchli tahliliy bazaga ega bo‘ladi, himoya tomonida esa bunday resurs bo‘lmasligi mumkin (equality of arms buzilishi).

¹ Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., Kirchner, L. Algoritmik adolatsizlik: AQSHda jinoyatchilikni bashorat qilishda qo‘llaniladigan dasturiy ta’minotda irqiy moyillik aniqlandi // ProPublica. – 2016. – 23-may. [Elektron manba]. URL: <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing> (murojaat sanasi: 28.04.2026).

Tadqiqot natijasida O‘zbekiston qonunchiligini modernizatsiya qilish bo‘yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi:

JPKga yangi dalil turini kiritish: JPKning 81-moddasiga "Sun'iy intellekt tizimlari tomonidan shakllantirilgan tahliliy ma'lumotlar" tushunchasini kiritish va ularni mutaxassis xulosasiga tenglashtirish.

"Algoritmik shaffoflik" standarti: Sud-tergov amaliyotida qo‘llaniladigan har qanday SI tizimi davlat sertifikatlashtirishidan o‘tishi va uning mantiqiy ishlash mexanizmi himoyachiga ochiq bo‘lishi lozim.

Sudyaning ustuvorligi: SI xulosasi sud uchun majburiy xarakterga ega bo‘lmasligi, faqat maslahat beruvchi maqomda bo‘lishi haqidagi normani mustahkamlash zarur.

Xulosa qilib aytganda, SI jinoyat protsessida inson o‘rnini bosuvchi emas, balki odil sudlov sifatini oshiruvchi instrument bo‘lishi kerak. Texnologiya rivoji huquqiy kafolatlardan oldinga o‘tib ketmasligi uchun "Inson nazorati ostidagi texnologiya" tamoyili qonunchiligimizning asosiga aylanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 28.04.2026-y. holatiga).
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni.

M.SH.SULAYMONOVA

O‘zbekiston Respublikasi Soliq Qo‘mitasi
hodimi, i.f.f.d (PhD)

**JAHON SAVDO TASHKILOTI – O‘ZBEKISTON:
IQTISODIY XAVFSIZLIK MASALALARI, MINTAQAVIY
BARQARORLIK VA AFZALLIK JIHATLARI**

Abstract: Uzbekistan is actively pursuing WTO membership after the longest negotiations in history. And finally, by 2026, membership has progressed rapidly. Uzbekistan’s application for WTO membership was submitted in December 1994, and the 31-year hiatus has shown the urgency of achieving this goal. If the government is serious about replacing its reliance on resource exports and protected manufacturing with a more diversified and competitive economy, Uzbekistan will achieve WTO membership and benefit from it. One of the biggest benefits is that this step will lead to further development at a time when the region is becoming more integrated and cooperative.

Annotatsiya: O‘zbekiston JSTga a‘zo bo‘lish bo‘yicha tarixdagi eng uzoq davom etgan muzokarlardan so‘ng a‘zolikka erishish uchun faol harakat qilmoqda. Va nihoyat 2026-yilga qadar a‘zolikka erishish, jadal qadamlar bilan rivojlandi. O‘zbekistonning JSTga a‘zo bo‘lish uchun arizasi 1994-yil dekabr oyida boshlab berilgan bo‘lib, oradan 31 yillik tanaffus ushbu maqsadga erishish dolzarbligini ko‘rsatib berdi. Agar hukumat resurslar eksporti va himoyalangan ishlab chiqarish faoliyatiga qaramlikni ko‘proq diversifikatsiyalangan raqobatbardosh iqtisodiyot bilan almashtirishga jiddiy yondashsa, O‘zbekiston JST a‘ziligiga erishadi va undan foyda oladi. Eng katta manfaatlardan biri esa mintaqada o‘zaro birlashuv va hamkorlik yuzaga kelayotgan davrda ushbu qadam uni yanada rivojlanishiga olib keladi.

Аннотация: Узбекистан активно стремится к членству в ВТО после самых длительных переговоров в истории. И наконец, к 2026 году процесс вступления в ВТО стремительно продвигается. Заявка Узбекистана на членство в ВТО была подана в декабре 1994 года, и 31-летний перерыв показал безотлагательность достижения этой цели. Если правительство серьёзно намерено отказаться от экспорта ресурсов и протекционистского производства в пользу более диверсифицированной и конкурентоспособной экономики, Узбекистан добьётся членства в ВТО и получит от этого выгоду. Одно из главных преимуществ заключается в том, что этот шаг приведёт к

дальнейшему развитию в условиях всё большей интеграции и сотрудничества в регионе.

Kirish. Butun dunyoda savdo va ishlab chiqarish juda tez o'zgarayotgan bir davrda, savdo cheklovlari, tariflar, xizmatlar bozori, intellektual mulk huquqlari, texnik tartib-qoidalar kabi ko'plab omillar davlatlarning iqtisodiy salohiyatiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shunday vaziyatda jahon integratsiyasida muhim platformalardan biri sifatida Jahon savdo tashkiloti (*WTO- World Trade Organization*) ga a'zo bo'lish bugunning muhim ustuvor vazifalaridan biridir.

O'zbekistonga Jahon savdo tashkiloti JST a'zoligi qanday afzalliklar keltirishi mumkinligi, qaysi sohalarda ijobiy ta'sirlar kuzatilishi ehtimoli borligi, va buning bilan birga qaysi iqtisodiy xavfsizlikka doir ehtimollar mavjudligini ilmiy asosda ko'rib chiqamiz. Mavzuni kengroq ochib berishda, mazkur tashkilotning tarixi va tarkibiy tuzilishiga alohida to'xtalib o'tishimiz joiz. JST ga 1995-yil yanvarda asos solingan. 1994-yil 15-apreldagi Marokash deklaratsiyasida «uning natijalari jahon iqtisodiyotini mustahkamlaydi va butun dunyoda savdoni, investitsiyalarni kengaytirib, ishchi kuchi bandligi, daromadlarning o'sishiga olib keladi. Shuningdek, u jamoaviy bahslar, muzokaralar va taqdimlash orqali mamlakatlar orasidagi savdo aloqalarini rivojlantiruvchi platforma hisoblanadi», deb yozib qo'yilgan¹. 1995-yildan faoliyatini boshlagan bu tashkilotga ayni vaqtda a'zo bo'lgan 164 davlat uchun yangi bozorlar ochiq hisoblanadi. O'ndan ziyod turli yo'nalishdagi bitimlar uning normativ-huquqiy bazasini tashkil etmoqda. Mazkur hujjatlar talabini bajarish tashkilotning barcha a'zolari uchun majburiy sanaladi. A'zo bo'lishni istagan davlatlar o'z milliy qonunchiligini ularga muvofiqlashtirishi kerak. Bundan tashqari, tashkilotda qarorlar ishtirokchi mamlakatlar yordamida konsensus - umumiy ovoz berish orqali qabul qilinadi.

Jahon savdo tashkilotining asosiy funksiyalari sifatida xalqaro savdoni liberallashtirish, savdo bitimlarining odilligini ta'minlash,

¹ Bozor boshqaruvi mexanizmlari ma'lumotlar bazasi bo'yicha JST TRIPS kelishuvi.

iqtisodiy o'sish va xalq farovonligini oshirish kabilar belgilangan. Davlatimiz uchun JST ga a'zolik samaradorligi, yaratilgan sharoitlar va tayyorgarlik darajasiga chambarchas bog'liq hisoblanadi.

Avvalo, bozor mexanizmlarini tartibga solish va mahalliy bozorni xalqaro savdo munosabatlariga tenglashtirishni yo'lga qo'yishda davlat asosiy ko'prik vazifasini o'taydi. Ushbu maqsadda:

- iqtisodiyotni erkinlashtirish va sanoat tarmoqlari baravar rivojlanishini tartibga solish;
- narx-navoni tartibga solish va maqbul soliq tizimini vujudga keltirish;
- alohida sektorlar va ishlab chiqarishda subsidiyalarni saqlash;
- tovarlarni standartlash va sertifikatlash qilish tizimini tartibga solish;
- xorij sarmoyalari jozibadorligini oshirish;
- import va eksport boj to'lovlari tarifini tartibga solish

bo'yicha qonuniy o'zgarishlar yo'lga qo'yildi.

Quyida mamlakatimizga WTO a'zoligi jihatidan kutilayotgan asosiy iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarni sanab o'tmoqchimiz.

Xalqaro bozor va eksport imkoniyatlarini kengaytirish. JST a'zosi bo'lish bilan davlatimizning tovar va xizmatlar eksporti uchun bozor ochilishi ehtimoli oshadi. Masalan, mamlakat eksporti ikki baravar oshirilishini maqsad qilgan. Eksport-yo'naltirilgan sanoatni rivojlantirish, xususan tayyor mahsulotlar bo'yicha erkin savdo va logistikani qo'llab quvvatlash bo'yicha rejalar belgilangan. JST ga a'zolik bilan «teng sharoitlarda savdo» prinsipi davlatimiz uchun qo'l keladi.

Investitsiyalar va ishonchlilikning oshishi. JST ga qo'shilish jarayonida davlatimizda qonuniy muhit va raqobatbardoshlik oshishi ko'zda tutilgan. Masalan, ichki monopoliyalar huquqlari cheklanmoqda. Xalqaro investorlar uchun JST a'zosi ekanligi — savdo va tarif rejimining barqarorligi hamda oldindan bilinish imkoniyati yaratishi tufayli — o'zaro ishonch belgisini bildiradi.

Ichki iqtisodiy modernizatsiya va raqobatbardoshlik. JST ga qo'shilish ichki bozorni himoya qilish choralarini kamaytirishi, mahsulot

sifatini oshirishga undashi mumkin. Masalan, ichki imtiyozlar va subsidiyalar bosqichi kamaytirilishi belgilandi. Ushbu raqobatbardoshlik bosimi orqali sanoatning samaradorligini oshirish, resurslarni yangicha ishlatish va ichki bozorni eksport-yoʻnalishda qayta tashkil etish imkoniyati yaratiladi.

Iqtisodiy ochiqlik va qonun ustuvorligi. JST ga qoʻshilish orqali Oʻzbekistonda savdo rejimi va tariflar boʻyicha tartib, shaffoflik oshishi koʻzda tutilmoqda. Masalan, Oʻzbekistonda 130 dan ortiq qonun hujjatlari JST ga muvofiqlashtirildi¹.

Janubi Koreya xalqaro iqtisodiy siyosat instituti bosh ilmiy xodimi So Jin Kyoning qayd etishicha, Oʻzbekiston JSTga aʼzo mamlakatlar safiga qoʻshilsa, ushbu davlatlar bilan mahsulot ayirboshlashda katta yutuqlarga erishadi². Bunda aʼzo davlatlarga soliq, bojxona imtiyozlari taqdim etiladi. Masalan, hozirgi kunda ushbu tashkilotning har bir aʼzosi Oʻzbekiston tovarlariga istalgan hajmda tariflar kiritishi mumkin, biroq davlatimiz tashkilotga aʼzo boʻlgach, ularning bunday choralarni amalga oshirishiga chek qoʻyiladi. Yaʼni, Oʻzbekiston JSTga aʼzo boʻlishi bilan unda tashkilot aʼzolariga bojxona toʻlovlarini kamroq toʻlash yoki umuman toʻlamaslik imkoniyati paydo boʻladi.

“Oʻzbekiston- 2030” strategiyasida belgilangan JSTga aʼzo boʻlishning milliy iqtisodiyotga taʼsirini oʻrganish uchun Prognozlashtirish va makroiqtisodiy tadqiqotlar instituti ekspertlarining tadqiqotlarida ochiqlandi. Oʻzbekistondagi tariflar darajasini JSTga aʼzo davlat boʻlgan Qozogʻiston darajasiga, yaʼni oʻrtacha darajani amaldagi 7,4 foizdan 5,7 foizga tushirish nazarda tutilgan. Bu boradagi tahlillar shuni koʻrsatdiki, eng avvalo, tariflar va ichki narxlarning pasayishi tufayli eksport jozibadorligi oshishi tufayli eksport hajmi 0,06 foizga ortishi va ichki tovarlar taklifi 0,03 foizga kamayishi mumkin. Ayni paytda ichki bozorda narxlarning pasayishi natijasida isteʼmol hajmi 0,11 foizga ortadi. Davlat byudjeti daromadlarining qisqarishi hisobiga, jami

¹ <https://adliya.uz/ru/posts/ozbekistonda-jahon-savdo-tashkilotiga-azo-bolish-y>

² <https://yuz.uz/uz/news/jst-ozbekistonga-nima-beradi>

jamgʻarmalar 0,35 foizga kamayadi¹. Jamgʻarmalar hajmining kamayishi investitsiyalar darajasini 0,16 foiz tushishiga olib kelish ehtimoli bor.

Tabiiyki, mamlakatimiz uchun bu borada qanday muammolar yuzaga keladi, degan haqli savol tugʻiladi.

Birinchidan, Oʻzbekistonning JSTga aʼzoli boʻlgan soliqdarlari 8-10 foizgacha qisqartirishga olib keladi. Bundan esa Davlat byudjeti zarar koʻradi. Biroq, oʻz navbatida, boʻlgan soliqdarlarning keskin qisqarishi Oʻzbekiston bozorlarida mahsulotlarning arzonlashuviga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, iqtisodiyotni liberallashtirish, sanoatni xususiyalashtirish, bozor erkinligiga davlat aralashuvini cheklash borasida tugallanmagan ishlar turibdi.

Uchinchidan, respublika ichkarisida zamon talabiga mos bozorbop mahsulot ishlab chiqaruvchilar, xususan, paxta ishlab chiqarishga ixtisoslashgan oʻzbek fermerlari arzon va sifatli mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi Xitoy, Hindiston, BAA savdo shirkatlariga raqobat qila olmasligi xavfi tugʻiladi. Oqibatda qishloq xoʻjaligi daromadsiz sohaga aylanib qolishi, bu esa 48,5 foizi qishloqlarda yashaydigan aholi² uchun yangi infratuzilmani yaratish zaruratini keltirib chiqaradi. Qishloqqa sanoat tarmoqlari kirib kelishi Gʻarb mamlakatlarida boʻlganidek, fuqaroning tafakkur dunyosi jiddiy oʻzgarishiga va ijtimoiy faolligiga olib keladi.

Bu oʻrinda tashkilotga aʼzolikning afzalliklarini Xitoy xalq Respublikasi misolida koʻrib chiqamiz. Xitoy 15 yillik murakkab muzokaralar olib borgandan soʻng, ushbu kelishuvlar asosida 2001-yil 11-dekabrda tashkilotga 143-aʼzo boʻldi. Biroq hukumatga bu borada qator ogʻir va mashaqqatli talablarni ilgari surishdi. Tarifni pasaytirish, AQSH kompaniyalari uchun zarur boʻlgan sanoat mahsulotlari tariflarini 25 foizdan 7 foizgacha qisqartirish, Amerika fermerlari uchun zarur boʻlgan qishloq xoʻjaligi mahsulotlari narxini 31 foizdan 14 foizgacha arzonlashtirish, bank sektori, sugʻurta, telekommunikatsiya va kasbiy xizmatlar kabi muhim sohalardagi qator tarmoqlarni keng

¹ <http://insonhuquqlari.uz/oz/news/m11427>

² <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/demography-2>

miqyosda ochish, tizimli islohotlar olib borish, oshkoralik masalasida chuqur islohotlarni o'tkazish, Xitoyda faoliyat yuritayotgan xorijiy kompaniyalarga to'siqlarni bartaraf etish shular jumlasidandir. Ko'rinib turibdiki, Xitoyning JSTga a'zo bo'lishi bilan bog'liq asosiy muammo bozorga kirish imkoniyati emas, balki iqtisodiy rejimning shaffofligi, huquqiy, ma'muriy va institutsional tizimni shakllantirish majburiyatlarini bajarish mexanizmi bo'lgandi. Muzokaralarning yakuniy bosqichida XXR ga yana ushbu vazifalar ham qo'yildi: eksportni rejalashtirish va eksport-import rejalarini amalga oshirish siyosatini rejalashtirish tizimini bekor qilish; tashqi savdo rejimining shaffofligi, litsenziyalash va kvota tizimi, davlat xaridlari bozori, xorijiy ishbilarmonlarga ichki bozor xizmatlaridan foydalanishni erkinlashtirish; eksport subsidiyalarini olib tashlash; davlat korxonalarini moliyaviy qo'llab-quvvatlashdan voz kechish va qishloq xo'jaligini himoya qilishdek muhim masalalarga Xitoy xalq respublikasi yakdil mezon yaratib berdi va dunyoning rivojlangan davlatlari qatoridan joy olmoqda.

Dunyoda globallashuv va xalqaro integratsiya rivojlanayotgan davrda markaziy Osiyoning "bir musht" bo'lib harakat qilishi va iqtisodiy salohiyatlarni bir platformada shakllanishi bu juda muhim tendensiyadir. Biz qanchalik erkin va barqaror savdo rejimlarini qo'llamaylik, mintaqada xavfsiz sharoit yaratilmas ekan, ushbu chora-tadbirlar o'z jozibasini yo'qotadi. Markaziy Osiyodagi davlatlar o'rtasidagi noformal uchrashuvlar asli mohiyati bitta maqsad yo'lida birlashuvni taqazo etmoqda. Davlatimiz 2012-yildagi qabul qilgan "Tashqi siyosiy faoliyat konsepsiyasi" da avvalo yaxshi qo'shnichilik tamoyillariga tayanishni maqsad qilgan bo'lsa, iqtisodiy rivojlanishda JST ga a'zolik davlatimizning belgilab qo'ygan ustuvor vazifalarini yanada rivojlanishiga katta turtki beradi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlamoqchimizki, O'zbekiston uchun JST a'zoligi katta imkoniyatlar eshigini ochadi: yangi bozorlarga kirish, investitsiyalar, raqobatning oshishi, iqtisodiy shaffoflikning mustahkamlanishi va bundan kelib chiqayotgan iqtisodiy xavfsizlik

jihatidan mustahkamlanish. Biroq bu jarayon o'z ichida ayrim xavf(risk)lar keltirib chiqaradi, xususan ichki sanoatning raqobatga tayyor emasligi, tashqi qaramlikning oshish xavfi, regulyatoriy majburiyatlarning ortishi. Shuning uchun mamlakatimiz uchun eng muhim jihat bu a'zolikni "maqsad" emas, balki "vosita" sifatida qabul qilib, ichki siyosat va sanoat strategiyasiga moslashuvga erishish. Agar bu amalga ohsa, iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash yo'lida real ijobiy natijalar erishish mumkin. Mintaqalararo munosabatlarga ta'siri esa, avvalo savdo-sotiqda va investitsiyada ichki turizm va xalqaro bozorga Markaziy Osiyoning qo'shimcha qiymat zanjiri sifatida kirib borishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Bacchetta, Marc, and Zdenek Drabek (2002): JSTga a'zolikning suveren davlatlarda siyosat ishlab chiqishga ta'siri: o'tish davridagi mamlakatlarning so'nggi tajribasidan dastlabki saboqlar, JST ishchi hujjati DERD-2002-02, Jahon savdo tashkiloti, Jeneva.
2. Bagwell, Kyle va Robert Staiger (2003): Jahon savdo tizimining iqtisodiyoti (MIT Press: Cambridge MA).
3. Bagwell, Kyle va Robert Staiger (2009): JST: Nazariya va amaliyot, NBER ishchi hujjati 15,445 (Milliy iqtisodiy tadqiqotlar byurosi: Kembrij MA). ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE International scientific-online conference 40
4. Baturina, Valentina, Jaxongir Muinov va Evgeniya Elfimova 2004 yil): O'zbekiston JSTga yo'lda: To'qimachilik va tikuvchilik sanoati uchun xavf va foyda, O'zbekiston iqtisodiyoti, 88-93 – <http://www.uzbearingpoint.com> saytida mavjud. /files/3/a11.pdf
5. Kampos, Nauro (2004): O'tish davridagi iqtisodiyotlarda JSTga a'zolik nimaga yordam beradi? Empirik tadqiqot, Iqtisodiy integratsiya jurnali, 19(2), 395-415.
6. Irwin, Douglas, Petros Mavroidis va Alan Sykes (2008): GATTning Ibtidosi (Kembrij universiteti nashriyoti: Nyu-York).
7. Jekich, Yovan (2019): JSTga kirish jarayoni, 24-26 iyun kunlari Toshkentda taqdimoti <https://www.carecprogram.org/uploads/07-WTO> AccessionProcess.pdf manzilida mavjud.
8. Kaminski, Bartlomiej, and Saumya Mitra (2012): Chegarasiz bozorlar va Markaziy Osiyoda mintaqaviy integratsiya: savdo va transchegaraviy hamkorlikning rivojlanayotgan shakllari (Jahon banki: Vashington DC).

9. Kolesnikova, Irina (2013): JSTga a'zo bo'lish va iqtisodiy rivojlanish: yangi qo'shilgan mamlakatlar tajribasi va Belarus uchun oqibatlari, IPM tadqiqot markazi siyosatini muhokama qilish uchun hujjat PDP/13/04, Minsk, Belarus – [http://eng.research](http://eng.research.by/webroot/delivery/files/english/pdp/pdp2013e04.pdf) saytida mavjud .by/webroot/delivery/files/english/pdp/pdp2013e04.pdf
10. Levy, Fil va Chad Boun (2020): Yaxshiroq savdo bitimiga olib boradigan barcha yo'llar JST orqali olib boradi, Tashqi siyosat, 28-may – <https://foreignpolicy.com/2020/05/28/tradedeal-wto> manzilida mavjud - trump/Normatov, Jamshid (2018): Uzbekistan's Long Way to World Trade Organization, EUCACIS №2 onlayn hujjati – https://www.cife.eu/Ressources/FCK/EUCACIS20Online20PaperNo20220Normatov_final.pdf manzilida mavjud – L. 'Europe Enformation, 2018/1 (№ 385), 104-11.
11. O'Casey, Eimear (2018): O'zbekiston avtomobil sanoatida eksport va diversifikatsiya qilish, Control Risks, 6 sentyabr – <https://www.controlrisks.com/ourthinking/insights/automotive-export> anddiversification-drive saytida mavjud -in-uzbekistan Petri, Peter, and Michael Plummer (2016): The Economic Effects of the Trans Pacific Partnership: New estimates, PIIE Working Paper 16-2, Peterson Institute for International Economics, Washington DC.
12. Pomfret, Richard (2001): Mintaqaviy savdo kelishuvlari iqtisodiyoti (Oxford University Press: Oxford UK).

ALIYEVA FARANGIZ

RASHIDJON QIZI

Toshkent davlat yuridik universiteti
magistratura talabasi

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADVOKATLAR
PALATASINING TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARINI
TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI**

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida advokatura institutining ijtimoiy-huquqiy tabiatini transformatsiya qilish va o‘zini o‘zi boshqarish organining huquqiy maqomini xalqaro standartlar asosida unifikatsiya qilish masalalari tahlil etiladi. Advokatlar palatasi boshqaruvida proportsionallik

tamoyilini joriy etish, rahbarlik lavozimlariga nomzodlar uchun strategik “saylovoldi dasturlari” tizimini yaratish hamda malaka va intizom komissiyalarining ijroiya organlaridan institutsional mustaqilligini ta’minlash bo’yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Tayanch soʻzlar: Advokatura, Advokatlar palatasi, oʻzini oʻzi boshqarish, proportsionallik tamoyili, intizom komissiyasi, institutsional mustaqillik, korporativ boshqaruv.

Abstract: This article analyzes the issues of transforming the socio-legal nature of the advocacy institution in the Republic of Uzbekistan and unifying the legal status of its self-governing body in accordance with international standards. The study develops scientifically grounded proposals aimed at introducing the principle of proportionality in the governance of the Chamber of Advocates, establishing a system of strategic “pre-election programs” for candidates to leadership positions, and ensuring the institutional independence of qualification and disciplinary commissions from executive bodies.

Keywords: Advocacy, Chamber of Advocates, self-governance, principle of proportionality, disciplinary commission, institutional independence, corporate governance.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы трансформации социально-правовой природы института адвокатуры в Республике Узбекистан и унификации правового статуса органа самоуправления на основе международных стандартов. Разработаны научно обоснованные предложения по внедрению принципа пропорциональности в управлении Палатой адвокатов, формированию системы стратегических «предвыборных программ» для кандидатов на руководящие должности, а также обеспечению институциональной независимости квалификационных и дисциплинарных комиссий от исполнительных органов.

Ключевые слова: адвокатура, Палата адвокатов, самоуправление, принцип пропорциональности, дисциплинарная комиссия, институциональная независимость, корпоративное управление.

Demokratik huquqiy davlatda inson huquqlarini himoya qilish tizimining samaradorligi bevosita advokatura institutining mustaqilligiga bogʻliq. BMTning “Yuristlar roli bo’yicha asosiy prinsiplari” (1990) hujjatida ta’kidlanganidek, advokatlarning kasbiy birlashmalari oʻz vazifalarini hech qanday tashqi aralashuvsiz amalga oshirishlari shart [6]. Oʻzbekiston Respublikasida advokatura sohasidagi tub islohotlar 2008-

yildagi “Advokatura institutini yanada islox qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–3993-sonli [3] hamda 2018-yildagi “Advokatura instituti samaradorligini tubdan oshirish va advokatlarning mustaqilligini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–5441-sonli [4] Prezident farmonlari bilan boshlanib, tizimni Assotsiatsiyadan yagona markazlashgan Palata modeliga o‘tkazdi.

Biroq, bugungi kunda Advokatlar palatasining tashkiliy-huquqiy maqomida “professional birlashma” va “majburiy a’zolikka asoslangan institutsional tuzilma” o‘rtasidagi huquqiy kolliziya hamda uning davlat organlari tizimidan ajratilganligi darajasi ilmiy tahlilni talab etadi [5]. Mazkur maqolaning maqsadi advokatlar o‘zini o‘zi boshqarish organining huquqiy maqomini zamonaviy xalqaro standartlar va qiyosiy-huquqiy tahlil natijalari asosida takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mazkur masala yuzasidan advokat K. Qalandarov advokatlar palatasi hamda advokatlik tuzilmalari davlat tashkiloti hisoblanmasligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, buning asosiy sababi shundaki, advokatlik tuzilmalarining birortasi ham respublika yoki mahalliy byudjet mablag‘lari hisobidan moliyalashtirilmaydi. Shu bilan birga, N. Andrianov davlat organlari tizimiga kirmaydigan barcha institutlarni avtomatik tarzda fuqarolik jamiyati institutlariga kiritish to‘g‘ri emasligini qayd etadi.

Advokatlar palatasining ijtimoiy-huquqiy tabiati uning davlat organlari tizimiga kirmaydigan alohida ijtimoiy-huquqiy institut ekanligi bilan tavsiflanadi [5]. Ushbu maqomni real hayotga tatbiq etish uchun boshqaruv tizimida proportsionallik va almashinuvchanlik prinsiplarini kuchaytirish ilmiy asoslangan zaruriyatdir.

Birinchidan, korporativ boshqaruvda turg‘unlikning oldini olish va rahbarlik organlarining demokratik yangilanishini ta’minlash maqsadida, ayni bir shaxsning ketma-ket ikki muddatdan ortiq Advokatlar palatasining raisi bo‘lishi mumkin emasligini qonun darajasida mustahkamlash lozim [5]. Bu norma advokatlar hamjamiyatining ichki mustaqilligini va qarorlar qabul qilishda muqobillikni kafolatlaydi.

Ikkinchidan, hududiy tuzilmalar va markaziy boshqaruv o'rtasidagi munosabatlarda qarorlar qabul qilishda proportsionallik tamoyili joriy etilishi shart. Bugungi kunda Toshkent shahri kabi advokatlar soni ko'p bo'lgan hududlar bilan advokatlar soni kamroq hududlarning (masalan, Sirdaryo) Palata Konferensiyasidagi vakillik darajasi o'rtasidagi nomutanosiblikni bartaraf etish talab etiladi [5]. Delegatlarni saylashda hududlardagi advokatlarning umumiy soniga nisbatan kotirovka qilingan vakillik stavkalarini belgilash Palata qarorlarining legitimligini oshiradi.

Palata rahbarligiga nomzodlarni saylash tizimi nafaqat tajribaga, balki aniq strategik istiqbolga asoslanishi lozim. Germaniya, Fransiya va Latviya kabi rivojlangan huquqiy tizimlarda advokatlar o'zini o'zi boshqarish organlari rahbarligiga nomzodlar o'zining kelgusi 3 yildan 5 yilgacha bo'lgan faoliyat strategiyasini taqdim etishi odatiy amaliyot hisoblanadi [5].

Shu munosabat bilan, milliy qonunchilikda nomzodlarning advokaturani rivojlantirish bo'yicha uzoq va yaqin istiqbolga mo'ljallangan "saylovoldi dasturlari"ni taqdim etishi majburiyatini belgilash taklif etiladi. Mazkur dasturlar quyidagilarni o'z ichiga olishi lozim:

1. *Advokatura institutining institutsional mustaqilligini oshirish strategiyasi;*
2. *Advokatlarning ijtimoiy va kasbiy himoyasini kuchaytirish mexanizmlari;*
3. *Sohani raqamlashtirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish rejalari.*

Rahbar kadrlar zaxirasini shakllantirishda muqobillik va ochiqlik prinsiplarini qo'llash, hududiy boshqarma rahbarlarini tayinlashda markaziy boshqaruvning vertikal ta'sirini kamaytirish va hududiy advokatlarning saylov huquqini kengaytirish tizimning demokratik tabiatini mustahkamlaydi [5].

Advokatlarning kasbiy faoliyatiga ruxsat berish va ularning intizomiy javobgarligi masalasini hal qiluvchi komissiyalarning

mustaqilligi tizimning muhim qismi hisoblanadi. Amaldagi tizimda ushbu komissiyalar ustidan adliya organlarining muayyan darajadagi nazorati saqlanib qolmoqda, bu esa ijro etuvchi hokimiyatning advokaturaga bilvosita ta'siri sifatida baholanishi mumkin [5].

Oliy malaka komissiyasi hamda uning hududiy bo'linmalarining tarkibini shakllantirish advokatura institutining barqaror faoliyati uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu komissiyalar advokatlik kasbiga kirish jarayonini tartibga solib, talabgorlarni advokatlar safiga qabul qilish bilan bog'liq asosiy qarorlarni qabul qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, advokat maqomiga ega bo'lish, intizomiy choralar qo'llash va boshqa muhim masalalar yagona organ malaka komissiyalariga yuklatilgan. 2017–2019-yillarda hududiy malaka komissiyalari tomonidan 2206 ta masala ko'rib chiqilgan bo'lib, Shulardan 803 tasi malaka imtihonini topshirishga oid, 930 tasi intizomiy ishlarga taalluqli masalalar bo'lgan. Ushbu davrda hududiy malaka komissiyalarining 68 ta qarori Oliy malaka komissiyasi tomonidan, 2 tasi esa sud tomonidan bekor qilingan. Shu bilan birga, Oliy malaka komissiyasi tomonidan 2018–2019 yillarda jami 289 ta ish ko'rib chiqilib, ulardan 88 tasi imtihon natijalaridan norozi bo'lib yozilgan shikoyatlar bo'lsa, 201 tasini intizomiy ishlar tashkil etgan.

Shu bilan birga, amaliyotda malaka va intizom komissiyalari vakolatlarining aniq chegaralanmaganligi ularning funksional aralashuviga olib kelishi mumkin. Mazkur holat institutsional barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bois, malaka komissiyalari faoliyatini advokatlik kasbiga qabul qilish, malaka imtihonlarini o'tkazish va kasbiy darajani baholash bilan cheklash, intizom komissiyalariga esa advokatlarning kasbiy faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish, intizomiy ishlarni ko'rib chiqish va tegishli choralarni qo'llash vakolatlarini birlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Mazkur vakolatlarning o'zaro aralashuviga yo'l qo'yilmasligi normativ jihatdan aniq belgilanishi advokatura tizimida ochiqlik, xolislik va samaradorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Oliy malaka va Oliy intizom komissiyalarini Advokatlar palatasining tashkiliy tuzilmasiga to'laqonli kiritish, biroq ularning qaror qabul qilish jarayonini Palata raisi va boshqaruvining ma'muriy ta'siridan to'liq cheklash lozim [7]. Institutsional mustaqillikni ta'minlash uchun komissiya a'zolariga nafaqat advokatlar, balki sud hokimiyati, adliya organlari va akademik hamjamiyat vakillarini kiritish, ammo ularning sonini advokatlar sonidan oshirmaslik talab etiladi. Bu model shaffoflikni ta'minlaydi va "korporativ yopiqlik" xavfini kamaytiradi [5]. Intizomiy ish yuritishda advokatning o'zini himoya qilish yoki vakil orqali ishtirok etish huquqi protsessual jihatdan qat'iy kafolatlanishi shart.

Tadqiqot doirasida 1600 nafar advokat o'rtasida o'tkazilgan sotsiologik so'rov natijalari shuni ko'rsatadiki, repondentlarning 73,3 foizi (1136 nafari) amaldagi qonunchilik tizimni "qisman ta'minlaydi" deb hisoblaydi [5]. Bu ko'rsatkich sohada fundamental huquqiy islohotlar zarurligidan dalolat beradi.

Bundan tashqari, Advokatlar palatasi tizimida Oliy malaka komissiyasi advokatura institutining sifat nazoratini amalga oshiruvchi muhim organ hisoblanadi. Biroq amaldagi tartibda uning a'zolarining bir vaqtning o'zida Palata Boshqaruvi tarkibida bo'lishiga nisbatan normativ cheklovlar mavjud emas.

Mazkur holat boshqaruv va nazorat funksiyalarining bir shaxsda jamlanishiga olib kelib, manfaatlar to'qnashuvi xavfini yuzaga keltiradi hamda nazoratning xolisligi va shaffofligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy boshqaruv nazariyasiga ko'ra, vakolatlar bo'linishi tamoyili asosiy ahamiyatga ega bo'lib, xalqaro standartlar ham advokatura tizimida mustaqil nazorat organlari faoliyat yuritishini talab etadi.

Shu munosabat bilan Advokatlar palatasi Ustavining 47-bandini quyidagi mazmundagi qo'shimcha bilan to'ldirish maqsadga muvofiq:

"Oliy malaka komissiyasi a'zolari Boshqaruv a'zolari tarkibiga bir vaqtning o'zida kiritilmaydi."

Ushbu islohotlarning amalga oshirilishi advokatura institutini davlat organlarining vasiyligidan chiqarib, uni fuqarolik jamiyatining chinakam mustaqil va nufuzli tayanchiga aylantirishga xizmat qiladi.

**ОЧИЛОВ САМАРИДДИН
КАМОЛИДДИНОВИЧ,**

Ўзбекистон Республикаси

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси,
Бакалавриат факультети катта прокурори
e-mail: chilovsamariddin678@gmail.com тел:
97-494-14-54

**АЙРИМ ТОИФАДАГИ МАҲКУМЛАР СУДЛАНГАНЛИК
ҲОЛАТИНИНГ НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ**

Аннотация

Мақолада жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахсларнинг судланганлик ҳолатининг илмий-назарий таҳлили, бундай тоифадаги маҳкумларнинг жазони ўталмаган қисми давомида хулқ-атвори устидан назорат ўрнатилишининг судланганлик ҳолатига таъсири, пробация назорати муддати ва судланганлик муддати мутаносиблигида баҳсли ҳолатлар таҳлили, судланганлик муддатини якунлаш ёки судланганлик муддатини узайтириш масалалари, жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахсларнинг судланганлик ҳолатига оид қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан таклифлар баён этилган.

Калит сўзлар: жазо, маҳкум, судланганлик, пробация, муддат, мажбурият, назорат.

Аннотация

В статье представлен научно-теоретический анализ состояния судимости лиц, условно-досрочно освобожденных от отбывания наказания. Исследуется влияние контроля за поведением данной категории осужденных в течение неотбытой части наказания на их состояние судимости. Анализируются дискуссионные вопросы, связанные с соотношением срока пробационного контроля и срока судимости, а также проблемы прекращения либо продления срока судимости. Кроме того, сформулированы предложения по совершенствованию законодательства, регулирующего вопросы судимости лиц, условно-досрочно освобожденных от отбывания наказания.

Ключевые слова: наказание, осуждённый, судимость, пробация, срок, обязанность, контроль.

Abstract

The article provides a scientific and theoretical analysis of the state of criminal record of persons conditionally released from serving their sentence on parole. It examines the impact of supervision over the behavior of this category of convicted persons during the unserved portion of their sentence on their criminal record status. The article also analyzes controversial issues related to the correlation between the period of probation supervision and the duration of a criminal record, as well as the problems concerning the termination or extension of the criminal record period. Furthermore, proposals are formulated for improving the legislation governing the criminal record status of persons released on parole from serving their sentence.

Keywords: punishment, convicted person, criminal record, probation, term, obligation, supervision.

Судланганлик шахсинг жиноят содир этганлиги учун суднинг айблов ҳукми билан маҳкум қилиниши натижасида вужудга келадиган ҳамда қонунда белгиланган муддат давомида сақланиб, муайян жиноят-ҳуқуқий ва умумҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқарадиган махсус ҳуқуқий ҳолат ҳисобланади. Судланганлик нафақат жиноят содир этганлик фактининг ҳуқуқий ифодаси, балки шахсинг ҳуқуқий мақомига таъсир этувчи мустақил жиноят-ҳуқуқий институт сифатида ҳам эътироф этилади. У шахсга нисбатан давлатнинг жиноятни содир этганлик учун берган расмий ҳуқуқий баҳосини акс эттиради ҳамда жазо ўталганидан кейин ҳам маълум муддат давомида сақланиб қоладиган ҳуқуқий оқибатларни вужудга келтиради.

Судланганлик, энг аввало, жиноят содир этишнинг ҳуқуқий оқибати сифатида жиноий жавобгарлик ҳамда жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахсга нисбатан жазо қўлланилиши билан бевосита боғлиқ бўлган, ўзининг кўп қирралилиги ва турли хусусиятларга эгалиги билан тавсифланувчи мураккаб жиноят-ҳуқуқий ҳодисадир.¹

Судланганлик кўп қиррали ҳуқуқий категория бўлиб, у бир вақтнинг ўзида суд томонидан жазо тайинланган шахсинг ҳуқуқий

¹ Г. Гантомор. Институт судимости по Уголовному законодательству Монголии и России (сравнительно-правовой анализ). Автореферат диссертации на соискание ученой

мақомини, унинг махсус ҳуқуқий ҳолатини, суднинг айблов ҳукми қонуний кучга кириши натижасида вужудга келадиган юридик фактни ҳамда жиноят содир этган шахснинг кейинги ҳуқ-атвори устидан амалга ошириладиган посткриминал ижтимоий-ҳуқуқий назоратнинг ҳуқуқий асосини ифодалайди.¹

Судланганлик институтининг “ўзлар” ва “бошқалар” ўртасидаги ижтимоий фарқланишга асосланган айрим жиҳатлари шахснинг жамиятга қайта мослашув жараёнига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Судланган шахснинг ижтимоий жиҳатдан стигматизация қилиниши унинг “бегона” сифатида қабул қилинишига, ижтимоий муносабатлар тизимидан четлашишига ва ижтимоий адолатсизлик ҳиссининг шаклланишига олиб келади. Бу ҳолат эса шахснинг конструктив ижтимоий интеграция йўлини эмас, балки криминал муҳит қадриятларини қабул қилиш ва криминал субмаданият доирасида ўзини намоён этиш каби жамият учун салбий оқибатларга эга бўлган ҳуқ-атвор моделларини танлашига сабаб бўлиши мумкин.²

Судланганликнинг ҳуқуқий институти кўп функцияли хусусиятга эга. У бирламчи жиноятчилик ҳамда рецидив жиноятчиликка қарши курашиш, жамият ҳаётининг муҳим соҳаларида хавфсизликни таъминлаш учун хизмат қилади. Шунингдек, у профилактик (огоҳлантирувчи), ҳисобга олиш ва назорат қилиш функцияларини бажариш билан бирга, маҳкумларнинг ҳуқуқлари асоссиз равишда чекланишидан ҳимоя қилишга ҳам қаратилган. Бироқ судланганлик институти ўз функцияларини самарали амалга ошириши учун унинг норматив-тузилмавий жиҳатдан такомиллаштирилиши, айниқса жиноят-ҳуқуқий таркибий қисмини оптималлаштириш талаб этилади.³

¹ А.А. Абдурахманова. Проблемы института судимости в уголовном праве России.

² И.А. Архенгольц. Судимость и ее общеправовые последствия. Автореферат

³ М.А. Малимонова. Судимость и ее прекращение по уголовному праву: проблемы законодательной техники и правоприменения. Автореферат диссертации на соискание

Деярли барча мамлакатларда жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилишни қўллаш қатъий индивидуал хусусиятга эга бўлиб, бунда қонун чиқарувчи, кўпинча, маҳкум шахсини унинг тузалганлик даражаси ҳамда хусусий превенция мақсадларига эришилганлиги нуқтаи назаридан баҳолашдан келиб чиқади.¹

Маҳкумнинг асосий жазонинг маълум бир қисмини ўтаганлиги ва шу билан бир вақтда унинг ахлоқан тузалганлиги қўшимча жазодан озод қилишга асос бўлиб хизмат қилади.² Озодликдан маҳрум этиш жазосига ҳукм қилинган ҳуқуқбузарга нисбатан қўлланиладиган жазо фақат озодликдан маҳрум этишнинг ўзи билан чекланиши лозим, бинобарин, ушбу жазо унинг бошқа ҳуқуқларидан маҳрум этишга олиб келмаслиги, инсоннинг барча бошқа ҳуқуқлари эса аниқ қонунлар доирасида ҳимоя қилиниши шарт.³

Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш маҳкумга нисбатан тайинланган жазодан кўзланган мақсадга эришиш у жазодан шартли озод қилинган даврда суд ҳукми билан тайинланган жазо муддати ўтгунга қадар ҳам ўз аҳамиятини йўқотмайди, аксинча айнан ушбу давр жазодан кўзланган мақсадга эришишнинг муҳим босқичи сифатида кўрилади. Шу жиҳатдан ҳам жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш давлат мажбурлов воситаларини оқилона ва одилона қўллаш, шунингдек маҳкумларнинг қонунга итоаткор хулқ-атворини рағбатлантириш принципларининг самарали ишлашига замин яратади.⁴

Волгоградский государственный университет. Волгоград, 2022. 22 стр., стр 16.

¹ Уголовное право зарубежных стран Европы и государств – участников СНГ: монография / под ред. Е. Н. Карабановой, А. В. Наумова. — Москва : Проспект, 2024. — 568 стр, стр. 510.

² М.Х. Рустамбаев. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар. Умумий қисм. Тошкент: “Yuridik adabiyotlar publish”, 2021. – 784 б., 667-б.

³ Ebad Rouh. Leila Raisi Dezaki. Mahmoud Jalali Karveh. Protection of Prisoner’s Human Rights in Prisons through the Guidelines of Rule of Law. Journal of Politics and Law; Vol. 10, No. 1; 2017. Published by Canadian Center of Science and Education. Pgs 71-83.

⁴ Э.О. Турғунбоев Жазодан озод қилиш институтини такомиллаштириш масалалари. Юридик фанлар доктори (Dsc) диссертацияси. Тошкент давлат юридик университети. Тошкент., 2023-й., 274 бет. 111-бет.

Айрим мамлакатларда шартли равишда муддатидан олдин озод қилиш имконияти масаласини ҳал этишда маҳкумнинг озодликка чиққандан кейинги хулқ-атвор истиқболларига ҳамда уни қайта ижтимоийлаштириш учун реал имкониятларнинг мавжудлигига алоҳида аҳамият берилади.¹ Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилишнинг аҳамияти шундаки, у нафақат индивидуаллаштириш тамойилини янада чуқурлаштиришга, балки маҳкумни қисқа муддатда тузатишни рағбатлантиришга хизмат қилади.²

Маҳкумнинг хулқида ижобий ўзгариш ва натижалар вужудга келса-да, жазо ҳамон ҳукм ўқилган даврдаги вазият ва шахснинг ижтимоий ҳолатига мос равишда давом этиши айтилиши вақтдаги маҳкумнинг ижтимоий ҳолатига мувофиқ бўлмаган ҳарактер ва хусусият касб эта бошлайди.

Шу муносабат билан шартли равишда муддатидан олдин озод қилиш тўғрисидаги қонунчиликни такомиллаштиришда нафақат маҳкумларнинг, балки жабрланувчиларнинг, шунингдек, жамият ва давлат манфаатларини ҳам ҳисобга олиш зарур, деб ҳисоблаймиз.³

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 77-моддасига кўра жазо тайинланган айблов ҳукми қонуний кучга кирган кундан бошлаб шахс судланган деб ҳисобланади, суд томонидан жазодан озод қилинган шахс судланмаган деб ҳисобланади.

Жиноят кодексининг 73-моддасида озодликдан маҳрум қилиш, интизомий қисмга жўнатиш, хизмат бўйича чеклаш, озодликни чеклаш ёки ахлоқ тузатиш ишларига ҳукм қилинган шахсларга нисбатан жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш

¹ Уголовное право зарубежных стран Европы и государств – участников СНГ: монография / под ред. Е. Н. Карабановой, А. В. Наумова. — Москва : Проспект, 2024. —568 стр, стр. 511.

² *О.А. Пилепенко*. Условно-досрочное освобождение от наказания: проблемы теории и практика, автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2009. 31 стр. — С 21.

³ *О.В. Макарова*. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания и его применение. Уголовное право и криминология. Журнал российского права № 10 — 2014. стр. 72-78.

қўлланилиши мумкинлиги, шахс ижро этилмаган қўшимча жазодан ҳам озод қилиниши мумкинлиги белгиланган.

Жиноят кодексининг 78-моддаси талабига кўра маҳкум хизмат бўйича чеклаш ёки интизомий қисмга жўнатиш тарзидаги жазоларини ўтаб чиққач, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш ёки ахлоқ тузатиш ишлари жазолари ўталганидан кейин бир йил ўтгач, озодликни чеклаш жазоси ўталганидан кейин икки йил ўтгач, беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин тўрт йил ўтгач, беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин етти йил ўтгач, ўн йилдан ортиқ, лекин ўн беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин ўн йил ўтгач шахс судланмаган ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 80-моддасида белгиланган тартибга кўра, агар шахс тайинланган жазодан қонунда белгиланган тартибда муддатидан илгари озод қилинган ёхуд жазо енгилроғи билан алмаштирилган бўлса, судланганлик муддати муддатидан илгари озод қилинган ёки енгилроғи билан алмаштирилган жазонинг амалда ўтаб бўлинган қисмидан ҳисобланади.

Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли шартли озод қилинган шахсларнинг судланганлик муддатини ҳисоблаш ўзига хос аҳамиятга эга бўлиб, бугунги кунда қабул қилинган қонунчилик ҳужжатлари ушбу тартибга ўзгартириш киритишни тақозо қилмоқда. Ўзбекистон Республикасининг “Пробация тўғрисида”ги қонуни қабул қилингунга қадар жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахслар хулқ-атвори устидан назорат ўрнатиш механизми мавжуд бўлмаган. Мазкур қонун билан бундай тоифадаги шахслар устидан пробация назорати ўрнатилиши билан бирга, суд лозим деб ҳисоблаган ҳолларда жазони ўталмаган қисми давомида уларнинг зиммасига муайян мажбуриятларни юклаш тартиби жорий этилди.

Мамлакатимизда “Пробация тўғрисида”ги қонунни қабул қилиниши жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш мазмуни ўзгаришига, ушбу институтни қўллашга оид янги механизмларни вужудга келтирди. Жумладан, қонунчиликка киритилган ўзгартириш ва қўшимчаларга кўра, жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш чоғида суд асослар мавжуд бўлган тақдирда, маҳкумнинг зиммасига мажбуриятлар юклатилиши мумкинлиги белгиланди.

Маҳкумга нисбатан жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш қўлланилиб, у жазони ўташдан озод қилинган бўлса-да, жазонинг ўталмаган қисми давомида хулқ-автори устидан назорат олиб бориш амалиёти (пробация назорати) мавжудлиги, жазони ўталмаган қисми давомида суд томонидан мажбуриятлар юклатилиши мумкинлиги, мажбуриятларни бажармаслик ёки жиноят содир этиш ижро этилмаган жазони ижро этилишига олиб келиши мумкинлиги уни жазога оид ҳуқуқий муносабатлар доирасида маҳкум мақомида бўлишини ифодалайди.

Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахслар жазони ўталмаган қисми давомида пробация назорати остида жиноят-ижроя муносабатлари доирасида бўлиб, уларга нисбатан жазога хос бўлган тадбирлар тадбиқ этилиши жазонинг ўталмаган қисми якунлангандан сўнг яна судланганлик ҳолатида бўлиши ёки жазони ўталмаган қисми якунланмаган бўлса-да, судланганлик муддати тугаши бу борада баҳсли ҳолатлар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Агарда шахс содир этган ижтимоий хавфи катта бўлмаган жинояти учун ахлоқ тузатиш ишлари жазосига олти ой муддатга ҳукм қилинган бўлса, Жиноят кодексининг 73-моддаси учинчи қисмининг “а” кичик бандига асосан маҳкум жазонинг икки ойини ўтагандан сўнг жазони ўташдан озод қилинадиган бўлса, ўталмай қолган қолган тўрт ой ўтгандан сўнг автоматик равишда жазо билан боғлиқ оқибатлар якунланса-да, Жиноят кодексининг

78-моддаси талабига кўра яна саккиз ой давомида судланган ҳисобланади.

Худди шунингдек, озодликни чеклаш жазосига бир йил муддатга ҳукм қилинган бўлса, тўрт ойдан сўнг жазони ўташдан озод қилинадиган бўлса, ўталмай қолган саккиз ойдан сўнг автоматик равишда жазо билан боғлиқ оқибатлар яқунланса-да, Жиноят кодексининг 78-моддаси талабига кўра яна икки йил давомида судланган ҳисобланади.

Жиноят кодексининг 77-моддаси иккинчи қисмига кўра суд томонидан жазодан озод қилинган шахс судланмаган ҳисобланади. Жиноят кодексининг 78-моддасида судланганлик ҳолати шартли ҳукм қилинганларга нисбатан синов муддати тугаган кундан бошлаб тугалланиши белгиланган. Бироқ, Жиноят кодексининг 80-моддасига кўра агар шахс тайинланган жазодан қонунда белгиланган тартибда муддатидан илгари озод қилинган бўлса, судланганлик муддати муддатидан илгари шартли озод қилинган жазонинг амалда ўтаб бўлинган қисмидан ҳисобланади.

Жиноят кодексининг 80-моддасида белгиланган тартибга кўра, агарда шахс беш йил муддатга озодликни чеклаш жазосини ўташга ҳукм қилиниб, тайинланган жазонинг учдан бир қисмини, яъни бир йил саккиз ой ўтаб бўлгандан сўнг муддатидан илгари шартли озод қилинган бўлса, мазкум яна уч йил тўрт ой жазонинг ўталмаган қисми давомида назоратда бўлиб, Жиноят кодексининг 78-моддаси талабига кўра икки йилдан сўнг судланмаган ҳисобланади, шунда шахс бир йил тўрт ой *жазони ўталмаган қисми давомида судланмаган ҳолатда пробация назорати остида бўлади.*

Ёки, содир этган жинояти учун беш йиллик муддатда озодликдан маҳрум қилиш жазосига ҳукм қилинган жазонинг учдан бир қисмини, яъни бир йил саккиз ойни ўтаб бўлгандан сўнг муддатидан илгари озод қилинган бўлса, маҳкум яна уч йил тўрт ой жазосининг ўталмаган қисми давомида назоратда бўлиб, Жиноят кодексининг 78-моддаси талабига кўра тўрт йилдан сўнг

судланмаган ҳисобланади, шунда шахс жазони ўташдан озод бўлгандан сўнг ҳам яна саккиз ой судланганлик ҳолатида бўлади.

Худди шунга ўхшаш ҳолат уч йил муддатга ахлоқ тузатиш ишлари жазосига ҳукм қилиниб, жазонинг учдан бир қисмини (бир йилни) ўтаб бўлгандан сўнг Жиноят кодексининг 78-моддаси талабига кўра жазони ўталмаган қисмининг ярмини (бир йилни) ўтагандан сўнг судланмаган ҳисобланса-да, ўталмай қолган бир йил давомида судланмаган ҳолатда пробация назорати остида бўлишига олиб келади.

Аслида судланганлик шахс содир этган қилмиши учун ҳукм қилинган жазони ўташи давомида тегишли хулоса чиқармайдиган бўлса ёки ахлоқан тузалиш йўлига ўтмаган тақдирда унга нисбатан оғирроқ жазо чорасини қўллаш учун амалий аҳамият касб этади. Шу сабабли ҳам шахс айрим турдаги (синов муддати, мажбурий жамоат ишлари, хизмат бўйича чеклаш ёки интизомий қисмга жўнатиш) жазоларни ўтаб бўлгач судланмаган ҳисобланади.

Жазони ўташдан муддатида илгари шартли озод қилинган шахс ҳам жазони ўталмаган қисми давомида пробация назорати остида бўлиб, гарчи жазодан озод қилинган бўлса-да, маҳкум мақомида бўлади ва жазо режими доирасида муайян мажбуриятларни бажаради. Шунга кўра, жазони ўталмаган қисми давомида зиммасига юклатилган мажбуриятни бажариб, жиноят содир этмайдиган бўлса, жазони ўталмаган қисми якунланиши билан судланганлик муддати тамомланиши мақсадга мувофиқ.

Бизнинг назаримизда, ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жинояти учун ҳукм қилинган шахслар жазони ўташдан муддатида илгари шартли озод қилинганда, жазони ўталмаган қисми тугаши билан судланганлик муддати тамомланишини жорий этиш, оғир ва ўта оғир жиноятларни содир этганлик учун ҳукм қилинганлар жазони ўташдан муддатида илгари шартли озод қилинганда, уларнинг судланган муддати амалдаги тартибга мувофиқ тартибга солиниши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Юқорида баён этилган тадқиқотлар илмий-назарий қарашлар таҳлили жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган маҳкумларнинг судланганлик ҳолатини тартибга солувчи нормаларни такомиллаштиришни тақозо қилмоқда. Шунга кўра, қонунчиликка: Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига қуйидаги мазмундаги ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш таклиф этилади:

Жиноят кодексининг 73-моддаси “Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахснинг ҳукм қилинган жинояти учун судланганлик муддати тугаши билан жазонинг ўталмаган қисми, шу жумладан ҳулқ-атвори ва мажбуриятларни бажаралиши устидан назоратни ҳам якунланишига олиб келади.”;

Жиноят кодексининг 80-моддаси “Ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жинояти учун ҳукм қилинган шахс жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинганда, судланганлик муддати жазонинг ўталмай қолган қисми тугаши билан тамомланган ҳисобланади.”.

мавзусидаги республика илмий-амалий конференция дастури

Ташкилотчи:	Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
Ўтказиш санаси ва жойи	2026 йил 30 апрель, Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Коворкинг зали. (Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани, Рихсий кўчаси 9)
Ўтказиш формати	гибрид (онлайн/оффлайн)
Тадбир тили:	ўзбек, инглиз, рус

09:30 – 09:55	Иштирокчиларни рўйхатга олиш
10:00 – 10:20	Кириш сўзи Самадов Салом Исматович – Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг ўринбосари, Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси бошлиғи в.в.б. Шарафутдинов Алишер Озодович – Ўзбекистон Республикаси Криминология тадқиқот институти илмий ходими, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист Имомназаров Алишер Хасанович – Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Прокуратура органлари тергов тармоқлари фаолияти устидан назорат бошқармаси бошлиғи, юридик фанлар доктори Ахлимирзаев Акрамжон Махаммаджонович – Ўзбекистон Республикаси Божхона қўмитаси Суриштирув ва маъмурий амалиёт бошқармаси бошлиғи

Модератор: Хикматов Азиз Бобонарович – Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Дастлабки тергов ва суриштирув кафедраси бошлиғи, доцент	
10:20 – 10:30	<i>Сунъий интеллектни ривожлантиришнинг амалий аҳамияти</i> Байханов Ислон Илхомжон ўғли – Ўзбекистон Республикаси Рақамли технологиялар вазирлигининг Рақамли технологиялар ва сунъий интеллектни ривожлантириш илмий-тадқиқот институти директорининг ишлаб чиқариш бўйича ўринбосари
10:30 – 10:40	<i>Кибержиноятларни фош этишда сунъий интеллектдан самарали фойдаланиш</i> Ғойибқулов Обиджон Оролович — Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Тергов департаменти бўлим бошлиғи
10:40 – 10:50	<i>Сунъий интеллект қўлланилган ҳолда яратилган асарларга муаллифликни аниқлашнинг хусусиятлари</i> Исманжонов Акбар Анваржонович – Тошкент халқаро Вестминстер университети Ҳуқуқ Департаменти бошлиғи
10:50 – 11:00	<i>Ижтимоий тармоқлар орқали вояга етмаганларга кучли таъсир қилувчи ёки зарарли моддаларни тарқатиш: тергов қилиш ва жазо тайинлаш муаммолари</i> Ботиров Ғани Каримкулович – Абу Райҳон Университети Ҳуқуқшунослик ва ижтимоий-иқтисодий фанлар кафедраси мудири, доцент
11:00 – 11:10	<i>Жиноятларни тергов қилишда сунъий интеллект: далилларни тўплаш, баҳолаш ва ҳуқуқий-ахлоқий муаммолар</i> Тўхташев Хикматилла Исматиллаевич – “Тошкент ирригация ва кишлок хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети Ҳуқуқий фанлар кафедраси мудири, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)

11:10 – 11:20	<i>Иш юритишни истисно қилувчи ҳолатларга баҳо беришда рақамли технология ёки сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш</i> Атаниязов Жасурбек Куранбаевич – Жамоат хавфсизлиги университети “Жиноий ҳуқуқий фанлар” кафедраси доценти, юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
11:20 – 11:30	<i>Алгоритмы прогнозирования преступлений и их влияние на следственную деятельность</i> Давронов Атобек Равшанович – Тошкент давлат юридик университети Жиноят-процессуал ҳуқуқи шўбаси доценти, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)
11:30– 11:40	<i>Перспективы применения IoT и ИИ в расследовании преступлений</i> Галлямов Марсел Габтулхаевич – Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Рақамли криминалистика илмий-тадқиқот институти катта прокурор-криминалисти Галлямов Марсел Габтулхаевич
11:40 – 11:50	Кофе-брейк
11:50 – 12:00	<i>Тергов органлари фаолиятида замонавий сунъий интеллект технологияларини қўллаш: муаммо ва ечимлар</i> Ражабов Бекзод Халимович – Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Криминалистика ва суд экспертизалари кафедраси катта ўқитувчиси, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)
12:00 – 12:10	<i>Сўроқ ва юзлаштириш тергов ҳаракатларида сунъий интеллектдан фойдаланиш имкониятлари</i> Агоев Шукурулло Сафарбоевич – Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги академияси Киберҳуқуқ кафедраси катта ўқитувчиси

12:10 – 12:20	<i>Применение искусственного интеллекта в деятельности по обеспечению прав и свобод человека: вопросы теории и практики</i> Ибрагимова Мухлиса Паридуновна – Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети Халқаро ҳуқуқ ва оммавий ҳуқуқ фанлари кафедраси ўқитувчиси, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)
12:20 – 12:25	<i>Жиноятларни тергов қилишда очиқ манбалар таҳлили (ОСИИТ) доирасида сунъий интеллект технологияларини қўллашнинг айрим масалалари</i> Абдирахатов Жаҳонгир Равшан ўғли – Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Рақамли криминалистика илмий-тадқиқот институти прокурор-криминалисти
12:25 – 12:30	<i>Сўроқ қилишда сунъий интеллектдан фойдаланиш масалалари</i> Абдуллаев Акмалжон Йўлчибоевич – Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Дастлабки тергов ва суриштирув кафедраси ўқитувчиси, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)
12:30 – 12:35	<i>Жиноятларни аниқлаш, фош қилиш ва тергов қилишда сунъий интеллектнинг ўрни ва аҳамияти</i> Шомирзаев Саҳодулла Хасанбоевич – Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Дастлабки тергов ва суриштирув кафедраси доценти, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)
12:35 – 12:40	<i>Ахборот-телекоммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этилган жиноят ишларини судда кўриб чиқишнинг ўзига хос хусусиятлари</i> Ярашев Баҳромбек Рустамович – Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Судларда прокурор ваколатини

	таъминлаш ҳамда ижро иши юритуви кафедраси катта ўқитувчиси
12:40 – 12:45	<i>Дастлабки терговнинг техник йўсиндаги камчиликларини бартараф этиш учун ишни прокурорга юбориш асослари таҳлили</i> Эсаналиев Садриддин Нуриддин ўғли – Ўзбекистон Республикаси Хуқуқни муҳофаза қилиш академияси Судларда прокурор ваколатини таъминлаш ҳамда ижро иши юритуви кафедраси ўқитувчиси, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)
12:45 – 12:50	<i>Тергов жараёнида кўрсатувларни олишда сунъий интеллектнинг аҳамияти</i> Хикматов Азиз Бобонарович – Хуқуқни муҳофаза қилиш академияси Дастлабки тергов ва суриштирув кафедраси бошлиғи, доцент
12:50 – 13:15	Муҳокама учун савол-жавоблар
13:15	Конференцияни якунлаш

ФОТОЛАВҲАЛАР

МУНДАРИЖА

To‘xtashev H.I. Jinoyatlarni tergov qilishda sun’iy intellekt: raqamli dalillarni to‘plash, baholash va huquqiy-ahloqiy muammolar.....	3-15
Ибраймов А.Е. Тергов ҳаракатларини ўтказишга оид кўникмаларни ривожлантириш мақсадида сунъий интеллект асосида контент яратиш методикаси.....	16-22
Ataniyazov J.K. Ish yuritishni istisno qiluvchi holatlarga baho berishda raqamli texnologiyalar yoki sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish	22-39
Mirzaxo‘jayev M.D. Sun’iy intellekt asosida jinoyatlarni aniqlash va tahlil qilish orqali yoshlar o‘rtasida jinoyatchilikni oldini olishning zamonaviy mexanizmlari	29-35
Sheranov B.L. Moliyaviy jinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha xorijiy mamlakatlar tajribasi: AQSH, Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya misolida	35-41
Галлямов М.Г. Перспективы применения IoT и искусственного интеллекта в расследовании преступлений	42-48
Djamatov M.X., Djamatova D.M. Tergov faoliyatini raqamlashtirish: ISO/IEC 27000 seriyali xalqaro standartlarni qo‘llash va sun’iy intellektdan foydalanishning ahamiyati	49-54
Саттаров Ж.А. Ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарликлар: назарий-ҳуқуқий тавсифи, классификацияси, чет эл тажрибаси	54-72
To‘xtashev H.I., Muxamedova M.F. Kiber jinoyatchilikni tergov qilishda tergov metodologiyasi.....	72-82
Ahmadjonov S.Sh. Tergov harakatlarini o‘tkazishda sun’iy intellektdan foydalanish istiqbollari.....	83-88
Хикматов А.Б. Сўроқ қилиш натижаларини қайд этишда замонавий технологиялардан фойдаланиш истикболлари.....	88-97
Шомирзаев С.Х. Жиноятларни аниқлаш, фош қилиш ва тергов қилишда сунъий интеллектнинг ўрни ва аҳамияти.....	97-100
Абдуллаев А.Й. Сўроқ қилишда сунъий идрок имкониятларидан фойдаланиш масалалари.....	100-106
Сабырбаева А.Б. Понятие и классификация преступлений, Совершенных киберпространстве.....	106-115
Саттаров Ж.А. Киберфирибгарлик: тушунча, ижтимоий хавфлилик ва ижтимоий зарурат.....	115-128
Klichova L.S. The use of artificial intelligence in conducting investigative actions: Prospects, challenges, and legal implications and the role of ai in predicting crimes.....	129-134
Abug‘aniyev M.M., Latipov J.T Depfake texnologiyasining tergov jarayonlariga ta’siri.....	134-139

Rasulova M.M. Sun'iy intellekt vositasida olingan ma'lumotlarning sudda dalil sifatida maqbulligi: muammo va yechimlar.....	139-143
Nematilloev B.V. Jinoyatchilikka qarshi kurashda yangi texnologik bosqich: sun'iy intellektning dastlabki tergov faoliyatida qo'llanilishi.....	143-152
Sapayeva A.A. Dastlabki tergovni tamomlash bosqichida sun'iy intellekt va big data: xorijiy tajriba va huquqiy tahlil.....	152-163
Xolliyeva N.O. Transmilliy kiberjinoyatlarni tergov qilishda sun'iy intellekt: mintaqaviy-global hamkorlik, raqamli dalillar maqbulligi va etik-huquqiy standartlar integratsiyasi.....	164-178
Сапаев С.З. Киберхавфсизлик соҳасида шахсий маълумотларни ҳимоя қилишнинг юридик табиати.....	178-186
Yusupova SH.Y. Hududlarning kriminogen xaritalarini yaratishda gis texnologiyalarining ahamiyati.....	187-198
Болтаев Ж.А. Ахборот соҳасидаги жиноятларнинг олдини олишнинг ижтимоий-ҳуқуқий зарурияти ва аҳамияти.....	198-206
Qudratov Q.I. Dastlabki tergov ma'lumotlarining texnik sizib chiqish sabablari va oqibatlar.....	207-213
Jo'rayev SH.Z. Tergov harakatlari o'tkazishda sun'iy intellektdan foydalanish istiqbollari.....	213-223
Ibragimov A.I. Sirdan ehtiyot chorasini tanlash institutining qonunchilik bo'shliqlari va takomillashtirish yo'llari.....	224-232
Маматов М.Д. Тергов органларида жиноят ишларини автоматлаштирилган тарзда тақсимлаш ҳамда ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда учувчисиз учиш аппаратлардан фойдаланиш: инновацион ёндашув ва унинг самарадорлиги.....	233-244
O'rolova N.E. Ko'zdan kechirish tergov harakatini o'tkazishda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish istiqbollari.....	244-250
Nuriddinov R.A. Jinoyat protsessida sun'iy intellekt: imkoniyat, xavf va istiqbol.....	250-255
Sulaymonova M.SH Jahon savdo tashkiloti – O'zbekiston: iqtisodiy xavfsizlik masalalari, mintaqaviy barqarorlik va afzallik jihatlari.....	255-263
Aliyeva F.R. O'zbekiston respublikasi advokatlar palatasining tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish masalalari.....	263-268
Очилов С.К. Айрим тоифадаги маҳкумлар судланганлик ҳолатининг назарий жиҳатлари.....	269-278
Конференция дастури.....	279-283
Фотолавҳалар.....	284-288

Тўплам қуйидаги сайтга жойлаштирилган: Ўзбекистон Республикаси
Ҳуқуқни муҳофаза қилиш Академияси сайти: www.proacademy.uz

**«ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИНИ ЎТКАЗИШДА СУНЪИЙ
ИНТЕЛЛЕКТДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ»**
мавзусидаги республика илмий амалий конференция материаллари
ТЎПЛАМИ

Техник муҳаррир:

Дизайнер:

Босишга рухсат этилди: 29.07.2026 й.

Бичими 60x44 1/8, “Cambria” гарнитурда рақамли босма усулида босилди.

Босма табағи: 22,6. Адади: 100 нусха.

Буюртма: № 1278 Нархи шартнома асосида

100190, Тошкент ш., Рихсий кўчаси, 9 уй.

“Lesson press” босмаҳонасида чоп этилди.